

Amil M.MƏHƏRRƏMOV

İQTİSADI DİPLOMATİYA

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
25 dekabr 2008-ci il tarixli 1348 sayılı əmri ilə ali
məktəblər üçün dərslik kimi təsdiq edilmişdir.**

(ikinci nəşr)

BAKİ - 2013

338
+ MY8

Kitab Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyası tərəfindən həyata keçirilən "Azərbaycanda Hüquq dərsləklərinin nəşrinə dəstək" layihəsi çərçivəsində çap olunur.

İdeya müəllifi və layihənin rəbəri: Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının sədri, Millət vəkili **Əli Hüseynli**

Məhərrəmov A.M. İqtisadi diplomatiya. Dərslək.
Bakı 2013, Adventa MMC - 2013, 386 səh.

Dərsləkdə iqtisadi diplomatiya problemlərinin nəzəri və praktiki məsələləri ədəbiyyatlarda mövcud fikir müxtəlifliyi, beynəlxalq praktika və bu istiqamətdə qəbul edilmiş mühüm beynəlxalq normalar (universal, regional və ikitərəfli) əsasında geniş təhlil edilir. Dərsləkdə iqtisadi diplomatiyanın nəzəri-konseptual problemləri, tarixi inkişaf xüsusiyyətləri, beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri, nəhayət Azərbaycan Respublikasının xarici-iqtisadi siyasətində iqtisadi diplomatiyanın rolu məsələləri ön plana çəkilir.

Rəyçilər:

iqtidad elmləri doktoru, professor İ.H.Alyev;
tarix elmləri doktoru, professor A.N.Abbasbəyli;
tarix elmləri doktoru, professor P.Q.Darabadi;
hüquq elmləri doktoru, professor Ə.İ.Əliyev

ISBN: 978-9952-8225-2-6

Kitab Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurası tərəfindən maliyyələşdirilən və Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyası tərəfindən həyata keçirilən layihə çərçivəsində nəşr olunmuşdur.

Müəllif kitabın nəşrində göstərdiyi dəstəyə görə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasına və Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasına minnətdarlığını bildirir.

© A.M.Məhərrəmov, 2013.

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ.....	5
FƏSİL I. İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri.....	12
1.1. İqtisadi diplomatiyanın mahiyyətinə dair.....	12
1.2. Diplomatiyaya dair bir sıra elmi-nəzəri baxışlar və milli maraqlar məsələsi.....	20
1.3. Xarici iqtisadi siyasətin və iqtisadi diplomatiyanın qarşılıqlı münasibətləri.....	28
1.4. İqtisadi diplomatiya və demoqrafik proseslər.....	33
1.5. İqtisadi diplomatiya və milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinə dair.....	36
1.6. İkitərəfli iqtisadi diplomatiyanın forma və istiqamətləri.....	50
FƏSİL II. İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində... 55	55
2.1. İqtisadi diplomatiyanın tarixinə dair.....	55
2.2. İqtisadi diplomatiyanın mexanizmlərinin formalaşması tarixi (aparıcı dövlətlərin nümunəsində).....	65
2.3. Qloballaşma dövründə iqtisadi diplomatiyada yeniliklər və iqtisadi diplomatların vəzifələrinə dair.....	78
FƏSİL III. İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sisteminə kompleks yanaşma.....	92
3.1. Beynəlxalq iqtisadi hüququn prinsiplərinin sistemi və iqtisadi diplomatiya.....	92
3.2. Beynəlxalq təşkilatlar və müasir iqtisadi diplomatiya.....	96
3.3. İqtisadi diplomatiya aktorları.....	104

3.4. ÜTT iqtisadi diplomatiyanın bir nümunəsi kimi (məqsədlər, prinsiplər və prosedurlar).....	109
3.5. Gömrük əməkdaşlığının güclənməsi iqtisadi diplomatiyanın bir vasitəsi kimi (ÜGT).....	132
3.6. Beynəlxalq iqtisadi diplomatik standartlar.....	141
3.7. Ümumdünya maliyyə təşkilatları iqtisadi diplomatik münasibətlərin təsirli aktorları kimi.....	145

FƏSİL IV. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası – xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələr.....149

4.1. Müasir Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətində iqtisadi diplomatiyanın rolu.....	149
4.2. BMT-nin ixtisaslaşmış təşkilatları və Azərbaycan Respublikası iqtisadi diplomatiyası.....	168
4.3. Azərbaycan iqtisadi diplomatiyası, ABŞ və aparıcı Qərbi Avropa dövlətləri ilə iqtisadi əlaqənin inkişafı.....	172
4.4. Azərbaycan iqtisadi diplomatiyası və GUAM.....	196
4.5. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası və inkişaf edən ümumdünya nəqliyyat şəbəkəsi.....	216
4.6. Azərbaycanın yeni iqtisadi diplomatiyası və onun geostrateji hədəflərə çatmaq istiqamətində atdığı addımlara təhlili baxış.....	225
4.7. Azərbaycan Respublikası regionlarının iqtisadi inkişafı və xarici iqtisadi fəaliyyətin diplomatik vasitələrlə təkmilləşdirilməsi məsələləri.....	243

ƏLAVƏLƏR.....251

MÜƏLLİF HAQQINDA.....383

ÖN SÖZ

Azərbaycan Respublikası müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminə qoşulduqdan sonra özünün müstəqilliyinin daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində fəaliyyətə başladı. Bunun üçün müvafiq orqan və təşkilatlar təsis edildi. Yeni qazanılmış müstəqillik dövlət qarşısında bir sıra yeni həlli vacib məsələlər də qoydu. Həmin məsələlərdən biri də işlək xarici siyasət sisteminin formalaşdırılması idi. İşlək sistem isə öz növbəsində peşəkar kadr potensialı tələb edirdi. Bu o qədər də asan məsələ deyildi. İlk növbədə müvafiq təhsil bazasının formalaşdırılması zəruri idi. Bu işin görülməsi üçün müəyyən zaman tələb olunurdu. Çünki sovet sistemində respublikaların azad olmaması ilə əlaqədar olaraq xarici siyasət istiqaməti üzrə təhsildə azərbaycanlılara az yer ayrılırdı. Daha doğrusu, formalaşdırılan şərait azərbaycanlılar üçün qeyri-münasib idi. Artıq müstəqillik əldə edildikdən sonra xarici siyasət başqa reallıqları diqtə etməyə başladı. Azərbaycanda da beynəlxalq münasibətlərin ayrı-ayrı problemlərinə dair araşdırmalar geniş vüsət aldı. İqtisadi maraqların təmin olunması üçün yeni maraq istiqamətlərindən biri də iqtisadi diplomatiya idi. Lakin indiyə qədər iqtisadi diplomatiya üzrə dərslük hazırlanması və monoqrafiyaların ehtiyacı ödənməmişdi. Bu ehtiyacın ödənməsi istiqamətində əlinizdə olan kitab müəllif tərəfindən edilən ilk cəhddir. Dərslük ilk iş olduğundan əlbəttə ki, son söz deyil. Müəllif olaraq bu sahədə iqtisadi diplomatiya dərsliyinin təkmilləşdirilməsi üçün istənilən elmi əsaslı təklifi məmnuniyyətlə qəbul etməyə hazırıq.

Dərsləkdə iqtisadi diplomatiya nəzəri və tarixi tətbiqi yönləri ilə sistemləşdirilmiş və Azərbaycanlı mütəxəssislərin bəhrələnməsi üçün təqdim edilmişdir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi diplomatiyaya dair tədqiqatlar aparılsa da, Azərbaycan elmində ətraflı tədqiqatlara böyük ehtiyac vardır. Amma həmin tədqiqatları aparacaq olan mütəxəssislər üçün ilkin məlumat bazası, kamil dərsləklər olmalıdır.

İqtisadi diplomatiya beynəlxalq fəaliyyətdə nisbətən gənc sahədir. İqtisadi diplomatiyanın iqtisadi və siyasi tərkibləri vardır. Ümumdünya iqtisadiyyatı və ümumdünya siyasəti bu blokda vahid kimi çıxış edirlər. Çünki iqtisadiyyat siyasiləşir, siyasət isə öz növbəsində iqtisadiləşir. Tarixə nəzər salsaq görmək olar ki, ilk iqtisadi diplomatlar kimi tacir və bankirlər çıxış etmişlər. İqtisadi diplomatiyanın zaman-zaman müəyyən özünəməxsus funksiyaları formalaşmış və inkişaf etmişdir.

Onlardan ən başlıcası milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatında iştirakı üçün ən münasib zəminlər hazırlamaq olmuşdur. Bu prosesin gedişində milli iqtisadiyyatın xidmətlərinə yeni üsul və vasitələr cəlb olunur. İqtisadi diplomatiyanın əsas funksiyalarından biri xaricdə milli biznesin inkişafı üçün siyasi zəmanətin verilməsidir.

İqtisadi diplomatiya həmçinin iqtisadi maraqların təmin olunmasını milli təhlükəsizlik maraqlarının reallaşdırılması ilə uyğunlaşdırmalıdır. İqtisadi diplomatiya buna görə iqtisadi prosesləri dərinləndirən izləməlidir.

İqtisadi diplomatik fəaliyyət bütövlükdə ölkənin insan resurslarının inkişafı üçün əlverişli zəmin formalaşdırmaqdır. İqtisadi diplomatiya dolayısı ilə ölkə əhalisinin intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsinə də kömək göstərməlidir. İqtisadi diplomatiya dedikdə, iqtisadiyyatın və siyasətin qarşılıqlı əlaqəsini başa düşmək lazımdır. İqtisadi diplomatik fəaliyyət üsul və vasitələrini seçərkən xarici iqtisadi siyasətin maraqlarından çıxış etməlidir. İqtisadi diplomatiya

öz üsul və vasitələrini seçərkən təmsil etdiyi dövlətin resurs və imkanlarını nəzərə almalıdır. İqtisadi diplomatiya çox-tərkipli mürəkkəb kateqoriyadır və bu da bütün kateqoriyalar kimi öz inkişafında yaradılmış qanunu olan səbəb-nəticə əlaqələrinə tabe olmuşdur.

Bu istiqamətdə çalışanların dərk etməsi vacib olan məqamlardan biri də odur ki, iqtisadi diplomatiya iqtisadi inkişaf prosesində yalnız konkret peşəkar təbəqələrin (məsələn, xırda ticarətçidən tutmuş maliyyə oliqarxlarına qədər işgüzar dairələrin deyil, həm də vətəndaş cəmiyyətinin bütün üzvlərinin) iştirakını nəzərdə tutur. Heç bir sosial məsələnin həllini ölkənin iqtisadi imkanlarını nəzərə almadan başa çatdırmaq mümkün deyildir. İqtisadi imkanların, məsələn, təbii ehtiyatların məhdud olduğu təqdirdə iqtisadi diplomatiyanın təsiri digər vasitələrlə, o cümlədən siyasi və hərbi imkanlarla artırılır.

Müasir dövr dövlətlərarası münasibətlərin bütün istiqamətlərdə inteqrasiya proseslərinin intensivliyi ilə səciyyələnir. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya eyni zamanda beynəlxalq institutların və hüquqi sistemlərin dəyişməsinə gətirib çıxarır ki, bu dəyişmələri izləmək iqtisadi diplomatiyanın başlıca vəzifələrindəndir. Dəyişən dünyanın inkişaf qanunauyğunluqlarının inkar olunması iqtisadi diplomatiyanın ümumiyyətlə bir institut kimi mövcudluğunu inkar edir. Əgər iqtisadi diplomatiya sahəsində çalışanlar beynəlxalq iqtisadi və siyasi dəyişiklikləri düzgün təhlil edə bilirlərsə, ona müvafiq qərarları da qəbul edib ölkələrinin maraqlarını həyata keçirirlər.

İqtisadi proseslərdə başlanan intensivlik, dinamizm beynəlxalq siyasi münasibətlərin mürəkkəbləşməsi, iqtisadi diplomatiyaya ümumən yenidən baxmağa vadar edir. İqtisadi diplomatiya bu gün dövlətlər və digər beynəlxalq aktorların işlərini apardığı təmsiletmə, kommunikasiya və danışıqların məcmusudur. Hər bir mütəxəssis üçün iqtisadi diplomatiyanın bu üç tərkibinin mahiyyətini və onlar ara-

sındakı səbəb-nəticə əlaqələrini bilmək zəruridir.

İqtisadi inteqrasiya şəraiti müasir dövrdə iqtisadi diplomatik fəaliyyətin qurulması zamanı lokal, regional və global amillərin nəzərə alınmasını zəruri edir. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya zaman-zaman diplomatik institutların və hüquqi sistemlərin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Xarici iqtisadi siyasət və onun hədəfə çatma üsulu olan iqtisadi diplomatiya rəşional əşash olmalı, onun reallaşdırılması zamanı iqtisadi davranış beynəlmiləl əşılıhğa deyil, dayanıqlı nizamın yaranmasına xidmət etməlidir. Bu nizam daxilində fəaliyyət göstərən hər bir subyektin maraqları təmin olunmalıdır. İqtisadi diplomatiyanın gedişatı zamanı müasir beynəlxalq ticarətdə baş verən proseslər və onun əşas meyli liberallaşma nəzərə alınmalıdır. Buna milli iqtisadiyyatın açıqlığı, gömrük tarifi dərəcələrinin azaldılması, kvotaların və digər qeyri-tarif tənzimlənmələrinin ləğv edilməsi, dünya bazarında rəqabətin güclənməsi və s. təsir göstərir. Həmin rəqabətin yaranma səbəbləri, inkişaf və nəticələri iqtisadi diplomatiyanın diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Liberallaşma iqtisadi diplomatiyada yeni üsul və vasitələrin yaranmasına təşviqedici amildir.

Dövrümüzdə hərbi və etnik münəaqişələrin çoxluğu iqtisadi proseslərin balanslı inkişafını pozur. Bu işə öz növbəsində dünyada əşılıq və səfələtin hökm sürdüğü regionların sayını artırır. Belə olan təqdirdə iqtisadi diplomatik vasitələri işə cəlb etməklə dünyada sülhün bərqərar olmasına da köməklik etmək olar. İqtisadi əşalaqələrin və qarşılıqlı faydanın çoxalması dünyada aqressivlik tendensiyalarına qarşı ən effektiv mübarizə üsullarından biridir. Bir daha qeyd etmək zəruridir ki, ümumiyyətlə, sosial və iqtisadi əşalət olmadan sülh əşlədə etmək qeyri-mümkündür. Bunun üçün yaşayış səviyyəsini qaldırmaq lazımdır. Dünyada yoxsulluğun azaldılması istiqamətində iqtisadi diplomatlar xeyli iş görməlidirlər. Əşılıq və səfələt nəinki kasıb ölkələr üçün problem ola bilər, bu anlayışlar bütün dünyada iqtisadi sabitlik

və istiqrarı pozmaq imkanına malikdirlər. Sadəcə müasir dünyada iqtisadi diplomatiyanın qloballaşma prosesinin təsiri ilə bir sıra yeni funksiyaları ortaya çıxmışdır. Bu da dünyada iqtisadi düzənin qorunmasıdır.

Artıq ən radikal iqtisadi-diplomatik mövqeli dövlətlər belə stereotiplərdən tam xilas olmasalar da belə başa düşürlər ki, səylərin ümumiləşdirilməsi və maraqların bir-birinə uyğunlaşdırılması olmadan ümumdünya ərzaq böhranı, eyni zamanda digər fəlakətlərdən xilas olmaq mümkün deyildir. Qloballaşma milli sosial-iqtisadi bilikləri vahid iqtisadi və ictimai sistemdə birləşdirən dünyəvi prosesdir. Nəticədə sosial, iqtisadi və siyasi fəaliyyət elə bir dünyəvi miqyas alır ki, dünyanın bir hissəsində baş verən hadisə digər hissədəki ayrı-ayrı şəxslərə və qruplaşmalara da təsir göstərir.

Beləliklə, demək olar ki, iqtisadi diplomatiyanın öyrənilməsi zəruri və strateji olan sahələrdəndir. Ən azı ona görə ki, müasir Azərbaycan xarici siyasətində iqtisadi diplomatik məqamlara xüsusi vurğu edilir. Ümummilli lider Heydər Əliyev məhz iqtisadi diplomatiyanın Azərbaycanın ən güclü silahı olduğunu dəfələrlə göstərmişdir. Azərbaycan təbii sərvətlərlə, xüsusən neft və təbii qazla zəngin ölkədir. Bu təbii sərvəti təkə istifadə etmək və satmaq deyil, həm də ölkənin strateji maraqlarına uyğunlaşdırmaq lazımdır. Bu zaman mühüm şərt beynəlxalq siyasi, iqtisadi və diplomatik «oyunlar»ın da ölkənin iqtisadi üstünlüklərindən ustalıqla istifadə edilməsidir. Müstəqilliyin ilk illərindən təcavüzə məruz qalan və ərazilərinin 20%-dən çoxu işğal olunan, buna baxmayaraq beynəlxalq sistemdə yerini yenidən möhkəmlədən Azərbaycan Respublikası üçün bu çox vacibdir. Bu məqsədlərə cavab verən ən böyük iqtisadi proqram 1994-cü ilin sentyabr ayında bağlanmış və «Əsrin müqaviləsi» adlanan neft müqavilələri oldu.

Bu müqavilə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinə məxsus BP, Amoko, Exxon, Chevron kimi nəhəng neft kompaniyalarını Azərbaycana cəlb etdi. Ümummilli lider Heydər Əli-

yevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən və indi Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən bu layihə ölkəmizin iqtisadi inkişafında, beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmlənməsində, Azərbaycanın haqq işinin reallaşmasında böyük rol oynayır. Azərbaycan sülhsevər dövlət kimi öz iqtisadi diplomatiyasını və digər fəaliyyətini dinc qonşuluq, qarşılıqlı, özünün və digər dövlətlərin milli maraqlarının və milli təhlükəsizliyinin qorunması əsasında qurur. Azərbaycan bütün beynəlxalq təşkilatlarla və dövlətlərlə münasibətində beynəlxalq prinsiplərə dönmədən əməl edir. Bunun nəticəsində dünya sistemində Azərbaycan beynəlxalq qanunlara hörmət göstərən, iqtisadi cəhətdən möhkəm və inkişaf edən, bütün prinsiplərində dünya sivilizasiyasına öz töhfəsini verən ölkə kimi tanınır. Öz geosiyasi məkanına görə xüsusi önəm daşıyan Azərbaycan öz iqtisadi diplomatiyasında beynəlxalq nəqliyyat, tranzit əməliyyatlarına prioritet yer ayırır. Yalnız bir neçə ildə ölkəmizin nəqliyyat dəhlizi kimi yükdaşımalardan gəlirləri nəzərə çarpacaq dərəcədə artır və bu sahəyə maraqlı xüsusi dövlət proqramları ilə həyata keçirilir.

Xatırladaq ki, TRASEKA kimi layihənin təməlinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1998-ci ildə Bakıda keçirilən beynəlxalq konfrans durur. 32 dövlətin və 6 beynəlxalq təşkilatın qatıldığı konfransda gələcəkdə Yaponiyadan, Çindən, Mərkəzi Asiyadan, Cənubi Qafqazdan keçməklə İspaniya və Portuqaliyaya qədər bir məsafədə yükdaşımalar təmin olunmalıdır.

Müstəqil konstruktiv xarici siyasət xətti tutan Azərbaycan maksimum şəffaflıqla digər dövlətlərin maraqlarına zidd olmayan iqtisadi diplomatiya qurur. Bu pragmatizmə görə artıq dünya dövlətləri Azərbaycanla müştərək işləməyə üstünlük verir. Bu sırada MDB dövlətləri, Polşa, Rumıniya, İtaliya, Türkiyə, İran, Çin, Yaponiya, İngiltərə, ABŞ, Fransa və s. durur.

Son illərdə beynəlxalq əməkdaşlığın mümkün formalarından bəhrələnən Azərbaycan həm özünə nüfuz qazanmış, həm də ölkədaxili problemlərin həllində təsirli tədbirlər həyata keçirmişdir. Dünya bazarına inteqrasiya bir neçə istiqamətdə uğurla davam etdirilir və yeni istiqamətlərin müəyyənləşməsində beynəlxalq təşkilatlar və institutlarla məqsədyönlü, faydalı əməkdaşlıq davamlı xarakter alır. Müasir dünyanın dəyişkən mənzərəsi hər bir dövlətin xarici siyasətində dinamizmi əsl zərurətə çevirir. Dövlət maraqlarının təmin olunması transformasiya olunmaqda davam edən müasir beynəlxalq münasibətlər fonunda xeyli çətinləşir. Dünya dövlətləri ilə əməkdaşlıq, beynəlxalq təhlükəsizliyin qorunub saxlanması əvvəl olduğu kimi XXI əsrin də ən aktual problemlərindən olacaq. İqtisadi bağlantıları ilə, ticarət dövriyyəsinin səviyyəsi ilə dünya təsərrüfat və maliyyə sistemində özünə layiqli yer tutan Azərbaycan informasiya məkanında da öz yerini tutmaqda davam edir. Elmi-texniki tərəqqi, demokratik dəyərlərə sadiqlik bu günün Azərbaycanının reallıqlarıdır.

FƏSİL I

**İQTİSADI DİPLOMATİYANIN NƏZƏRİ
KONSEPTUAL PROBLEMLƏRİ**

1.1. İqtisadi diplomatiyanın mahiyyətinə dair

Bəşər tarixinin nəzərdən keçirilməsi zamanı bir sıra elmi anlayışların, kateqoriyaların mahiyyəti və mənşəyinə dair həqiqətləri üzə çıxarmaq mümkün olur. Bu dərsləyin yazılması zamanı qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd beynəlxalq münasibətlər sistemini öyrənən tələbələr və eyni zamanda mütəxəssislər üçün Azərbaycan dilində konseptual əsasları özündə əks etdirən mənbənin tərtib edilməsi olmuşdur. Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildən müstəqil subyekt olaraq beynəlxalq münasibətlər sistemində iştirak edir, inkişaf edən beynəlxalq münasibətlər sistemində uyğun olaraq müvafiq qurumlar formalaşdırır və dövrü olaraq həmin qurumlarda islahatlar həyata keçirir. Bütün dövlətlər kimi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlər sistemində iştirakının məqsədləri vardır. Həmin məqsədlər öz xüsusiyyətinə görə iqtisadi, siyasi, hərbi və sosioloji ola bilərlər. Göstərilən istiqamətlər məcmu olaraq Azərbaycan xalqının həyati maraqlarının təmin olunmasına xidmət edir. Lakin bütün məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün iqtisadi zəminə malik maraqların təmin olunması ilkin zərurətdir. Qloballaşan və milli sistemlərin getdikcə daha çox bir-birindən asılı vəziyyətə düşdüyü bugünkü reallıqlarda iqtisadi maraqlar daha çox beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin güclənməsi

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

hesabına təmin edilirlər. Belə olan təqdirdə isə iqtisadi diplomatiya tədbirləri və onların mahiyyətinin öyrənilməsi elmi aktuallığını daha da artırır.

İlk öncə diplomatiya anlayışının bəzi məqamlarını açıqlamaq yerinə düşərdi. Diplomatiya anlamı bəşər övladının yaddaşında qədim çağlardan kök salmış və öz inkişafının bünövrəsini antik Roma və Yunanıstanda tapmışdır. Bütün inkişaf dövrlərində forma və metodları müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalsa da, diplomatiyanın ana xəttində dövlətlərarası münasibətlərin bərabər, qarşılıqlı, faydalı zəmində qorunması və maraqların təmin olunması faktoru dayanır. Diplomatiya beynəlxalq əlaqələrin «baş təsisatı» və ya daha prozaik desək, «müharrik bölməsidir». Bu və ya digər şərtlər diplomatiyanı biz bildiyimiz qaydada dövlətlərarası əlaqələri həyata keçirməyin mühüm təsisatı kimi təyin edir. Bundan başqa, diplomatiya elastik təsisat olduğunu təsdiq etmişdir; o, xalq suverenliyinin və XIX əsrin millətçiliyinin təhdidlərindən sağ çıxan bir neçə beynəlxalq təsisatdan biridir.

Dar mənada diplomatiya peşakar diplomatların praktikasına aiddir. Digər tərəfdən bir çox müəlliflər bildirirlər ki, diplomatiya «son bir neçə əsrin suveren, ərazi dövlətlərində yaşamaq təcrübəsindən qabaq olan və ondan kənara çıxan bəşəri şəraiti ifadə edir». «Kiminsə adından çıxış etmək» anlamında təmsil etmənin diplomatiyanın mühüm funksiyası olması, nəzəri bəqajından əsili olmayaraq müşahidəçilərin əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilir. Diplomatiya təmsilçilik sistemi olmaqdan əlavə, həm də rabitə sistemidir. Bu cəhətə vurgu edən müəlliflər bildirirlər ki, rabitə beynəlxalq əlaqələrin mövcud olması üçün məntiqi zəruri şərtlərdən biridir. Beləliklə, diplomatiya «nizamlanmış təmas (rabitə) prosesi» və ya «beynəlxalq cəmiyyətin təmas sistemi» kimi başa düşülə bilər. Paradoksal olsa da, təmas ehtiyacı diplomatik əlaqələr pozulduqda və tərəflərin başqa təmas yolları axtardığı və tapdığı vaxt nümayiş etdirilir. Diplomatiyanın postmodern yozumu təmsilçilik və təmasdan

FƏSİL I

kənara çıxır, təsisata insan şəraitinin daha əhəmiyyətli cəhətlərinin ifadəsi kimi baxır. Tərif və anlayışların bu təəccübləndirici çoxluğuna baxmayaraq, diplomatiya haqqında mətnlərin əksəriyyəti ümumi nüvəyə malikdir. Adətən onlara, bu və ya digər nisbətdə, diplomatiyanın tarixi və tarixəqədərki dövrünün hesabatı, diplomatik funksiyaların, üsul və metodların tipologiyaları, diplomatiyanın hüquqi çərçivələri haqqında məlumat, müasir nailiyyət və problemlərin müzakirəsi daxil olur.

Diplomatiya haqqında beynəlxalq münasibətlərlə məşğul olan mütəxəssislər bir sıra nəzəri və diqqətçəkən mülahizələr söyləmiş, hətta gələcəkdə onun inkişafına dair bir sıra qayğılar da səsləndirmişlər. Diplomatiya təsisatının təhlükə qarşısında olub-olmaması barədə dəqiq bir nəticə çıxarmaq mümkün deyil. Bəzi müəlliflər onun keçmişdəki dəyişən şəraitə uyğunlaşma qabiliyyətini qeyd edir, bəziləri isə «müasir diplomatiya yeni şərait və iştirakçılara sürətlə uyğunlaşmanın hər bir əlamətini göstərir» fikri qədər uzağa gedirlər.

Qeyd edək ki, diplomatiya zəif nəzəri bazaya malik, fraqmentlərə bölünmüş tədqiqat sahəsidir. Onun son vaxtlardakı canlanması fənlər, elmi yanaşmalar, alimlər və praktiklər arasında artan dialoqa gətirəcəkdir. Tədqiqatçılar diplomatik praktikanın «ibtidai elementləri» və müasir əsrdə ənənəvi diplomatiyanın tənəzzülü ilə məşğul olsalar da, bu gün baxışları genişləndirmək və nəzəri fəaliyyət üçün böyük hazırlıq mövcuddur. Bütün ədəbiyyata nüfuz etmiş bir ümumi mövzu var ki, o da danışıqların diplomatiyanın nüvəsi kimi qeyd edilməsidir. Əslində bir neçə mənbə diplomatiyaya danışıqlar terminlərində tərif verir. *Oxford English Dictionary* -yə görə diplomatiya «beynəlxalq əlaqələrin danışıqlar yolu ilə aparılmasıdır»; diplomatiyanı «bir-birinin müstəqilliyini qəbul edən siyasi qurumlar arasında danışıqlar» kimi müəyyən edir; və G.R.Berridgenin daha mürəkkəb tərifinə görə isə diplomatiya «beynəlxalq əlaqələ-

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

rin qüvvə ilə deyil, danışıqlar, təbliğat və ya qanuna mü-raciət, bilavasitə və ya dolayısıyla danışıqları irəlilətmək üçün layihələndirir».

İqtisadi diplomatiyanın nə demək olduğu daim elmi dairələrin müzakirə obyektinə olubdur. Zahirən nəzər yetir-dikdə bu anlayışın iki tərkibini - iqtisadiyyat və diplomatiya-nı görmək olur. İqtisadi diplomatiyanın başa düşülməsi hər iki anlayış ətrafında düşünməyə, onlar arasında qarşı-lıqlı əlaqəni müəyyən etməyə vadar edir. Məlumdur ki, iqtisadiyyat öz mövcudluğuna insanın cəmiyyət təşkil etdiyi gündən başlamışdır. İqtisadiyyat dedikdə, mürəkkəbliklərə varmadan insanların maddi ehtiyaclarını təmin etmək üçün fəaliyyətləri və bu fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün formalaşan məkan nəzərdə tutulur. Sosial rifah səviyyəsini yüksəltmək, maddi sərvətləri çoxaltmaq və bir sözlə daha yaxşı yaşamaq istəyi insanları daim təqib etmişdir. Bu insa-nın birbaşa fitrəti ilə bağlıdır.

İlkin cəmiyyətlərdə maddi ehtiyacların ödənilməsi əsa-sən daxili ictimai iqtisadi resurslar hesabına həyata keçirili-rdi. Yəni bir növ cəmiyyətlərin iqtisadi xüsusiyyətləri hələ ki, ətraf amilə ciddi ehtiyacı hiss etdirmirdilər. Lakin insan cəmiyyətinin inkişaf dinamikası bu vəziyyətin çox davam etməyəcəyindən xəbər verirdi. Daxili resurslar hesabına da olsa, cəmiyyətlərin möhkəmlənməsi və güclənməsi insanla-rın tələbat səviyyəsini artırırdı. Artıq bu cəmiyyətləri idarə edənlər necə adlanmaqlarından asılı olmayaraq insanların ehtiyaclarının artan dinamikası qarşısında ətrafa çıxış ha-qqında düşünməyə başladılar. Bu isə cəmiyyətlərarası iqtisadi əlaqələrin rüşeymlərini formalaşdırdı. Amma insan cəmiyyətləri arasındakı qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin forma-laşmasına təbii fəlakətlər, epidemiyalar və digər qəfil səbəblər də çox böyük təsir edirdi. Belə ki, göstərilən səbəblər ucbatından əldə olunmuş iqtisadi nailiyyətləri ya tamamilə, ya da qismən itirən cəmiyyətlər onların itkisini digərlərinin sərvətləri hesabına kompensasiya etmək istəyirdilər. Bu isə

FƏSİL I

başqa bir həqiqətin mahiyyətini anlamağa kömək edir. Həmin həqiqət ondan ibarətdir ki, iqtisadi münasibətlərin ilkin mərhələsində iqtisadi maraqların təmin olunması üçün iqtisadi və ticari üsullardan daha çox müharibələrə müraciət edilirdi.

Cəmiyyətlərin siyasi baxımdan təkmilləşməsi və dövlətlərin atributlarının getdikcə möhkəmlənməsi tədricən iqtisadi və ticari vasitələri daha optimal üsul səviyyəsinə gətirirdi. İqtisadi diplomatiyanın ilkin variantlarda təzahürləri özünü büruzə verirdi. Ancaq sistemli iqtisadi diplomatiyanın mövcudluğundan danışmaq hələ tezdir. Çünki iqtisadi diplomatiya funksional xüsusiyyətlərə malik orqanların və ya bu funksiyaların bir qisminin icrasını üzərinə götürmüş səlahiyyətli şəxslərin olmasını tələb edir. Ümumiyyətlə, iqtisadi diplomatiya dedikdə müasir elmdə dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin və rəsmi fəaliyyətinin həyata keçirilməsi vasitələri başa düşülür. İqtisadi diplomatiya dedikdə, iqtisadiyyatın və siyasətin qarşılıqlı əlaqəsini başa düşmək lazımdır. İqtisadi diplomatiya həmçinin bilavasitə dövlətin mövcudluğu ilə bağlıdır. Çünki insan cəmiyyətində fərdlərin maraqlarını ümumiləşdirən və onları vahid formada təqdim edən ən üst qurum dövlətdir. Dövlət, müxtəlif maraqları xaotik vəziyyətdən çıxardaraq bir sistemə cəmləşdirir, onları təsnif edir. Hər bir təsnifata uyğun həyata keçirmə metod və üsullarını hazırlayır. Metod və üsulları isə funksional qurumlar təmin edirlər. Həmin funksional qurumlara ayrı-ayrı dövlətlərin xarici işlər nazirliklərini və digər təşkilatları misal gös-tərmək olar.

İqtisadi diplomatik fəaliyyət zamanı dövlət öz cəmiyyətinin qərarlı iqtisadi inkişafını həyata keçirməyə və iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməyə çalışır. Bunun üçün təşkilati-hüquqi mexanizmlər formalaşdırır. Müasir dünyada vətəndaş cəmiyyətinin rolunun artdığı bir dövrdə dövlət iqtisadi diplomatiyanı yalnız öz qurumları hesabına cəmiyyətin digər tərkibləri ilə əlaqəyə girmədən təmin edə

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

bilməz. Bunun üçün dövlət dünya təsərrüfat sistemində milli maraqların təmin olunması məqsədi ilə ictimai və işgüzar dairələrlə qarşılıqlı əlaqə şəklində iş apardığı təqdirdə uğur əldə edə bilər. Müasir nümunələr deyilənləri sübut etməkdədir. Tez-tez müxtəlif dövlətlərin rəhbərlərinin işgüzar dairələrlə və ictimai qurumlarla görüşlərinin keçirilməsinə şahid oluruq. Bununla iqtisadi diplomatik fəaliyyət ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına xidmət edir. Ancaq düzgün iqtisadi diplomatiya dövlətin xarici iqtisadi siyasəti və cəmiyyətin sosial rifahının balanslı təmin edilməsi zamanı həyata keçirilə bilər. Sual yarana bilər ki, bu nə deməkdir. Məsələnin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədi ilə öz ölkəsinin işgüzar dairələri ilə əhalisinin digər qismi arasında ədaləti təmin etmək üçün münasibətləri tənzimləməlidir. Yəni iqtisadi diplomatiya bir sözlə öz üsul və vasitələrinin həyata keçirməsi zamanı cəmiyyətdaxili stabilliyə və iqtisadi mühitin formalaşmasında ədalətə şərait formalaşdırmalıdır.

İqtisadi diplomatiya anlayışı ilk anlamda siyasi motivləri özündə cəmləşdirərək, ümumiyyətlə diplomatiyanın sərhədləri ilə hüdudlanmayan yeni anlayışdır. Məhz bu səbəbdən iqtisadi diplomatiya termini müəyyənlik qazana bilmir və əksər hallarda ticarət diplomatiyası kimi təlqin olunur. Bu tipli yanaşma problemin birtərəfli işıqlandırılması ilə nəticələndiyindən yetərli sayıla bilməz. Eyni dərəcədə diplomatların yalnız siyasət adamları olması, peşəkar fəaliyyətlərinin əsasında yalnız dövlətin xarici siyasət strategiyasının dayandığı fikri də bu günün reallıqlarından kənarıdır. Əgər bəşər övladının inkişaf tarixinə nəzər yetirsək diplomatiyanın siyasi və iqtisadi qollarının paralellik təşkil etdiyinin şahidi olarıq. Bəzən iqtisadi diplomatiya termini dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin yanlış təsəvvürünü formalaşdırır. Yəni siyasi imperativlər demək olar ki, bir tərəfə atılır. Bu da doğru deyildir.

Diplomatiya çoxşaxəli və çoxtərəfli bir anlam kimi, ilk

FƏSİL I

növbədə iqtisadi diplomatiya ilə vəhdətdədir və bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə təsəvvür oluna bilməz. İqtisadi diplomatiya ticarət diplomatiyası ilə ekvivalentlik təşkil etməsə də, əslində ticarət amilini özündə ehtiva edir. Zaman axarında çox şeyin dəyişdiyi inkar olunmazdır. Bəlkə də münasibətlərin qədim və orta çağlarında “ticarət diplomatiyası” məqbul sayıla bilərdi, lakin siyasi boşluqda onun effektivliyi itib yox olardı.

İqtisadi diplomatiyanın milli maraqları təmin etməsinin müəyyən prinsipləri aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər:

1. İqtisadi diplomatiya iqtisadi-riyazi modellər və hesablamalar əsasında aparılmalıdır. Bu bəndi belə izah etmək olar ki, dövlət analitik təhlil metodları ilə hesablanmış sistemli məlumatlara malik olmadan iqtisadi diplomatik metod və üsulların məkan və zamana görə tətbiqini həyata keçirə bilməz. Deməli, iqtisadi diplomatiyasının uğuruna iddialı olan dövlət ölkədaxili elmi potensialın inkişafı və rəğbətləndirilməsində maraqlı olmalıdır. Söylədiyimiz bu son fikir növbəti prinsip üçün baza rolunda çıxış edir.

2. İqtisadi diplomatik fəaliyyət zamanı cəmiyyət daxilindəki qarşılıqlı asılılıq münasibətləri nəzərə alınmalıdır.

3. İqtisadi diplomatik üsul və vasitələrin məkan və zamana görə tətbiq edilməsi üçün müvafiq qurumlar ölkə əhalisinin müxtəlif təbəqələrinin hansı reaksiya verəcəkləri ehtimallarına sahib olmalıdırlar. Buradan da növbəti prinsipin əsasları bərqərar olur.

4. İqtisadi diplomatiya fəaliyyəti zamanı dövlət ədalət və müzakirələrin optimal variantının tapılmasını özünə başlıca hədəf seçməlidir. Təqdim olunmuş prinsipi belə izah etmək olar ki, iqtisadi diplomatiya özündə iqtisadi ədaləti qaynaqlandırmalıdır və beynəlxalq danışıqlar zamanı mütləq üstünlüyə deyil, maksimal dərəcədə hamının maraqlarını təmin edəcək optimal ortaq nöqtənin əldə olunmasına çalışmalıdır. Təsəvvür edək ki, öz iqtisadi diplomatik fəaliyyəti zamanı bütün dövlətlər mütləq üstünlüyün əldə

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

edilməsini özlərinə məqsəd ediblər. Belə olan halda əslində heç bir dövlətin iqtisadi maraqları təmin oluna bilməz və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində xaotik vəziyyətlər çoxalar. Bu isə bütövlükdə beynəlxalq nizama öz mənfi təsirini göstərmiş olar. Təəssüf ki, beynəlxalq münasibətlər sistemində bəzi hallarda mütləq üstünlüyə çalışan dövlətlərin iqtisadi diplomatiyaları böhranlara və hətta fəlakətlərə gətirib çıxarda bilir. Buradan da növbəti prinsipə keçid almaq olar.

5. Dövlətlər iqtisadi diplomatik fəaliyyətləri zamanı dünyanın bütövlük xüsusiyyətini nəzərə almalıdırlar. Çünki dünyanın bir hissəsində iqtisadi diplomatik fəaliyyət ya bir-başə sürətli və ya təcridi şəkildə digər hissədə iqtisadi, siyasi və ictimai həyata təsir edə bilir.

6. İqtisadi diplomatiya elmi texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən istifadə etdiyi təqdirdə daha effektiv olur və reallıqları əks etdirir.

İqtisadi diplomatik fəaliyyətin həyata keçirilməsini mərhələlərə bölmək elmilik prinsiplərinə uyğundur və məsələnin mahiyyətini anlamağa kömək edir. Bütün ölkələr iqtisadi diplomatik fəaliyyət zamanı ilkin mərhələ olaraq araşdırma və kəşfiyyat dövründən başlayırlar. Göstərilən prinsipi başə düşmək üçün məsələni diferensiasiya etmək lazımdır. Yəni ölkə ilk olaraq iqtisadi diplomatik fəaliyyət müstəvisinin (ölkənin və ya regionun) imkanlarını öyrənir və həmin imkanları hesablı şəkildə statistik təhlil edir. Statistik məlumatlar əldə edildikdən sonra göstərilən fəaliyyət müstəvisinin iqtisadi diplomatik iş aparən tərəfə hansı gəlirlər verə biləcəyi araşdırılır. Daha sonra adı keçən məqamlar öyrənilib müvafiq iqtisadi-diplomatik metodologiya hazırlanır. İşin daha uğurlu aparılması üçün istənilən zaman və məkan üçün bir neçə alternativ metod və üsullar tətbiq edilir. Yekun mərhələ isə iqtisadi-diplomatik fəaliyyətin nəticələrinin təhlili olur. Bu mərhələ araşdırma-kəşfiyyat işinin və metodologiyanın düzgün aparılmasını ya təsdiq ya da inkar

FƏSİL I

edir. Bu nə deməkdir? Nəticə ehtimal olunan çıxarların əldə edilməsini təsdiq edirmi? Əgər ehtimal olunan nəticələr özünü doğruldarsa, deməli, birinci iki mərhələ uğurla həyata keçirilmişdir.

İqtisadi diplomatiyanın mahiyyətinə dair ifadə etdiyimiz fikirlər bəzi xırda məqamları nəzərə almasaq bütün dövrlər üçün səciyyəvi olmuşdur. Yəni iqtisadi diplomatiya da bütün kateqoriyalar kimi öz inkişafında ilkin qanun olan səbəb-nəticə əlaqələrinə tabe olmuşdur. Doğrudur, dünyada gedən ictimai-siyasi proseslər, formasiyaların dəyişməsi, yeni iqtisadi modellərin ortaya çıxması iqtisadi diplomatiyanın üsul və vasitələrində dəyişiklər etmişdir. Ancaq iqtisadi diplomatiyanın qarşısına qoyulan məqsəd əsas etibarlı ilə dəyişməz olaraq qalır. Bu isə ondan ibarətdir ki, iqtisadi diplomatiya hər zaman hədəf olaraq öz dövlətinin iqtisadi maraqlarının təmin olunmasını qarşısına məqsəd qoymuşdur. Sadəcə müasir dünyada iqtisadi diplomatiyanın qloballaşma prosesinin təsiri ilə bir sıra yeni funksiyaları ortaya çıxmışdır. Bu da dünyada iqtisadi düzənin qorunmasıdır. Artıq ən radikal iqtisadi-diplomatik mövqeli dövlətlər belə stereotiplərdən tam xilas olmasalar da, belə başa düşürlər ki, səylərin ümumiləşdirilməsi və maraqların bir-birinə uyğunlaşdırılması olmadan ümumdünya ərzaq böhranı, eyni zamanda digər iqtisadi fəlakətlərdən xilas olmaq mümkün deyildir.

1.2. Diplomatiyaya dair bir sıra elmi-nəzəri baxışlar və milli maraqlar məsələsi

Müxtəlif tədqiqatçılar beynəlxalq münasibətlərin subyektləri olan dövlətlərin qarşılıqlı əlaqələrində istifadə etdikləri vasitələrin müxtəlif təsnifatını verirlər. Müxtəlif təsnifatları təhlil edib asanlıqla müəyyən edə bilərik ki, dövlətlərin xarici siyasətin məqsədlərinə nail olmaq üçün istifadə etdikləri vasitələr toplusunun bir qütbü diplomatiya digəri

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

isə gücdür. Ədəbiyyatlarda "diplomatiya" termininin müxtəlif mənalarda işləndiyinin şahidi ola bilərik. Bəzən bu sözü xarici siyasətin sinonimi kimi işlədirlər, başqa bir halda diplomatiyanı danışıqlarla eyniləşdirirlər. Daha sonra diplomatiyanı danışıqların mexanizmi və prosesi kimi qələmə verirlər və nəhayət beynəlxalq danışıqların aparılması bacarığı kimi keyfiyyəti və ya ilahi vergini diplomatiya adlandıranlar da vardır.

Bütün yuxarıda deyilənlər gözəl səslənsə də, diplomatiyanın mahiyyətini müvafiq şəkildə açıqlamırlar. Diplomatiya, faktiki olaraq, "danışıqlar vasitəsilə beynəlxalq münasibətlərin idarə olunmasıdır; elə metoddur ki, bu metod vasitəsilə səfirlər və elçilər beynəlxalq münasibətləri tənzimləyirlər; diplomatın işi və ya sənətidir". 38, 40

Kuinsi Rayt diplomatiyanı iki səviyyədə müəyyən edir: ümumi düşüncə və xüsusi düşüncə. Ümumi düşüncəyə görə, diplomatiya "danışıqlarda və ya qarşılıqlı əlaqə zamanı taktın, fərasətin və ya bacarığın istifadəsidir", xüsusi düşüncəyə görə isə diplomatiya "müharibənin mümkün olduğu siyasət sistemi daxilində minimum xərclərlə maksimum qrup məqsədlərinə nail olmaq üçün danışıq sənətidir". Raytın bu cür tərifindən iki nəticə çıxarmaq olar. Birincisi, ümumi düşüncəyə görə, diplomatiyada təzyiqliq metodlarından deyil, inandırma metodlarından istifadə edilir. İkincisi, xüsusi düşüncəyə görə, diplomatiya bu sənətin sahiblərinin milli maraqlara sədaqətini ehtiva edir. Diplomatiya ilə bağlı xüsusi düşüncə daha doğru variant kimi qəbul edilməlidir, çünki diplomatiya təzyiqdən istifadəni inkar etmir. Beləliklə, diplomatiya elə bir mühitdə tətbiq edilir ki, burada təzyiqliq də mümkündür. Diplomatiyanın funksiyalarından biri də bu təzyiqliqin qarşısını almaqdır. Morgentau qeyd edir ki, diplomatiyanın dörd vəzifəsi vardır.

Birincisi, diplomatiya öz məqsədlərini həyata keçirmək üçün kifayət edə biləcək gücün çərçivəsində müəyyən etməlidir.

FƏSİL I

İkincisi, diplomatiya digər dövlətlərin məqsədlərini və bu məqsədlərə nail olmaq üçün həqiqi və potensial gücünü dəyərləndirməlidir. Üçüncüsü, diplomatiya bu müxtəlif məqsədlərin biri-birinə nə dərəcədə uyğun olduğunu müəyyən etməlidir. Dördüncüsü, diplomatiya öz məqsədlərinə çatmaq üçün uyğun vasitələrdən istifadə etməlidir.

Diplomatiyanın məqsədi razılığa nail olmaqdır. Belə çıxır ki, diplomatiya yalnız elə yerdə müvafiq sayıla bilər ki, orada razılıq yoxdur.

Əgər tərəflər biri-biri ilə tamamilə razıdırlarsa, orada diplomatiyanın əhəmiyyəti olmur. Deməli, diplomatiya bir vasitə kimi o zaman istifadə edilə bilər ki, tərəflərin arasında müəyyən sahələrdə istər açıq-aşkar, istərsə də potensial narazılıq və ya anlaşmazlıq vardır. Diplomatiya tam razılıq şəraitində qeyri-müvafiq, tam narazılıq şəraitində isə effektiv vasitədir. Bununla belə, razılıq və narazılıq beynəlxalq münasibətlərdə statik fenomen deyildir. Ola bilər ki, razılıq müəyyən dövrdə narazılığa, narazılıq isə razılığa çevrilsin.

Diplomatiyanın əsas elementi olan danışıqlar qarşı tərəfə təsir metodlarından biridir. Bu metod öz növbəsində inandırma metodunu formalaşdırır. İnandırma ədəbiyyatlarda gücdən istifadə metodlarından biri kimi göstərilə də, diplomat özü gücdən istifadə edə bilmir. O yalnız öz ölkəsinin adından danışıqlar apara bilər. Beləliklə, diplomatın rolu danışıqlar uğursuz bitdiyi halda son ultimatumun verilməsindən əvvəl məhdudlaşır ki, bu da öz növbəsində müharibəyə və yaxud müharibənin formal olaraq elan edilməsinə gətirib çıxara bilər. Deməli, inandırma diplomatiyada istifadə edilən başlıca metoddur və uğurlu olmaları üçün diplomatlardan inandırma bacarığına malik olmaları tələb olunur.

Nəzəri cəhətdən diplomatiya beynəlxalq hüquqla toqquşur, çünki birinci milli maraqlara qulluq etdiyi halda, ikinci beynəlxalq hüquqi qaydanı milli maraqlardan üstün tutur. Əslində isə diplomatiyanı beynəlxalq hüquqdan ayrı

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

qəbul etmək mümkün deyil. Məsələn, heç bir hökumət diplomatik immunitetin təmin edilməsinə əmin olmasa, başqa ölkəyə səfir və ya danışıqlarda iştirak etmək üçün nümayəndə göndərməz. Əgər beynəlxalq hüququn öhdəliklərə vicdanla əməl edilməsi prinsipi nəzərə alınmazsa, danışıq aparıb razılığa gəlməyin əhəmiyyəti olmaz. Kumar qeyd edir ki, əgər danışıq aparən dövlətlər güman etsələr ki, hər bir dövlət beynəlxalq hüquq prinsiplərini qəbul edərək onlara uyğun hərəkət edir, onda diplomatiyanın təsiri artır. Beynəlxalq hüquq həmçinin elə arqumentləri təmin edir ki, diplomat həmin arqumentlər vasitəsilə öz mövqeyini möhkəmlədir.

Ədəbiyyatlarda köhnə və yeni diplomatiya anlayışları da ayırd edilir. Harold Nikolson "Diplomatik metodun təkamülü" adlı kitabında diplomatik praktikanın təkamülü prosesinə təsir edən üç diplomatik metodu qeyd edir: yunan metodu, italyan metodu və fransız metodu. Köhnə diplomatiya adlandırılan məhz fransız metodudur. Beynəlxalq danışıqlar praktikası və nəzəriyyəsini ehtiva edən bu metodun əsası Rişelye tərəfindən qoyulmuş, XVII-XIX əsrlərdə və hətta XX əsrin əvvəllərində bütün dövlətlər tərəfindən qəbul edilmişdir. Köhnə diplomatiyanın əsas xüsusiyyətləri aşağıda verilir.

Birincisi, Avropa ən vacib qitə hesab olunurdu. Asiya (son dövrlərdə Yaponiyanı istisna etməklə), Afrika və hətta Latin Amerikasına ticarət, imperialist və missioner ekspansiyası əraziləri kimi baxılırdı. Amerika Monro Doktrinasına uyğun olaraq, uzun müddət təcrid olunmuş vəziyyətdə idi. Əgər Avropanın beş böyük dövlətindən ən azı biri müəyyən müharibədə iştirak etməsə idi, o geniş miqyaslı müharibəyə çevrilməzdi.

Diplomatiya demək olar ki, əsasən Avropa dövlətləri arasında aparılırdı. Bu, köhnə diplomatiyanın ikinci vacib xüsusiyyətini üzə çıxarır ki, bu da kiçik dövlətlərin əhəmiyyətsizliyidir. Bu diplomatiyanın hakim olduğu dövrdə o

FƏSİL I

dövlət mühüm hesab olunurdu ki, hərbi resurslara, strateji üstünlüklərə və xammal ehtiyatlarına malik idi. Kiçik dövlətlərin hərbi cəhətdən zəifliyi onların diplomatik cəhətdən də zəifliyi ilə nəticələnirdi ki, bu isə öz növbəsində onların böyük dövlətlərdən asılı olmadan dünyada hər hansı bir rol oynamalarına imkan vermirdi.

Üçüncüsü, köhnə diplomatiya belə bir ehtimala əsaslanırdı ki, guya böyük dövlətlər kiçik dövlətlərin idarə olunmasına və sülhün qorunmasına görə ümumi məsuliyyət daşıyırlar. Böyük dövlətlərin daha böyük məsuliyyət və marağa malik olmaları ehtimalı qismən belə bir fakta söykənirdi ki, onların pulu və silahı daha çoxdur.

Köhnə diplomatiyanın dördüncü xüsusiyyəti hər bir Avropa ölkəsində peşəkar diplomatik xidmətin bərqərar olması idi. Diplomatlar oxşar təhsil standartlarına və təcürbəyə malik idilər. Onların əksəriyyəti əmin idi ki, eyni məqsədə - sülhün qorunmasına xidmət edirlər.

Köhnə diplomatiyanın beşinci əsas xüsusiyyəti danışıqların məxfi keçirilməsi idi. Bu o demək idi ki, ümumilikdə əhali nə danışıqların məzmunundan xəbərdar idi, nə də ki, bu danışıqlara təsir etmək imkanı yox idi. Diplomatiyanın məxfi təbiəti belə bir arqumentlə müdafiə olunurdu ki, danışıqlar hər hansı bir güzəşt almaq üçün aparıldığından yalnız məxfi keçirildiyi halda uğurla nəticələne bilərlər.

XX əsrin əvvəllərində, xüsusilə də I Dünya müharibəsi ilə əlaqədar olaraq, köhnə diplomatiya öz təsir gücünü itirdi, "yeni diplomatiya" meydana gəldi. Bu diplomatiyanın köhnə diplomatiyadan iki fərqli xüsusiyyəti var idi: o, xalqın münasibətinə həssas idi və başlıca olaraq xarici işlər idarələrinin hüduqları daxilində deyil, konfranslarda tətbiq edilirdi. Bu səbəbdən yeni diplomatiyanı çox vaxt şəffaf diplomatiya adlandırırlar.

Diplomatik metodun dəyişməsinə gətirib çıxarmış vacib amillərdən biri kommunikasiya əlaqələrinin güclü inkişafıdır.

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

Əvvəllər hər hansı diplomatik sənədin (depeşa, nota və s.) ünvanı çatması üçün aylarla vaxt tələb olunurdu, bu isə çox vaxt depeşanın məzmununun köhnəlməsinə gətirib çıxarırdı. Buna görə də diplomatlar öz təşəbbüsləri ilə çıxış etməli, ya da ki, vətənlərini tərk etdikləri zaman əllərində olan göstərişlərə uyğun hərəkət etməli idilər. Elmi-texniki tərəqqi diplomatiya praktikasında böyük dəyişikliklər etdi. Əvvəllər uzun müddət ərzində akkreditə olunduğu ölkədə qalan diplomat öz ölkəsində baş verənlərdən də kifayət qədər xəbərdar deyildi. Kütləvi informasiya vasitələrinin hazırkı inkişaf səviyyəsi bu çatışmazlığı da aradan qaldırıb.

Yuxarıda qeyd edilənlərə rəğmən, kommunikasiya vasitələrinin yaxşılaşması nəticəsində diplomatiyanın xarakterinin dəyişməsi ilə bağlı olaraq diplomatların hadisələrə təsir etmə imkanının aradan qalxdığını söyləmək düzgün olmazdı. Diplomat hələ də dövlətin xaricdəki əsas informasiya mənbəyi və olduğu ölkədəki siyasi şəraitin, meyllərin və ictimai fikrin başlıca şərhçisidir. Yalnız səfir akkreditə olunduğu ölkədəki siyasi şəraiti dəqiq başa düşə bilər. Buna görə də səfiri göndərən ölkənin hökuməti həmin səfirin göndərdiyi hesabatlarla ciddi fikir verməli və xarici siyasəti formalaşdırarkən həmin hesabatlardakı təklifləri nəzərə almalıdır. İki ölkə arasında yaxşı əlaqələrin yaradılması və saxlanılmasında məsuliyyət daşıyan başlıca şəxs səfirdir. Buna görədir ki, H. Nikolson hökumətləri xəbərdar edir ki, öz səfirlərinin məsləhət və mülahizələrinə biganə yanaşmasınlar.

Milli maraqların təmin edilmə vasitələrindən biri də gücdür. Bir dövlətin digərinə təsir etmə qabiliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə onun malik olduğu gücdən asılıdır. Bu güc dövlətin hərbi, siyasi və iqtisadi qüvvəsindən və ya bu qüvvələrin zahiri görünüşündən irəli gələ bilər.

Güç qədimdən beynəlxalq münasibətlərin subyektlərinin vasitələri arasında ən geniş yayılmış və həlledici vasitədir. Beynəlxalq münasibətlərin mərkəzi problemlərindən

FƏSİL I

biri - müharibə və sülh problemi güc anlayışı ilə bağlıdır.

Keçən əsrin təxminən 40-cı illərindən etibarən beynəlxalq münasibətlər elmində güc anlayışına münasibətdə iki yanaşma daha geniş yayılmış oldu: atributiv və bihevioral. Birincisi, beynəlxalq münasibətlərin subyektinin gücünə onun atributu, ayrılmaz keyfiyyəti kimi baxır. İkincisi isə, gücü subyektin davranışı, beynəlxalq səhnədə qarşılıqlı təsiri ilə əlaqələndirir. Atributiv yanaşma siyasi realizm məktəbinə xasdır. Morgentaunun nöqteyi-nəzərincə beynəlxalq siyasət bütün digər siyasət növləri kimi güc uğrunda mübarizədir. Morgentau güc, qüdrət, hakimiyyət və nüfuz anlayışlarını ayırmır və hamısını "power" termini ilə ifadə edir. Eyni zamanda güc dövlətin beynəlxalq səhnədə yürütdüyü siyasətdə həm məqsəd, həm də digər məqsədlər üçün vasitə rolunda çıxış edir. Öz xarici siyasət məqsədlərinə nail olmaq üçün dövlətə güc (hakimiyyət, qüdrət) lazımdır. Gücün məzmunu təkcə hərbi resurslarla məhdudlaşmır, həm də bir sıra tərkib elementlərini ehtiva edir: sənaye potensialı, təbii resurslar, geostrateji üstünlüklər, əhalinin sayı, mədəni xüsusiyyətlər, milli məənəviyyət, diplomatiya və dövlət rəhbərliyinin keyfiyyəti.

Çıqankov qeyd edir ki, atributiv yanaşmada iki çətinlik üzə çıxır. Birincisi, gücün tərkib elementləri yekcins deyildir. Belə ki, bura həm maddi komponentlər, həm də dəqiq ölçülə bilməyən elementlər (məsələn, milli xarakter və ya dövlət rəhbərliyinin keyfiyyəti) daxildir. İkinci çətinlik ondan ibarətdir ki, dövlətin gücünün onun ayrılmaz xüsusiyyəti kimi izah edilməsi gücü beynəlxalq əlaqələr sistemindən təcrid edir.

Bu çatışmazlıqlar tədqiqatçıları məsələyə başqa cür yanaşmağa sövq etdi. Bu yanaşmanın məğzi ondan ibarətdir ki, güc (qüdrət) sadəcə olaraq müəyyən atributlara malik olmaqdan daha geniş anlayışdır. O digərlərinə təsir etməni də ehtiva edir. Yəni güc, sadə dillə desək, subyektlərin davranışında üzə çıxır. K.C.Holstinin qüdrət anlayışına dair təhlilləri onun bu yanaşmaya meyli olduğunu düşünməyə

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

imkan verir. Holsti qüdrətə digərlərinə təsir etmə hərəkəti, bu təsirdən faydalanmaq imkanından istifadə kimi baxır.

Sullivan qeyd edir ki, gücün nüfuz (təsir) kimi dəyərləndirilməsi *post factum* edilməlidir. Əks halda bu cür mülahizə tautoloji olar. Misal üçün Karib böhranına baxaq. Sovet İttifaqına kifayət qədər gücə malik olmasını sübut etmək üçün ABŞ-ın yalnız bir çarəsi qalırdı ki, bu da Kubanın blokadasının davam etdirilməsi idi. ABŞ-ın sovet liderlərinə təsir edə bilməsi nəticəsində ikincilər geri çəkildilər. Bu misalda Birləşmiş Ştatlar daha güclü dövlət hesab oluna bilər. Təəssüf ki, biz qətiyyətlə deyə bilmərik ki, ABŞ SSRİ-ni nəyəsə inandıra bilmişdi və yaxud SSRİ bu səbəbdən geri çəkilməmişdi. Biz bunu sadəcə olaraq təsəvvür edə bilərik. Əgər həmin böhran zamanı ABŞ geri çəkilsə idi, onda Sallivanın fikrincə, Sovet İttifaqı daha güclü (qüdrətli) dövlət hesab olunmalı idi. Çünki o, ABŞ-a təsir etmiş olurdu. Bu cür hadisələr baxımından rolunu izah etmək üçün mütləq hadisənin nəticəsini gözləmək lazımdır. Bu isə o deməkdir ki, hər bir nəticədə "güç"lə bağlı müəyyən səbəb tapmaq olar.

Robert Kantor pozitiv və neqativ güc anlayışlarını ayırd edir. Pozitiv güc o vaxt tətbiq edilir ki, bir dövlət digərlərinin hərəkətinə təsir etmək və ya onları hər hansı bir hərəkətə sövq etmək üçün öz resurslarından istifadə edir. Kantor qeyd edir ki, böyük dövlətlərin resursları da böyük olduğundan zəif dövlətlərə nisbətən pozitiv gücdən istifadə etmə imkanı da böyük olur. Neqativ güc isə o vaxt üzə çıxır ki, bir dövlətin digərinə verə biləcəyi hər hansı bir dəyərli dəstək, məsələn, diplomatik tanınma, hərbi və iqtisadi yardım və s. edilməsindən donor dövlət çəkinir.

Diplomatiya və gücdən savayı dövlətlər milli maraqlarını təmin etmək üçün digər vasitələrə də əl atırlar. Bunlara misal kimi iqtisadi təzyiq formaları, iqtisadi yardım, təbliğat və s. göstərmək olar. Bu vasitələr diplomatiya ilə sıx əlaqədardır. Onları hətta diplomatiyanın elementləri də ad-

FƏSİL I

landırmaq olar, çünki bu vasitələrə adətən danışıqlar zamanı əl atılır. Lakin bununla yanaşı onları diplomatiyadan fərqləndirən özünəməxsus xüsusiyyətləri də vardır. Məsələn, diplomatiya ilə bir qayda olaraq diplomatlar və bəzən yüksək rütbəli dövlət məmurları məşğul olduğu halda, yuxarıda qeyd etdiyimiz digər vasitələrdən tamamilə fərqli şəxslər və orqanlar da istifadə edə bilər.

Bu vasitələr arasında təbliğata xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Müasir dövrdə demokratiyanın və kommunikasiya vasitələrinin inkişafı, təbliğatı dövlətlərin əlində güclü alətə çevrilmişdir. İnsanların siyasi şüurunun artması, öz ölkələrinin xarici siyasətinə daha böyük maraq göstərmələri təbliğat üçün böyük imkanlar yaradır. Belə ki, insanlar müxtəlif sosial siniflər, hərəkətlər və mənafe qruplarında birləşərək si-yasətin məqsədlərinin və vasitələrinin formalaşdırılmasında müəyyən rol oynamağa başladılar. Dövlətlər digər ölkələrin hökumətləri ilə yanaşı onların əhalisini də mandırmağın faydalı olduğunu başa düşdülər.

Demək olar ki, bütün hökumətlər xarici informasiya proqramlarını həyata keçirirlər. Hətta kiçik dövlətlərin böyük dövlətlərdəki səfirliklərində mətbuat attaşeləri fəaliyyət göstərirlər ki, onların vəzifəsi mətbuat nümayəndələri ilə əlaqə yaratmaq, bülletenlər və məlumat vərəqələri hazırlayaraq öz ölkəsində hadisələrə maraq göstərən təşkilatlara və fərdlərə göndərmək, məktəblilərdən tutmuş turistlərədək müxtəlif şəxslərin suallarına cavab vermək, bir sözlə, öz ölkəsi üçün əlverişli "imic" yaratmaqdan ibarətdir.

1.3. Xarici iqtisadi siyasətin və iqtisadi diplomatiyanın qarşılıqlı münasibətləri

Xarici iqtisadi siyasət və iqtisadi diplomatiya qarşılıqlı münasibətlərə malikdirlər. Xarici iqtisadi siyasətin düzgün təşkili dövlətin iqtisadi vəziyyətinə birbaşa təsir edir. Ancaq xarici iqtisadi siyasət kursunun düzgün seçilməsi məsələnin

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

heç də tam həlli demək deyil. İqtisadi diplomatik fəaliyyət üsul və vasitələrini seçərkən xarici iqtisadi siyasətin maraqlarından çıxış etməlidir. İqtisadi diplomatiya öz üsul və vasitələrini seçərkən təmsil etdiyi dövlətin resurs və imkanlarını nəzərə almalıdır. İqtisadi diplomatiya çoxtərkibli mürəkkəb kateqoriyadır. İqtisadi diplomatik fəaliyyətin formalaşdırılması zamanı dövlətin bütün müvafiq qurumlarının işinin koordinasiyası həyata keçirilməlidir. Diplomatlar ölkələrini təmsil edərkən iqtisadiyyatlarının xarakterini nəzərə almalıdırlar. Yəni diplomat öz ölkəsinin təsərrüfat sisteminin imkanlarını bilməlidir. Eyni zamanda iqtisadi diplomatiya beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində cərəyan edən hadisə və prosesləri izləməlidir. Çünki dəyişən iqtisadi reallıqlar yeni iqtisadi diplomatik metodlardan istifadəyə səbəb ola bilər. Həmçinin bir sıra iqtisadi diplomatik üsullar islah edilə bilər. Dövlətin xarici iqtisadi siyasəti iqtisadi diplomatiyasının xarakterini müəyyən edir. Bəzi dövlətlər iqtisadi diplomatik fəaliyyət zamanı sırf iqtisadi üsullardan istifadə edirlər. Digər qism dövlətlər isə iqtisadi diplomatik hədəflərinə çatmaq üçün bəzən qeyri-iqtisadi metodlara da müraciət edirlər. Bu cür üsullardan ən çox böyük dövlətlər siyasi və hərbi üstünlüklərinə əsaslanaraq istifadə edirlər. Məsələnin bir qədər izaha ehtiyacı vardır. Bu o deməkdir ki, iqtisadi diplomatiya vasitələri ilə iqtisadi maraqları təmin olunmayınca hər hansı bir müqtədir dövlət işə təhdid üsullarını salır. Bu heç də o demək deyil ki, təhdid üsulları müharibə və gücdür. İqtisadi diplomatiyada geosi-yasi üsullardan da köməkçi üsul kimi istifadə edilir.

Xarici iqtisadi siyasətdə iqtisadi diplomatik fəaliyyət üsulu kimi xarici yardım siyasətindən istifadə edilir. Xarici yardım siyasəti aparmaqla dövlət potensial fəaliyyət müstəvisində (ölkə və ya regionda) öz iqtisadi maraqlarının təminatı üçün münbit şəraitin yaranmasına səbəb olur. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi cəhətdən

FƏSİL I

güclü dövlətlər zəiflərə iqtisadi yardım göstərməklə onların iqtisadi cəhətdən qüdrətlənməsinə maraqlı olurlar. Bununla da vaxtilə iqtisadi yardım göstərilən dövlətlər daha sonra fayda gətirən tərəfdaşlara çevrilirlər. 1948-1952-ci illərdə ABŞ iqtisadi diplomatiyası «Marşall planını» iqtisadi diplomatiyasının ən effektiv üsulu kimi istifadə etmişdir.

İqtisadi inteqrasiya şəraiti müasir dövrdə iqtisadi diplomatik fəaliyyətin qurulması zamanı lokal, regional və qlobal amillərin nəzərə alınmasını zəruri edir. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya zaman-zaman diplomatik institutların və hüquqi sistemlərin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Xarici iqtisadi siyasət və onun hədəfə çatma üsulu olan iqtisadi diplomatiya rəasional əsaslı olmalı, onun reallaşdırılması zamanı iqtisadi davranış beynəlmiləl asılılığa deyil, dayanıqlı nizamın yaranmasına xidmət etməlidir. Bu nizam daxilində fəaliyyət göstərən hər bir subyektin maraqları təmin olunmalıdır. Bir sözlə, bütün dövlətlər xarici iqtisadi siyasətlərini müəyyən edərkən iqtisadi əlaqələr sistemini insanları, təşkilatları, vilayət və ölkələri birləşdirən bir «kəndir» kimi görürlər. Bu kəndirlərin möhkəmliyi iqtisadi diplomatiyanı münaqişələrin önlənməsinin ən dəyşməz və effektiv vasitəsinə çevirə bilər. Mütəxəssislərin fikrincə, iqtisadi diplomatiya qarşılıqlı hörmətə əsaslanarsa, qeyri-rasional səbəblər ucbatından cəmiyyətlərin və ölkələrin qarşdurmasını dayandıra bilər. Yalnız qanunvericilik bünövrəsinin formalaşdırılması xarici iqtisadi siyasətin müəyyənləşdirilməsinin bütün problemlərini əhatə edə bilməz. Qanunvericilik bazası ilə yanaşı hüquqi tənzimlənmə işini həyata keçirəcək xüsusi mexanizmlər olmalıdır. Həmin mexanizmlər yüksək işləklik və effektiv fəaliyyət xüsusiyyətlərinə malik olmalıdırlar. Bu mexanizmlər iqtisadi təhlil, proqnozlarla bərabər tətbiqi məsələlərlə də məşğul olmalıdırlar. Eyni zamanda yeni iqtisadi maraqlarının müəyyən edilməsində bir sıra işlər görməlidir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadi diplomatlar xaricdəki fəaliyyətləri ilə yanaşı ölkə

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

daxilində müvafiq qanunvericilik bazasının hazırlanması zamanı bu və ya digər formada iştirak etməlidirlər, çünki onların qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi üçün verəcəkləri məsləhətlər xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, iqtisadi diplomatlar işin içində olan insanlar kimi öz ölkələrinin xarici iqtisadi maraqlarından və beynəlxalq iqtisadi vəziyyətdən daha çox xəbərdar olurlar.

Xarici iqtisadi siyasətin lazımi nəticələr verməsi üçün iqtisadi və kommunikasiya infrastrukturalarının standartlarının yüksəldilməsi lazımdır. İqtisadi və kommunikasiya infrastrukturalarının yüksək səviyyədə vəzifələrini icra etməsi beynəlxalq tələb və təklif münasibətlərinə öz təsirini göstərəcəkdir. Mütəşəkkil və mükəmməl infrastruktur beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə subyektlərarası iqtisadi ünsiyyəti gücləndirəcəkdir. Ölkənin beynəlxalq tələb-təklif münasibətlərinə cavab verən infraqurkura malik olması iqtisadi diplomatiyanın işini asanlaşdırır. Ölkəsinin resursları ilə yanaşı diplomat infraqurkura və kommunikasiyanın köməyi ilə onun tranzit imkanlarını da təbliğ edə bilər. Yəni iqtisadi diplomatın işinin müxtəlif səviyyələrində imkanları artır.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya eyni zamanda beynəlxalq institutların və hüquqi sistemlərin dəyişməsinə gətirib çıxarır ki, bu dəyişmələri izləmək iqtisadi diplomatiyanın başlıca vəzifələrindəndir. Dəyişən dünyanı bilməmək iqtisadi diplomatiyanın ümumiyyətlə bir institut kimi mövcudluğunu inkar edir. Əgər iqtisadi diplomatiya sahəsində çalışanlar beynəlxalq iqtisadi və siyasi dəyişiklikləri düzgün təhlil edə bilirlərsə, ona müvafiq qərarları da qəbul edib ölkələrinin maraqlarını həyata keçirirlər. BMT-nin keçmiş baş katibi Kofi Annan məruzələrinin birində bu haqda demişdir: "...müharibədən sonrakı institutlar beynəlxalq dünya üçün formalaşdırılmışdı, biz isə qlobal dünyada yaşayırıq. Bu dəyişikliyə effektiv reaksiya vermək dünya liderləri qarşısında dayanan əsas məsələlərdən biri-

FƏSİL I

dir." Qloballaşma dünyamızın aktual məsələlərindəndir. O, ictimai həyatın bütün təzahürlərini əhatə etməkdədir. Bir sıra tədqiqatçıların fikrincə, qloballaşma inteqrasiyanın 1990-cı illərdən başlamış yeni və daha mükəmməl şəklidir. Hətta alimlər söyləyir ki, qloballaşma inteqrasiyanın "sanki buzlaşma dövründən çıxmış bir formasıdır." Dünya canlı orqanizm kimidir. Onun ayrı-ayrı tərkibləri vəhdətə can atdıqları təqdirdə harmoniya yaranır. Bu canlı orqanizmin hər bir tərkib hissəsi prosesin gedişindən faydalanır və müqabilindəkini faydalandırır. Müasir reallıqlarda iqtisadi diplomatların iqtisadi inteqrasiya proseslərinin aşağıdakı mərhələlərini bilməsi zəruridir:

1. Azad ticarət zonası; Üzv ölkələr arasında ticarət sferasında bütün məhdudiyyətlər ləğv edilir.

2. Gömrük ittifaqları; Göstərilənlərlə yanaşı üçüncü ölkələrə qarşı vahid gömrük tarifi dərəcələri tətbiq edilir.

3. Ümumi bazar; Məhsul istehsalı və satışının blokda-xili hərəkəti tam sərbəstləşdirilərək ümumbazar məkanı formalaşdırılır.

4. İqtisadi ittifaq; İqtisadi qanunvericilik və milli iqtisadi siyasət bir-birinə uyğunlaşdırılır.

Tam iqtisadi inteqrasiya; İqtisadi inteqrasiyanın ən yüksək formasıdır. Düzgün qurulmuş xarici iqtisadi siyasət müasir beynəlxalq inteqrasiya proseslərinin gedişində iqtisadi diplomatiyanın təkmilləşdirilməsini zəruri edir. İnteqrasiya iqtisadi diplomatiya mexanizmlərinin innovasiyasına gətirib çıxardır. İqtisadi diplomatiyanın funksiyaları çox geniş əhatəyə malikdir. Həmçinin çoxtərəflidir. Onlar özlüyündə müvafiq iqtisadi tədbirlərin işlənilməsi üçün hazırlanmasını ehtiva edir. Artıq beynəlxalq münasibətlər sistemindəki əsas aktorlar da inteqrasiya proseslərinin güclənməsinin marağındadırlar. Lakin aparıcı aktorların nəzərində inteqrasiyanın inkişaf dinamikası onların beynəlxalq maraqlarını təmin etməlidir. Bəzən bir sıra tədqiqatçılar iqtisadi inteqrasiya və qloballaşma anlayışlarının neokolonializmin

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

bir forması olduğunu söyləyirlər. Onların fikrincə, milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı ünsiyyətinin güclənməsi böyük dövlətlərin maraqlarının təmin olunmasına xidmət edir. Çünki bu zaman güclü milli iqtisadiyyatlar zəifləri iqtisadi münasibətlər sistemində istədikləri kimi yerləşdirə bilirlər. Göstərilən mühakimələrdə müəyyən düzgün fikirlər vardır. Bununla belə inteqrasiyanın əsas müsbət xassəsi dəyişmir. Hər bir müsbət xassəli proses və ya hadisədən isə ona xaricdən təsir etməklə mənfi məqsədlərdə istifadə etmək olar. Deməli xarici iqtisadi siyasət özlüyündə tərkiblərini yalnız müsbət niyyətlər üzərində formalaşdırarsa, inteqrasiya öz istiqaməti üzrə hərəkət edə bilər. Xarici iqtisadi siyasət, ifadə edildiyindən də görüldüyü kimi, dövlətin fəaliyyətinin hər iki hissəsinin cəmindən ibarətdir. Xarici iqtisadi siyasətin qurulması zamanı inteqrasiya proseslərində dövlət bir sıra istiqamətlərdə dividendlər əldə etməyə çalışır. İlk növbədə inteqrasiya prosesinin gedişində dövlətin istehsalını təqdim və reklam etmək imkanları artır. İnteqrasiya iqtisadi münasibətlər qarşısında mövcud olan bir sıra məhdudiyətləri aradan qaldırır. İqtisadi məhdudiyətlərin aradan qalxması isə gəlir əldə edilməsinə kömək edir, gəlir isə ictimai sabitlik formalaşdırır.

1.4. İqtisadi diplomatiya və demoqrafik proseslər

İqtisadi diplomatiyanın uğurlu fəaliyyətini şərtləndirən amillərdən biri də ümumdünya miqyasında cərəyan edən demoqrafik proseslərin izlənməsidir. Demoqrafiya siyasəti sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olub əhalinin təkrar istehsalının tənzimlənməsini həyata keçirir. Demoqrafik vəziyyətin dəyişməsi bilavasitə dövlətin maraqlarına təsir göstərir. Burada əhalinin artıb azalması ilə bağlı olan bütün amillərin tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Dövlət iqtisadi maraqlarına uyğun olaraq iqtisadi diplomatiya həyata keçirir. Müəyyən tədbirlər sistemi hazırlanır. Bu tədbirlər sistemi iq-

FƏSİL I

tisadi, inzibati-hüquqi, tərbiyəvi, təbliğat xarakterli olması ilə səciyyələnin. Həmin tədbirlər sistemi iqtisadi diplomatik imkanların artırılmasına kömək etməlidir. Ölkədaxili və beynəlxalq miqyasda baş verən demoqrafik prosesi nəzərə alan iqtisadi diplomatiya ölkəsinin beynəlxalq əmək bölgüsündən maksimum dərəcədə faydalanmasını təmin edə bilər. İqtisadi diplomatiyanın vasitəsi ilə ölkə işçi qüvvəsini idxal və ixrac edərək təsərrüfat ehtiyaclarını ödəməyə müvəffəq olur. Eyni zamanda ölkəsinin iqtisadiyyatının maraqlarına müvafiq demoqrafik mühit formalaşdırır. Bəllidir ki, lazımi demoqrafik mühitin formalaşdırılması olmadan iqtisadi inkişaf normal gedə bilməz. İqtisadi imkanlar və əhalinin sayı, sosial tərkibi biri-birinə müvafiq olmalıdır.

İqtisadi diplomatik imkanlarla demoqrafik siyasətin uzlaşmadığı inkişaf etməkdə olan ölkələrin bir çoxunda əhali artımı, onların yerləşdirilməsi, sağlamlığının qorunması, maddi tələbatın ödənilməsi imkanları və s. kimi problemlər ictimai-iqtisadi inkişafa əks təsir edir. Odur ki, üçüncü dünya ölkələrinin sosial-iqtisadi çətinlikləri demoqrafik siyasətə üstünlük verilməsinə zəmin yaratmışdır. Demoqrafik siyasət isə öz əksini iqtisadi diplomatik fəaliyyətdə tapır. Demoqrafik proseslərin tənzimlənməsində və onların xarici iqtisadi siyasətlə uzlaşdırılması üçün məqsədyönlü fəaliyyət tələb olunur. Hər şeydən əvvəl Qərbin inkişaf etmiş ölkələrinin mövqeyi demoqrafik prosesin tənzimlənməsi üçün iqtisadi diplomatik üsulların cəlb olunmasını və məqsədyönlü fəaliyyət göstərilməsini tələb edir. Aparıcı ölkələr belə hesab edir ki, əhali artımı üzərində nəzarətin iqtisadi diplomatiya ilə uzlaşdırılması məhz sosial-iqtisadi inkişafın zəruri şərtidir. Bəzi ölkələrdə olan reallıqlar tələb edir ki, əhali artımı iqtisadi ehtiyatlarla qanunauyğun balans təşkil etsin. Bunun üçün iqtisadi diplomatik vasitələrlə uzlaşdırılan müəyyən demoqrafik siyasət həyata keçirilməlidir. Bəllidir ki, bu demoqrafik siyasət hamı üçün eyni cür əhəmiyyətli ola bilməz. Dünya əhalisinin 26 %-nin yaşadığı bəzi ölkələr-

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

də belə hesab edilir ki, əhalinin çoxalması və eləcə də təbii artım ölkələrin inkişafına o qədər də təsir etmir, ona görə də bu sahədə elə bir xüsusi tədbir görməyə ehtiyac yoxdur. Məhz burada müxtəlif ölkələrin iqtisadi diplomatik yanaşmalarında fərqlər əmələ gəlir ki, bu da dünyanın marağında kompromisin əldə olunmasıdır. Demografik siyasət sosial-iqtisadi siyasətin bir hissəsi olmaqla həm də ölkənin xarici iqtisadi siyasət maraqlarını nəzərə almalıdır. Bu isə iqtisadi, inzibati-hüquqi və sosial-psixoloji tədbirlər vasitəsi ilə həyata keçirilir. İqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi nüanslarından biri də ictimai fikrin nəzərə alınmasıdır ki, bu da demografik fəallığın artması fonunda öz təsirini gücləndirir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə demografiya siyasəti daha parlaq təzahür edir. Belə ki, 1970-ci illərdə həmin ölkələrə qarşı biganə-laqeyd münasibət mövcud olduğu halda, hazırda burada demografik proseslərin və hər şeydən əvvəl əhali artımının daha effektiv idarə edilməsi problemi gündəlik məsələ olmuşdur.

Qərb ölkələrində demografiya probleminə olan münasibətdə iqtisadi diplomatik üsullardan daha sistemli istifadə olunur. Daha doğrusu, demokratiya və maraqların uzlaşdırılması prinsipinə, sosial ədalət və insan hüquqlarına riayət edilməyə çalışılır. Amma istisnalar da olur ki, bu da çox vaxt millətçiliyin güclənməsi dövrünə təsadüf edir. Onlar hər hansı bir cəza xarakterli tədbirləri məqbul hesab etmir və bu məsələyə hər bir dövlət fərdi yanaşır. İnkişaf etmiş ölkələrin çoxu iqtisadi diplomatik üsullardan ölkəyə yüksək ixtisaslı kadrların cəlb olunması zamanı istifadə edirlər. Bu cür halların təmin olunması bir tərəfdən inkişaf etmiş ölkələrdə ixtisaslı kadrların artmasına digər tərəfdən isə inkişaf etməkdə olan ölkələrdən həmin kadrların azalmasına gətirib çıxarır.

Yekun olaraq demək olar ki, iqtisadi diplomatiya və demografik siyasət qarşılıqlı əlaqəli kateqoriyalardır. Bunların hər ikisinin üsul və vasitələrində oxşarlıq vardır. Eyni zamanda hər ikisinin əhalinin rifah səviyyəsi ilə birbaşa

əlaqəsi mövcuddur. İqtisadi diplomatik fəaliyyətin təşkili zamanı demoqrafik göstəricilərə baxılmalı və onlar təhlil edilməlidir. Demoqrafik göstəricilərin təhlili düzgün iqtisadi diplomatik üsulların hazırlanmasına kömək edə bilər.

1.5. İqtisadi diplomatiya və milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinə dair

Milli təhlükəsizlik iqtisadi diplomatiyanı həyata keçirməyin vacib şərtidir. Dəqiq müəyyən edilmiş məqsədlər, «oyun qaydalarının» stabilliyi olmadan, rəqiblərin, müttəfiq və dostların aydın mövqeyini bilmədən heç bir siyasət aparmaq olmaz. Milli iqtisadi təhlükəsizliyə iki nöqtəyi-nəzərdən baxmaq olar.

Geniş mənada milli iqtisadi təhlükəsizlik cəmiyyətin bütün qatlarının marağını və deməli onların iştirakını nəzərdə tutan, bunun əsasında milli iqtisadiyyatın daimi inkişafını və təkmilləşdirilməsini qarşıya məqsəd qoyan ümummilli platformadır. Bu platformada dünya təcrübəsi və beynəlxalq əməkdaşlıq nəzərə alınmaqla aşkar və səmərəli himayədarlıq (proteksiya) qəbul edilir, milli maraqlara cavab verən bütün xarici faktorlar, əməkdaşlıqda iştirak edən tərəflərin qanunu maraqları tanınır.

Dar mənada milli iqtisadi təhlükəsizlik dedikdə təxirəsalınmaz metod və vasitələrdən ibarət olan dövlət proqramı, onun əsasında bazar münasibətlərinin doğurduğu mənfi proseslərin qarşısının alınması, cəmiyyətin çətinliklərinin daha sadə və aşkar üsullarla aradan qaldırılması nəzərdə tutulur.

İstənilən anlamda milli iqtisadi təhlükəsizlik uzunmüddətli milli təhlükəsizliyə cavab verməli, cəmiyyətin bütün üzvlərinin hüquq və vəzifələrini dəqiq müəyyən etməklə milli inkişafın əsas istiqamətlərini müəyyən etməlidir.

Milli təhlükəsizlik və o cümlədən milli iqtisadi təhlükəsizlik məsələsi beynəlxalq münasibətlər tarixində yeni deyil. Bütün bunlar tarixin müxtəlif dövrlərində yeni ma-

hiyyət və çalarlarla zənginləşib.

Uzun müddət milli iqtisadi təhlükəsizlik dedikdə ölkənin iqtisadiyyatının xarici bazardan və onun mənfəət sirlərindən qoruması başa düşülüb. Lakin bu problem biznesin ölkə sərhədlərini keçməsindən sonra yaranan vəziyyət «xarici iqtisadiyyatın» problemləri ilə mənsub olduğu «tarixi vətəni» ilə əlaqələr bir-birinə nüfuz edir.

Tarixi olaraq milli iqtisadi maraq və milli iqtisadi təhlükəsizlik mahiyyətə üç yanaşma ilə müəyyən edilir:

a) tarixi-vətənpərvərlik yanaşması (burada ümummilli maraq, sinfi və ictimai təbəqə daim yuxarıda dayanır);

b) ideoloji yanaşma (cəmiyyətin müəyyən hissəsinin iddiası bütün xalqın marağını əks etdirir);

c) kompleks yanaşma (milli səviyyədə qeyri-bazar iqtisadiyyatı ilə beynəlxalq səviyyədə bazar münasibətlərinin vəhdəti).

«Milli maraq» və «Milli iqtisadi maraq» iqtisadi diplomatiyanın forma və mahiyyətinin təməl nöqtəsidir. Diplomantik xidmət cəmiyyətin bu və ya digər hissəsinin deyil, bütün ölkənin milli maraqlarını təmin edir.

Dünya iqtisadiyyatının müasir səviyyəsində, qloballaşma və inteqrasiya prosesində milli maraqları təmin etmək və öz ölkəsinin iqtisadi təhlükəsizliyini qorumaq məsələsi böyük kəskinliyi ilə dayanıb və bu, müəyyən məsələ ilə bağlı olan ölkələrin sayına görə geniş beynəlxalq miqyas alıb. Bazar reallığı müasir cəmiyyətin ən fəal inkişaf edən və təkmilləşən xüsusiyyətidir.

Bazarın inkişafı həmişə özündə yaradıcı və dağıdıcı, pozitiv və neqativ üsürləri birləşdirib. İstənilən halda milli maraq və milli iqtisadi maraq özündə milli, beynəlxalq və sahəvi iqtisadi, siyasi və sosial tipli komponentləri birləşdirir. Müasir dünyada milli iqtisadi təhlükəsizlik beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin bir hissəsinə çevrilib. Bunlar bir-biri ilə üzvi bağlanıb. Bu, iqtisadi diplomatiyanın fəaliyyət xarakterində özünü göstərir. İqtisadi məsələlərin həllində

FƏSİL I

ölkənin insan potensialının inkişafını, milli təcrübənin, milli-mədəni və mənəvi dəyərlərin və ənənələrin qorunmasını təmin etmək lazımdır. Bu zaman dünya iqtisadiyyatının inkişafının bir sıra qaydalarını nəzərə almaq lazımdır.

İqtisadiyyatın dinamik inkişafının təmin edilməsi istənilən ölkənin milli prioritetinin həlledici elementləri sırasına daxildir.

Milli və beynəlxalq nöqteyi-nəzərdən yanaşanda iqtisadi diplomatiya ölkə daxilində vətəndaş cəmiyyətinin davranışının və ölkə xaricində mədəni beynəlxalq münasibətlərin standartlarının toplusudur.

Bazarın qloballaşmasına baxmayaraq təcrübə göstərir ki, hər ölkənin inkişafı milli iqtisadiyyata ardıcıl qayğı və diqqət göstərməklə mümkündür. Beləliklə, iqtisadi diplomatiya nəzərə alır ki, dünya iqtisadiyyatı bizim əvəzimizə ölkəmiz daxilindəki milli inkişafın köklü problemlərini həll etmir. Əslində belə məsələlərin həllini dünya bazarının ixtiyarına buraxmaq olmaz. Hətta ümumbəşəri dəyərlərin cəlbəedici fonunda da milli maraqların arxa plana çəkilməsi və hətta qurban verilməsi nəticədə nəinki həmin ölkənin, həm də bütün ölkələrin maraqlarının kəşidyi beynəlxalq iqtisadi-siyasi münasibətlərdə böhrana gətirər. Lakin bu zaman tamamilə və yalnız milli maraqların çərçivəsinə də qapanmaq olmaz. Dünya təcrübəsi, dünya təsərrüfatında hər ölkənin xüsusi çəkisi, elmi-texniki, texnoloji inkişafın beynəlmilliliyi nəzərə alınmalıdır.

İqtisadi diplomatiya iqtisadi inkişaf prosesində yalnız konkret peşəkar təbəqələrin, məsələn, xırda ticarətçidən tutmuş maliyyə oliqarxlarına qədər işgüzar dairələrin deyil, həm də vətəndaş cəmiyyətinin bütün üzvlərinin iştirakını nəzərdə tutur. Heç bir sosial məsələnin həllini ölkənin iqtisadi imkanlarını nəzərə almadan başa çatdırmaq mümkün deyildir. İqtisadi imkanların, məsələn, təbii ehtiyatların məhdud olduğu təqdirdə iqtisadi diplomatiyanın təsiri digər vasitələrlə, o cümlədən siyasi və hərbi

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

imkanlarla artırılır.

Ölkəyə birbaşa xarici investisiyanın (kapitalın) qoyulması beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ən dinamik forması olmaqla iqtisadi diplomatiyanın mühüm obyektidir. Bu zaman xarici investorlarla milli qurumların, dövlət idarəetmə sisteminin, özəl sektorun qarşılıqlı münasibəti mahiyyətə iqtisadi diplomatiyanın fəaliyyət dairəsinə daxildir.

İqtisadi diplomatiyanın fəaliyyət çərçivəsində milli iqtisadi təhlükəsizliyin qorunmasının müasir dövrdə aktuallığı və kəskinliyi aşağıdakı faktorlarla bağlıdır:

a) Təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsi nəticəsində dövlət sərhədində ənənəvi iqtisadi münasibətlərin təməlləri çətinliklə olsa da sınır (bu prosesin başlanğıcı çox qədimlərə gedir).

b) İstehsalın və kapitalın transmilliləşməsinin təsiri ilə xarici faktorlar «milli sahələrdə» ölkənin istehsalçılarını daha çox sıxışdırır, bütün növ istehlakçıların tələbatının daha geniş miqyasda xaricə yönəlməsinə səbəb olur. Bu yeni hadisə XX əsrin sonlarına xasdır və transmilli korporasiyaların yaranması və fəaliyyəti ilə bağlıdır.

c) Dünya bazarında daha çox və böyük iştirakçıların olması nəticəsində əmək şəraiti liberal iqtisadi münasibətlərlə və global maliyyə ölçüləri ilə müəyyən edilir. Dünya təsərrüfatında təsir dairələrinin bölünməsi və yuxarıda adı çəkilən faktorlar iqtisadi inkişafı yanaşı, həm beynəlxalq, həm də milli sahədə sosial, ekoloji və digər ağır nəticələrə gətirdi və XXI əsrin iqtisadiyyatında özünü göstərməlidir.

Beləliklə, beynəlmilləşmə, onun törəməsi olan transmilliləşmə və bu dəyişmələrin makroiqtisadi nəticələri globallaşma formasında müxtəlif növ uyğunsuzluqlara (disbalansa) gətirdi. Bu səbəbdən «milli iqtisadi maraqla» «milli iqtisadi təhlükəsizliyin» uzlaşması bir növ milli təsərrüfatın dünya iqtisadiyyatında iştirakının yol verilən (təhlükəsizlik) dərəcəsini müəyyən edir. Bu, məsələlərin «müdafiə» tərəfidir.

FƏSİL I

Məsələnin «hücum» tərəfinə gəldikdə demək lazımdır ki, ənənəvi olaraq «xarici iqtisadiyyat» da milli maraqların dairəsinə daxil edilir. Praktikada bu o deməkdir ki, beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətdə nəinki mövcud olan, hətta nəzərdə tutulan potensial bazar və təsir dairələrində milli maraqların qorunması və prosesləri öz xeyrinə yönəlməsində iqtisadi dip-lomatiya fəal olmalı və hadisələrin önündə getməlidir.

Müxtəlif milli şəraitdə və tarixi dövrlərdə milli marağ eyni formada başa düşülməyib, «Milli» anlamı etnik, siyasi-hüquqi, ideoloji, sinfi və ya cəmiyyət kontekstinin hansına əsaslanmasından asılı olaraq müxtəlif cür izah edilir. Lakin daha çox müəlliflərin qənaitinə görə milli marağ-şəxsin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarının çulğalaşmasının real təmin edilməsidir. «Marağ» deyəndə daha çox tarixi və milli xüsusiyyətlərin əks olunduğu proseslər başa düşülür.

Müasir dövrdə milli iqtisadi maraqlar deyəndə sivil, yəni vətəndaş cəmiyyətinin xüsusiyyətləri başa düşülür.

Ən ümumi planda milli iqtisadi marağ hər bir cəmiyyətin və dövlətin aşağıdakı məsələləri həll etməsini nəzərdə tutur:

a) milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və modernləşdirilməsi, milli istehsalın möhkəmləndirilməsi və bunun nəticəsində dünya təsərrüfatında mövqelərin və ölkənin beynəlxalq statusunun möhkəmlənməsi;

b) beynəlxalq kooperativləşmiş, o cümlədən transmilli istehsalda iştirak və bunun nəticəsində milli iqtisadiyyatın effektivliyinin artırılması və daxili strukturunun təkmilləşdirilməsi;

c) qeyri-effektli milli istehsaldan imtina edilməsi və ya onun xaricə keçirilməsi;

d) əhəlinin rifah halının və gəlirlərinin yüksəldilməsi, investisiya və istehlak hazarının genişləndirilməsi, milli-mədəni, incəsənət, işgüzarlıq ənənələrinin inkişaf etdirilməsi;

e) milli təsərrüfata və biznesə ictimai səviyyədə marağın oyadılması;

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

f) milli maraqları nəzərə almaqla beynəlxalq siyasi strukturlarda və dünya bazarının «oyun qaydalarının» işlənməsində və modernləşdirilməsində iştirak edilməsi.

Beynəlxalq təcrübənin milli maraq və milli təhlükəsizlik nöqteyi-nəzərindən araşdırılmasından görünür ki, hakimiyyətin və bazarın münasibətlərinin və qarşılıqlı təsirinin qanunla tənzimlənməsi mexanizminə daha çox üstünlük verilir.

Milli iqtisadi maraqlar və milli iqtisadi təhlükəsizlik tələb edir ki, gözlənilməz iqtisadi sarsıntılardan qorunmaq üçün ölkənin uzunmüddətli strateji xarakterli iqtisadi inkişaf konsepsiyası olsun və elmi əsaslandırılınsın. Bu zaman beynəlxalq təcrübə və konsepsiyalar nəzərə alınmaqla yanaşı milli-tarixi xüsusiyyətlər, təbii ehtiyatlar, iqtisadi və elmi səviyyə öz təsirini göstərməlidir. Digər ölkələrin milli iqtisadi maraqlar və təhlükəsizlik konsepsiyasını kor-koranə qəbul etmək olmaz. Milli maraqlar və milli təhlükəsizlik konsepsiyası dar mənada milli tələbatın ödənməsi xatirinə digər ölkələrə ziyan vurmağı tələb etmir. Hər bir ölkənin ağıllı, balanslaşmış, qanuni iqtisadi inkişafı və milli maraq fəaliyyəti digər ölkələrin maraqlarına da cavab verir və nəticədə dünya inkişafının irəliləməsinə təkan verir.

Dünya bazarının imkanlarının və beynəlxalq rəqabətin potensialının milli maraqlar kontekstində nəzərə alınması mürəkkəb məsələdir. «Malların ixracı və kapitalın idxalı» yanaşması müasir dövrlə ayaqlaşmayan bir siyasətdir. Kapital axınının və istehsalın ikitərəfli (ixrac və idxal) olması, bir ölkənin şirkətlərinin və maliyyə qurumlarının bir çox digər ölkələrdə fəaliyyəti milli maraq və milli təhlükəsizliyin qorunmasını sanki beynəlmilləşdirib. Bu mənada, müasir inteqrasiya və qloballaşma prosesləri tələb edir ki, xarici vətəndaşların ölkədə iqtisadi fəaliyyəti yerli vətəndaşların kimi, eyni səviyyədə qorunsun. Nəticədə, bu, ölkənin iqtisadi inkişafına və onun dünya bazarında yerinin möhkənlənməsinə, xarici şirkətin və bankın mənsub olduğu ölkədə də «milli maraqların» və təhlükəsizliyin qorunmasına xidmət edir.

FƏSİL I

Milli təhlükəsizliyin, o cümlədən iqtisadi təhlükəsizliyin qorunmasının yollarından biri də geniş mənada korupsiya-ya qarşı mübarizədir. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi fonunda bu problem ümumdünya xarakteri alıb. Bu barədə hətta BMT-nin 15 dekabr 1975-ci il tarixli 3514-cü qətnaməsi də vardır. Bizim ölkəmizdə də korupsiyaya qarşı mübarizə dövlət səviyyəsində aparılır.

Qeyd etdik ki, milli iqtisadi təhlükəsizlik beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliklə sıx bağlıdır. İqtisadi diplomatiya kompleks hadisədir. Bazar münasibətləri ilə müqayisədə iqtisadi diplomatiya xaricdə ölkənin və regionun iqtisadi maraqlarını daha yüksək səviyyədə qoruyur və bazarın özünün inkişaf və təkmilləşməsinə təkan verir. İqtisadi diplomatiya vasitəsilə beynəlxalq iqtisadi maraqların qorunması və beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasına görə beynəlxalq siyasətdə iqtisadi təcavüzə yer olmamalı, birtərəfli və əsaslandırılmamış iqtisadi sanksiyalar verilməli, istehsal və valyuta bazarında paritet gözlənilməlidir.

Müasir beynəlxalq iqtisadi proseslər iqtisadiyyatın transmilliləşməsi istiqamətində gedir. Dünyada «Ceneral motors», «Ford motor», «Toyota», «Eksson», «Folsfaqen» və s. kimi nəhəng TMK vardır.

Bazar iqtisadiyyatının metod və qaydalarının bütün dünyada qəbul edilməsi ilə yanaşı, bazar iqtisadiyyatına nəzarətin daha güclü və varlığının xeyrinə olaraq pozulması təhlükəsi yaşanır. Hətta ən inkişaf etmiş ölkələr də bu tendensiyanın təsirindən ziyan çəkə bilirlər. Bu mənada iqtisadi diplomatiyada milli iqtisadi təhlükəsizliyin konsepsiyasının aşağıda verilən parametrləri vardır:

a) Milli iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramı ilə dünya bazarında gedən dəyişiklikləri əlaqələndirməlidir.

b) Milli iqtisadi təhlükəsizlik təkcə milli iqtisadiyyatla xarici bazar arasında ziddiyyətləri deyil, həm də müxtəlif ictimai qrup və siyasi platformalar arasındakı ziddiyyəti də

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

nəzərə almalıdır.

c) Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi tələb edir ki, iqtisadi proseslər dövlət tərəfindən tənzimlənməlidir, tarixi və milli dəyərlərə bağlılıq qorunmalıdır, oliqarxların öz iradəsini cəmiyyətə qəbul etdirməsinin qarşısı alınmalıdır.

d) Bazar iqtisadiyyatı dövlətin beynəlxalq arenada mövqeyinin itirilməsinə gətirməməlidir.

Milli və beynəlxalq iqtisadi maraqların və təhlükəsizliyin qorunması bir çox beynəlxalq sənədlərdə, beynəlxalq təşkilat və qurumların nizamnaməsində öz əksini tapıb. Bu mənada iqtisadi diplomatiyanın fəaliyyətində beynəlxalq münasibətlərə «milli baxış» və milli maraqların beynəlxalq qaydalar çərçivəsində dəyərləndirilməsi öz əksini tapır.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının strateji məqsədi – şəxsiyyətin həyatı və inkişafı, cəmiyyətin sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi sabitliyi, daxili və xarici təhlükələrin təsirinə uğurla müqavimət göstərmək, dövlət bütövlüyünün qorunması üçün əlverişli şərait yaradılmasıdır.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı sahəsində dövlət strategiyası hər şeydən əvvəl kifayət qədər istehsal səviyyəsinin, elmi-texniki potensialın saxlanmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin sosial gərginlik yarada biləcək həddə düşməsinə yol verməməyə, əhalinin müxtəlif qrup və təbəqələri arasında konfliktlərin aradan qaldırılmasına yönəlməlidir. Bu strategiya əlbəttə ki, qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətini, ictimai və digər təşkilatların təhlükəsizlik sistemi ilə həyata keçirilməlidir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində dövlət strategiyası aparılan iqtisadi siyasət çərçivəsində işlənilib hazırlanır və reallaşır. Bunun da əsas prioritetləri şəxsiyyətin iqtisadi vəziyyətini möhkəmləndirməklə yanaşı cəmiyyətin, dövlətin sosial-iqtisadi sabitliyinə, vətəndaş azadlığı və konstitusiyaya hüquqlarına əməl edilməsinə, hökumət orqanları da daxil olmaqla hamının qanuna tabe-

FƏSİL I

liyinə nail olmaqdır. Bu məqsədlə ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsiz səviyyədə saxlanması və idarəetmə funksiyasını öz üzərinə götürən dövlətin iqtisadiyyata təsirinin etibarlı sistemi yaranmalıdır. Bu zaman dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi şərtləri, kriteriya və sərhədlərinin, xüsusən dövlət sektorunun sərhədinin müəyyən olunması və həmçinin dövlət tənzimlənməsinin effektiv metodlarının inkişafının təmin edilməsi zəruridir.

İqtisadi təhlükəsizliyin strateji məqsədlərinin müəyyən olunması onun təmin olunması üzrə müvafiq tədbirlərin konkretləşməsi olmadan çətin olar. Bu tədbirlərə daxildir: aktiv struktur və sosial siyasətin həyata keçirilməsi, dövlətin investisiya, maliyyə, pul-kredit və xarici iqtisadi sferada aktivliyinin artması, institusional dəyişikliklərin davam etdirilməsi.

Struktur siyasət sahəsində bir sıra məsələlər həll olunmalıdır. Makroiqtisadi sahədə əsas məsələlərə aşağıdakılar aiddir: məcmu tələbin artması; yığım normasının artırılması və yığımın investisiyaya transformasiyasına kömək edən əlverişli investisiya iqliminin formalaşdırılması; ixracın stimullaşdırılması və diversifikasiyası; maliyyə və istehsal resurslarının effektiv müəssisələrə və sektorlara keçirilməsinin təmin edilməsi; yerli istehsalçıların müdafiəsi məqsədilə idxalın tənzimlənməsi. Mikroiqtisadi səviyyədə struktur siyasətinin həyata keçirilməsində iqtisadi cəhətdən səmərəli müəssisə və təşkilatların inkişafının stimullaşdırılması, qeyri-effektiv iqtisadi struktur və təşkilatların yenidən təşkili və ya ləğvi, iqtisadi subyektlərin fəaliyyətində bazar normalarının tətbiqi məsələləri ön plana çıxır.

Bu işlərin gedişində aşağıdakılar zəruridir:

- Azad bazarda real tədiyyə qabiliyyətli tələbin tapılması və mənimsənilməsinin təmin edən layihə və proqramı reallaşdıran müəssisə və təşkilatların "inkişaf nöqtəsi"ni aşkar etmək;

- Təsərrüfat sistemində fəaliyyət göstərən müəssisələrin yeri və rolunu müəyyən etmək, qeyri-səmərəli müəssisələri

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

ləğv etmək, dövlət müəssisələrinin idarə edilmə səmərəliliyini artırmaq;

- Məhsulları dövlət ehtiyaclarının təminatı üçün zəruri olan müəssisələrin siyahısını tərtib etmək;

- İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə qəbul edilmiş qərarlara təsir göstərmək üçün səhm nəzarət paketi dövlətin əlində olan təsərrüfat subyektlərini ayırmaq;

- İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə dövlət köməyi zəruri olan konkret müəssisələrin siyahısını müəyyən etmək.

Dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasət vətəndaşların sabit iqtisadi vəziyyəti şəraitində cəmiyyətin həmrəyliyinə, onların həyat səviyyəsinin artımına kömək etməlidir. Cəmiyyətin varlı və kasıblara təbəqələşməsi prosesinin davam etməsi sosial konfliktlərin yaranmasına potensial təhlükə törədir və destabilləşdirici faktor rolunu oynayır. İqtisadi siyasətin reallaşması cəmiyyətin qütbləşməsinin dərinləşməsi ilə yox, əhalinin müxtəlif sosial qrupları arasında böhran dövrünün ağırlığının ədalətli bərabər bölüşdürülməsi ilə olmalıdır. Bu şəraitdə varlı qrupların gəlirlərinin artımının tənzimlənməsinə yönəlmiş mexanizm yaradılmalıdır. Yüksək istehsal qabiliyyətli əməyə stimül kimi əmək haqqının əsas funksiyasını bərpa etmək cəmiyyətdə sosial gərginliyi yumşaltmaq və bu məsələlərin həllində dövlətin rolunu artırmaq zəruridir.

Ölkənin elmi-texniki potensialının inkişafı və mühafizəsi üçün dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən elmi texniki siyasətin prioritetləri müəyyən olunmalıdır. İqtisadiyyatda müxtəlif stimullaşdırma formalarından istifadə etməklə əlverişli innovasiya iqliminin yaradılması və yerli elmtutumlu rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsal edən istehsalçıların müdafiəsi üçün dövlət proqramının işlənməsi vacibdir.

Keçid dövründə investisiya siyasətinin əsas istiqaməti iqtisadiyyatın rekonstruksiyası üçün yerli və xarici inve-

FƏSİL I

stisiyaların cəlb edilməsi, investisiya aktivliyinə kömək edən əlverişli mühitin yaradılmasıdır. Qeyd edək ki, səmərəli investisiya siyasəti üçün aşağıdakı əsas prinsiplərə əməl olunmalıdır:

- İntestisiya prosesinin davamlı əks-mərkəzləşdirilməsi;

- Əhalinin əmanətləri və müəssisələrin daxili yığım mənbələrinin rolunun artırılması;

- İntestisiya layihələrinin birgə dövlət-kommersiya maliyyələşdirilməsinin təcrübəsinin genişləndirilməsi;

- Dövlət üçün xarici borcun ödənilməsinin daha əlverişli şərtlərinin təmin olunması;

- Sərbəst dövrəli valyutaya münasibətdə milli valyuta kursunun sabitliyi;

- Ölkəni xarici bazarlarla birləşdirən nəqliyyat arteriyalarının fasiləsiz işləməsinə təmin etmək (dəmir yolu, avtomobil nəqliyyatı, magistral qaz, neft boruları, sistem və regionlararası enerji ötürmələri xətti) və bunların genişlənməsi sahəsində yeni layihələr həyata keçirmək.

İqtisadiyyatın kriminallaşması ilə mübarizə sferasında vətəndaşların iqtisadi fəaliyyətində hüquqların pozulmasının qarşısının alınması da zəruridir. Xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə dövlət maraqlarına, onun müdafiə qabiliyyətinə, cəmiyyətin sosial sabitliyinə zərər vuran iqtisadi cəhətlərə qarşı dövlət səviyyəsində tədbirlər görülməlidir.

İqtisadiyyatın idarə olunması sahəsində də bir sıra məsələlər həll olunmalıdır. İqtisadi təhlükəsizliyin qorunması üçün iqtisadi islahatların bütün istiqamətlər üzrə fəaliyyətini aktivləşdirmək zəruridir. Eyni zamanda bu sıraya aşağıdakılar da daxildir: hüquqi normativ məkanın, yeni idarəetmə institutlarının yaradılması və institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsi, mübahisəli məsələlərin və konflikt situasiyanın həlli mexanizminin işlənilib hazırlanması; dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması və qarşılıqlı maraqları nəzərə almaqla yaxın və uzaq xariclə iqtisadi və siy-

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

asi münasibətlərin harmonik inkişafı; dövlət hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi; onun institutlarına inamın artırılması, iqtisadi siyasətin işlənməsi və formalaşması mexanizminin rasionallaşdırılması.

Bütün irəli sürülən məsələlərin həlli üçün müvafiq reallaşma mexanizminin işlənilməsi və hazırlanması lazımdır. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması mexanizmi iqtisadi təhlükələrin qarşısının alınması üzrə təşkilati-iqtisadi və hüquqi tədbirlər sistemidir. Bunun tərkibinə aşağıdakı elementlər daxildir: iqtisadiyyata daxili və xarici təhlükələrin proqnozlaşdırılması və aşkarlanması məqsədilə cəmiyyət və iqtisadiyyatın hərtərəfli, obyektiv monitorinqi; sosial-iqtisadi göstəricilərin yol verilə bilən sərhəd (limit) qiymətlərinin işlənilməsi və hazırlanması (Bu elə qiymətlərdir ki, bu həddin pozulması sosial konfliktlər və qeyri-stabilliyə gətirib çıxarır); iqtisadiyyata daxili və xarici təhlükənin geri qaytarma kreditləşməyə keçidi:

- Mərkəzləşdirilmiş kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsi və yalnız müsabiqə əsasında istehsal təyinatlı investisiya layihələrinin dövlət maliyyələşdirilməsi;

- Xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması.

Bununla bərabər iqtisadi təhlükəsizlik baxımından xarici investisiya üçün "qapalı" istehsalın siyahısını müəyyən etmək lazımdır.

Maliyyə kredit sisteminin möhkəmləndirilməsi üçün aşağıdakıları nəzərə alan qərarlar qəbul edilməlidir: vergi sisteminin səmərəliliyinin artırılması; vergilərin miqdarının azaldılması və onların yığım qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması; büdcə kəsrinin maliyyələşdirilməsinin qeyri-inflyasiya metodlarının inkişafı; ümumdövlət prioritetlərindən çıxış edərək maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsinin səmərəliliyi; milli müdafiə xərclərinin rasionallaşdırılması.

Bəzi regionlarda olan qeyri-sağlam meyillərin aradan qaldırılması və göstərilən məsələlərin həllində birliyin təmin

FƏSİL I

olunması üçün dövlət və region maraqlarının rasional birliyi strategiyasının işlənilib hazırlanması tələb olunur. Bu, dövlət orqanlarının regional və yerli səviyyədə iqtisadi proseslərdə rolunun məhdudlaşdırılmasına və onların cəhdlərinin vahid iqtisadi siyasət yeritməklə bazar mexanizminin yaradılmasının mərkəzləşməsinə əsaslanmalıdır.

Keçid dövründə xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən vacib məsələlər aşağıdakılar olmalıdır:

- Ölkənin iqtisadi maraqları çərçivəsində xarici ticarətin inkişafının tənzimlənməsi və onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına inteqrasiya şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyinin qaldırılması;

- İdxalı əvəz etmə siyasətini tətbiq etməklə ixrac potensialının inkişafı;

- Dünya bazarında mövqeyinin möhkəmlənməsi məqsədilə yerli ixracatçıların xarici bazarlarda mallarının qorunması;

- Daxili bazarda inhisarçı olmayan yerli istehsalçılara münasibətdə ümumi qəbul edilmiş prosedur çərçivəsində ağıllı proteksionizm siyasətinin aparılması;

- Dövlət üçün xarici borcun ödənilməsinin daha əlverişli şərtlərinin təmin olunması;

- Sərbəst dönərli valyutaya münasibətdə milli valyuta kursunun sabitliyi;

- Ölkəni xarici bazarlarla birləşdirən nəqliyyat xətlərinin fasiləsiz işləməsini təmin etmək.

İqtisadiyyatda mənfə ünsürlərlə mübarizə sferasında vətəndaşların iqtisadi fəaliyyətində hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınması olduqca zəruridir. Xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə dövlət maraqlarına, müdafiə qabiliyyətinə, cəmiyyətin sosial sabitliyinə zərər vuran iqtisadi cinayətlərə qarşı dövlət səviyyəsində tədbirlər görülməlidir.

Qeyd edək ki, iqtisadi təhlükəsizliyin qorunması üçün

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

İqtisadi islahatların bütün istiqamətlər üzrə fəaliyyətinin fəallaşdırılması zəruridir. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması qarşılıqlı maraqları nəzərə almaqla yaxın və uzaq xariclə iqtisadi və siyasi münasibətlərin harmonik inkişafı, dövlət hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi, onun institutlarına inamın artırılması iqtisadi siyasətin işlənməsi və formalaşması mexanizmlərinin səmərəliləşdirilməsindən çox asılıdır. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunma mexanizmi iqtisadi təhlükələrin qarşısının alınması üzrə təşkilati-iqtisadi və hüquqi tədbirlər sistemidir. Bu tədbirlər kompleksinə iqtisadiyyata daxili və xarici təhlükələrin proqnozlaşdırılması və aşkarlanması məqsədilə cəmiyyət və iqtisadiyyatın hərtərəfli, obyektiv monitorinqini, sosial-iqtisadi göstəricilərin yol verilə bilən sərhəd qiymətlərinin işlənilib hazırlanması, iqtisadiyyata daxili və xarici təhlükənin aşkarlanması və xəbərdarlıq olunması üzrə dövlət fəaliyyəti daxildir. Bu məqsədlə vaxtaşırı yoxlama-nəzarət tədbirləri, monitorinqlər keçirilməlidir.

Monitorinq ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərinin dinamikasına informasiya analitik nəzarəti sistemini əks etdirir. Cəmiyyətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunma mexanizminin əsas elementlərindən biri də iqtisadiyyata daxili və xarici təhlükənin aşkar olunması üzrə dövlət fəaliyyətidir. Bu fəaliyyətin əsas istiqamətləri: faktiki və ya proqnozlaşdırılan parametrlərinin iqtisadi təhlükəsizliyin limit həddindən uzaqlaşması hallarının aşkar edilməsi və dövlətin bu təhlükəli zonadan çıxarılması üzrə kompleks dövlət tədbirlərinin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. İqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən mexanizm və tədbirlər dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozları ilə eyni vaxtda işlənilib hazırlanır və dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf proqramında reallaşır.

Ölkənin iqtisadiyyatına təhlükənin yaranmasına yol verilməməsi və ya onun aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin təşkili də mühüm rol oynayır. Digər tərəfdən ölkənin iqtisadi

FƏSİL I

di təhlükəsizlik mövqeyi ilə əlaqədar təsərrüfat və maliyyə məsələləri üzrə qəbul edilmiş qərarların ekspertizası da olduqca zəruridir.

Qeyd edək ki, iqtisadiyyata təhlükənin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin reallaşması onların icrasına nəzarət sisteminin təşkilini tələb edir. Onu da şərh edək ki, çoxxukladlı bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət bütün təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətini direktiv metodlarla istiqamətləndirə bilmir. Buna görə də dövlətin pul-maliyyə axını və struktur yenidənqurmanın tənzimlənməsinə yönəlmiş, makroiqtisadi parametrlərə təsir yolu ilə iqtisadiyyatın tənzimlənmə məsələsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

1.6. İkitərəfli iqtisadi diplomatiyanın forma və istiqamətləri

Son onillikdə ənənəvi və effektiv vasitə kimi ikitərəfli iqtisadi diplomatiya xeyli inkişaf etmişdir. Çox hallarda ikitərəfli diplomatiya çöxtərəfli diplomatiyadan daha işlək olur. O, operativ və manevr qabiliyyətlidir. Çünki burada müxtəlif tərəflərin fikir ayrılıqlarını uzlaşdırmaq kimi çətin bir mərhələ olmur. Qloballaşma proseslərinin intensivləşdiyi bir şəraitdə ikitərəfli iqtisadi diplomatiya bir sıra yeni xüsusiyyətlər əldə etmişdir.

Birincisi, bu iqtisadi diplomatiyanın kompleks xarakterə malik olmasıdır. Yəni ikitərəfli iqtisadi diplomatiya ticari-iqtisadi məsələləri həll etməklə kifayətlənmir, onların perspektiv inkişafı üçün lazımı mühitin yaranmasına səbəb olur. Buna görə danışıq aparalarının işi bir qədər çətinləşir. Onların ixtisas savadının artırılması zəruri hala keçir.

İkincisi, çox vaxtlarda çöxtərəfli üsullar nəticə əldə etməyə imkan vermədikdə iqtisadi diplomatiyanın xidmətlərindən istifadə edilir.

Üçüncüsü, iqtisadi diplomatiya getdikcə daha çox daxili təsərrüfat fəaliyyətini nəzərə almağa başlayır.

Dördüncüsü, ikitərəfli danışıqlar zamanı çox vaxt mü-

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

zakirəyə çıxarılan məsələlər iqtisadi əməkdaşlıq mərhələsi ilə kifayətlənməyərək, bəzən siyasi və ictimai çalarlar əldə etməyə başlayır.

Beşincisi, getdikcə danışıqlar prosesi iştirakçılarının nümayəndəlik səviyyəsi yüksəlir. İkitərəfli iqtisadi diplomatiyaya ən mühüm məsələlərin həlli üçün dövləti təmsil edən ən üst səviyyəli şəxslər cəlb olunur.

Altıncısı, ikitərəfli diplomatiyanın resurs və institut bazası genişlənir.

Yeddincisi, ikitərəfli diplomatiya anlayışının özü bir qədər nisbiləşir. Son zamanlar belə diplomatiyanın tərəflərindən biri kimi dövlətlərin inteqrasiya birlikləri çıxış edirlər (Avropa İttifaqı-MERKASUR).

İkitərəfli iqtisadi diplomatiyada getdikcə prefensial ticari razılaşmaların bağlanması güclənməkdədir. Bu müqavilələrdə eyni regionda və ya fərqli region və qitələrdə yerləşən ölkələrin arasında azad ticarətin inkişaf etdirilməsi əsas müzakirə obyektinə olur.

Göstərilən proses regional inteqrasiyanın ümumi kontekstində olduğu kimi iştirakçı ölkələrin müstəqil münasibətlərində də özünü göstərir. ÜTT mütəxəssislərinin fikrincə prefensial, regional və ikitərəfli ticari razılaşmalar dövlətlərin xarici iqtisadi siyasətinin mərkəzi hissəsi olur, onlara çoxtərəfli ticari liberallaşmaya əhəmiyyətinə görə bərabər hal kimi baxılır. Getdikcə bu cür razılaşmalar ölkələr üçün prioritet xarakter almağa başlayırlar.

2003-cü ilin sentyabrında ÜTT-nin Kankundakı nazirlər konfransının uğursuzluğundan sonra ABŞ xarici iqtisadi siyasətində ikitərəfli prefensial razılaşmalara üstünlük verməyə başladı ki, bu da amerika biznesinin xarici bazarlarda maraqlarının irəliləməsini daha effektiv şəkildə yerinə yetirməyə imkan verdi. Əgər 2002-ci ilə kimi ABŞ-ın yalnız iki ölkə - İsrail və İordaniya ilə bu cür razılaşmaları varsa, 2003-2006-cı illərdə ABŞ 13 yeni müqavilə bağladı, 11 ölkə ilə isə yeni müqavilələrin bağlanması istiqamətində da-

FƏSİL I

nışıqlar başladı. 2006-cı ilin fevralında Koreya Respublikası ilə ticarət danışıqlarına başlanıldı. ABŞ üçün bu NAFTA-nın imzalanmasından sonra danışıqlardan gözlənilir ki, Koreya Respublikası ilə azad ticarət zonası yaranması zamanı amerika ixracının bu ölkəyə məbləği illik 19 milyard dollara yüksələ bilər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ) arasında son dövrlərdə ikitərəfli preferensial razılaşmaların bağlanması Meksika və Çili xüsusi fəallıq göstərirlər. Çili ABŞ, Kanada, Meksika, MERKASUR, Peru, Mərkəzi Amerika ölkələri və Avropa İttifaqı ilə azad ticarət haqqında razılığa gələrək milli ixracının 60% üçün rüsumsuz bazarlara daxil olmağa imkan vermişdir. Bir çox mütəxəssislər üçün Çinin ÜTT daxilində passivliyi gözlənilməz oldu. Bu ölkə əvvəllərdə olduğu kimi problemlərin ikitərəfli əsasda yoluna qoyulmasına üstünlük verir. Öz yaxın qonşuları Yaponiya, Koreya Respublikası və Hindistan kimi azad ticarət haqqında ikitərəfli müqavilələrin imzalanmasını üstün sayır və hal-hazırda 27 belə sənəd üzərində çalışmaqdadır.

1980-cı illərdən 2006-cı ilin ortalarına qədər ikitərəfli preferensial ticari razılaşmaların sayı 50-dən 200-ə qədər yüksəlmişdir. Yüzlərlə belə razılaşma danışıqların müxtəlif mərhələlərindədir. Monqolustan və bəzi ada dövlətlərini çıxmaq şərti ilə dünyanın bütün ölkələri preferensial ticari sazişlərə malikdirlər.

Bir çox mütəxəssislər preferensial ticari razılaşmaların çoxalmasını çoxtərəfli ticari sistem üçün real təhlükə kimi qiymətləndirirlər. Bir qrup ekspertlərin ÜTT-nin gələcəyi adlı məruzəsi buna sübutdur. Məruzədə qeyd olunur ki, 50 il keçildəndən sonra daha əlverişli rejim qaydadan çıxaraq istisnaya çevrilməkdədir. Doğrudur, beynəlxalq ticarətin əhəmiyyətli hissəsi daha əlverişli rejim əsasında aparılır, ancaq bununla belə "Spagetti" klubu adlanan vəziyyət o sərhədə çatmışdır ki, daha əlverişli rejim (DƏR) istisna vəziyyətinə düşmüşdür. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin

İqtisadi diplomatiyanın nəzəri konseptual problemləri

tədqiqatçılarından olan Bxaqvati hesab edir ki, ikitərəfli preferensial müqavilələrin çoxalması beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə xaosa gətirib çıxara bilər.

Preferensial iqtisadi müqavilələrin ünvanına səslənən güclü tənqidlərə baxmayaraq qloballaşma dövründə ticari-iqtisadi münasibətlərin liberallaşdırılması üçün getdikcə daha çox ölkələr ikitərəfli müqavilələrə üstünlük verməyə başlayır-lar. Belə liberallaşma üçün əsas stimül kimi bir sıra dövlətlər onu hesab edirlər ki, ikitərəfli müqavilələr xarici bazarda üstünlük qazanmaq üçün ÜTT üzvlüyündən daha effektivdirlər. Ölkələrin ikitərəfli müqavilələrə üstünlük verməsi son dövrlərdə ÜTT daxilində bir sıra problemlərə gətirib çıxarmışdır.

Hal-hazırda ikitərəfli müqavilələrin imzalanmasında ABŞ-Avropa İttifaqı (Aİ)-Yaponiya triadası daha çox fəallıq göstərir. Bunun üçün iqtisadi bünövrə ilə birlikdə geosiyasi əsaslar da vardır. Bununla inkişaf etmiş ölkələr dünyada gedən konsolidasiya proseslərinə nəzarət etmək, lazım olduğu təqdirdə onların gedişini öz xeyrlərinə dəyişmək istəyirlər. Deyilənlər ilk növbədə ABŞ-a aiddir. İkitərəfli müqavilələr imzalamaqla ABŞ Mərkəzi və Cənubi Amerika ölkələri arasında inteqrasiya proseslərini ləngidir.

Preferensial müqavilələrlə yanaşı müasir iqtisadi diplomatiya digər formatlarda da çıxış edir. Burada ilk növbədə çərçivə sazişlərindən söhbət gedir. Misal üçün ABŞ-ın təşəbbüsü əsasında Yaxın Şərqdə ticarət münasibətlərinin inkişafı üçün ilk öncə ticarət və investisiyalar haqqında çərçivə sazişlərinin imzalanması nəzərdə tutulur.

Müasir iqtisadi diplomatiyada istifadə edilən üsullardan biri də strateji əməkdaşlığa dair razılaşmaların imzalanmasıdır. Böyük Asiya ölkələri bu cür üsullardan istifadə edərək qarşılıqlı ticarəti liberallaşdırmaq istəyirlər. Hind-Çin sammitində 2005-ci ilin aprelində 20-yə yaxın bu tip razılaşma imzalanmışdır. Yaponiya və Hindistan 2005-ci ilin mayında qlobal tərəfdaşlıq haqqında razılığa gəlmişlər.

FƏSİL I

Müasir iqtisadi diplomatiyanın növlərindən biri də investisiya diplomatiyasıdır. YUNKTAD-ın məlumatlarına görə 2004-cü ildə iki ölkə öz investisiya rejimlərinə 271 dəyişiklik daxil etmişdirlər.

FƏSİL II

İQTİSADI DİPLOMATIYA TARİXİ İNKİŞAF PROSESİNDƏ

2.1. İqtisadi diplomatiyanın tarixinə dair

İqtisadi diplomatiyanın tarixinə dair konkret hansısa bir əsərin kitab, monoqrafiyanın (müqavilənin, sazişin və s.) ilkin mətni bu günümüzdə qədər gəlib çatmamışdır. Diplomatiyaya aid dərsliklərdə diplomat peşəsinə və diplomatların şəxsiyyətinə qoyulan tələblər «Manu təlimlərində» əks olunmuşdur. İlk beynəlxalq müqavilələrin imzalanması faktı kimi Misir fironu Ramzes ilə Hett kralı III Hett Usil arasında eramızdan əvvəl 1278-ci ildə imzalanmış sənəd göstərilir. Bu əslində siyasi mahiyyətli bir sənəd kimi xarakterizə olunmalıdır. Çünki məhz bu imzalanmış sənəd iki tərəf arasında uzun illərin dağıdıcı müharibəsinə son qoymuşdur. Barışıq əsrini ortaya qoyan tərəflər əməkdaşlığın daha önəmli olduğunu təsdiqləmişlər. Bu mənada həmin sənədi iqtisadi diplomatiyanın başlanğıc nöqtəsində durduğunu qeyd etmək doğru olar.

Lakin beynəlxalq hüququn ən qədim təsisatlarından olan konsulluq institutu bir daha təsdiqləyir ki, quldarlıq dövründə belə ticarət, dənizçilik, hərbi və sülh problemləri gündəlikdə olmuşdur. Məhz bu zəmində yaranan proksenlik yad dövlətlərin ticarət adamlarının hüquqlarının müdafiəsinə xidmət göstərirdi. Bunu bəzən qonaqpərvərlik kimi də qələmə alırlar. Əslində isə proksen öz dövlətində çox böyük

FƏSİL II

nüfuz sahibi olan şəxs kimi geniş hüquqlara malik idi. Onun vasitəsi ilə diplomatik danışıqlar aparılır, iqtisadi (ticarət) münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün yollar axtarıldı. Qədim Yunanıstan və Romada proksen əslində ticarət münasibətlərinin inkişafında xaricilərə müəyyən hüquqlar verilməsini, onların immunitetlərinin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsini təmin edirsə bu zaman hüquqi elementlərin iqtisadi müstəvidə baxılmasını əsas şərt kimi qəbul edirdilər. Hətta indiki zamanda da birmənalı tərif verilməsi çətin olan iqtisadi diplomatiya anlayışı bəşəriyyətin sonrakı tarixi inkişaf mərhələlərində də əsas təyinatını qoruyub saxlamışdır. Bu ilk növbədə ticarət münasibətlərinin sürətli inkişafının yalnız çoxlu mənfəət vasitəsi deyil, həm də münasibətlərin göstəricisinə çevrilməsi zəminində baş verirdi. Dənizçiliyin inkişafı və ticarət gəmilərinin yad dövlətlərin sahillərinə yan alması, yad şəhərlərdə ticarət qaydaları xüsusi ticarət konsulluqlarının (consuls des marchands) nəzarəti ilə həyata keçirilirdi. Bundan başqa dəniz konsulluğu (consuls d'outre mer), kommersiya konsulları (consuls de commerce) institutları formalaşmaqda davam edir. Əsasən liman şəhərləri olan ölkələrdə meydana gələn bu anlayışlar birbaşa bu dövlətlərin ticarət şəbəkəsinin əhatə dairəsinin genişləndiyini təsdiqləyir. Dünya bazarının formalaşması yeni istehsal münasibətlərinin, xüsusilə sənayenin meydana gəlməsi iqtisadi diplomatiya tarixinin yüzilliklərin ticarət tarixi də adlandırmaq olar. Çünki diplomatik institutların təmsilçilik funksiyalarının elmi-nəzəri istiqamətləri hələ formalaşmamışdı. Artıq belə təsəvvürlər real həyatda da sınaqdan keçirilirdi ki, ticarət edən dövlətlər arasında hər hansı formada qarşılıqlı maraqlar (münaqişə) ehtimal olunmur. Ticarət qarşılıqlı maraqlar üzərində qurularsa, bu, uzunmüddətli iqtisadi faktor kimi xalqların rifahına xidmət etməlidir. Müharibələr dövrünün ticarət dövrü ilə rəqabətində ticarətin qalib çıxacağı fransız islahatçılarının əsas şüarı (devizi) idi. Ticarət ilk növbədə insanların və ideyala-

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

rın müstəqilliyi kimi başa düşülür və özünün də azad olması ideyasını formalaşdırırdı. Bu zəmində belə bir fərziyyə ortaya atılırdı ki, azad ticarət müharibələrin təbii yolla həll olunmasıdır. Belə qənaətə gəlmək olar ki, Avropa siyasi diplomatiyaya etinasızlıq gös-tərirdi. Ümumiyyətlə, diplomatiyada bərabərlik, suverenlik prinsipləri nəzəri və elmi əsasda təsbit olunmadığından iqtisadi bağlantılar dövlətlərarası münasibətlərin əsas göstəricisi kimi təsdiqlənirdi. Ən yaxşı halda o dövrün zəka sahibləri Venetsiyanı nümunə göstərirdilər. Heç bir siyasətə qatılmayan Venetsiya beynəlxalq münasibətlərini ticarət üzərində qurmuşdu. Orta əsrlərdə ümumiyyətlə beynəlxalq münasibətlər anlayışı tam həqiqi təsdiqini tapmadığından bunu yalnız monarxlar arasında münasibətlərin səviyyəsi və göstəricisi kimi başa düşmək olardı. Ümumiyyətlə, siyasi bağlantılar üçün etibarlı zəmin yalnız ticarət anlamına söykənirdi. Xüsusilə, Fransa və İngiltərə arasındakı barışmazlıq bir tərəfdən, Avropada xeyli əvvəl formalaşmış tarazlıq sistemi digər tərəfdən diplomatiyanın siyasi, yoxsa iqtisadi məfhum olması sualını ortaya çıxarırdı. Yalnız belə qənaətlər bir qədər elmi əsaslı olmadığından həm siyasi, həm də iqtisadi diplomatiya təbii bir şəraitə uyğun ticarət, bank və maliyyə sistemlərinin qurulması zərurətindən irəli gəlirdi. İqtisadi cəhətdən Avropa məkanında daha sıçrayışla irəliləyən İngiltərə yeni müstəmləkələr hesabına öz əmtəə bazarlarının coğrafiyasını xeyli genişləndirməyə nail olmuşdu. O vaxtlar İngiltərənin hakim dairələrində nə millət, nə də vətən məfhumu yox idi. 1851-ci ildə Pruda bu əsasda yazırdı ki, iqtisadi nəzəriyyə zamanın həm kralıçası, həm də hökumətidir.

O vaxtlar ilk əvvəl iqtisadi-diplomatik münasibətlər özünü əsasən ticarət münasibətlərində büruzə verirdi. Burada heç bir başa düşülməyəcək məqam yoxdur. Çünki uzun müddət beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsas tərkibi əmtəə mübadiləsindən ibarət olmuşdur. İqtisadi-diplomatik fəaliyyətin gərgin aparıldığı müstəvildəndən biri də heç şüb-

FƏSİL II

həsiz ki, Azərbaycan idi. Hələ qədim dövrün səyyahları öz fəaliyyətlərində bir növ iqtisadi diplomatik fəaliyyətin müəyyən məqamlarını təzahür etdirmişlər. Bu heç də təsadüfi deyildir. Azərbaycan istər geosiyasi yerləşməsi baxımından, istərsə də iqtisadi resurslarına görə daim əcnəbilərin diqqətini cəlb etmişdir. Azərbaycanla bağlı iqtisadi-diplomatik fəaliyyətlər müxtəlif inkişaf mərhələlərində olmuşdur. Yəni onlar araşdırma, kəşfiyyat və digər mərhələlərdən keçmişlər.

İqtisadi diplomatik fəaliyyətin göstərilməsi yalnız müvafiq regionda olmaqla səciyyələnmişdir. Regionda olmayaraq onun haqqında müəyyən məlumatların toplanması və təhlil edilməsi də iqtisadi diplomatik fəaliyyət hesab edilə bilər. Çünki bu zaman iqtisadi diplomatik fəaliyyətin həyata keçirilməsi metodologiyasının hazırlanması baxımından məlumat bazası təsis edilir. Bu baxımdan Strabonun "Coğrafiya" əsəri Azərbaycan haqqında maraqlı, müfəssəl, iqtisadi, diplomatik mahiyətə malik məlumatlar verir. Burada Azərbaycanın dolğun iqtisadi imkanları təsvir edilir, ölkədə hansı məhsulların istehsal edilməsi haqqında məlumat verilir. İqtisadi-diplomatik fəaliyyət baxımından ən başlıca və maraqlı məlumat isə Azərbaycanın geosiyasi imkanlarının önə çəkilməsidir. Geosiyasi imkan isə iqtisadi-diplomatik fəaliyyət zamanı nəzərə alınmalı olan başlıca cəhətlərdəndir.

Azərbaycan haqqında məlumat əks etdirən və öz dövrünün dövlətlərinin iqtisadi-diplomatik fəaliyyəti üçün məlumat bazası rolunu oynayan əsər yazmış şəxslərdən biri də Klavdiy Ptolomey olmuşdur. Onun "Coğrafiya dərslisi" əsərində Albaniyanın hüdudları göstərilmiş, 29 şəhər və kəndi, çayları, dağ aşırımları və başqa coğrafi məkanlarının koordinatları verilmişdir.

Bu silsiləni bizim eramın I yüzilliyində fəaliyyət göstərən böyük Plini özünün "Təbiət tarixi əsəri" ilə davam etdirir. İstər Ptolomeyin, istərsə də Plininin iqtisadi diplomatiya ilə əlaqəsi ondan ibarətdir ki, onların əsərlərindən

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

birbaşa Roma imperatorları istifadə etmişlər. Məhz həmin məlumatlar sayəsində Azərbaycan daim Roma imperatorlarının iqtisadi maraq dairəsində olmuşdur.

VII əsrdə yaranan və daha sonra böyüyən Ərəb dövləti də Azərbaycanı öz iqtisadi və siyasi maraqları dairəsinə daxil etmişdir. Ərəb dövlətinin Azərbaycanı öz hakimiyyəti altına almasına baxmayaraq ərəblər burada iqtisadi məhiyyətli diplomatik üsullardan da istifadə etmişlər. Həmçinin ərəb tədqiqatçı və səyyahlarının topladığı məlumatlar sonrakı dönm dövlətlərinin iqtisadi-diplomatik fəaliyyətinin formalaşmasına mühüm təsir göstərir. Bu baxımdan ərəb alimlərindən əl-İstəxrinin məlumatları çox maraqlıdır. Əl-İstəxri Azərbaycanın iqtisadi resursları haqqında və əhalisi haqqında olduqca qiymətli məlumatlar verir. Bu məlumatlar Azərbaycanı bir iqtisadi-diplomatik müstəvisi kimi daim maraq mərkəzində saxlayırdı.

Daha bir ərəb səyyahı Əbu Dulf artıq bir dövlət təmsilçisi kimi öz əsərini yazmışdır. Onun əsərlərində Azərbaycan haqqında iqtisadi, coğrafi və sosial məlumatlar əksini tapmışdır. Əgər iqtisadi-diplomatik fəaliyyətin ilkin mərhələsindən danışılarsa, həmin əsərlərin mühüm əhəmiyyəti vardır. Azərbaycanın iqtisadi-diplomatik münasibətləri Səfəvilər dövlətinin mövcud olduğu dövrdə artıq özünün ikinci mərhələsini - iqtisadi-diplomatik metodologiyanın tətbiqi mərhələsini yaşayırdı. İqtisadi-diplomatik funksiyaları həyata keçirən şəxslər diplomatiyada aparıcı rollar oynamağa başlamışdılar.

XVII əsrdə Avropa səyyahlarının Səfəvi dövlətinə səfərlərini xronoloji ardıcılıqla izləmək mümkündür. Rudolf I Habsburq tərəfindən göndərilən Stefan Kakaş Fon Zalokemen və onun katibi Georgi Tektander Fon der Zabel 1601-1605-ci illərdə I Şah Abbasın yanında olmuşdular. Baxma-yaraq ki, onun səfəri antiosmanlı koalisiyasının yaranmasına xidmət edirdi, səfər zamanı Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi resursları yaxından öyrənilmişdir. Bu səfər

FƏSİL II

də iqtisadi-diplomatik çarlar özünü göstərmişdir.

Venetsiyalı Pyetro della Valle Səfəvi dövlətinə gəlmiş, bir neçə il Şirazda və başqa şəhərlərdə olmuşdur. Alman səfirliyinin katibi Adam Oleari, fransız səyyahı-zərgər Jan Şarden, 19 yaşından səyahətə çıxmış və 1667-ci ildə Azərbaycanda vəfat etmiş Jan Teveno, hollandiyalı dənizçi Yan Streys, alman alimi Engelbert Kempfer, 50 ildən artıq İsfahanda yaşamış və 1696-cı ildə orada vəfat etmiş Rafael dü Man, fransız səyyah Jan Batist Tavernye, XVII əsrin sonlarında İranda, Azərbaycanda olmuş venetsiyalı Qameli Karreri və başqalarının əsərləri, qeydləri və məktublarında mövzu ilə bağlı xeyli məlumat verilir.

XVII əsrdə Avropa səyyahlarından Səfəvi dövlətinə ilk səyahət etmiş Stefan Kakaş Fon Zalokemenin və onun katibi Georgi Tektander Fon der Zabelin məktubları böyük maraq doğurur. Alman imperatoru II Rudolfun 1602-ci ildə Şah Abbas sarayına səfir kimi göndərdiyi Stefan Kakaş və onun katibi Tektanderin səyahəti həmin il avqustun 27-dən 1605-ci ilin yanvarına qədər davam etmişdir. Səfirliyin nümayəndələri 1603-cü ilin avqust ayında Lənkərana gəlmiş, Tektander 1603-cü il dekabrın 25-də Şah Abbasın qəbulunda olmuşdur. Bu səfərlər zamanı Azərbaycanla iqtisadi münasibətlərin qurulmasının müxtəlif məqamları ətrafında iqtisadi-diplomatik iş aparılmışdır. Bu müəlliflərin qeydlərində İran və Azərbaycan haqqında xeyli məlumat verilir. Şah Abbasın qəbul prosesi, İran və Cənubi Qafqazın Qərbi Avropa ölkələri və Rusiya dövləti ilə əlaqələri barədə xüsusilə geniş danışılır.

Həmin qeydlər ilk dəfə 1605-ci ildə nəşr edilmişdir. Az sonra Tektander onu yenidən işləmiş və 1609-cu ildə çap etdirmişdir. Əsərin rus dilində tərcüməsi A.Sfarjkeviç tərəfindən 1896-cı ildə nəşr edilmişdir.

Pyetro della Valle 1614-cü ildə Venetsiyadan Fələstinə gedən missiyanın tərkibində Şərqə yola düşmüşdür. Nümayəndə heyətindən ayrılan Pyetro della Valle İstanbuldan

Kiprə, sonra Suriya və İraqdan keçərək I Şah Abbasın sarayına getmişdir. O, arvadı ilə birlikdə Şah Abbasi hərbi səfərdə müşayiət etmiş, 1621-ci ildə İsfahanda, sonra bir neçə il Şirazda olmuşdur. Pyetro della Vallenin Azərbaycan və Səfəvi dövlətinin digər əyalətləri haqqında verdiyi məlumat böyük maraq doğurur. Onun əsəri toplanmış məlumatların zənginliyi və gerçəkliyi baxımından çox qiymətli-dir. Pyetro della Valle dövləti təmsil edən diplomat olaraq iqtisadi mənfəət məsələləri ilə yaxından maraqlanmışdır.

Tədqiq edilən mövzu ilə bağlı məşhur alman səyyahı, görkəmli alim, coğrafiyaşünas Adam Olearinin səyahətnaməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Adam Oleari öz səyahətnaməsinə Azərbaycan şəhərləri, sənətkarlıq və ticarət həyatı, ictimai münasibətlər, əkinçilik, əhalinin məişəti, adət və mərasimləri haqqında müstəsna əhəmiyyətə malik məlumatlar daxil etmişdir. O, Azərbaycan, bütövlükdə Qafqazdan keçən bütün karvan yolları, karvansaralar, pirlər, Dərbənd, Niyazabad, Beşbarmaq, Şamaxı, Cavad, Muğan, Ərdəbil, Zəncan, Qəzvin, Sultaniyyə kimi şəhərlər, tarixi yerlər haqqında, Səfəvi torpaqlarında yaşayan müxtəlif tayfalar, etnik qruplar, yarımköçəri həyat tərzini keçirən, Arazla Kür çayları arasında yerləşən ərazinin (Aranın) əhalisi, onların məşğuliyyəti, xüsusilə maldarlıq və əkinçilik həyatı, müxtəlif peşə sahələri barədə çox qiymətli məlumat verir. Olearinin səyahətnaməsi XVII əsrin ortalarında Azərbaycanda kənd təsərrüfatı, ticarət və sənətkarlıq həyatı, mənəvi mədəniyyət və dövlət quruluşu haqqında geniş və bitkin məlumat verən qaynaqlar içərisində xüsusi yer tutur.

Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan dövlətləri də iqtisadi-diplomatik missiyalarını müxtəlif istiqamətlərdə göndərmiş, lazımı araşdırma işləri aparmışdılar.

Hər bir ölkənin tarixində olduğu kimi, Azərbaycanda və onun ərazisində olan qədim dövlətlərdə də qonşu xalqlarla və ölkələrlə ticarət, iqtisadi və buna əsaslanan siyasi-dip-

FƏSİL II

lomatik münasibətlərin dərin kökləri vardır.

Hələ eramızdan əvvəlki dövrlərdə Azərbaycan tayfaları Qafqazın digər xalqları, İran, Assuriya, Het, Fələstin, Suriya, Misir və s. ölkələrlə mədəni-iqtisadi əlaqələr saxlayırdı. B.e.ə. III minillikdə Azərbaycanda mövcud olan Aratta dövlətinin Şumer şəhərləri ilə iqtisadi-siyasi əlaqələri mövcud idi. Şumer və Aratta arasında müxtəlif malların mübadiləsini, göndəriləcək və tələb olunan malların siyahısını özündə əks etdirən məktub formasında yazışmalar aparılırdı. Bu məktubları aparıb-gətirən qasidlər ilk diplomatik nümayəndələr, elçilər hesab olunur.

Azərbaycan Albaniyası dövründə ölkə ticarət yollarının üzərində yerləşirdi və beynəlxalq ticarətdə iştirak edirdi. Qazıntılar zamanı tapılan sikkələrin məxsusluğuna görə iqtisadi əlaqələr Roma, Hindistan, Çinədək gedib çıxırdı. Bütün bu əlaqələr daxili bazarın və iqtisadiyyatın da möhkəmlənməsinə səbəb olurdu. Ölkədə daxili və xarici ticarətin genişlənməsi müxtəlif ölkələrlə mədəni, siyasi, dini əlaqələrin də yaranmasına şərait yaradırdı.

Ərəb xilafəti dövründə VII-IX əsrlərdə Azərbaycanda mövcud olan dövlətlər Asiya, Avropa və Afrikanın müxtəlif dövlətləri ilə geniş ticarət edirdi. Bu zaman Azərbaycan şəhərləri və tacirləri xilafətlə şimali-şərqi Avropa və Asiya ölkələri arasında vasitəçilik edirdilər. Bu şəhərlər bir növ beynəlxalq ticarət və iqtisadi-siyasi əlaqələrin mərkəzinə çevrilirdi. Azərbaycan tacirləri əldə etdikləri gəlirdən dövlət xəzinəsinə vergi ayırırdılar.

Yazılı mənbələrə görə Azərbaycan ərazisində dövlət tərəfindən gömrük vergiləri rəsmi olaraq IX əsrin əvvəllərindən müəyyən edilməyə başlamışdır. Ola bilsin ki, bundan əvvəl də belə vergilər mövcud olmuşdur. Lakin ərəb xilafəti dövründə yazılı mənbələr yandırıldığı üçün bu haqda dəqiq fikir söyləmək mümkün olmayıb, yalnız mülahizə söyləmək olar. Belə ki, artıq Ərdəbil, Muğan, Naxçıvan, Bərdə, Beyləqan, Qəbələ, Şəki, Şəmkir, Dərbənd, Şabran, Şamaxı kimi

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

iri şəhərlərdə iri ticarət məhəllələri yaranmışdı.

Xarici ölkələrdən Azərbaycana parça, metal məmulatı, ətriyyat, ədviyyat, xəz gətirilir, ölkədən isə xam ipək, pambıq, xalça, boya, neft, mal-qara, atlar aparılırdı.

Monqollara qədərki Azərbaycanın iqtisadi vəziyyəti məhsuldar qüvvələrin artması, ticarətin və mal-pul münasibətlərinin genişlənməsi ilə səciyyələnir. Monqol istilasından əvvəlcədən iqtisadi tənəzzül başladı.

XI-XII əsrin vergiləri əvvəlki dövrlərin qayda-qanunlarının çoxunu mühafizə etmişdir. Vergilər dəftərlərdə xüsusən qeydlər aparılmaqla həyata keçirilirdi.

Tarixçi Ravəndi o dövrün vergi sistemi haqqında məlumat verərək qanunsuz vergilərdən də söhbət edir. Bunlar «dəstərgə» (hədiyyə kimi qəbul edilən vergi növü), «şərab-baha» («içki üçün yığılan pul-indiki «aksiz» vergisi) və sairələr idi.

XII-XIII əsrlərdə Dərbənddən İrən körfəzinə, Şərqdən Avropaya gedən beynəlxalq karvan yolları Təbrizdə kəşif edilirdi.

Paytaxtı Naxçıvanda yerləşən Atabəylər hakimiyyəti dövründə də (XII əsr) Azərbaycanın digər dövlətlərlə iqtisadi əlaqələri geniş idi. Ağqoyunlu dövlətinin (XIV əsr) hökmdarı Uzun Həsənin anası Sara Xatun Fateh Sultan II Mehmetlə diplomatik danışıqlara rəhbərlik edirdi. Bu zaman Uzun Həsən Türkc sultanı arasında münasibət kəskinləşmişdi. Buna görə də Uzun Həsən digər Avropa dövlətləri ilə iqtisadi və diplomatik əlaqələri genişləndirərək onları Türkc sultanına qarşı qaldırmaq istəyirdi.

Səfəvilər dövlətinin müxtəlif ölkələrlə iqtisadi və diplomatik əlaqələri XVI əsrin sonu – XVII əsrin əvvəllərində daha da genişləndi. Bu əlaqələrdə səfəvilər Avropa dövlətlərini Türkiyəyə qarşı qaldırmaq, Avropa dövlətləri isə iki türkc dövlətini vuruşdurmaq istəyirdi. İngilislər öz kapitallarının beynəlxalq ticarətdə rolunu artırmaq üçün Moskva vasitəsilə səfəvilər dövləti ilə diplomatik əlaqə yaratmaq, həmçinin onların vasitəsilə Hind okeanına çıxmağa çalışırdılar. Şah Ab-

FƏSİL II

bas ingilis Robert Serilini öz səfiri kimi Avropa ölkələrinə göndərərək iqtisadi-siyasi əlaqə yaratmağa cəhd edirdi.

Azərbaycan şimal qonşusu Rusiya ilə geniş iqtisadi əlaqələrə malik idi. Şirvanşahların paytaxtı (XV əsr) Şamaxıya Rusiyadan tacirlər gəlirdi. Şirvanşahlarla Moskva arasında iqtisadi və diplomatik əlaqələr mövcud idi. Bu haqda rus səyyahı Afanası Nikitin öz gündəliyində məlumat verirdi.

Rusiya tacirləri Bakı və Şamaxıda öz nümayəndəliklərini açmışdılar. Moskvada ticarət kompaniyaları olan ingilislərin Azərbaycanda gömrük rüsumu vermədən alver etmələri haqqında A. Edvars ilə şah Təhmasib arasında razılığa gəlinmişdi. Şimaldan gələn ticarət yollarına ruslar nəzarət edirdi. Gömrüksüz ticarət hüququ ruslara da verilmişdi.

Səfəvi dövləti ilə Rusiya arasında olan münasibət qarşılıqlı siyasi marağa və iqtisadi əlaqələrə əsaslanırdı. Rusiyanın İran, Hindistan, Yaxın Şərqlə və Afrika ölkələri ilə ticarətində Azərbaycan tranzit rolunu oynayırdı.

Ümumdünya miqyasında baxdıqda görmək olur ki, XIX əsrdən başlayaraq sənayenin və nəqliyyatın sürətli inkişafı böyük dövlətlərin xarici siyasət aparatında xeyli dəyişikliklərə səbəb oldu. XX əsrin əvvəllərindən isə tez-tez fikirlər səslənməyə başlandı ki, iqtisadi və siyasi problemlər xarici siyasi qurumların diplomatik üsullarda yenilik tətbiq etməsini tələb edir. Almaniyada maliyyə kapitalının nümayəndələri xarici işlər nazirliyini ittiham etməyə başladılar ki, qurum alman məhsulunun dünya bazarında reallaşdırılması istiqamətində yaxşı fəaliyyət göstərmir. Onların tələbləri nəzərə alındı və 1920-ci il üçün Almaniya xarici işlər nazirliyi nəzdində iqtisadi şöbələr, səfirliklərdə isə iqtisadi məsələlər üzrə attaşə vəzifələri təsis edildi.

Fransada da dövrü olaraq diplomatik aparatdan dünya bazarında yer uğrunda daha fəal istifadə edilməsi tələbləri səslənməyə başlamışdı. 1907-ci ildə Fransa XİN-də ticarət, maliyyə və hüquqi problemlər üzrə məsləhətçi vəzifələri təsdiq edildi. Onların vəzifəsi iqtisadi məsələlər üzrə təli-

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

matlar hazırlamaq və ticari müqavilələr hazırlanmasında iştirak etmək idi. İqtisadi əməkdaşların başlıca vəzifələrindən biri xaricdə Fransız mallarının reallaşdırılmasını həyata keçirmək idi. Öz növbəsində ingilis ticarət assosiasiyalarının nümayəndələri İngilis diplomat və məmurlarını ittiham edirdilər ki, onlar İngilis mallarının reallaşması üçün Fransız məmurlarını misal götürməlidirlər. Bu ittihamlara cavab olaraq İngiltərə XİN-də 1916-cı ildə ticarət şöbəsi açılır.

1914-cü ildə xaricdə fəaliyyət göstərən Amerikalı investor və tacirlərinin xaricdə müdafiəsi üçün ABŞ ticarət nazirliyinə səlahiyyət verildi ki, diplomatik missiyalar tərkibində iqtisadi attaşələr göndərsin. 1924-cü ildə konqres Rojers qanunu qəbul edir. Həmin qanuna görə diplomatik və Rojers konsulluq xidmətləri birləşdirilərək dövlət departamentinə tabe edilir. Qanunun qarşısına qoyduğu əsas hədəf ABŞ iqtisadi maraqlarının xaricdə effektiv təmin olunması idi.

2.2. İqtisadi diplomatiyanın mexanizmlərinin formalaşması tarixi (aparıcı dövlətlərin nümunəsində)

ABŞ. İqtisadi-diplomatik mexanizmlərin formalaşması tarixindən danışarkən, ilk əvvəl ABŞ-ın bu sahədə örnək ola biləcək təcrübəsi diqqəti cəlb edir. ABŞ xarici siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı prezidentdən tutmuş müxtəlif qurum, komitə və komissiyalara qədər səviyyələrdə iş aparılır. Amerika konqresi mütəmadi olaraq xarici siyasət məsələlərini nəzərdən keçirir. İqtisadi-diplomatik fəaliyyətlə ABŞ-ın müxtəlif qurumları məşğul olur. ABŞ ticarət nazirliyi xarici və daxili ticarətin rəğbətləndirilməsini təşviq edir. Maliyyə nazirliyi beynəlxalq maliyyə və iqtisadi fəaliyyətlə birgə Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, habelə Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə əlaqələr saxlayır. İqtisadi diplomatiyanın hazırlanması və həyata keçirilməsində dövlət departamentinin rolu böyükdür. İki-

FƏSİL II

nci dünya müharibəsindən dərhal sonra dövlət departamentinin iqtisadi şöbələri gücləndirilmişdir. Dövlət departamentinin tədqiqatlarından birində deyilirdi: "...texnologiyaların sürətli inkişafı nəinki diplomatiyanın məşğul olacağı sahələri genişləndirdi, həm də diplomatik fəaliyyətin xarakterində də-yişiklik etdi. Yaxşı danışıqlar iştirakçılarını xarakterizə edən xüsusiyyətlərə eyni zamanda yaxşı menecer cəhətləri də əlavə olunmalıdır." Amerika tədqiqatçılarının fikrincə, ABŞ diplomatik xidməti uzun müddət ümumi profilli personala əsaslanmışdır. İxtisas bilikləri, xüsusi ilə iqtisadi, maliyyə, kənd təsərrüfatı və ticarət bilikləri güclü olan mütəxəssislər diplomatik işə zəif cəlb olunmuşlar.

Bu çatışmazlıqları nəzərə alan ABŞ dövləti kadrların iqtisadi savadlarının artırılmasına böyük önəm verməyə başladı. Dövlət katibinin müavinləri arasında iqtisadi məsələlərlə məşğul olan şəxs vardır. Həmin şəxs departamentin xarici-iqtisadi siyasət kursunu tərtib edir. Bundan başqa dövlət katibinin siyasi, elmi, texniki məsələlərlə məşğul olan müavinləri vardır. Hər bir müavinə müvafiq idarə tabe edilir.

İqtisadi məsələlər və biznes işləri üzrə xüsusi idarə ABŞ-ın xarici iqtisadi siyasəti ilə bağlı tədbirlər planı hazırlayır. Eyni zamanda beynəlxalq iqtisadi prosesləri izləyir. Hal-hazırda bu idarə dövlət departamentinin ən böyük qurumlarındanıdır. İdarə ABŞ səfirlikləri və missiyalarından daxil olan məlumatları ümumiləşdirir, eyni zamanda ərazi idarələrinə iqtisadi məsələlər üzrə kömək göstərir. İdarənin tərkibində işgüzar təcrübə, valyuta məsələləri, kapital yatırımları, idxal və ixrac problemləri ilə məşğul olan şöbələr vardır. Burada müstəqil olan, ticarət məsələləri üzrə ixtisaslaşan şərq-qərb şöbəsi də mövcuddur.

Dövlət departamentinin digər idarələri də iqtisadi diplomatiyanın həyata keçirilməsinə bu və ya digər şəkildə aid dirlər. Belə ki, beynəlxalq təşkilatlarla iş üzrə idarədə dövlət departamenti katib müavininin köməkçisinin təbəçiliyində

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

olan beynəlxalq iqtisadi və sosial problemlərlə məşğul olan şöbə vardır.

İqtisadi diplomatiyanın fəallaşdırılması ilə yanaşı, Amerika səfirliklərinin işində müəyyən məqamlarda aksent dəyişiklikləri olur. Dövlət departamentinin tədqiqatlarının birində qeyd olunur ki, diplomatik nümayəndəliyin əsas məqsədi ABŞ iqtisadi siyasətinin maraqlarını önə çəkmək və xaricdə Amerika ticarəti və kənd təsərrüfatının maraqlarını təmin etməkdir. Səfirliklərin işindəki prioritet Amerika biznesini dəstəkləməkdir.

ABŞ iqtisadi diplomatiyasının səciyyəvi formalarından birini xüsusi missiyalar təşkil edir. Həmin missiyalar əsasən müxtəlif iqtisadi sahələri təmsil edən iş adamlarından təşkil olunur. Onlar dünya ölkələrini yeni bazarların axtarışı məqsədi ilə gəzirilər.

Böyük Britaniya. Bu ölkənin xarici iqtisadi siyasəti XİN və digər qurumlar tərəfindən aparılır. Hal-hazırda Böyük Britaniya XİN-də iqtisadi problematika ilə funksional şöbələr məşğul olurlar. Bunlar aşağıdakılardır :

- ticari münasibətlər və ixrac şöbəsi;
- maliyyə əlaqələri şöbəsi;
- elm və texnika şöbəsi;
- gəmiçilik və nəqliyyat şöbəsi;
- energetika şöbəsi;
- qərbi Avropa inteqrasiyası üzrə iki şöbə;
- BMT-nin iqtisadi və sosial məsələlər şöbəsi.

Böyük Britaniya səfirliklərində maliyyə, dənizçilik, kənd təsərrüfatı və əmək məsələləri üzrə ixtisaslaşan mütəxəssislər mövcuddur. Onlar ticarət nazirliyi və həmin ölkədəki İngilis firmaları ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərirlər. ABŞ kimi İngiltərə iqtisadi diplomatiyası da xüsusi missiyalarının xidmətindən fəal istifadə edir. ABŞ-la strateji münasibətlər iqtisadi-diplomatik fəaliyyət zamanı nəzərə alınır.

Fransa. 1976-cı ildən başlayaraq Fransa xarici siyasət

qurumunun islahatları aparıldı. Birinci növbədə mərkəzi aparat yenidən təşkil olundu. Bu ölkənin XİN-də iqtisadi diplomatiya üzrə birinci növbədə iqtisadiyat və maliyyə departamenti ixtisaslaşır. Bu departamentə iqtisadi, ticarət, maliyyə, sənaye və ümumi məsələlər üzrə şöbələr daxildir.

Fransanın xarici iqtisadi siyasətinin hazırlanmasında iqtisadiyyat və maliyyə nazirliyi xüsusi rol oynayır. Bu qurumun səfirlik və nümayəndəliklərin tərkibində xüsusi ştatları vardır. Həmin vəzifələrdə çalışan şəxslər birbaşa ticarət və maliyyə məsələləri ilə məşğul olurlar.

Fransa iqtisadi diplomatiyasında iqtisadi məsələlər üzrə referentlər adlanan vəzifələr də mövcuddur. Fransada iqtisadi diplomatiya ilə məşğul olacaq mütəxəssislərin böyük bir qismi XİN və iqtisadiyyat-maliyyə nazirliyi xətti ilə əsasən ali inzibati milli məktəbin məzunları arasından seçilir. Öz xarici iqtisadi siyasətində bu ölkə keçmiş koloniyalarına xüsusi önəm verir.

Almaniya. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi diplomatiyanın həyata keçirilməsi zamanı Almaniya XİN-i xüsusi firma və korporasiyaların xidmətlərindən digər böyük dövlətlərə nisbətən daha çox istifadə edir. Dövlət aparatı Almaniya iqtisadi diplomatiyasında köməkçi funksiya icra edir. Almaniyanın xarici iqtisadi və xarici ticarət siyasətinin hazırlanmasında iqtisadiyyat, maliyyə, elmi tədqiqatlar və texnologiya, iqtisadi əməkdaşlıq məsələləri üzrə nazirliklər də yaxından iştirak edir. İqtisadi məsələlər üzrə əməkdaşlıq vəzifələrini xaricdə çox zaman alman özəl kapitalının nümayəndələri tuturlar. Xüsusi vurğulanmalıdır ki, alman xarici nümayəndəlikləri iqtisadi məsələlərə çox böyük önəm verirlər. Almaniya səfirliklərində iqtisadi problemlərlə məşğul olan mütəxəssislərin sayı digər ölkələrdəkinə nisbətən dəfələrlə çoxdur.

Yaponiya. Yaponiyada ixracın planlı təşkili tətbiq olunur. Planlı işi Ali İqtisadi Şura həyata keçirir. Ali İqtisadi Şuraya nazirlərdən savayı Yaponiya İdxal-İxrac və Milli

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

Banklarının nümayəndələri də daxildirlər. Ali İqtisadi Şuranın qərarlarının icrası ticarət və sənaye nazirliyinə həvalə edilir. Bundan savayı Yaponiyada beynəlxalq ticarətin təşviqi assosiasiyası da fəaliyyət göstərir. Həmin assosiasiyanın nümayəndələri Yaponiyanın səfirlik və nümayəndəliklərinə ezam edirlər. Onların diplomatik statusları olmasa da, faktiki olaraq iqtisadi diplomatik fəaliyyətlə məşğul olurlar. Yapon iqtisadi diplomatiyası üsul və vasitələrin zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Yaponiya iqtisadi diplomatiyası tərəfindən imic kompaniyaları adlanan tədbirlər tez-tez tətbiq edilir. Bu Yaponiyaya bir sıra üstünlüklər gətirir. Ölkə öz imicinin formalaşması üçün səxavətli şəkildə pullar ayırır.

Rusiya. SSRİ-nin mövcudluğu dövründə iqtisadi diplomatiya birbaşa olaraq XİN-nin və Xarici Ticarət Nazirliyinin səlahiyyətlərinə aid idi. Belə ki, o dövrdə siyasət və iqtisadiyyat o dərəcədə çulğalaşmışdır ki, iqtisadi diplomatiyanın müstəqilliyindən söhbət gedə bilməzdi, o yalnız dar çərçivədə məsələrlə məşğul ola bilirdi. 1990-cı illərdən Rusiyada islahatlar həyata keçirildi. İqtisadi diplomatiyanın əsas yükü XİN-nin üzərinə düşdü. Rusiya XİN-də iqtisadi əməkdaşlıq departamenti fəaliyyət göstərir. Rusiya Xarici İqtisadi Əlaqələr Nazirliyində yenidənqurma prosesi keçdi. 1996-cı ildə Rusiya Ticarət Komitəsi ona birləşdirildi. 1998-ci ildə qısa müddət ərzində Ticarət və Sənaye Nazirliyi təsis edilir. Daha sonra bu qurum Ticarət Nazirliyinə deforma-siya edilir. 2000-ci ildə isə Ticarət Nazirliyinin funksiyaları İqtisadi İnkişaf və Ticarət Nazirliyinə verilir. 2004-cü ildə bu nazirliyin xarici-iqtisadi bloku aşağıdakı departamentlərdən təşkil olunub:

- xarici iqtisadi əlaqələr departamenti;
- MDB ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlıq departamenti;
- ticarət danışıqları departamenti;
- xarici iqtisadi fəaliyyətin və gömrük işinin dövlət tənzimlənməsi departamenti.

FƏSİL II

Bu departamentlər içində ticarət danışıqları departamenti xüsusi yer tutur. Onun rəhbəri eyni zamanda Rusiyanın ÜTT-dəki nümayəndəsidir. Departamentin ştat tərkibi 70 nəfərdən ibarətdir. 2005-ci il üçün Rusiyanın xarici ölkələrdə iqtisadi diplomatik funksiya yerinə yetirən 50 ticarət və 58 kommersiya nümandəliyi mövcud olmuşdur. 2004-cü il üçün Rusiyanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin və iqtisadi diplomatiyasının koordinasiyası ilə 15 ixtisaslı komissiya məşğul olurdu.

İran. İran hökuməti iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinə xarici investisiyaların cəlb edilməsinə müvafiq şərait təşkil etməyə çalışır. İran əsasən İnkişaf Etmiş Ölkələrdən (İEO) investisiyaların cəlb edilməsində maraqlıdır. Bununla belə İran hökuməti İƏT daxili maliyyə-investisiya tədbirlərini də təşviq etməkdədir. İran hökumətinin təşəbbüsü ilə 2003-cü ilin fevralında İranın azad ticarət zonası olan Kiş adasında İƏT-in ilk investisiya seminarı keçirildi.

Bütün bunlarla belə İranda ən fəal xarici investorlar Almaniya, Fransa, İtaliya, Böyük Britaniya şirkətləri idi. Son zamanlar həmin dövlətlərin xarici siyasət idarələri öz investorlarını İrandan çəkəndirməyə yönəlmişdir. Alman şirkətlərinin ən fəal görsəndiyi daxili bölgə Bəndər İmam Xomeyni liman zonasıdır. İngilis şirkətləri İranın energetika sənayesinə və avtomobilqayırmaya maliyyə qoymağa daha çox meyl edirlər. İngiltərənin "BP" və "SHELL" kimi şirkətləri İranla birgə layihələr həyata keçirməkdədirlər. Bu layihələr Cənubi Pars və Xəzər dənizində həyata keçirilir. İngiltərənin BP şirkəti ilə yanaşı Cənubi Pars qaz yatağının işlənməsində İtaliyanın "Agip" şirkəti də 2003-cü il martından iştirak etməkdədir.

Son illər İranda Cənubi Koreya, Yaponiya, Avstriya, İsveçrə və İsveç kapitalı fəallaşmışdır. Yaponiya "Azadapan" qaz yatağının işlədilməsi ilə əlaqədar konsorsium təşkil etmişdir. Türkiyənin "Botaş" şirkəti İran-Türkiyə qaz kəmərinin icrasında yaxından iştirak etmişdir.

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

Yeni qəbul olunmuş qanun xarici investorları neft-qaz sektoru ilə yanaşı digər sahələrə də cəlb etmişdir. 2003-cü ilin mayında bir necə Avropa şirkəti Zəncanda böyük sement zavodunun tikilməsi tenderini udmuşdur.

İran hökuməti öz iqtisadi siyasətində iqtisadi zonalar məsələsinə xüsusi fikir verir. Hal-hazırda İran hökuməti ölkədə müxtəlif tipli 15-20 iqtisadi zonanın təşkilinə dair plana malikdir. Bura azad iqtisadi zonalar, xüsusi liman azad zonaları və müəyyən məhsulların istehsalı üzrə ixtisaslaşan iqtisadi zonalar daxildir. İrandakı xüsusi iqtisadi zonaların azad iqtisadi zonalardan fərqi ondan ibarətdir ki, burada nisbətən çox vergi yığılır.

İranda azad iqtisadi zonaların fəaliyyəti 1993-cü ilin avqustunda qəbul olunmuş qanun tərəfindən tənzimlənir. Qanunun 13-cü maddəsinə əsasən, azad iqtisadi zonada fəaliyyət üçün lisenziya almış kommersiya və digər şirkətlər həmin andan 15 il ərzində vergilərdən azad edirlər. Azad iqtisadi zonalarda ixrac üçün istehsal edilmiş məhsullar ya qismən və yaxud tamamilən gəlir vergisindən azad edilə bilərlər. Azad zonalara idxal edilən məhsullar isə gömrük rüsum və ödəmələrindən tamamilə azad olunublar. Azad zonaya və azad zonadan gəlirin və kapitalın hərəkəti tamamilə sərbəstdir. Qanun həmçinin azad zonalarda şəxsi bankların təşkilinə icazə verir. Lakin həmin maliyyə qanunlarının fəaliyyətinin şəriətə zidd olmaması əsas tələblərdəndir. 2000-ci il üçün İranda 8 iqtisadi zona fəaliyyət göstərirdi. Onların daxilində İran körfəzindəki Kesm adasındakı zona ən çox fəal olanıdır. "Kesm iqtisadi zonasının" inkişafına 1.5 mlrd. dollar məsrəf qoyulmuşdur. Bura yatırılan maliyyənin 30%-ni özəl investisiyalar təşkil edir. Burada maliyyənin paylaşdırılması aşağıdakı kimidir.

- 50%-sənaye sektoru;
- 30%-infrastruktur və servis;
- 20%-ticarət.

Kesmdə istehsal edilən sənaye məhsulları 147 çeşid

FƏSİL II

təşkil edir ki, bu, ixracı əhəmiyyətli edir. Kesmə istehsal olunan məhsullar dünya bazarında xüsusi tələbat görməkdədir. Burada su nasosları, Çexiya ilə müştərək kristal və çoxsaylı borular, çinlilərlə birgə mis məhsulları istehsal olunur. Bir sıra dünya şirkətləri Kesmə ötürücü məntəqələrə malikdirlər. Onlar buradan öz məhsullarını ərəb ölkələrinə və Avropaya ixrac edirlər. 1998-ci ildən Kesmə hava limanı da fəaliyyət göstərməkdədir.

İrənin ən aparıcı iqtisadi zonalarından biri də Kiş adasıdır. Buranın azad iqtisadi zonaya çevrilməsi fikirləri hələ şah dövründə də səslənməkdə idi. Lakin real fəaliyyətə İR yaranandan sonra başlandı. 1994-cü ildə Kişin inkişafı ilə əlaqədar olaraq 20 illik baş plan İran hökuməti tərəfindən təsdiq edildi. Hökumətin məramı adanın əhalisinin sayını artırmaq idi. Bu məqsədlə Safin və Sədəf yaşayış məntəqələrində tikintilərə başlanmalı idi. İran hökuməti həm adanı turizm mərkəzinə çevirmək, həm də azad iqtisadi zonada səmərəli sənaye istehsalı qurmaq istəyirdi. Bu gün Kişdə yerli və xarici 500 şirkət işləyir. Onlar əsasən ticarət və xidmətlər sferasında çalışırlar. Adada 45 hotel, 20-dən çox ticarət mərkəzi fəaliyyət göstərir. Kişdə müxtəlif çeşiddə sənaye məhsulları istehsal edilir. Kişdəki sənaye layihələri daxilində Fransa şirkəti "RENO" ilə birgə fəaliyyət xüsusi qeyd edilməlidir. Burada birgə şəkildə "Sinad" markalı avtomobil istehsal olunmaqdadır.

Hal-hazırda Türkmənistanla sərhəddə "Serahs", Kirman ostanında "Sircan", Gilanda "Ənzəli", Xuzistanda "Xuzistan", Mərkəzi ostanda "Solefçeqam", Şərqi Azərbaycan ostanında "Culfa", Əfqanıstanla sərhəd Sistanda "Orqecədid" kimi azad iqtisadi zonaların formalaşdırılması planlaşdırılır. İran Ənzəli limanının inkişafına xüsusi önəm verir. İran hökuməti istəyir ki, Ənzəli limanı Xəzəryanı ölkələrin, Transqafqaz dövlətlərinin beynəlxalq ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq mərkəzinə çevrilsin. Habelə Ənzəlini İran hökuməti Cənub-Şimal marşrutunun aparıcı nöqtələ-

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

rindən biri kimi göstərmək istəyir. Əmirabadda xüsusi terminallar inşa edilir. Əmirabad həmçinin çox əhəmiyyətli nəqliyyat qovşağına çevrilmişdir. İran hökuməti Xəzəryanı nəqliyyat infrastrukturunu inkişaf etdirir ki, bunun Azərbaycan-İran iqtisadi əlaqələrinin inkişafına bilavasitə təsiri vardır. 1998-ci ilin ortasından Bakı-Nouşəhr marşrutu üzrə Azərbaycan bərəsi işləyir. İranda çox yaxşı anlayırlar ki, ölkənin ümumdünya tranzit mərkəzlərindən birinə çevrilməsini təmin etmək üçün Xəzərtrafı infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və Qafqaz, Mərkəzi Asiya ölkələri ilə əlaqələrin gücləndirilməsi ən vacib olan amillərdəndir. Bütün bunlar İranın iqtisadi siyasətinin həm özünün, həm də regionun maraqlarını nəzərə aldığını göstərir.

İranın rəsmi statistik göstəriciləri onu deməyə əsas verir ki, İslam respublikası müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində fəal şəkildə iştirak etməkdədir. İran xarici ticarət dövriyyəsinin qeydiyyatını çox dəqiq şəkildə aparır. Bununla müvafiq dövlət orqanlarının mövcud xarici əlaqələrinin inkişaf tempələrini təhlil etmək imkanları getdikcə çoxalır. Yeni xarici ticarət fəaliyyətinin uğurları və çatışmazlıqları üzə çıxır. İran öz xarici ticarət siyasətində beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin dəyişən reallıqlarını nəzərə alır. İslam inqilabından sonra ətrafında formalaşan beynəlxalq siyasi vəziyyət İrani çevik və katalizmlərə davamlı iqtisadi sistem qurmağa vadar etmişdir. İran bir sıra istehlak mallarının əksəriyyətini özü istehsal edir, həm də onların beynəlxalq ticarət dövriyyəsində fəallıq göstərir. 2000-ci illərdə İran istər ölkələr, istər qitələr, istərsə də regional təşkilatlar üzrə ticarət münasibətlərini dərinləşdirmişdir. 2005-ci ilin xarici iqtisadi fəaliyyətindəki rəqəmlər onu göstərir ki, İran İslam Respublikası müxtəlif növ mübadilə üsulları ilə xarici ticarət əlaqələri saxlamışdır.

2005-ci ildə İrandan 23619,971 min tondan çox mal ixrac edilmişdir. İxrac edilən bu malların dəyəri 9992,72 milyon dollardır. Həmin ixrac edilən köçürmə məhsul ölkə

FƏSİL II

ixracında 95,402%-lik çəkiyə malik olmuşdur. Eyni zamanda İran 2005-ci ildə barter üsulu ilə 1168,202 min ton mal ixrac etmişdir. Dövr qiymətləri ilə bu ixrac 409,862 milyon dollarla qiymətləndirilmişdir. Ümumi ixracda xüsusi çəkisi 3,913% olmuşdur. İran xarici ticarət dövriyyəsində özəl sərhəyanı ticarətin də qeydiyyatı aparılmaqdadır. 2005-ci ildə özəl sərhəyanı ticarət vasitəsi ilə ölkədən 140,073 min ton əmtəə ixrac edilmişdir. Bu ixracın dövr kursu isə 530931 milyon dollar təşkil etmişdir. İranın xarici ticarət dövriyyəsində (ixracda) xüsusi çəkisi 0,515%-dir. Sərhəyanı özəl ticarətlə (ixracda) yanaşı İran dövləti sərhəyanı dövlət ticari qurumları arasında ticarətlə də məşğuldur.

2005-ci il üçün sərhəyanı dövlət ticarətinin müvafiq göstəriciləri aşağıdakı kimi olmuşdur: 55,585 min ton; 17,762 milyon dollar; 0,17%. Elə həmin ilin idxal göstəriciləri də həmçinin böyük maraq doğurur. 2005-ci ildə köçürmə hesablaması yolu ilə İrana 24350,766 min ton mal daxil olmuşdur. 2005-ci ildə ABŞ dolları ilə qiymətləndirilməsinə görə köçürmə ilə daxil olan mal 29856,338 milyon dollarla hesablanmışdır. İrana idxal edilən məhsullar arasında xüsusi çəkisi 86,068% olmuşdur. İran xarici ticarət dövriyyəsində xüsusən idxalda bir qism hesablamalar nağd yolla həyata keçirilməkdədir. Nağd hesablama yolu ilə 2005-ci ildə İrana idxal edilən malların müvafiq göstəriciləri aşağıdakı kimidir: 7866,838 min ton; 7086,194 milyon dollar; 18,055%. İxrac müqabilində idxal rəsmi İran statistikasında aşağıdakı kimi hesablanmışdır: 2804,86 min ton; 2007,493 milyon dollar; 5,115%. İdxalda sərhəyanı dövlət ticarətinin payı 342,213 min ton olmuşdur. Bu əmtəə dövrün ABŞ dolları qiymətləri ilə 2007,493 milyon dollar məbləğində qiymətləndirilmişdir. İdxalda xüsusi çəkisi 5,115% olmuşdur. İdxalda sərhəyanı dövlət ticarətinin 2005-ci il üçün göstəriciləri aşağıdakılardır: 342,213 min ton; 167,958 milyon dollar; 0,628%. İxracda olduğu kimi idxalda da barter hesablamalarından istifadə edilmişdir. Barter hesablaması vasitəsi ilə İranın id-

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

xal əməliyyatlarının göstəriciləri müvafiq göstəriciləri ortaya qoymuşdur: 52,262 min ton; 73,554 milyon dollar; 0,187%. İdxalda sərhədyanı özəl ticarətin göstəriciləri 44,738 min ton; 55,282 milyon dollar; 0,141%-dir. İdxal həm də sərhədyanı limanlarda aparılmışdır. Sərhədyanı limanlarda aparılan ticarətin statistik göstəricilərinə görə bu ticarət növü vasitəsi ilə ölkəyə 3,951 min ton mal mədaxil olmuşdur. Növlər üzrə idxalda bu ticarət növünün xüsusi çəkisi 0,007% olmuşdur.

İran statistik göstəricilərində qitələr üzrə apardığı idxal və ixrac əməliyyatları da maraq doğurur. İran İslam Respublikası Asiya qitəsinə 22114,613 min ton miqdarında ixrac həyata keçirmişdir. İxrac ABŞ dolları ilə 8347,452 milyon dollar qiymətləndirilmişdir. İranın ixracının 79,695%-i Asiya qitəsinin üzərinə düşmüşdür. Avropa ölkələrinə ixrac əmtə ilə 2005-ci ildə 2519,395 min tondur. İxracın qiymətləndirilməsi dollarla aparılmışdır: 1785,474 milyon dollar. Qitələr arasında Avropanın ixracda xüsusi çəkisi 17,046%-dir. Afrika ölkələri ilə də 2005-ci ildə İran tərəfindən ixrac əməliyyatları aparılmışdır. Afrikaya ixracın əmtə ilə tutumu 285,461 min tondur. Bu isə 142,253 milyon dollar deməkdir. Xüsusi çəki müvafiq kateqoriya üzrə 1,706%-dir. İran Amerika qitəsinin bir sıra ölkələri ilə də ixrac əməliyyatları həyata keçirir ki, bu da İranın statistik hesabatlarında öz əksini tapır. Amerika qitəsi üzrə müvafiq göstəricilər 38,064 min ton; 178,715 milyon dollar; 1,358%-dir. Maraqlı haldır ki, Okeaniya ölkələri ilə ixrac münasibətləri belə İranın statistik göstəricilərində yer almaqdadır. Okeaniya ölkələrinin İran ixracında müvafiq göstəriciləri: 25,614 min ton; 20,4 milyon dollar; 0,195%.

İranın qitələr üzrə idxal göstəriciləri:

1. Avropa: 13348,912 min ton; 19767,148 milyon dollar; 50,265%
2. Asiya: 18514,16 min ton; 17844,736 milyon dollar; 45,467%
3. Amerika: 2339,231 min ton; 1227,652 milyon dollar;

FƏSİL II

3,128%

4. Afrika: 654,99 min ton; 216,708 milyon dollar; 0,552%
5. Okeaniya: 608,334 min ton; 191,335 milyon dollar; 0,488%

Türkiyə. İyirminci yüzilliyin sonlarından etibarən xarici ticarət əlaqələrində liberallaşma cəhdləri, rabitə-telekommunikasiya imkanlarının artması və s. “Yeni dünya düzəni” deyilən bir anlayışın ortaya çıxmasına səbəb olub. İnsan qruplarının işbirliyinə daha çox ehtiyac duyulduğu, ölkələr və bölgələrarası əlaqələrin artdığı bir vaxtda ən önəmli məsələ dünya ticarətindəki liberallaşma cəhdləri ilə regionların iqtisadiyyata inteqrasiyasının sürət götürməsidir. Bu regional mərkəzlərdən heç olmasa birinə üzv olmayan ölkələrin təkbaşına xarici ticarət əlaqələri qurmasının çətinləşməsi coğrafi baxımdan yaxın və oxşar mədəniyyətə malik dövlətlərin iqtisadiyyatının bir araya gələrək regional fəaliyyət göstərməməsidir. Məhz bu vəziyyətdə Türkiyənin türkdilli dövlətlərlə qurduğu ticari və mədəni əlaqələrə yenidən diqqət yetirmək lazımdır. Türkiyənin olduğu regionun və Yaxın Şərqlə coğrafi mövqeyinin əhəmiyyəti danılmazdır. Amma cümhuriyyət qurulandan əsl kökümüz olan Şərqə yox, daima Qərbə diqqət yetirmişik. Bir az Orta Asiya və Yaxın Şərqdən uzaqlaşmışıq. Bir ortaq dilimiz var, Ortaq əlaqələrimiz, mədəniyyətimiz, tariximiz... Orta Asiyada iqtisadi əməliyyatları çoxdan həll etməli idik. Təəssüf ki, indiyədək Orta Asiyada və Yaxın Şərqdə bu mövzu aktual olmayıb. Tarixin, mədəniyyətin təməli Qərbdən deyil, Şərqdən başlayıb. Bütün amilləri nəzərə alaraq ölkələrlə iqtisadi əlaqələri daha yüksək səviyyədə qaldırmalıyıq. Bunları etməkdə qurumların, özəl şirkətlərin, universitetlərin də payı yüksəkdir. Universitetlər yol göstərən qurumlar olmalıdır. Bir növ olduqları ölkələrdə müəyyən qism vasitəçi rolunu oynamalıdır. Bürokratik maneələri aradan qaldırmaq, dünyada olan inkişafı görərək ona uyğun hərəkət etmək lazımdır.

Dünya ticarət bayrağı altında, həm də Avropa Birliyi-

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

inə namizəd olaraq Qərb və Şərq arasında bir körpü ola bilərik. Türkiyə Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistan arasındakı bir regional iqtisadi integrasiyanın ola biləcəyini bilir və birgə bazar qura biləcəyinə ümid edir. F.Daker Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra Türk dövlətinin yarada biləcəyi regional bir integrasiyaya işarə etmişdi. Öz növbəsində Kubicek də Türkiyənin türkdilli ölkələrlə yaradacağı bu sıx əməkdaşlığın lazımlı olduğunu bildirmişdi. İqtisadi integrasiya üçün mədəni oxşarlıq əsas şərt deyil, ən başlıcası iqtisadi bünövrənin olmasıdır. Yeni türk dövlətləri faydalı qazıntılarla çox zəngindirilər. Bu ölkələrdən xüsusilə Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistanda zəngin neft və qaz yataqları var.

Regionda bu faydalı qazıntılarla əlaqəli vacib müqavilələr imzalanıb, onların arasında Azərbaycana aid Xəzərdəki «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqları ilə əlaqəli imzalanmış müqavilə «Əsrin müqaviləsi» adını almışdır. Layihəyə əsasən, 10 minə yaxın şirkət 30 illik müddətdə 8,3 milyard dollarlıq iş görməlidir. Neft və təbii qazdan sonra digər əhəmiyyətli enerji mənbəyi kömürdür. Regionun əhəmiyyətli mədənləri sırasında dəmir filiz və qızıl mədənlərini saymaq olar. Keçmiş Sovetlər Birliyində çıxan civə, gümüş, xrom, uran, fosfor və s.-in əksəriyyəti indiki türk dövlətlərinin ərazilərindən çıxarılırdı. Belə bir potensiala malik olmalarına baxmayaraq, Sovetlər Birliyinin mərkəzdən asılı iqtisadi siyasəti öz təsirini indi də mənfi olaraq göstərməkdədir. Məsəl üçün, dünyada təbii qaz ehtiyatlarına malik olan ölkələr sırasında öndə gedənlərdən biri kimi Qazaxıstan qaz tələbatını idxalla ödəyir.

Türkiyə ilə türk respublikaları arasında qurulacaq iqtisadi əməkdaşlıq (idxal, ixrac, istehsal və s) bu asılılığın aradan qaldırılmasına zəmin yaradacaq. Türk dövlətləri və türk dilində danışan insanların ümumi coğrafiyasına baxanda deyə bilərik ki, bu insanların mövqeyi Adriatik dənizindən Çin səddinə qədər uzanır (200 milyondan çox əhali,

FƏSİL II

20-dən çox türk ləhcəsində danışan müxtəlif boylar), sadəcə müstəqil türk respublikaları təxminən 2 milyon kv.km torpaq və 200 milyona yaxın əhaliyə malikdir. Həm də Türkiyə dünya qaz ehtiyatlarının 40%-nə, neftin 67%-nə sahib olan Yaxın Şərqi və Orta Asiya ilə Qərbi arasında bir körpüdür.

Ticarət işləri ilə əlaqəli Türkiyə ilə türk dövlətləri arasında böyük əməkdaşlıq mövcuddur. Türkiyə iqtisadiyyat, texnologiya və s. sahəsində qazandığı təcrübə ilə türk dövlətlərinə böyük kömək göstərir. Türkiyə 185 dünya dövləti içində əhaliyə görə 16-cı, böyüklüyünə görə 32-ci, ixracatının 90%-ni sənaye malları təşkil etdiyindən ən sürətli inkişaf edən 10 dövlət sırasında olmasına görə bu sahədə nailiyyət əldə edə bilər. Bundan başqa, türk özəl sektorunun da bu sahədə özünəməxsus payı var.

Sovetlər Birliyi özünəməxsus idarəetmə və iqtisadiyyata malik idi. Belə ki, Sovetlər Birliyi dağılandıqdan sonra da ölkələrdə fəaliyyət göstərən fabriklərin sayında sıx əməkdaşlıq indiyə qədər mövcuddur. Bu səbəbdən qeyd edilməlidir ki, Orta Asiyada yeni sənaye obyektləri açılmamışdır. Tək bir sahədə ixtisaslaşmaya son qoyulmalıdır.

2.3. Qloballaşma dövründə iqtisadi diplomatiyada yeniliklər və iqtisadi diplomatların vəzifələrinə dair

Qloballaşma beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təşkilinin müxtəlif istiqamətlərinə təsir etməkdədir. Demək olar ki, qloballaşma sivilizasiyanın inkişafının nəticəsidir. Dünyanın sıx rabitə sistemi, müasir cəmiyyətin qarşılıqlı asılılıq səviyyəsinin sürətli artımı, müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin güclənməsi, beynəlxalq münasibətlərin dərinləşməsi, transmilli korporasiyaların rolunun artması və s. qloballaşmanın yaranmasının obyektiv şərtlərindəndir. Bu proses artıq beynəlxalq sistemə çevrilir. Həmin sistem ölkələrin həm daxili, həm də xarici siyasətinin formalaşmasına

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

təsir edir. İqtisadi diplomatiyanın qloballaşma zamanı özünəməxsusluqlarından biri də onun iştirakçılarının və aktorlarının çoxalmasıdır. Əgər klassik təfəkkürdə iqtisadi diplomatiyanın aktorları dedikdə dövlətlər başa düşülürdüsə, indi iqtisadi diplomatik fəaliyyətə qeyri-dövlət qurumları təsir etməyə başlayıblar. Öz iqtisadi siyasətlərini formalaşdıran zaman transmilli şirkətlər sanki özləri hədəf qoyurlar ki, dövlətlərin xarici iqtisadi fəaliyyətlərinə müdaxilə etsinlər. Ancaq bu heç də o demək deyildir ki, iqtisadi diplomatik fəaliyyətin çıxış nöqtəsi və istiqamətləndiricisi dövlətlər güzəştə getməyə hazırdırlar. Sadəcə olaraq müasir iqtisadi diplomatik fəaliyyətdə dövlətlər transmilli iqtisadi qurumların münasibətlərini daha çox nəzərə almaqdadırlar. Bunu bir qədər aydınlaşdırmaq mümkündür. Tutaq ki, qloballaşma öncəsi dövlətlər xarici iqtisadi münasibətlər qurmaq iddiasında olan şirkətlərin siyasətinin formalaşmasına aparıcı təsir göstərirdilər, hal-hazırda vəziyyət bir qədər fərqlidir.

Qloballaşma milli sosial-iqtisadi birlikləri vahid iqtisadi və ictimai sistemdə birləşdirən dünyəvi prosesdir. Nəticədə sosial, iqtisadi və siyasi fəaliyyət elə bir dünyəvi miqyas alır ki, dünyanın bir hissəsində baş verən hadisə digər hissədəki ayrı-ayrı şəxslərə və qruplaşmalara da təsir göstərir. Yəni əvvəl iqtisadi qurumlar, şirkətlər dövlətin iqtisadi diplomatik fəaliyyətini özləri üçün əsas götürürdülər. İndiki transmilliləşmə dövründə isə şirkətlər dövlətin iqtisadi diplomatik fəaliyyətinə müəyyənəldirici təsir göstərmək istə-yirlər. Artıq dünya miqyasında son 20-25 il ərzində bir çox elmi əsərlərdə qlobal problemlər və onların həllindən geniş bəhs olunur. İndi kompleks elm istiqaməti kimi qlobalistika meydana gəlmişdir. XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq, qlobal problemlər anlayışından tez-tez istifadə olunmağa başlanmışdır. "Qloballıq" termini 3 mühüm mənə kəsb edir: miqyaslı, əhatəli, ümumbəşəri.

Effektiv beynəlxalq əməkdaşlıq yeni qlobal etika tələb

FƏSİL II

edir. Burada söhbət beynəlxalq normaların universallaşdırılmasından, onların iqtisadi gücündən, sosial-siyasi inkişaf səviyyəsindən və dövlət formasından asılı olmayaraq, bütün dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərinə tətbiq olunmasından gedir. Məqsəd ondan ibarətdir ki, dövlətlər bir-birinin təcrübəsindən istifadə edib, bir-birindən öyrənilən, müxtəlif problemlərdə ümumi maraqlara uyğun qərarlar əldə etsinlər.

Genişlənmiş diplomatik gündəliklə birlikdə beynəlxalq aktorların artan sayı və növləri adətən beynəlxalq nizamda əhəmiyyətli dəyişikliklər kimi qiymətləndirilir.

1945-ci ildən bu yana təkcə dövlətlərin sayı üç dəfə artmamış, həm də beynəlxalq əlaqələrdə aktorların yeni növləri iştirak etməyə başlamışdır. Çoxtərəfli diplomatiya və ya konfrans diplomatiyası iyirminci əsrin əlamətinə çevrilmişdir və diplomatlar getdikcə daha çox beynəlxalq təşkilatlar daxilində koalisiyalar və ya mövcud çoxtərəfli forumlardan kənarında əlaqə qrupları qurmaqla məşğul olurlar. Lakin yeni aktyorların yaranması həm də diplomatiyanın yeni, ənənəvi olmayan üsullarının yaranmasına gətirirdi. Ona görə də R.P.Barston regional təşkilatlar arasında əlaqələri təsvir etmək üçün «assosiativ diplomatiya» yarlığını işlədir, Brian Hocking isə hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları arasında artan əlaqələri və rəmzi münasibətləri adlandırmaq üçün «katalitik diplomatiya» terminini fikirləşmişdir. Şirkət və müəssisələr getdikcə daha çox diplomatik dialoqun hissələrinə çevrilir. Susan Strange diplomatiyanın dövlət-dövlət, dövlət-şirkət və şirkət-şirkət sövdələşmələrindən təşkil olunmuş «üçbucaqlı» modelinin meydana çıxdığını bildirir.

Ümumiyyətlə, sosial və iqtisadi ədalət olmadan sülh əldə etmək qeyri-mümkündür. Bunun üçün yoxsulluğu aradan qaldırmaq lazımdır. Bu isə bir qədər çətindir. Çünki planetimizin əhalisinin 1,3 milyardı bu kateqoriyaya aiddir. Dünya resurslarının 85 %-i dünya əhalisinin 20 %-nin əlindədir. Varlılar və kasıblar arasındakı böyük fərq getdikcə art-

maqdadır.

Beləliklə, dövlətlər və beynəlxalq aktorların digər növləri arasında dialoqlar bu gün «diplomatik və qeyri-diplomatik fəaliyyət, eləcə də diplomat və qeyri-diplomat arasındakı fərqi silir». Bu gün diplomatik gündəliyin, beynəlxalq borcların idarə edilməsindən və telerabitədən, qaçqın axınına və ekologiyaya qədər hər şeyi əhatə edən dərəcədə genişlənməsi «peşəkar diplomatları tanış olmaqları əraziyə gətirmişdir» və diplomatların kənar ekspertişaya ehtiyacı olduğunu önə çəkmişdir. Ənənəvi diplomatiyaya əlavə kimi qeyri-ənənəvi aktorların iştirakı, xarici işlər nazirliyindən fərqli hökumət, departament və agentliklərinin birbaşa xarici əlaqələri üçün «paradiplomatiya»; beynəlxalq arenada fəaliyyət göstərən qeyri-dövlət aktorları, qrupları və fərdlər üçün «qeyri-rəsmi», «özəl» və ya «vətəndaş» diplomatiyası; rəqib dövlətlərin üzvləri arasında qeyri-rəsmi əlaqələr üçün «ikiyollu» və ya «çoxyollu» diplomatiya terminləri ilə ifadə edilirdi. Biz «diplomatsız diplomatiya» erasının içərisinə daxil olduqca, diplomatiya sanki «həm peşəkar, həm də konseptual mənsubiyyətini itirir».

Sülhün davamlılığının digər şərti demokratiyadır. Demokratiya insanların fikirlərinə əhəmiyyət verir və onları birgə qərarlar qəbul etməyə çağırır. Ədalət, iqtisadi rifah, demokratiya və sülh üçün güclü təməl isə ekoloji təhlükəsizlik ola bilər. Ekoloji təhlükəsizlik dedikdə, bəşəriyyətin yaratdığı sivilizasiyanın onun özündən, öz təcavüzkarlığından, resursların israfçılığından qorunması və ətraf mühitin mühafizəsi başa düşülür ki, iqtisadi diplomatiya bunu öz fəaliyyətində nəzərə almalıdır.

Dövlətlər də həmişə olduğu kimi iqtisadi gəlirin əldə edilməsi istiqamətində gərgin fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Qloballaşma dövrünün iqtisadi diplomatik fəaliyyətlər sistemində maraqlı cəhətlərindən biri də buradan ortaya çıxır. Dövrün səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki,

FƏSİL II

iqtisadi gəlir uğrunda aparılan gərgin mübarizələrin fonunda dövlətlər iqtisadi diplomatiyanın ortaq, ümumi dəyər və prinsiplərini formalaşdırmağa çalışırlar. Getdikcə iqtisadi diplomatik fəaliyyətdə beynəlxalq təşkilatların rolu artır. Bu istiqamətdə xüsusən qeyri-hökumət təşkilatlarının təsirinin artmasından danışmaq olar. Qeyri-hökumət təşkilatları müxtəlif istiqamətlərdə iş aparırlar. Onlar bir çox hallarda iqtisadi, sosial və siyasi problemləri öyrənirlər, sanki problemlərin həlli yollarının göstərilməsində dövlətlərlə qeyri-hökumət təşkilatları arasında rəqabət güclənir. Qeyri-hökumət təşkilatları həmçinin transmilli korporasiyalara da təsirini artırır. Qeyri-hökumət təşkilatlarının təsirinin artması ənənəvi aktorlara və onların iqtisadi diplomatiyasına təsir edir. İqtisadi proseslərdə başlanan intensivlik, beynəlxalq siyasi münasibətlərin mürəkkəbləşməsi iqtisadi diplomatiyaya ümumən yenidən baxmağa vadar edir. İqtisadi diplomatiya bu gün dövlətlər və digər beynəlxalq aktorların işlərini apardığı təqdimmə, kommunikasiya və danışıqların məcmusudur. Hər bir mütəxəssis üçün iqtisadi diplomatiyanın bu üç tərkibinin mahiyyətini və onlar arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini bilmək zəruridir. Təqdimmə iqtisadi maraqların qarşılıqlı münasibət subyektləri üçün maraq oyadıçı şəkildə ortaya qoyulmasıdır. Təqdimmə iqtisadi diplomatik fəaliyyətin çıxış nöqtəsidir. Təqdimmənin uğurlu olmasından sonra iqtisadi diplomatiyanın digər tərkiblərinə məntiqi keçid yaranır.

Kommunikasiya iqtisadi diplomatiyanın mahiyyətini ortaya qoyan ikinci tərkib olsa da, böyük əhəmiyyətə malikdir. Hər bir mütəxəssis üçün bəllidir ki, əlaqə istəyinin həyata keçməsi üçün əlaqə vasitələrinin mövcudluğu zəruridir. Əlaqə vasitələri isə getdikcə təkmilləşir. Əgər qədim və orta əsrlər dövründə kommunikativ vasitələr dedikdə yollar və digər az gedişli anlayışlar nəzərdə tutulmuşdursa, hal-hazırda kommunikativ vasitələr çoxçəşiddlidir. Bu isə müasir dövrdə təqdimmənin reallaşsın, gəlir gətirmə səviyyəsinə

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

keçməsi üçün çox vacibdir. Kommunikativ vasitələrin rəngarəngliyi danışıqların məhsuldarlıq dərəcəsini artırır.

Danışıqlar iqtisadi diplomatik fəaliyyətin mühüm tərkib hissəsi olaraq qalmaqdadırlar. Danışıqların mahiyyətində dəyişiklik olmasa da forma, növ, üsul və vasitələrində bir sıra yeniliklər yaranmışdır. Suveren dövlətin böyük mübahisələrin mövzusu olan gələcəyi məsələsi diplomatiyada da öz əksini tapır. Çoxlarının bildirdiyi kimi, dövlət nə qədər tənəzzüldədirsə, onun aləti olan diplomatiya da bir o qədər çətinlik çəkir. Və əksinə, diplomatiya sanki «dövlətlər cəmiyyətinin sosial təkrar istehsalı üçün mərkəzi» olan təsisatdır. Bura bu geniş mübahisələri tədqiq etməyin yeri deyil.

Ola bilsin ki, diplomatiyanın təkamülünə təsir edən ən mühüm amil rəbitə və daşıma texnologiyalarındakı inqilab olmuşdur. Daşınma və rəbitənin sürətlənməsi və asanlaşması diplomatların rolunu bir neçə müxtəlif yollarla azaltmışdır. Birincisi, təlimatların alınması üçün uzun vaxt tələb olunan keçmişlə müqayisədə, bu gün diplomatların fəaliyyəti daha təlimatlanmış olmuşdur. Bundan başqa, siyasi liderlər arasında birbaşa təmasların tezliyi artmışdır. Yüksək vəzifəli ABŞ diplomatı George Ball 1980-ci illərin əvvəllərində narazılıq etmişdi ki, «reaktiv təyyarələr və telefonlar, eləcə də Prezidentlərin, Milli Təhlükəsizlik üzrə Köməkçilərin və Dövlət Katiblərinin pis adətləri səfirləri mərasim və geniş ictimaiyyətlə əlaqələrdə güclü sürətdə məhdudlaşdırmışdır». Sammitlər, dövlət liderlərinin çox yaxşı işıqlandırılan görüşləri «tarixçilər, eləcə də peşəkar diplomatların hərtərəfli lənətinə tuş olmuşdur», lakin «onları başlıca olaraq, nəhəng rəmzi və təbliğat potensialına görə» dəyərli sayılmışdır. Nəhayət, elektron KİV-lərin və informasiya texnologiyalarının (İT) sürətli inkişafı diplomatların məlumat toplama rolunu azaltmış və hal-hazırda qərar qəbul edənləri tez-tez ənənəvi diplomatik kanalları kənarda qoyaraq beynəlxalq hadisələrə təxirsiz cavab verməyə vadar

FƏSİL II

edir. Eyni zamanda, diplomatlar KİV-lərdən öz məqsədləri üçün istifadə etməklə «mediya diplomatiyası» ilə məşğul olmağa başlamışlar.

İqtisadi proseslərə diplomatik və iqtisadi təsir vasitələri artır. İqtisadi diplomatiya iqtisadi siyasət problemlərində maraqlıdır. Çünki iqtisadi diplomatiyanın uğuru və ya uğursuzluğu onun təmsil etdiyi iqtisadiyyatın gücündən və sağlamlığından birbaşa asılıdır. Buradan belə çıxır ki, iqtisadi diplomatik vasitənin öncə sadaladığımız hər üç tərkibi ölkə iqtisadiyyatının inkişafına bağlıdır. Təqdim etmə zamanı iqtisadi diplomatiya tərəfdaşı təmsil etdiyi dövlətin imkanlarına uyğun olaraq maraqlana bilər. Dövlətin inkişaf səviyyəsinin yüksək olması iqtisadi diplomatik fəaliyyət üçün lazım olan kommunikasiyanın və infrastrukturun tələblərə daha çox uyğun olması deməkdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyat və maliyyə sahələrindəki qloballaşma siyasi sferada ciddi nəticələrə gətirib çıxara, hətta siyasi münaqişələrlə də nəticələnə bilər. Qloballaşmanın ən mühüm amillərindən biri beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsidir. Burada əsas rol informasiya vasitələri sahəsindəki inqilabın üzərinə düşür. Məhz bu amil cəmiyyətin bütün sahələrinə böyük təsir göstərir. Bu təsir eyni zamanda iqtisadi diplomatiyadan da yan keçmir.

Qloballaşma siyasi sferaya təsirini dövlət vasitəsilə həyata keçirir. O, dövlətə iqtisadi, maliyyə, elmi-texniki və informasiya potensialı əldə etmək üçün böyük imkanlar verir. Nəticədə, dünya ölkələri ilə aktiv qarşılıqlı əlaqə dövlət üçün çox vacib bir amilə çevrilir. Dövlətin əsas milli maraqları verilən imkandan lazımınca istifadə etməkdən asılı olur. Bu maraqlara həm dövlətin təhlükəsizliyi, həm də əhalinin rifah məsələləri daxildir. Lakin bu imkanlar istər dövlət üçün, istərsə də əhalinin müxtəlif təbəqələri üçün eyni deyil. Bu imkanlar sənaye cəhətdən inkişaf etmiş, böyük kapitalla malik ölkələrdə daha çoxdur, inkişaf etməkdə olan və zəif inkişaf etmiş ölkələrdə isə nisbətən məhduddur. Nəticədə, qlo-

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

ballaşmanın bəhrəsindən geniş istifadə edən ölkələrlə məhdud imkanlı ölkələr arasında ziddiyyət yaranır. Qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşmanın verdiyi imkanlar üçün iqtisadi diplomatik aparat hazır olmalıdır.

İqtisadi diplomatiyada ən zəruri tələblərdən biri də iqtisadi diplomatik fəaliyyətlə məşğul olanların savadlılıq və məlumatlılıq dərəcəsidir. İqtisadi diplomatın qloballaşan dünyada bilməli olduğu məsələlərdən biri də xarici ölkələrin iqtisadi siyasətidir. Xarici ölkələrin iqtisadi siyasətinə dair məlumatların kasadlığı iqtisadi diplomatiyanı məqsədinə çatdırmağa bilməz. Belə ki, hər hansı bir ölkə və hər hansı bir aktorla iqtisadi diplomatik ünsiyyət metodologiyası hazırlanarkən ilk öncə o öyrənilməlidir. Metodologiya hədəfə çatmağa ancaq bu şəkildə kömək edə bilər.

Müasir dünyada iqtisadi diplomatik metodların sayı artır. İqtisadi resurslar olan sanksiya və ya mükafatlandırma kimi istifadə edilə bilər. Yəni iqtisadi diplomatiyalarda sanksiyalardan istifadə etməklə istəklərə nail olma bir növ güc diplomatiyasını xatırladır. Bu isə təbiidir. Çünki iqtisadi diplomatiya özü-özlüyündə iqtisadi və siyasi tərəfləri birləşdirir. Deməli onların xüsusiyyətləri bu və ya digər şəkildə özünü iqtisadi diplomatiyada təzahür etdirir.

İqtisadi diplomat öz fəaliyyəti zamanı məlumatlandırma və təklif işləri görür. Daha sonra isə dövlətin siyasətindən çıxış edərək təklifləri icra edir. Məlumatlandırma zamanı diplomat iqtisadi diplomatik fəaliyyət müstəvisini öyrənir və onun imkanları haqqında təmsil etdiyi aktora məlumat verir. Onun məlumatları iqtisadi diplomatik fəaliyyət müstəvisinə (ölkə və ya regionun) siyasi və iqtisadi imkanlarının reallıqlarını əks etdirməlidir. Məlumatlandırmadan sonra isə öz funksiyasının növbəti tərkibini icra edir.

İqtisadi diplomatın təklifləri təmsil etdiyi aktorun maraqlarının təmin edilməsinə xidmət etməlidir. Təkliflərin xarakteri ondan ibarət olmalıdır ki, dövlətin gəlir əldə etməsi

FƏSİL II

mümkün olsun. Bu zaman iqtisadi diplomat birinci növbədə təklifin işləkliyini təmin etmək üçün öz dövlətinin hərtərəfli imkanlarını və potensialını nəzərə almalıdır. İqtisadi diplomatın təkliflər paketi detallı və proqramlı olmalıdır, eyni zamanda qeyri-müəyyənlikdən azad olmalıdır.

İqtisadi diplomat öz dövlətinin və ya təmsil etdiyi aktorun funksioneridir. Onun üçün öz fəaliyyəti iqtisadi inkişaf üçün lazımi şərtlər formalaşdırmalıdır. Bu məqamın izahata ehtiyacı vardır. İqtisadi diplomat adı layihələrdən daha çox, öz aktoruna davamlı gəlir gətirəcək iqtisadi fəaliyyət müstəvisinə meyl etməlidir. Ümumiyyətlə iqtisadi diplomatik fəaliyyət tələblərdən doğmalıdır. İqtisadi diplomatik fəaliyyət lazımsız iqtisadi risk situasiyasına gətirib çıxarsa, deməli onun tərkiblərində problem vardır. Ola bilsin ki, iqtisadi diplomatik fəaliyyətin məlumatlandırma və təqdim etmə mərhələsi aktorun real imkanlarını əks etdirməmişdir. Onun iqtisadi imkanları ya kiçildilmiş ya da həddən artıq şişirdilmişdir. Bu da öz növbəsində iqtisadi diplomatik danışıqların metodologiyasının səhv formalaşmasına səbəb olmuşdur. Beləliklə iqtisadi diplomatik fəaliyyət zamanı keçilmiş mərhələlər təhlil edilməlidir. Təhlilin əhəmiyyəti dəyişən və yeniləşən kateqoriyalar üçün xüsusilə böyükdür.

İqtisadi diplomatiyanın gedişatı zamanı müasir beynəlxalq ticarətdə baş verən proseslər və onun əsas meyli liberallaşma nəzərə alınmalıdır. Buna milli iqtisadiyyatın açıqlığı, gömrük tarifi dərəcələrinin azaldılması, kvotaların və digər qeyri-tarif tənzimlənmələrinin ləğv edilməsi, dünya bazarında rəqabət mübarizəsinin güclənməsi və s. təsir göstərir. Həmin rəqabətin yaranma səbəbləri, gedişat və nəticələri iqtisadi diplomatiyanın diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Liberallaşma iqtisadi diplomatiyada yeni üsul və vasitələrin yaranmasına təşviqedicidir.

Beynəlxalq ticarətin liberallaşmasının qloballığı müasir şəraitdə rəqabətin beynəlxalq xarakterli xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Beynəlxalq ticarətdə müvəffəqiyyət isə bey-

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

nəlxalq investisiyaların cəlb edilməsi ilə sıx əlaqədədir ki, burada iqtisadi diplomatların rolu xüsusidir. Çünki diplomatik fəaliyyəti zamanı müxtəlif metodlardan istifadə edərək diplomat ölkəsinin maliyyə mənbələri üçün maraqlı fəaliyyət müstəvisi olduğunu sübut etməlidir. İqtisadi diplomat eyni zamanda ölkəsinin xarici investisiyaları cəlb etməsi istiqamətində kursuna təsir göstərməlidir. Diplomatların fəaliyyətinin nəticəsi olaraq əksər ölkələr xarici investitorlar üçün güzəştli ticarət-investisiya rejimi təklif edirlər.

Təcrübə göstərir ki, bəzən xarici ticarətin liberallaşdırılması birtərəfli qaydada həyata keçirilir. İqtisadi diplomatiyada danışıqlar yolu ilə razılığa gəlmək və qarşılıqlı güzəşt prinsipi uğurun təməlidir. Danışıqlar vasitəsilə liberallaşdırma birtərəfli liberallaşdırmaya nisbətən daha sərfəlidir. Burada əsas diqqət yetiriləsi məqam ölkələrin öz tərəfdaşlarına ikitərəfli əlaqələrin məqsədəuyğun olduğunu sübut etməsidir. Sübut etmə iqtisadi diplomatiyanın arqumentlərlə işləməyi xüsusi vacib edir.

Beynəlxalq ticarətdə çoxtərəfli liberallaşma prosesi ilə yanaşı eyni zamanda bu prosesə əks təsir göstərən proteksionizm meylli də müşahidə edilir. Müasir proteksionizm meylləri iqtisadi diplomatlar qarşısında mövqelərin balanslaşdırılmasını və bunun hamı üçün uyğun olmasını bir hədəf kimi qoyur. Bu meyl dərin siyasi-iqtisadi maraqların olduğunu, bütün vasitələrlə ölkə istehsalçılarının hərtərəfli müdafiə olunmalarının vacibliyini, iş yerinin saxlanmasını, milli əmtəələrin və sahələrin rəqabət qabiliyyətinin saxlamağa yardım etməyin vacibliyini sübut edir. Müasir beynəlxalq münasibətlər onu göstərir ki, proteksionizm eyni zamanda iqtisadi diplomatiyanın xarakterini də müəyyən edir.

Beynəlxalq təcrübə sübut edir ki, hər iki meyl - liberallaşma və proteksionizm beynəlxalq ticarətə xas olan cəhətlərdir. Bu meyllər arasında baş verən ziddiyyətlərin həll edilməsinin əsas problemi-bunların səmərəli əlaqələndirilməsi-

FƏSİL II

dir ki, həmin əlaqələndirmə iqtisadi diplomatiyanın aparıcı funksiyalarındandır. Strateji hədəflər balansı pozularkən, səmərəli əlaqələndirmə ziddiyyətə çevrilir.

Hər hansı ölkənin milli ticarət-iqtisadi, sosial maraqlarının digər ölkə tərəfindən alçaldılması ticarət münaqişələrinin, «ticarət» müharibələrinin yaranmasına səbəb olur. Ticarət münaqişələrinin genişlənməsinə müxtəlif amillər: gömrük, ərazi, qiymət, sanitariya, ekoloji və s. təsir göstərir. Beynəlxalq ticarət-iqtisadi münaqişələrin yaranmasının mühüm səbəblərindən biri bəzi dövlətlərin qəbul etdiyi qanunlardır. Məsələn, ABŞ-ın qəbul etdiyi Helis-Berton federal qanunu Kubaya investisiya qoyan ölkələrə qarşı sanksiya qoymağı tələb edir. Bu qanun qəbul edildiyi vaxtdan (mart 1996-cı il) iki şirkət (Kanada və Meksika) bu sanksiya ilə cəzalandı, bir sıra digər xarici şirkətlər isə xəbərdarlıq məktubu aldılar. Beynəlxalq təşkilatların təzyiqi ilə ABŞ prezidenti B.Klinton qanunun bir sıra mühüm maddələrini dayandırdı. Lakin bir sıra xarici investorlar bu qanunla qarşılaşmamağa çalışırlar. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafına ABŞ-ın digər federal qanunu - D'Amato qanunu neqativ təsir göstərir. Bu qanun xarici kompaniyaların Livan və İranla ticarət-iqtisadi əlaqələrinə qarşı sanksiya tətbiq edilirlər.

Rusiyanın «Qazpromu» ilə İran arasında 1997-ci ildə bağlanan müqavilə bu qanunun təsiri altına düşdü. ABŞ Konqresi «Qazpromdan» Amerika kreditindən imtina etməyi tələb etdi. ABŞ administrasiyası Rusiya kompaniyasını sanksiyalarla hədələdi. Bunun nəticəsində «Qazprom» 1995-ci ildə «Eksimbankla» ABŞ arasında bağlanan müqaviləni ləğv etdi. Bu müqavilə Rusiya şirkəti ilə İran arasında bağlanan müqaviləyə kredit verilməsini nəzərdə tuturdu.

«Ticarət müharibələri» - müasir beynəlxalq münasibətlərdə daimi «ənənədir». Bu istər ayrı-ayrı ölkələr, istərsə də digər ticarət-iqtisadi qruplar üçün xarakterikdir. Belə ki, 90-cı ilin ortalarında Atlantik okeanında treska balıqlarının

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

tutulması ilə əlaqədar olaraq İspaniya ilə Kanada arasında «balıq» müharibəsi baş verdi ki, bunun da nəticəsində istər siyasi, istərsə də birbaşa təsir tədbirlərindən istifadə edilməyə başlandı.

Dünya bazarında rəqabətin güclənməsi, daxili bazarın qorunması, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi xarici dövlətləri öz istehsalçılarının və kommersantlarının mənafeyini aktiv surətdə müdafiə etməyi tələb edir, eyni zamanda isə onları siyasi-iqtisadi münaqişələrə girməyə təhrik edir. İqtisadi diplomatiya bu münaqişələrə müsbət və ya mənfi təsir etməyə qadirdir. Optimal çıxış variantı kimi bəzən iqtisadi diplomatlar tərəfindən iqtisadi blokların yaranması fikri irəli sürülür. Ölkələrin iqtisadi bloklarda birləşməsi heç də azad ticarət ideyalarının reallaşmasında mütləq tərəqqi əldə edilməsi və ya proteksionizm prinsipləri qarşısında məğlubiyyət deyildir. Beləliklə, iqtisadi diplomatik fəaliyyət zamanı keçilmiş mərhələlər təhlil edilməlidir. Təhlilin əhəmiyyəti dəyişən və yeniləşən kateqoriyalar üçün xüsusilə böyükdür. Qlobal problemlər əhəmiyyətinə, zəruriliyinə və mahiyyətinə görə ümumbəşəri məzmunu malik olub, cəmiyyət üçün həlli vacib və zəruri olan prosesləri əhatə edir. Bu problemlərin aşkar edilməsi, həlli dairəsinin müəyyən edilməsi ayrıca bir ölkə çərçivəsində və gücü dairəsində olmayıb, bütün bəşəriyyəti və beynəlxalq aləmi əhatə edən bir problemdir. Zaman-zaman qarşılıqlı ziddiyyətlərlə çıxış edən ölkələrin iqtisadi diplomatik aparatları qlobal problemlərin həllində dialoqu qaçırmamalıdırlar. Çünki bu cür dialoq hamının marağındadır.

Dialoq səylərinin birləşdirilməsini və fəaliyyətin koordinasiyasını nəzərdə tutur. Müasir dünyanın qlobal problemləri mahiyyətəcə cəmiyyətlə təbiət və insanlar arasındakı çoxsaxəli qarşılıqlı münasibətləri ifadə edən mürəkkəb və çoxsaxəli anlayışlardır. Bu problemlər ümumbəşəri dəyərə malik olub, onun konkret cəhətlərini inkar etmir. Onların həllində hər bir ölkənin və xalqın, eləcə də tarixi şəraitin möv-

FƏSİL II

qeyi və rolu vardır. Müasir dövrdə sülhün qorunması və möhkəmləndirilməsi, ətraf muhitin mühafizəsi, energetika, xammal, ərzaq, demoqrafiya, qaçqınlıq və köçkünlük, kosmosdan və dünyə okeanının sərvətlərindən dinc məqsədlərlə istifadə edilməsi, bazar iqtisadiyyatına keçən ölkələrin iqtisadi geriliyinin aradan qaldırılması, təhlükəli xəstəliklərin ləğv edilməsi, beynəlxalq terrorizmlə mübarizə və s. problemlərin həll edilməsi bütün dünya ölkələrinin səy və gücünün birləşdirilməsi yolu ilə mümkündür.

Ölkələrin səylərinin birləşdirilməsinə siyasi diplomatiyadan daha çox iqtisadi diplomatiya kömək edə bilər. Belə ki, ölkələri biri-birinə yaxınlaşdıran bağlar arasında iqtisadiyyat güclü vasitədir. Bununla yanaşı, beynəlxalq əlaqələr cəmiyyət həyatını mürəkkəbləşdirir. Onlar müvafiq hüquqi tənziyyətə də daxil olmaqla, sosial təşkilatın daha yüksək səviyyəsini zəruri edirlər. Əsas məqsəd qaçılmaz daxili münafişələrə, ziddiyyətli maraqlara baxmayaraq, sabitlik və bütöv təşkilati sistemi qoruyub saxlamaq, təmin etməkdən ibarətdir. Ümumdünya təşkilati sistemlərinin qorunması bütün dövlətlərin marağındadır. Buna görə iqtisadi diplomatlar fəaliyyətləri ilə avantürist siyasətçilərin dünyadakı sistemləri pozmasına imkan verməməlidirlər. Beləliklə, qloballaşmanın mənfi və müsbət tərəfləri mövcuddur. Buna görə də iqtisadi diplomatiyanın əsas vəzifələrindən biri qloballaşmanın müsbət tərəflərinin genişləndirilməsi, mənfi tərəflərinin isə minimuma endirilməsidir. Söhbət ona görə minimum səviyyədəndir ki, heç bir prosesi tam olaraq müsbət məcraya yönəltmək mümkün deyildir. Xüsusən də bütün bəşəriyyəti əhatə edən məsələlərdə əsas hədəf ölkələrin ittifaq etdikləri məqamların çoxalmasıdır. Diplomatiya və qloballaşmanın qarşılıqlı münasibətləri haqqında maraqlı mühakimələr var. Qloballaşma qarşılıqlı asılılıq, siyasi və hüquqi idrak vasitəsilə də siyasət və hüquqa təsir göstərir. ABŞ-ın dövlət katibinin müavini S.Telbott qloballaşmanın diplomatiyaya təsirinə həsr olunmuş məqaləsində yazır:

İqtisadi diplomatiya tarixi inkişaf prosesində

“Qloballaşma qarşılıqlı asılılıq, bütün hökumətlərin beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya sahələrindəki siyasi fikirlərinə təsir göstərir. Onlar prosesə nə qədər çox daxil edilir və onun təsiri altındadırlarsa, bir o qədər çox dəyişilməlidirlər”. Deməli, iqtisadi diplomatik aparat iş fəaliyyətini qloballaşma prosesinə uyğunlaşdırmalıdır.

FƏSİL III

**İQTİSADI DİPLOMATİYA VƏ BEYNƏLXALQ
MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNƏ KOMPLEKS
YANAŞMA**

**3.1. Beynəlxalq iqtisadi hüququn prinsiplərinin
sistemi və iqtisadi diplomatiya**

İqtisadi diplomatik fəaliyyət beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin əsası olan ümumi prinsiplərə uyğun olmalıdır. Çünki əks halda heç bir dövlətin iqtisadi diplomatik fəaliyyəti uğurlu ola bilməz. Sanki hamı tərəfindən qəbul olunan beynəlxalq hüquq normaları iqtisadi diplomatiya meydanında oyun qaydalarını müəyyən edir. Bu oyun qaydaları ümumən istisnalara inkar edir. Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, bəzən bir sıra dövlətlər beynəlxalq iqtisadi hüququn qaydalarına məhəl qoymur. Bu isə artıq hüququn deyil, iqtisadi münasibətlərin və dövlətlərin siyasi davranış mexanizmlərinin problemindən xəbər verir.

İqtisadi diplomatiya üçün dövrü olaraq problem kimi qarşıya çıxan məsələlərdən biri də beynəlxalq iqtisadi hüququn inkişaf prosesini və onun siyasi aspekti haqqında yekdil fikrin olmamasıdır. Bu problemin aradan qaldırılması üçün müxtəlif dövrlərdə beynəlxalq hüquq normalalarının məcəllələşdirilməsi təklifləri səslənmişdir.

İqtisadi diplomatik fəaliyyətin tənzimlənməsində mühüm prinsiplərdən biri də təbii ehtiyatlar və iqtisadi fəaliyyət üzərində dövlət suverenliyinin təmin olunmasıdır. Qeyd

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

olunan prinsip özündə aşağıdakıları ehtiva edir:

- dövlətin sərbəst sahiblik, sərəncam, istifadə və müstəqil iqtisadi fəaliyyəti;
- müvafiq sferada iqtisadi fəaliyyətə nəzarət;
- təbii ehtiyatların istifadəsi rejiminin sərbəst müəyyən edilməsi;
- beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq xarici kapitalı ictimai, dövlət maraqları naminə milliləşdirmək;
- təbii resursların istehsalçılarının təşkilatında birləşmək;
- təbii ehtiyatların və suverenliyin müvəqqəti itirilməsi ilə əlaqədar işgal olunmuş ərazilərdə özünün təbii resursları üzərində nəzarətin bərpa edilməsi zamanı dəymiş zərərin ödənilməsi və s.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində xüsusi çəkisi olan prinsiplərdən biri də iqtisadi əməkdaşlıq prinsipidir. İqtisadi əməkdaşlıq prinsipi iqtisadi diplomatiyanın hərəkət prinsipidir. BMT Nizamnaməsində ifadə edilən əməkdaşlıq prinsipi bu universal beynəlxalq təşkilatın və dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərinin prinsiplə əsasını təşkil edir. Prinsipin məzmunu növbəti qaydada açıqlana bilər. BMT Nizamnaməsində ifadə edilən prinsiplərə və məqsədə müvafiq olaraq istənilən iqtisadi əməkdaşlıq formasında iştirak hüququnu; universal və regional iqtisadi təşkilatlarda dövlətlərin iştirak hüququnu, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə tərəfdaşları sərbəst müəyyən etmək hüququnu, inkişafda olan və keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərin maraqlarını müdafiə etməklə beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması istiqamətində dövlətlərin qarşılıqlı güzəşt və yardım hüququnu və s. nəzərdə tutur.

İqtisadi diplomatik fəaliyyətlərin uğurlu olması üçün iqtisadi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması zəruridir. Müasir dövrdə o iqtisadi diplomatik məqsədə nail olurlar ki, onlar bu prinsipə sadıqlıqlarını nümayiş etdirirlər və bununla iqtisadi maraq oyadaraq ölkələrinin maraqlarını təmin edir-

FƏSİL III

lər. Qeyd olunan prinsip BMT Nizamnaməsində, QATT-da, 1974-cü il Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyasında, 1994-cü il Enerji Xartiyasında və digər beynəlxalq sazişlərdə əks etdirilib. QATT-da qeyd olunur ki, razılığa gələn Tərəflər beynəlxalq ticarətdə ayrı-seçkiliyin istisna olunması ilə ticarətdə tariflərin azaldılması və s. maneələrin aradan qaldırılması istiqamətində qarşılıqlı razılığa gəlirlər.

Tranzit imkanlarının geniş olduğu iqtisadi fəaliyyət müstəviləri iqtisadi maraqların təminatı üçün lazımı zəminlər təqdim edir. İqtisadi əməkdaşlıq hüququ nə qədər məcburi hüquqi qüvvə kəsb edirsə, tranzitin azadlığı da bir o qədər ümumtanınmış normadır. Nəhayət tranzitin azadlığı prinsipinin adət-hüquq mənşəli normaya çevrilməsi Dünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində QATT-a uyğun olaraq (m.V) bütün və ya əksər çoxluq onu tanıdıqdan sonra mümkün ola bilər. Bir sözlə, tranzitin azadlığı qloballaşma tendensiyasından asılı olaraq hüquqi əhəmiyyət kəsb edəcək. Nə qədər ki, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesində dövlətlərin maraqları balanslaşdırılmayıb, o halda tranzit keçidi üçün qarşılıqlı razılıq qaçılmazdır. Tranzitin qayda və şərtləri maraqlı dövlətlər arasında bağlanan ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlərlə tənzimlənir. Həmin sazişlərdə tranzit xətti, şəxslərin və yüklərin, nəqliyyat vasitələrinin təhlükəsizliyi ifadə edilir.

Tranzit keçid azadlığı dəniz limanlarına sərbəst çıxış hüququnu, onlardan istifadədə bərabər rejimi, sahilyanı dövlətin daxili və ərazi sularından sərbəst keçid hüququnu, eləcə də, açıq dənizin azadlıqlarına aid hüquqları (gəmiçiliyi, balıq ovunu, sualtı kabel və boru kəmərlərinin çəkilişini, açıq dəniz üzərindən uçuşların azadlığını) nəzərdə tutur.

Tranzit keçid azadlığına əsaslanan nəqliyyat infrastrukturunun yaradılması təhlükəsizliyin və iqtisadi inkişafın komponenti kimi çıxış etməklə müharibə və hərbi konfliktləri beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsip və normalarına, xüsusən də, dövlətlərin ərazi bütövlüyü,

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

sərhədlərin toxunulmazlığı, güc tətbiq etməmək və güc tətbiq etməklə hədələnməmək, *pacta sunt servanda* və s. prinsiplərinə uyğun olaraq həll edilməsini şərtləndirir. Beləliklə, tranzit hüququna dair biliklərin zənginliyi diplomatın manevr və metodoloji imkanlarını artırır.

Qarşılıqlı mənfəət prinsipi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin balanslaşdırılması, beynəlxalq sosial ədalətin gözlənilməsi baxımından xüsusi hüquqi kateqoriya kimi diqqəti cəlb edir. Hansısa ölkənin iqtisadi diplomatiyasının qarşılıqlı mənfəət prinsiplərindən kənara çıxması iqtisadi münasibətlərdə qeyri-sağlam mühitin formalaşmasına səbəb olur. Qarşılıqlı mənfəət beynəlxalq hüququn əməkdaşlıq prinsipindən irəli gəlir və beynəlxalq iqtisadi hüququn nisbətən daha yeni, formalaşmaqda olan prinsiplərindən biri kimi qəbul edilməlidir. Qarşılıqlı mənfəət prinsipi beynəlxalq hüquqi aktlardan 1974-cü il Xartiyasında, Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin Yekun Aktında (1975) əks olunmuşdur. Yekun aktında qeyd olunur ki, iştirakçı dövlətlər iqtisadi fəaliyyət sahəsində əməkdaşlığı bərabərlik və qarşılıqlı razılıq əsasında ikitərəfli və çoxtərəfli sazişləri gözləməklə bütövlükdə ədalətli mənfəət nisbətində inkişafı təmin edəcəklər.

Qarşılıqlıq prinsipinə əsasən xarici fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqları qəbul edən dövlətin fiziki və hüquqi şəxslərinin istifadə etdiyi hüquqlardan artıq ola bilməz. Həmçinin xarici şəxs qəbul edən dövlətin qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmayan, lakin şəxsi qanuna əsasən malik olduğu hüquqları tələb edə bilməz.

İqtisadi diplomatiya və hüquq daim qarşılıqlı münasibətlərdədir. Çünki əslində iqtisadi diplomatiya öz dövlətinin hüquqlarının təmin olunmasını təyin edən bir vasitədir. Bir çox hallarda dövlətin iqtisadi diplomatiyası siyasi diplomatiya ilə vəhdət təşkil edərək dövlətin beynəlxalq aləmdə rolunun artmasına və onun imkanlarının genişlənməsinə xidmət edir.

3.2. Beynəlxalq təşkilatlar və müasir iqtisadi diplomatiya

Beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq dövlətin diplomatik əlaqə orqanlarının rolunu azaltmır. Əksinə, səfirliklərin rolu İqtisadi Diplomatiyanın memarı kimi daha da aktuallaşır. "Diplomatik əlaqələr haqqında" (1961) Vyana konvensiyasında göstərilir ki, yerləşmə dövləti ilə hərtərəfli əlaqələrin qurulması birbaşa səfirliklərin funksiyalarına daxildir. Bu vəziyyət digər qurumların iqtisadi əlaqələrdə rolunu inkar etmir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların yaranması xronikası müxtəlif mərhələlərdə intensivliyi ilə diqqəti çəkir. Məhz belə şəraitdə dövlətlər birgə iqtisadi strategiya əsasında münasibətlərə qatılmağa meyilli olur.

Mütəxəssislər beynəlxalq iqtisadi ticarətin formalaşmasında bir neçə mərhələni xüsusi qeyd edirlər. Birinci mərhələ: İkinci dünya müharibəsinin sonu və 1950-ci ilə qədərki dövr. Bu mərhələnin mənzərəsini belə təsvir etmək olar. Avropada uzun müddət davam edən dağıdıcı müharibədə iflic vəziyyətə düşən dövlətlər, okeanın o tayında isə dünya təsərrüfatına sahiblik edən ABŞ dövləti. Siyasi və iqtisadi liderliklə yanaşı ABŞ bu dövrdə məhz beynəlxalq təşkilatlanmaya dəstək verir və bir çox funksiyaların icrasının məhz beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən yerinə yetirilməsinin məqsədyönlü olmasını bəyan edir. Bu böyük siyasətin nəticəsi olaraq ikinci dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonrakı dövrün ən yaddaqalan hadisəsi 1945-ci ildə BMT-nin yaranması oldu.

Təbii ki, bu dünya dövlətlərinin bərabərhüquqlu subyektlər kimi bəşəriyyət qarşısında duran problemlərin həll olunmasında kollektiv səyinə doğru addım idi. Hələ bir qədər əvvəl isə 1944-cü il Bretton-Vuds konfransında yeni yaradılacaq təşkilatın himayəsi altında yeni iqtisadi və maliyyə institutlarının formalaşması məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq Ye-

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

nidənqurma və İnkişaf bankları bu istiqamətdə öz fəallıqlarını artırdılar. Məhz bu dövrdə Avropa dövlətlərinə iqtisadi yardımı nəzərdə tutan «Marşal planının» həyata keçməsinə yol açıldı. 1947-ci ildə Ticarət və Tariflər haqqında Baş saziş imzalandı və nəhayət BMT nəzdində Ticarət və İnkişafa dair daimi konfrans fəaliyyətə başladı.

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişaf dinamikası xeyli sürətləndi. 1994-cü ildə Ticarət və Tariflər haqqında Baş saziş Beynəlxalq Ticarət Təşkilatına (BTT) çevrildi və indi onun fəaliyyəti planetimizin bütün qitələrinin təmsil olunduğu 140 dövləti əhatə edir. Bu sırada İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) öz fəaliyyətində yeni bir mərhələyə keçdi. Dünya bazarlarının, ümumiyyətlə iqtisadiyyatın bütün qollarının qloballaşmanın təsiri altındakı dəyişkənliyi tempi dövlətlər qarşısında düşündürücü suallar qoyur. Bu suallardan birisi də məhz elə “qloballaşma” termini və onun mahiyyəti ilə bağlıdır. Bu gün alman, fransız və belçika tədqiqatçıları iqtisadi sahədə qloballaşmanın Amerika iqtisadi sisteminin parametrlərinin yayılması kimi şərh edirlər. Onların fikrincə, indi daha çox “mondializasiya” termininə üz tutmaq lazımdır. Yəni hazırkı çoxqütblü dünyada dövlətlərin qarşılıqlı əlaqələrə artan ehtiyaclarının birgə qaydalarla nizamlanması və bu zaman tərəflərin öhdəliklərinin müəyyənləşdirməsi bir zərurətdir.

Göründüyü kimi, qarşılıqlı əməkdaşlıq dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlarda cəmləşməsinə üstünlük verməsi ilə tamamlanır. Bu proses əsasən bir neçə mərhələdə baş verir.

Birinci mərhələdə və sonrakı qısa dövrdə üç minə yaxın hökumətlərarası beynəlxalq təşkilatların yarandığı qeyd olunmalıdır. Təbii ki, dünyanın aparıcı dövlətlərinin bu proseslərdə özünəməxsus maraqları da öz əksini tapır. Beynəlxalq təşkilatlar bu dövlətlərin iqtisadi diplomatiyasının kök bağlaması və şaxələnməsinə xidmət edir və bir neçə cəhətdən xarakterizə oluna bilər:

1. Təşkilatlar əsas etibarilə sənayenin yüksək inkişaf

FƏSİL III

etdiyi dövlətləri birləşdirir. Bu ABŞ-ın maraqlarına uyğundur. Ona görə ki, bu çərçivədə dünya iqtisadi məkanında öz nüfuzunu qoruya bilər.

2. Təşkilatlar bu dövrdə ticarətin liberallaşması, gömrük tarif dərəcələrinin aşağı salınması və kapitalın sərbəst dövriyyəsinin tənzimlənməsinə xidmət edir.

İkinci mərhələ. Bu mərhələ əsasən ötən əsrin 60-cı illərinə təsadüf edir və dünya təsərrüfat mexanizminin və çox-tərəfli münasibətlərin nizamlanmasında təkamül prosesinin baş tutması ilə xarakterizə olunur. Məhz bu mərhələdə dünyanın kapitalist, sosialist və inkişaf etməkdə olan dövlətlərə bölünməsi tendensiyası öz zirvəsinə çatır. Bu arada hətta sənaye cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlər arasında qüvvələr nisbətinin dəyişkənliyi müşahidə olunur. Belə şəraitdə beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar yeni vəzifələrin icraçısı missiyasını daşımalı olur. İnkişaf etmiş ölkələr (İEO) həm öz daxili iqtisadi problemlərini həll etməli və həm də bir çox hallarda öz milli iqtisadi siyasətini digər İEO-lə razılaşdırmaq məcburiyyətində qalırdılar. Qeyd etmək lazımdır ki, bu tipli münasibətlər sosialist dövlətləri və hətta inkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ)-dən də yan keçmirdi. Çünki bu dövlətlərin də böyük əksəriyyəti BVF, BYİB, QAAT-ın üzvləri idilər.

O vaxtlar aparıcı dünya dövlətlərinin bu təşkilatlarda say nisbəti 1/4 idi. Say azlığına baxmayaraq əsas iradə böyük dövlətlər tərəfindən ortaya qoyulur və yalnız səsvərmədə ciddi problemlər və hətta ziddiyyətlər törəyirdi.

Haqqında söz açdığımız mərhələdə Avropa dövlətləri özünəməxsus addımlar atmaqla diqqəti çəkirlər. Əvvəlcə 1961-ci ildə Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının bazasında yeni Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (AİƏİT) yarandı. ABŞ, Kanada, Yeni Zelandiya, Yaponiya və Avstraliya yeni yaranmış təşkilata qatılmaq zorunda qaldılar. Beləliklə, təşkilat qeyri Avropa dövlətləri də daxil olmaqla öz üzvlərinin sayını 24-ə çatdırdı. Bunu xüsusilə

*İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sisteminə
kompleks yanaşma*

vurğulamaq lazımdır ki, 60-cı illərdə özünəgüvənc iddiası ilə yaranan İEÖ dünya iqtisadi məkanını öz istəklərinə uyğun çərçivəyə sala bilmədilər.

Eyni dərəcədə Afrikanın və Latın Amerikasının yeni müstəqil dövlətləri BMT-nin yeni yaranmış YUNKTAD, YUNİDO kimi təşkilatlarında çox fəal mövqə tutmağa başladılar.

Üçüncü mərhələ: Bu mərhələ 70-ci illərin əvvəllərindən start götürdü və daha çox siyasi fəallığı ilə yadda qalan oldu. İqtisadi inkişafa birbaşa əngəllər yaradan qarşıdurmadan tərksilaha və əməkdaşlığa meyillənmə məhz bu mərhələdə başladı. Sürətlə inkişaf etməkdə olan iqtisadi ticarət münasibətləri ABŞ və Qərbi Avropanı üz-üzə qoydu. Şərq-Qərb münasibətləri formaca yeniləşməyə başladı. Nəticədə nə baş verdi? ABŞ üçün arzuolunmaz, lakin reallıq olan üç güc mərkəzi (ABŞ, Avropa İqtisadi Birliyi və Yaponiya) formalaşdı. 80-ci illərin çəşqinliqlərini mütəxəssislər beynəlxalq təşkilatlarda dövlətlərin say çoxluğunda görürlər. Belə mülahizələr ortaya qoyulur ki, dünyanın iqtisadi problemlərini belə çoxluqla müzakirə etmək və uzlaşdırmaq nəticəsiz addımlardır. Məhz bu əsasda hələ 1995-ci ildə "Böyük Yeddilik" ideyası həyata vəsiqə aldı (ABŞ, Yaponiya, Kanada, Almaniya, Fransa, İtaliya, İngiltərə). Həm iqtisadi, həm də siyasi müstəvidə bu dövlətlər açıq hegemonluq nümayiş etdirməklə qloballaşmaya yaxınlaşan bəşəriyyətin obyektiv inkişafına qoşuldular. Yəqin ki, bu prosesdən kənar durmağın mümkünsüzlüyünü də bu dövlətlərdə daha tez proqnozlaşdırmışdılar. Qərbin tanınmış tədqiqatçıları F.Cekob, A.Asterton və A.Yolenstayn çox haqlı olaraq hər hansı dövlətin təkbaşına hətta öz daxili problemlərini həll etməkdə aciz olduğu fikrində israrlıdırlar. Bu fikir bir kəsdə etiraz doğurmur. Bunu nəzərə almadan həm siyasi, həm də iqtisadi diplomatiyanın ənənəvi iş metodları effektiv sayıla bilməz. Odur ki, beynəlxalq təşkilatlar çoxtərəfli münasibətlərin əsas alətidir və yalnız bu yolla

FƏSİL III

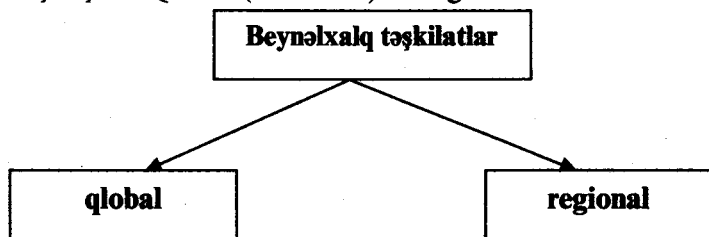
bəşəri sabitliyə və inkişafa nail olmaq mümkündür.

Nəzərdən keçirdiyimiz mərhələlərdə Azərbaycan dövləti bu proseslərə beynəlxalq münasibətlərin aktoru kimi yalnız üçüncü mərhələdə qoşulmuşdur. Müstəqil dövlət olaraq Azərbaycan beynəlxalq iqtisadi təşkilatların qısa zaman kəsiyində fəal üzvünə çevrilmişdir. İqtisadi diplomatiyası ilə Azərbaycan Respublikası postsovet məkanında xüsusilə Cənubi Qafqazda önəmli addımlar atdı. Azərbaycanın bu təşkilatlarla bağlantılarını geniş şərh etməyə ehtiyac vardır. Buna kitabın sonrakı bölmələrində yer ayrılacaq. Lakin daha aktual olan bir sualı da cavablandırmaq tələb olunur. Bu beynəlxalq iqtisadi təşkilatın təsnifatı ilə bağlı olan prinsiplərdir. Hazırda iqtisadi diplomatiyanın gerçəkləşməsinə təminat yaradan əsas təşkilatlarla Azərbaycan Respublikası öz əməkdaşlığını qurmuşdur. İqtisadiyyatla və onun bütün sferaları ilə bağlı bu və ya digər dərəcədə aktivliyi olan təşkilatlar mövcuddur. Bu təşkilatları belə qruplaşdırmaq olar:

1. Mütəmadi görüşlər, informasiya və təcrübə mübadiləsi aparmağa şərait yaradan forumlar. Buraya FAO, YUNKAD, İƏT, BMT-nin Ticarət və İnkişaf Konfransı daxildir.
2. Dəqiq məqsədə və vasitələrə malik olan institutlar (BTT, BVF, BYİB), müxtəlif təyinatlı banklar və müstəqil statusa malik olan fondlar, BMT-nin ərzaq və kənd təsərrüfatı üzrə təşkilatı.
3. Xidmətlərin təşkilatçıları, icraçı agentliklər- Beynəlxalq atom enerjisi agentliyi (MAQATE), Beynəlxalq hesablaşma bankı.
4. Məhdud ixtisaslaşmış təşkilatlar- Beynəlxalq Standartlar təşkilatı.
5. Avropa İttifaqının qruplaşdırılması çətin olan təşkilatları. Bunlar əsasən mövcud mərhələdə inteqrasiya yönümlü təşkilatlardır. Onların əsas məqsədləri icra, qanunvericilik, məhkəmə orqanlarının fəaliyyətini və ümumi siyasətini formalaşdırmaqdan ibarətdir.

*İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində
kompleks yanaşma*

Avropa İttifaqı beynəlxalq təşkilatların malik olduğu bir çox funksiyalardan kənarıdır və öz üzvlərinə münasibətdə yad (xarici) təşkilat effektinə yol vermir. Halbuki digər beynəlxalq təşkilatlar üçün bu əsas göstəricidir. Təklif olunan bölgü Qi Karon de li Karryer tərəfindən işlənmişdir. Burada əsas meyar təşkilatın səlahiyyətləri və müdaxilə imkanları üzərində hesablanmışdır. Müəllifin bölgüsü ilk baxışdan qənaətbəxş sayıla bilər. Qeyd olunmalıdır ki, Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatların (BİT) qruplaşdırılması zaman-zaman fikir ayrılıqlarına səbəb olmuşdur. Məhz bu səbəbdən məsələnin daha yetərli araşdırılmasına ehtiyac vardır. Bu həmçinin ona görə vacibdir ki, ümumbəşəri problemlərin həllinə qoşulan təşkilatların fəaliyyət dairəsini və məramını üzə çıxarmağa xidmət edir. ABŞ tədqiqatçısı C.Nuy beynəlxalq iqtisadi təşkilatları (bütövlükdə beynəlxalq təşkilatları) coğrafi prinsip əsasında regional və kvaziregional qruplara, fəaliyyət xarakterinə görə isə hərbi, siyasi və iqtisadi qruplarda cəmləşdirir. Digər bir tədqiqatçı (X. Miller) regional birlikləri ayrıca bir şəkildə təsvir edir və bu zaman “əməkdaşlıq ittifaqları”, “ittifaqlar”, “alyanslar” kimi terminlərdən istifadə edir. Yaşadığımız dövrdə bunlar beynəlxalq həyatda özünə yer almış terminlərdir və bu tipli təşkilatlar mövcuddur. Yəqin ki, A.L.Bennetin də beynəlxalq təşkilatların qruplaşdırılmasında yanaşma tərzini əsassız deyil. Onun fikrincə beynəlxalq təşkilatlar iki böyük qrupda cəmləşmişdir: Qlobal (universal) və regional.

Adlarını sadaladığımız müəlliflərin fikirlərində demək

FƏSİL III

olar ki, bir ortaqlıq var. Srepler Haus-Albert isə göstərir ki, son iki yüzillikdə beynəlxalq təşkilatların üç kateqoriyası formalaşmış və təşəkkül tapmışdır.

1. İnzibati-texniki təsisatlar. Onların işi isə yalnız beynəlxalq əlaqə vasitələrinin fəaliyyətinə texniki təminat yaratmaqdan ibarətdir.

2. Beynəlxalq əlaqədə olan tərəflər arasında mübahisələrin hüquqi həllinə xidmət edən mexanizmlər.

3. Ümumi səciyyəli beynəlxalq təşkilatlar (qlobal, regional). Bunlar kollektiv təhlükəsizliyi, əməkdaşlığı və daha çox iqtisadi sahədə bağlantıları təmin edən təşkilatlardır.

İqtisadi diplomatiyanın gerçəkləşməsinin müasir forma və modelləri təbii ki, dövlətlərarası (hökumətlərarası) qeyri-hökumət və qarışıq tipli təşkilatların fəaliyyətində əsas yer tutur. Bu təşkilatların formalaşması əsas etibarilə üzv dövlətlərin hüquqi təbiətindən irəli gəlir. Yəni üzv dövlətlər suveren beynəlxalq hüquq subyektləri kimi hər hansı ortaq problemi həll etmək məqsədilə saziş imzalayır. Bildiyimiz kimi bu problemlər ümumi səciyyəli olduğundan belə sazişlərin imzalanması obyektiv zərurətdən irəli gəlir. Qeyri-Hökumət Təşkilatları (QHT) üçün də bu tələblər demək olar ki, eynidir. Bircə bunu qeyd etmək zəruridir ki, QHTlər hüquqi və fiziki şəxslərin müxtəlif şəkildə birləşdiyi təşkilatdır. Bunlar iqtisadi baxımdan sahibkarların, ixracatçıların, beynəlxalq iqtisadi assosiasiyaların, xammal istehsalçılarının, kooperativlər ittifaqlarının, ticarət palatalarının və s. birgə fəaliyyətini koordinasiya edən qeyri hökumət təşkilatları kimi təsəvvür olunmalıdır. Qeyd edək ki, indi Azərbaycanda çoxlu sayda QHT fəaliyyət göstərir. Lakin tarixi təcrübə və faktlar təsdiqləyir ki, hökumət təşkilatları say etibarilə həmişə çoxluğa malik olub. Ötən əsrdə bütövlükdə beynəlxalq təşkilatların 11-13%-i hökumətlərarası təşkilatların payına düşüb. Müasir şəraitdə də bu nisbət özünü saxlayır. Əslində hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları an-

*İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində
kompleks yanaşma*

layışları bir qədər ziddiyyətli səslənir. Reallıqda isə bu təşkilatların fəaliyyətində müştərəklik nəzərə çarpır. Bunu BMT-nin sənədlərində də izləmək olar. Əksər hallarda QHT-lər konsultativ (məşvərətçi) statusa malik olurlar və nəticə etibarilə bu onların hər cürə dəstək almasına yol açır. Bəzən Transmilli Şirkətlərə (TMS) də QHT-lərin sırasında baxılır. Lakin BMT bunun əleyhinədir. Əsas şərt kimi Transmilli Şirkətlərin beynəlxalq hüquq subyekti olması götürülür.

Göründüyü kimi, dövlətlərin müasir iqtisadi inteqrasiyası həm beynəlxalq hüquq müstəvisində, həm də siyasi müstəvidə təsvir oluna bilər. Bu da son deyil. Elə təşkilatlar var ki, bütün dünya dövlətləri üçün açıqdır və istənilən dövlət bu təşkilata qoşula bilər. Təbii ki, BMT-nin ixtisaslaşmış təsisatları bu qəbildəndir. Universal beynəlxalq iqtisadi təşkilatlardan başqa regional təşkilatlar indi daha çoxluq təşkil edir. Brüsseldəki beynəlxalq təşkilatların tədqiqi mərkəzinin hesablamalarında regional təşkilatların bütövlükdə hökumətlərarası təşkilatların 80%-ni təşkil etdiyi göstərilir. Hər halda regional təşkilatların ortaq iqtisadi maraqlar əsasında formalaşdığı qəbul olunmalıdır. Məhz ortaq maraqlar “geniş təsərrüfat meydanı” yaratmağın yeganə göstəricisidir. Bu inteqrasiyanın sürətlənməsinə, ticarətin liberallaşmasına, subyektlərin təsərrüfat sistemlərindəki çeşidli məqamlarının uzlaşdırılmasına yol açır.

Müasir dünyamızda beynəlxalq və regional iqtisadi əməkdaşlığın koordinasiyasını 43 təşkilat həyata keçirir. Bunlardan: 14 Amerika, 9 Qərbi Avropa, 6 Mərkəzi və Şərqi Avropa, 5 Asiya-Sakit Okean, 4 Ərəb dövlətləri, 4 Afrika təşkilatlarıdır. Bu rəqəmlərin çoxluğunda bir neçə ortaq məqam diqqəti cəlb edir. Birinci məqam ondan ibarətdir ki, beynəlxalq təşkilatların iş qaydaları, prosedurları mahiyyətə eyni çərçivədə baş tutur. Lakin bu heç də təşkilatların eyniləşdirilməsi kimi yozula bilməz. İkinci məqamda bütün beynəlxalq təşkilatların praktiki olaraq çoxtərəfli prinsipini əsasında formalaşdığını görə bilərik. Bununla

FƏSİL III

belə təşkilata qoşulmaq, təşkilatın üzvlüyündən çıxmaq dövlətin müstəsna hüququdur. Üçüncü məqamda isə beynəlxalq təşkilatlar öz fəaliyyətində konfrans diplomatiyasına üstünlük verirlər. Məhz bunun nəticəsi olaraq hər il ən azı 50 mindən artıq beynəlxalq konfransın keçirildiyi qeydə alınmışdır.

Beləliklə, onu qeyd edə bilərik ki, yaşadığımız planetin nəbzini tutmaq heç də asan məsələ deyil. Narahat dünyanın iqtisadi, enerji, informasiya, təhlükəsizlik və qlobal inkişafı beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətini gələcəkdə də aktuallaşdıracaq. Azərbaycan dövləti öz iqtisadi maraqları çərçivəsində beynəlxalq təşkilatların keçirdiyi konfranslarda həm üzv dövlət kimi, həm də müşahidəçi qismində iştirak edir. Bu proseslər gələcəkdə də davam edəcəkdir.

Təbii ki, bütün bu təşkilatlar iqtisadi diplomatiyanın yeni areallarını formalaşdırır və fəaliyyətin istiqamətlərinə yönəldir. İqtisadi diplomatiya heç də bütövlükdə diplomatiya anlamını ehtiva etmir. Ümumiyyətlə, belə bir qənaət formalaşır ki, dövlətlərin xarici siyasət kursu daha dinamik kateqoriyadır və əksər hallarda xarici iqtisadi kursu qabaqlayır. Dövlətlərin çoxtərəfli, yəni beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsindəki münasibətlərinin səviyyəsi də siyasi diplomatiyadan birbaşa asılıdır.

3.3. İqtisadi diplomatiya aktorları

İnkişaf edən beynəlxalq münasibətər sistemi alimləri iqtisadi diplomatiyanın müəlliflərinin kimliyi haqda düşünməyə vadar edir. Son vaxtlar bu yanaşma daha aktuallıq kəsb edir. Bu baxımdan V.Şetinın mövqeyi daha uğurlu hesab edilə bilər. Onun fikrincə, müasir iqtisadi diplomatiya bütün beynəlxalq münasibətlərin birləşməsindən ibarətdir. Bundan savayı dünya iqtisadiyyatı öz tabeliyinə bir sıra yeni tənzimləmə üsulları daxil etmişdir ki, onların da iqtisadi diplomatiya imkanlarına təsiri böyükdür. Müasir iqtisadi dip-

*İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində
kompleks yanaşma*

lomatiya üçün səciyyəvi cəhətlərdən biri də odur ki, o artıq peşəkar diplomatların gördüyü işlər kateqoriyasından çıxmaqdadır. Müasir iqtisadiyyatın mürəkkəbliyi ona səbəb olur ki, mili iqtisadi problemlər müxtəlif institutlar tərəfindən həll edilir.

Dövlətin mərkəzi qurumlarından savayı iqtisadi diplomatik fəaliyyətlə yerli orqanlar, regional birləşmələr, qeyri-hökumət təşkilatları, sənaye müəssisələri, firmalar və ayrı-ayrı biznesmenlər (iş adamları) məşğul olurlar. Yeni aktorların meydana gəlməsi kommunikasiyaların çoxalması və əlaqələrin bürokratik maneələrin çoxundan azad olunması ilə bağlı yaranmışdır.

Belə bir fikir yaranır ki, iqtisadi diplomatiya getdikcə klassik üsullardan az istifadə edərək innovasiyalara müraciət edir. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi diplomatiyanın geniş tematikası zəngin biliklər tələb edir. Müasir iqtisadi diplomatiyada danışıqlar mərhələsinin əhəmiyyəti yüksəlir. Bunun üçün layihələrin maliyyələşməsindən, tarif və gömrük incəliklərindən xəbərdar olan mütəxəssislərə ehtiyac böyükdür. İqtisadi diplomatiyanın tematikası həm də onu tələb edir ki, danışıq aparılması prosesinin iştirakçısı valyuta-kredit münasibətlərini və vergi qanunvericiliyini, habelə kənd təsərrüfatına kömək üsullarını bilsin. Danışıq prosesinin özünə rəhbərlik etmək üçün mütəxəssislər də müasir iqtisadi diplomatiyanın ehtiyac duyduğu məqamlardandır.

Bu gün iqtisadi diplomatiya qarşısına elə məqsədlər qoyur ki, onlar ənənəvi xarici siyasətin çərçivələrini aşırırlar. Getdikcə daxili və xarici siyasət arasında sərhədlər nisbiləşir, müəssisələrin beynəlmilləşməsi və investisiyaların cəlb olunması kimi aksiyalar beynəlxalq mahiyyət kəsb edir. Buna görə iqtisadi profilli nazirliklər və digər dövlət qurumları beynəlxalq arenaya çıxırırlar. Onların beynəlxalq şöbələrinin işi çoxalır və güclənir.

Dövlət iqtisadi proseslərdən nəinki geri çəkilir, əksinə,

FƏSİL III

milli biznesin maraqlarını müdafiə etmək üçün imkanlarını işə cəlb edir. Buna misal olaraq 1993-cü ildə Klintonun hazırladığı milli ixrac strategiyasını göstərmək olar. Söhbət ondan gedirdi ki, dövlət milli biznesə ixracın həcmi 1200 mlrd. dollara çatdırmağa kömək etməlidir (2000-ci il üçün).

Bu məqsədlə ticarət departamentində strateji istiqamətlərin dəstəklənməsi mərkəzi təsis edilmişdir. Bundan savayı, operativ mərkəz formalaşdırılmışdı. Mərkəz layihələrin həyata keçirilməsini izləməklə məşğul olur.

Dövlət xüsusilə zəmanətlər və maliyyələşmə istiqamətlərində fəallıq göstərir. Amma zəmanətlərin forma və üsulları yeniləşir. Bəzi mütəxəssislərin fikrincə dövlətə ehtiyac ona görə çoxalır ki, müasir dünya iqtisadi durumu XIX əsrin sonlarını xatırladır. Yəni iqtisadi düzən qeyri-sabitdir. Doğrudan da, XX əsrin 80-ci illərindən iqtisadi qloballaşma fonunda liberallaşmanın getməsi zamanı ümumi oyun qaydaları hələ hamı tərəfindən qəbul olunmamışdır. Bir çox şirkətlər "bazar cəngəllikləri"ndə ziyana uğramış, bunun səbəbi zəmanətin yoxluğu olmuşdur. Həmin zəmanəti yalnız iqtisadi diplomatiyanı gücləndirməklə təmin etmək olar. Belçikanın ticarət naziri olmuş Pyer Şevalye ticarəti, xüsusilə beynəlxalq ticarəti bir müharibəyə bənzətmişdir. Həqiqətən də iqtisadi diplomatiyanın zəif olması şirkətləri ticari müharibə vəziyyətinə gətirə bilər.

Getdikcə iqtisadi diplomatiya üsulu kimi rəsmi səfərlərdən daha çox istifadə edilir. 1978-ci ildə Rumıniya prezidenti Çauşesku İngiltərəyə səfər etmişdi. İngiltərə kraliçasının onu qəbul etmək niyyəti yox idi. Amma baş nazir Kellaqan onu inandırmışdı ki, Rumıniya ilə silah ticarəti etmək üçün qonaqpərvərliyin göstərilməsi zəruridir.

Hal-hazırda nazir və ya baş nazir xarici səfər zamanı özü ilə böyük heyət götürür. Heyətə biznes dairələrinin nümayəndələri daxil olurlar. Səfər zamanı bir sıra müqavilələr imzalanır ki, onların bir çoxunun imzalanmasında dövlət nümayəndələri iştirak edirlər. Dövlət nümayəndələrinin

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sisteminə kompleks yanaşma

mərəsimlərdə iştirakı bu müqavilələrə bir zəmanətlik ruhu verir. İqtisadi münasibətlərdə bəzən diplomatik yardımlar yüksək səviyyələrdə göstərilir. Vaxtilə B.Klinton Səudiyyə Ərəbistanının kralına bir müraciət imzalamışdı ki, təyyarə alınmasında “Boinq”ə üstünlük versin. Başqa bir hadisənin təmsalında ABŞ dövlət başçısı hətta Aİ-ni təhdid etmişdi ki, “Boinq”lə başqa bir şirkətin birləşməsi tənqid edilsə, ABŞ ticari müharibəyə başlaya bilər.

Ümumiyyətlə, son zamanlar iş adamları hökumətin xidmətlərindən çox tez-tez istifadə edirlər. Diplomatiya həm də getdikcə beynəlmilləşir. Təzadlar da çoxalır. Bu təzadlar çox zaman özünü mütəxəssislərin yanaşmasında göstərir. Qloballaşma şəraitində yeni yanaşmalar səslənməyə başlayır ki, dövlətin iqtisadi diplomatiyası dünya bazarı şərtləri altında lazım deyil.

Müasir neoliberallaşma tərəfdarları ticarətin və maliyyə münasibətlərinin qloballaşmasına istinad edirlər. Neoliberalaların fikrincə, iqtisadiyyatın qloballaşması iqtisadiyyatı dövlətin sərhədlərindən kənara çıxarmışdır. Əgər yeni iqtisadi münasibətlərin sərhədləri siyasi çərçivələri aşmışsa, onlar dövlətlərin maraqlarını ifadə edə bilməz.

Özəl biznesin bəzi nümayəndələri də dövlətin iqtisadiyyata qarışmasına qarşı çıxmışlar. Qloballaşma iqtisadiyyatı xarici işlər nazirliklərinin iqtisadi diplomatiya vasitələri üzərində inhisarına son qoymuşdur. Səhnəyə yeni aktorlar daxil olurlar. Bunlar iqtisadiyyat, maliyyə, kənd təsərrüfatı, telekommunikasiya, sənaye, başqa nazirlik və qurumlardır. Onlar tərəfindən təşkilati islahatlar aparılmış, beynəlxalq əlaqələr üzrə yeni şöbələr təsis edilmişdir.

Demək olar ki, bu qurumların fəaliyyət diapazonu nəinki daralmır, əksinə gedikcə genişlənir. Gündəmə müəllif hüquqları ilə əlaqəli qaydaların qəbul olunması gəlir. Yeni aktorlar öz xarici tərəfdaşları ilə sıx əlaqələr qurur, çox şey haqqında kommunikasiya vasitələrindən istifadə edərək razılaşır. Bununla bərabər xarici siyasət idarəsinin işçiləri bir

FƏSİL III

çox hadisələrdən kənar qalırlar. Bir çox ölkələrdə diplomatlar şikayətlənirdilər ki, onları vaxtında məlumatlandırmırlar. Onlar bu təqdirdə zamanətçi olmaqdan imtina edirlər.

Bir çox ölkələr iqtisadi diplomatiyanı uğurlu etmək üçün tez-tez bürokratik islahatlar aparırlar. Məsələn, Kanada və Avstraliyada XİN-lə xarici ticarət nazirliklərinin birləşməsi nəticəsində yeni bir qurumun əsası qoyulmuşdur. Eyni formalı cəhd 1991-ci ildə SSRİ-də edilmişdi.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin effektiv koordinasiyası üçün çox zaman nazirliklərarası komitələr formalaşdırılır. Bu komitələr eyni zamanda ixrac fəaliyyətini tənzim edən normativ sənədlərin hazırlanması ilə də məşğul olurlar. Hər bir komitəyə daxil olan qurum və ya nazirlik qərarların qəbul olunmasında veto hüququna malik olur. Buna görə qərarların qəbul olunması konsensus qaydasında olur.

Ümumiyyətlə, son zamanlar diplomatiya iqtisadi mənasibətlərdə katalizator rolunu oynayır. Diplomatlar xırda və orta sahibkarlığın xarici bazarlarda özünə yer tapması üçün çox fəaliyyət göstərir.

Müasir iqtisadi diplomatiyada xüsusi fəaliyyət qrupunu biznes dünyasının nümayəndələri təşkil edir. Qeyd olunduğu kimi, biznes dairələrinin nümayəndələri dövlətin onların maraqlarına zəmin durma xidmətlərindən həvəslə istifadə edirlər. Məsələn, ingilis biznesinin nümayəndəsi «Britiş Treyd İnterneyşinal» Britaniyanın 200-dən çox diplomatik nümayəndəliyində öz ofislərinə malikdir.

Eyni zamanda komersant və iş adamları özlərinə məxsus əlaqə şəbəkəsini formalaşdırmağa da meyl edirlər. Buna bir çox sübutlar vardır. Misal üçün ingilis iş adamları Avropa İttifaqının kontinental ölkələrindəki həmkarları ilə İngiltərə hökumətinin planlaşdırdığından da güclü əlaqələrə malikdirlər.

İqtisadi diplomatiyanın növlərindən biri də xaricdə fəaliyyət göstərən ticarət palatalarıdır. Onların diqqəti ən

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

çox ikitərəfli münasibətlərin qurulmasına yönəlir.

Bütün bunlarla birgə çoxları transmilli korporasiyaların rolunun artmasından çox narahatdırlar. Belçika tədqiqatçısı R.Kulset narahatçılıqla bildirir ki, iqtisadi diplomatiyanın korporativ taransmilli planalmaya tabe edilməsi təhlükəsi vardır. Bu təhlükə gündəliyə maliyyə və əmtəə axınlarını tənzimləyəcək mexanizmlərin formalaşdırılmasını gətirir. BMT baş katibinin keçmiş müavini M.Qulding həyəcanla qeyd edirdi ki, əmtəənin çoxluğunun milli iqtisadiyyatları yükləməsinə nəzarət etmək lazımdır.

Bu gün biz daha bir problemlə rastlaşırıq. Məlumdur ki, iqtisadi diplomatiyanın ənənəvi məqsədlərindən biri xaricdə öz müəssisələrinə kömək etməkdir. Amma bu gün müəssisələrin çoxu qarışıqdır. Belə çıxır ki, iqtisadi diplomatiya, eyni zamanda öz müəssisəsinin əcnəbi tərəfdaşının da maraqlarını ifadə edir.

Məşhur fransız tədqiqatçısı Gi Karron iqtisadi diplomatiyanın mikro və makro iqtisadi səviyyələrdə təsnif edilməsinin tərəfdarıdır. Birincisi, diplomatiya bazar rəqabəti şəraitində lazımdır. İkincisi isə, dövlətin strateji istiqamətlərinin dəyişməsi zamanı ona münasib olaraq dəyişir.

3.4. ÜTT iqtisadi diplomatiyanın bir nümunəsi kimi (məqsədlər, prinsiplər və prosedurlar)

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) mürəkkəb bir mexanizmdir. Bu mexanizm daxilində yüzlərlə iqtisadçı və hüquqşünas fəaliyyət göstərir. ÜTT açıq və sağlam rəqabəti dünya ticari münasibətlərində təmin etmək vəzifəsini üzərinə götürmüşdür və o, qloballaşan dünya iqtisadi sisteminin məhsuludur. Bu iqtisadi qurumun əsas prinsipi gömrük tariflərinin getdikcə aşağı salınmasıdır. Əgər nəzərə alsaq ki, bu gün dünya ölkələrinin bir çoxu ÜTT-nin üzvüdür, demək bu prinsip getdikcə böyük əraziləri əhatə edir. Gömrük rüsumlarının dərəcələri ÜTT-də təsbit edilmişdir və «bağlı»

FƏSİL III

adlanırlar. «Bağlılıq» onunla səciyyələnir ki, hansısa bir malla qoyulan tarif dərəcəsi üzv ölkəsinin qəbul etdiyi öhdəlikdir. Belə olan halda tarif dərəcələrini birtərəfli qaydada yüksəltmək olmaz. Ticari tərəfdaşların hər biri ilə konsepsiyaların şərtlərinin ödənilməsi haqqında danışıqlar aparılmalıdır. Bağlılıq səviyyəsi dövlətin ticari rejimində liberallik dərəcəsini xarakterizə edir. Misal üçün qeyd etmək lazımdır ki, Uruqvay raundu ərzində qərara alınmışdır ki, beş il ərzində sənaye məhsullarına tarif dərəcələri 38% azaldınsın, II qrup mallar üzrə tarif dərəcələri ləğv edilsin, bağlılıq rüsumlarının payı inkişaf etmiş ölkələrdə 97%-ə qədər, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 91%-ə qədər artırılınsın.

ÜTT-nin çoxtərəfli tənzimləmə sistemi daxilə üzv ölkələr arasında ədalətli rəqabət üçün «düz oyun meydanının» formalaşdırılmasını («level playing field») zəruri edir. Buna diskriminasiya əleyhinə tədbirlər, azad ticarətin rəqabətləndirilməsi, dempinq və subsidiyalar haqqında əsasnamələr təsir göstərilir. ÜTT prinsiplərinin tətbiqi dövlətə xarici iqtisadi fəaliyyətin (XİF) daha effektivini artırmağa imkan verir. Çünki gömrük rüsumları sadələşdirilir, digər maneələr aradan qaldırılır. Ölkəyə kapital axını, investisiya yatırımları çoxalır. Yeni iş yerləri açılır və işsizlik probleminin həllinə kömək olur. Əhalinin rifah səviyyəsi yüksəlir. ÜTT-nin əsas prinsiplərindən biri milli gömrük-tarif sistemlərinin unifikasiyalaşdırılmasıdır. Bu istiqamətdə təşkilat tərəfindən bir sıra işlər görülmüşdür. Onların əsaslarından biri də malların mənşələrinin təyin olunmasıdır. İdxala qoyulan gömrük dərəcəsinin səviyyəsi malın harada istehsal edilməsindən asılıdır. Təməl prinsiplərindən biri malın gömrük qiymətləndirilməsinin müəyyənləşdirilməsidir. Gömrük qiymətləndirilməsinin vahid sistemi QATT razılaşmasının VII maddəsində təsbit edilmişdir. ÜTT prinsipləri gömrük qiymətləndirilməsinin müxtəlif hallar üçün metodikasını tənzim edir. Razılaşmaya əsasən malın gömrük qiymətləndirilməsi eyni və analogi malın qiyməti əsasında,

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

istehsal vahidinin qiyməti əsasında və başqa üsullarla aparıla bilər.

ÜTT razılaşmalarına görə gömrük orqanları idxal edilən məhsulun dəyərini real müəyyən edilməsi üçün əlavə məlumatlar tələb edə bilərlər. Bundan əlavə, əgər gömrük orqanlarının şübhələri aradan qaldırılmazsa, o zaman onlar qərar qəbul edə bilərlər ki, təqdim edilmiş qiymət əsasında gömrük qiymətləndirilməsi həyata keçirmək mümkün deyildir. ÜTT malların mənşəyi qaydalarının harmoniyalaşdırılmasına çalışır. Əlbəttə, məqsəd ondan ibarət deyil ki, vahid beynəlxalq hüquqi rejim yaransın. Əsas məqsəd odur ki, milli qanunlar obyektiv, aydın, ehtimal olunan və ardıcıl olsun. ÜTT dövlət tənzimlənməsinin inteqrasiya olunmuş dəstəkləmə dərəcəsinə görə qiymətləndirir. ÜTT normalarına görə, təşkilata üzv olan ölkələr öz üzərlərinə öhdəlik götürür ki, büdcə maliyyələşməsini azaldacaqlar. ÜTT qaydaları dövlət büdcəsindən maliyyələşmənin maksimal səviyyəsini müəyyən edir. Təşkilatın tələblərinə görə dəstəkləmə tədbirlərinin inteqrasiya olunmuş səviyyəsi inkişaf etmiş ölkələr üçün 20% azaldılmalıdır.

ÜTT-nin tənzimləmə tədbirləri «yaşıl səbət» və «sarı səbət» tədbirlərinə bölünür. Birincisi icazə verilən və məhdudlaşdırılmayıdır. «Sarı səbət» tədbirlərinin məqsədi isə ÜTT-yə üzv dövlətlərin sayının tədricən azaldılmasıdır.

«Yaşıl səbət» tədbirlərinə görə dövlət xərcləri aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- Elmi tədqiqatlar, kadr hazırlığı və ixtisaslaşma, informasiya - konsultativ xidmət, malların təhlükəsizliyinə nəzarət;

- Məhsulun istehsalına kömək, bura bazar məlumatlarının yığılması, işlənməsi və qayıtması aiddir.

- İnfrastrukturun təkmilləşdirilməsi (yolların tikintisi, rabitə xətlərinin çəkilişi, meliorasiya xidmətlərinin yaxşılaşdırılması), amma bu zaman onun funksiyalarının yerinə

FƏSİL III

yetirilməsi üçün əməliyyat xərcləri istisnadır; strateji ehtiyatların dəstəklənməsi.

- İstehsalın həcmi və növü ilə əlaqədar olmayan istehsalçı gəlirlərinin dəstəklənməsi.

- Gəlirlərin sığortalanması və təbii fəlakətlər zamanı kompensasiya ödənilməsi, istehsalın struktur yenidənqurmasının dəstəklənməsi, ətraf mühitin mühafizəsi, regional inkişaf proqramları.

Beləliklə, görmək olur ki, «yaşıl səbət» tədbirlərinə əsasən məlumat və infrastruktur tədbirləri daxildir.

Belə bir rejim yenidən istehsal və ekologiyalaşdırma istiqamətində gedən «mavi səbət» adı ilə tətbiq edilir.

ÜTT-nin prinsiplərinə görə ticarətin və istehsalın məhiyyətini dəyişə biləcək tədbirlər isə «sarı səbət» tədbirlərinə aid edilir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Məhsullara dotasiyalar; enerji daşıyıcılarına olan xərclərin bir qisminin kompensasiya edilməsi; torpaqların məhsuldarlığının artırılması; texnika məsrəflərinin bir hissəsinin kompensasiya edilməsi.

- Meliorasiya sistemlərinin təmiri və onların cari xərcləri; lizinqə dövlət xərcləri; maddi texniki resursların və ehtiyatların mövsümi ehtiyatlarının formalaşdırılması xərcləri; istehsal mənşəli kapital yatırımları; qiymət dəstəklənməsi; alınma və bazar qiymətləri arasında fərqlərin kompensasiyası; məhsul istehsalçılarında bazar qiymətlərindən aşağı xidmətlərin göstərilməsi.

- Məhsul istehsalçılarından məhsulların süni qaldırılmış qiymətlərlə alınması.

- Büdcə hesabına güzəştli kreditləşdirmə.

- Məhsulun nəqlinə olan güzəştlər.

Müasir reallıqlarda xarici ticarət beynəlxalq kapital yerdəyişməsi, xidmət və əqli mülkiyyətlə sıx surətdə bağlıdır.

ÜTT meyarlarında gömrük tarifinin müxtəlif istiqamətlərdən xarakterizə edən göstəriciləri vardır. Birinci göstəricilər tariflərin əmtəə strukturları ilə əlaqədardır. Ta-

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

riflərin mühüm göstəricilərindən biri də məhsulun əmtə mövqələrinin sayıdır (number of tariff lines). Mövqələrin sayının çoxluğu tarif dərəcəsinin nə dərəcədə diferensiasiya edilə biləcəyini göstərir. Mühüm xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, tarifdə əmtə mövqələri nə qədər çoxdursa, dövlət dənizçilər zamanı bir o qədər çox maneə edərək qarşılıqlı güzəştlərə nail ola bilər. Əmtə nomenklaturasının inkişafı ölkənin XİF-nin nə dərəcədə mükəmməl olmasının dolayısı ilə göstəricilərindəndir. İnkişaf etmiş tənzimləmə sistemindən olan ölkələr üçün detallaşdırılmış idxal tarifləri səciyyəvidir.

Tarifin diferensiasiya edilməsi tətbiq olunan əmtə nomenklaturalarından və onun necə tətbiq olunmasından asılıdır. Dünya üzrə nomenklatura sistemlərinin qəbuluna hələ XX əsrin əvvəllərindən çalışılmışdır. İlk əmtə nomenklaturası 1913-cü ildə Brüsseldə 29 ölkə tərəfindən qəbul edilmişdir. O, 186 bazis mal mövqeyini birləşdirən 5 bölmədən ibarət idi. Lakin çox keçmədən Brüssel nomenklaturalarının beynəlxalq ticarətin tələblərini ödəmədiyi ortaya çıxdı. İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində ikinci əmtə nomenklaturası-Beynəlxalq Ticarət Statistikası üçün malların minimal siyahısı formalaşdırılmışdır.

XX əsrin 90-cı illərinə qədər ölkələrin əksəriyyətində xarici ticarət fəaliyyətinin və gömrük tənzimlənməsinin 4 təsnifat sistemi geniş yayılmışdı:

1. Gömrük Əməkdaşlığı Şurası (hal-hazırda Ümumdünya Gömrük Təşkilatı) nomenklaturası (GƏŞN),
2. Brüssel Gömrük Nomenklaturası (BGN);
3. GİYŞ-in əmtə Nomenklaturası;
4. BMT-nin Standart Beynəlxalq Ticarət Təsnifatı.

Beynəlxalq nomenklaturalar müxtəlif təsnifat prinsipləri üzərində qurulduğundan və mal dövriyyəsinə müxtəlif səviyyələrdə detallaşdırıldığından ölkələrin idxal və ixrac əmtə strukturları barəsində məlumatların müqayisəsini çətinləşdirirdi. Bəzən hətta mal qruplarının adları uyğun gəl-

FƏSİL III

diyi halda belə mahiyyətə fərqlənirdi.

Müasir dövrdə böyük dövlətlərin əksəriyyəti malların qeydiyyatının və kodlaşdırılmasının harmoniyalaşdırılmış sistemindən istifadə edirlər.

İkinci qism göstəricilər tarif dərəcələri səviyyəsi göstəriciləridir. Onlar tariflərin ümumi xarakteristikası zamanı istifadə olunurlar. Həmçinin bu göstəricilər vasitəsilə tarifləri müqayisə etmək olur. İkinci qism göstəricilər arasında gömrük tarifinin orta səviyyəsinin müəyyən edilməsi göstəriciləri mühüm yer tutur. Bu göstərici iki variantda istifadə edilir. Birincisi – orta dərəcə, sadə göstəricidir. Onun hesablanması üçün əlavə statistik hesablamalara ehtiyac yoxdur. Belə dərəcə mühüm dərəcələrin cəminin əmtəə mövqelərinin sayına münasibətdə formalaşır. Onun başlıca üstünlüyü hesablaşmanın sadəliyidir. Ölkə üçün əhəmiyyətli olmayan mallara olan tarif dərəcələri yekun göstəricilərə əhəmiyyətli məhsullarla eyni dərəcədə təsir göstərir. Bunun üçün göstərilən göstərici idxalında mühüm fərqi olmayan dövlətlər üçün xüsusi uğurla tətbiq oluna bilər.

İkinci göstərici orta hesablanmış tarif dərəcəsidir. Orta hesablanmış tarif dərəcəsi universaldır. Onun hesablanması üçün tarif tətbiq olunan əmtəə nomenklaturasına dair statistik məlumatlar lazımdır. Hesablanmış dərəcələr göstəricisinin ən mühüm xüsusiyyəti onun hər bir məhsula xüsusi fikir verməsidir. Birincisindən fərqli olaraq hesablanmış göstəricilər yekun nəticəyə tarif tətbiq edilmiş hər bir əmtəə nomenklaturunu ayrılıqda nəzərə alır.

Gömrük tarifləri və rüsumlar dövlətin ticarət siyasətinin alətlərindəndir. Gömrük tarifləri milli təsərrüfatdakı və beynəlxalq ticarətdəki yeniliklərə uyğun olaraq dəyişirlər. Gömrük tariflərindən çox zaman dövlət tərəfindən danışıqlarda qarşılıqlı güzəştlərin alınması üçün istifadə edilir. İnkişaf etmiş ölkələrin gömrük tarifləri çox pilləli olur.

Gömrük-tarif tənzimlənməsi geniş və daim təkmilləşən tədbirlər sistemi vasitəsi ilə həyata keçirilir. Gömrük tarif

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

tənzimlənməsi üçün hüquqi bazanın formalaşdırılması istər milli, istərsə də beynəlxalq səviyyədə zəruridir. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin beynəlxalq miqyasda tətbiqinin reallaşması üçün tariflərin unifikasiyasının aparılması istiqamətində ÜTT mühüm tədbirlər görür. ÜTT mütəxəssisləri tərəfindən gömrük-tarif tənzimlənməsinə dair istehsalın vahid qavranılması sisteminin formalaşması istiqamətində işlər aparılır. Gömrük-tarif sistemlərinin formalaşmasının son dönəmi ümumdünya standartlarının yaranması istiqamətində addımlarla səciyyələnir. Belə ki, XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq ÜTT-nin təsiri ilə dünya dövlətlərinin əksəriyyətinin gömrük-tarif sistemləri bir-birinə uyğun hüquqi baza əsasında formalaşmağa başladı. Hüquqi bazaların bir-birinə uyğunlaşması beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərinə müsbət təsir göstərdi.

Azərbaycan Respublikası da ÜTT-yə inteqrasiya istiqamətində gömrük dəyərinin müəyyən edilməsində və gömrük-tarif siyasətinin aparılmasında hüquqi tənzimləmə işi aparır.

Müasir mərhələdə səmərəli fəaliyyət göstərə bilən gömrük tarif tənzimləmə mexanizmi fəal və çevik gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi, həmçinin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi və iqtisadi maraqların qorunması üçün əsas şərtidir. Gömrük tarifi həm xarici-proteksionist, həm də fiskal funksiyalar daşıyır.

Gömrük tarifinin xarici ticarət münasibətlərinin və bütövlükdə iqtisadiyyata təsirinin xüsusiyyətləri dövlət orqanlarından rüsum dərəcələrinin təyin edilməsi prosesində xüsusi məsuliyyət tələb edir.

Xarici ticarətin inkişaf tendensiyaları göstərir ki, beynəlxalq mal mübadiləsinin artırılması üçün rüsumların azaldılması, bəzi hallarda isə onlardan tamamilə imtina edilməsi tələb olunur. Gömrük tariflərinin formalaşdırılmasının prinsiplial əsasları vardır. İlk öncə tariflər idxalın əmtəə strukturlarını səmərələşdirmək üçündür.

FƏSİL III

Gömrük tariflərinin tətbiqi valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini tətbiq edir. Gömrük tarif prinsiplərinin inkişaf edən beynəlxalq iqtisadiyyatda düzgün tətbiqi istehsal və istehlakda mütərəqqi dəyişikliklər üçün zəruridir. Gömrük tarif siyasəti prinsiplərinin müasir real-lıqlara uyğun gəlməməsi səmərəli inteqrasiyaya mane olur.

Tarifin tətbiqinin iqtisadi effekti o zaman hiss olunur ki, ölkənin ticarətdən əldə etdiyi gəlirlər daxili istehsalın səmərəsiz növlərinə edilən xərclərdən üstün olur. Tarif dərəcəsiindən bəzən o qədər yüksək ola bilər ki, müəyyən ölkəyə hansısa bir məhsulun ixracını sərfəli etməyə bilər. Bunun üçün tarifin optimal səviyyəsinin tapılması zəruridir. Optimal tarifin özünün xüsusi cəhətləri vardır:

- Bu tarif dərəcəsi həmişə müsbətdir, sıfırla qadağan olunan dərəcə arasında;
- Onun dərəcəsi elə də yüksək deyil;
- Optimal tarifin dərəcəsi idxalın elastikliyi ilə əks mütənəsbətdir. İdxalın elastikliyi qiymətə görə nə qədər aşağıdırsa, elastikliyi yüksək olduqda optimal tarif sıfıra bərabərdir;
- Optimal tarif ayrılıqda ölkənin iqtisadi uduşuna gətirsə də bəzən beynəlxalq miqyasda ümumən uduzmasına gətirib çıxardır.

Tariflərlə əlaqədar daima ona müsbət və mənfi münasibət göstərən baxışlar ortaya çıxmışdır. Tariflərin tətbiqinin əleyhdarları bildirirlər ki, tariflər iqtisadi artımı formalaşdırır. Təhlil göstərir ki, kiçik ölkənin (ölkə o zaman kiçik hesab olunur ki, ölkənin idxal məhsullarına olan ehtiyacı dünya qiymətlərini dəyişmir) idxal tarifi tətbiq etməsi onun iqtisadi rifahına bilavasitə təsir edir. Böyük ölkələr də idxalın tətbiqindən təsirlənirlər. Onlar üçün uğurlu hal o hesab olunur ki, xarici ticarətdən gələn gəlir idxal tarifinin tətbiqi zamanı alınmış ziyandan üstün olsun. Tariflər birtərəfli qaydada tətbiq edilərsə ticarət müharibələri yaranmış olar.

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

Birtərəfli şəkildə tətbiq edilmiş idxal tarifi ölkəni qarşılıqlı tədbirlərlə üzləşdirə bilər. Qarşılıqlı tədbirlər də ölkənin ixracını zədələyə bilər. Hadisələr «hərəkət-əks hərəkət» sxemi üzrə baş verə bilər. Tarifin tətbiqi nəticəsində istehlakçılar istər milli, istərsə də daxili məhsulları baha qiymətlə almağa məcbur olmuşlar. Bununla istehlakçı gəlirlərinin bir hissəsi dövlət xəzinəsinə axır. Dövlətin xeyrinə dəyişikliklər isə sosial ziddiyyətlərə yol açar. Bundan başqa idxal tarifi qiymətlərin artmasına gətirib çıxarır. İdxala tətbiq olunmuş tariflər ölkənin ixracına da mənfi təsir edə bilər. Çünki ödəniş balansında çətinlik yaranır. Bir çox ölkələrdə ixrac məhsullarının tərkib hissələri idxal mənşəli olur. Həmin tərkib hissələrin balanslaşması ixrac məhsullarının istehsalında dayanmalara səbəb olur.

İstehsal alınsa belə artıq onların qiymətləri əvvəlki kimi ola bilmir. Bundan savayı digər ölkənin ixracı olan idxalın tariflə məhdudlaşdırılması onun ixrac gəlirlərini azaldır. Nəticədə ixrac məhsullarına tələbat azalır, istehsal aradan qalxır, məşğulluq məsələləri gərginləşir.

- Tarif məşğulluğun ümumi səviyyəsinin azalmasına gətirib çıxarır. İdxal tarifləri öz sahəsində çalışanların məşğulluq səviyyəsinə təsir edir. İdxalla rəqabət aparan ixrac sahələrində işləyənlər istehsaldakı fasilələrə görə əmək haqqlarının qaldırılmasını tələb edir. Əmək haqqını yüksəltməyə məcbur olan ixrac istehsalçıları ixracı azaltmağa məcbur olurlar. Bunlar tarif əleyhdarların dəlilləri idi.

Eyni zamanda tarif tərəfdarlarının da öz arqumentləri vardır. Onların fikrincə tariflər yeni istehsal sahələrini dəstəkləyirlər. Bir çox ölkələrdə artıq mövcud olan, lakin digərlərində yeni yaranan istehsal sahələri dövlətin müdafiəsinə ehtiyac duyur. Belə dəstək olmadan ölkəyə daxil olan xarici mallar bu yeni sahəyə üstün gələ bilər. İdxal tarifinin müdafiəsi altında olan sənaye müəssisələri maya dəyərini azaldaraq rəqabətə davam gətirə bilirlər. Məhsulların qiymətləri dünya qiymətlərindən xeyli aşağı düşür. Bu isə

FƏSİL III

ölkəyə imkan verir ki, özü yeni sahələrin məhsullarını xaricə ixrac etsin. Ancaq tarifin müdafiəsinə yönəlmiş bu arqumentlərin bir sıra çatışmazlıqları vardır.

Birincisi, müəyyən etmək çətindir ki, istehsal hansı səviyyədədir. Başlangıç mərhələsi keçmişdir ya yox. Hər zaman tariflərin uzadılmasına tərəfdar olan qruplar vardır. Çünki tarifin ləğv olunması siyasətə bağlanan bir qərardır.

İkincisi, təyin etmək çətindir ki, hansı sahələr tarifin dəstəyi ilə qısa bir müddət ərzində beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyəti əldə edə bilər. Bəzi ölkələrdə bununla bağlı xüsusi tədqiqatlar aparılmışdır. Onların nəticələrinə görə tariflə müdafiə olunan sahələrin, müdafiə olunmayanlardan elə böyük fərqləri olmur.

Üçüncüsü, yeni sahələrin dəstəklənməsinə olan ehtiyacı böyük sənaye ölkələrinə aid etmək olmaz. Onlar tariflərdən gömrük siyasəti kimi istifadə edirlər. Bundan başqa yeni sahələri dəstəkləyən başqa üsullar da vardır. Məsələn subsidiyalar. Ancaq subsidiyaların tariflərdən fərqi vardır. Tariflər vasitəsilə dövlət gəlir əldə edirsə, subsidiyalar əlavə büdcə xərclərinə səbəb olur.

Tarif müdafiəçilərinin başqa bir arqumenti tarifin ölkə istehsalını stimullaşdırmasıdır. Belə ki, yerli istehsal ucuz qiymətli xarici məhsullarla rəqabət apara bilmədiyi üçün tarif dəstəyinə ehtiyac duyur. Əgər tarif yerli istehsal müəssisələrini dəstəkləməzsə onlarda ixtisarlar aparıla bilər. İşsizliyin çoxalması dövlətin büdcə xərclərini artırır. Dövlət işsizliyə görə müavinətlər verməyə məcbur olur. İxracda rəqabət aparan yerli müəssisələrin dəstəklənməsi dolayı yolla ölkənin öz ixracına da təsir edir. Çünki beynəlxalq ticarətdə ölkənin nüfuzu nisbətən aşağı düşür. Tarif büdcə gəlirlərinin mühüm mənbələrindəndir. Bunlar da tarif tətbiqi müdafiəçilərinin dəlillərindəndir.

Tariflərin tətbiq olunmasını istəyənlər həmçinin bəyan edirlər ki, tariflər milli təhlükəsizliyə müsbət təsir edir. Bəzi alimlər hesab edirlər ki, ölkə istənilən sahə üzrə minimal is-

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

tehsala malik olmalıdır. Bu minimal istehsalı isə idxal tariflərinin tətbiqi təşviq edir. Böhran vəziyyətlərində həmin istehsal müəssisələri lazım olur.

ÜTT-nin tariflərə münasibətinə qaydaraq onu söyləmək olar ki, mövcud olduğu dövr ərzində təşkilat doqquz raund çöxtərəfli danışıqlar keçirmişdir. Məhz bu danışıqların nəticəsidir ki, hal-hazırda beynəlxalq ticarətə olan maneələr lap azdır. Ticarət maneələrinin azalması nəticəsində nəinki idxal olunan mal və xidmətlər ucuzlaşır, eyni zamanda idxal tərkiblərinə malik yerli malların qiymətləri aşağı düşür.

Müasir dünyada gömrük tarif siyasəti həm liberallaşmanın tənzimləyicisidir, həm də bir proteksionizm vasitəsidir. Beynəlxalq ticarət dövriyyəsinin böyük hissəsi gömrük tarif siyasəti ilə əhatələnmişdir. Bununla birgə son on ildə idxal tarifləri dərəcələrinin aşağı düşməsi müşahidə olunur. Belə ki, hal-hazırda ÜTT üzvü olan inkişaf etmiş ölkələrdə orta hesablanmış göstərici 5-6 %-dir. Halbuki ÜTT yarandanda bu göstərici 30% idi. Dərəcələrin aşağı düşməsi milli bazarları beynəlxalq rəqabət qarşısında çox həssas edir və zəiflədir. Bunun üçün müasir reallıqda uyğun tarif siyasəti aparmaqla proteksionizmin yumşaq formasını tətbiq etmək mümkün olur.

Qloballaşma mərhələsində tarif siyasəti nəinki milli iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir, həmçinin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimləyicisidir. Tarif siyasəti həm də ÜTT fəaliyyətinin əsas prinsiplial məsələlərindəndir. ÜTT-nin fəaliyyəti gömrük-tarif prinsiplərinin unifikasiyası və tarif vasitələrinin yaxınlaşmasına söykənmişdir. Məhz bu əsasda milli gömrük tarif sistemlərinin uyğunlaşdırılması həyata keçirilə bilər.

Dünya təsərrüfatının qloballaşma prosesinə daha dərinləndən daxil olması ölkələri məcbur edir ki, onlar xarici iqtisadi siyasətə, o cümlədən gömrük-tarif siyasətinə yenidən baxsınlar. Şübhəsiz ki, qloballaşma dövlətin iqtisadiyyata

FƏSİL III

müdaxiləsini azaltmışdır. Ancaq xarici ticarətdə dövlətin rolu heç də azalmamışdır. Sadəcə olaraq onun üsul və prioritetlərində dəyişikliklər baş vermişdir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, xarici ticarət siyasətində açıqlıq müəyyən edici motiv ola bilməz. Bir sıra şəraitdə, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlət çalışmalıdır ki, ixrac və idxal arasında özünün maraqlarına uyğun nisbət formalaşdırsın. Problemin həlli dövlətin tarif siyasəti vasitəsi ilə yerli istehsalı rəqabət qabiliyyətinə çatdırmasından ibarətdir.

Bu siyasətin həyata keçirilməsi zamanı dövlət qarşısında həlli vacib məsələlərdən biri daxili bazara işləyən yerli istehsalçıların maraqları ilə milli bazara girmək istəyən ixracatçıların maraqlarının uyğunlaşmasından ibarətdir. Yerli istehsalçılar əcnəbilərin onların bazarında rəqabət aparmasından narazıdırlar. Ona görə də onlar proteksianist üsullarla dəstəklənmələrini istəyirlər. İxracatçılar isə əksinə onların üzərindən bütün məhdudiyətlərin götürülməsini istəyirlər. Təcrübə göstərir ki, xarici məhsullara məhdudiyətlər qarşılıqlı reaksiyalara səbəb olur.

Beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak milli təsərrüfatın effektivliyinə səbəb olur. Beynəlxalq əmək bölgüsünün intensivləşməsi emal sənayesinin göstəricilərini yüksəldir. Əgər İkinci Dünya Müharibəsinə qədər dünya ixracında emal sənayesinin payı 40% idisə, 1985-ci ildə 63%, 1995-ci ildə isə 77% olmuşdur. Həmçinin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə xidmətlərin ixracı çoxalır. Məsələn, 1995-ci ildə xidmətlərin ixracı 1230 mlrd. dollara çatmışdır. Bu göstəricilər beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin getdikcə sərbəstləşdirilməsinin nəticəsidir. Lakin bütün sənədlərin aradan qaldırılması xeyirdən çox ziyanla nəticələnə bilər. Rəqabət qabiliyyəti nə qədər aşağıdırsa, deməli onun sahələrinin bir çox proporsiyalar və sahələrarası əlaqələri o qədər zəifdir. Ölkənin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinə xammal yönümü ilə daxil olması «holland xəstəliyinə» gətirib çıxar bilər. Yəni ölkə sənayesizləşmə problemi ilə üzləşə bilər. Buna yalnız çoxstrukturlu

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

İqtisadi siyasətlə qarşı çıxmaq, dayanmaq olar. Gömrük tarif tənzimlənməsi isə bu siyasətin tərkib hissəsidir.

Məhz buna görə də beynəlxalq ticarət qarşısında məhdudiyyətləri götürən ölkələr dərhal tam liberallaşmaya getmirlər. Qarşılıqlı iqtisadi münasibətlər qurarkən və ticari müqavilələr imzalayarkən ölkələr məhdudiyyətlərin mərhələli azaldılmasına razılaşırlar. Adətən, bunlar iqtisadi sazişlərdə istisna hallarda özlərinə yer tapırlar. Həmin istisnalarda ölkələr özləri üçün çətin iqtisadi vəziyyətlərdə yerli istehsalçıları dəstəkləmək üçün məhdudiyyətlərin tətbiqi hüququnu saxlayırlar.

Bir sıra ölkələr iqtisadiyyatın kəskin «şok» üsulu ilə liberallaşdırılması siyasətini yürütməyə başladı. Ancaq Rusiyanın təmsalında bu cür kursun bir sıra mənfilikləri ortaya çıxdı. «Şok» liberallaşdırma kursu zamanı gömrük tarif siyasəti ilə iqtisadi siyasətin digər istiqamətləri arasında əlaqələr pozulur. Məhz bu səbəbdən gömrük-tarif siyasətinin düzgün aparılması üçün onu xarici iqtisadi fəaliyyət siyasətinin digər qolları ilə uyğunlaşdırmaq lazımdır.

Gömrük-tarifinin fundamenti onu müəyyən edən hüquqi bazadır. Gömrük tarifinin daşıyıcısı, konstruksiyası - onun əmtəə nomenklaturu, istehsal ölkəsinin təyin edilməsi metodologiyası, gömrük tənzimlənməsinə icra orqanlarının müdaxiləsi dərəcəsidir. Gömrük tarifinin aktiv hissəsi isə gömrük rüsumlarıdır. Gömrük tarif tənzimlənməsi prinsiplərini müəyyən edərəkən ÜTT həm milli, həm də beynəlxalq iqtisadiyyatın maraqlarını ödəmək istəyir. Çünki hər hansı bir ölkənin xarici iqtisadi əməliyyatları yalnız onun deyil, ümumdünya iqtisadi sisteminin tərkib hissəsidir. Belə olan təqdirdə milli və ümumdünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsi olan xarici ticarət həm milli, həm də beynəlxalq tənzimləmə ilə üzləşir. Müasir şəraitdə, milli iqtisadiyyat daha açıq olduğu təqdirdə, dövlət öz siyasətində yalnız daxili təsərrüfat maraqlarını deyil, eyni zamanda onların xarici iqtisadi əlaqələrini nəzərə almalıdır. Bu gün xarici ticarət tənzim-

FƏSİL III

lənməsinə nəzərə almadan daxili iqtisadi sabitliyə nail olmaq mümkün deyildir.

Dövlət xarici iqtisadi fəaliyyətin milli və beynəlxalq metodları arasında elə balans tapmalıdır ki, məşğulluq, regional iqtisadi inkişaf və iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərinin maksimal həllinə nail olunsun. Göstərilən səbəblərə görə milli xarici iqtisadi fəaliyyət mexanizmləri hazırlanarkən onların beynəlxalq ticarətlə uyğunluğu nəzərə alınmalıdır. Beynəlxalq iqtisadi, hüquqi, inzibati və təşkilati əsasların inkişafında fəal iştirak dövlətə imkan verir ki, beynəlxalq əmək bölgüsündəki üstünlüklərdən istifadə etsin. Bundan başqa, iqtisadi, siyasi və mənəvi qloballaşma şəraitində hər dövlət üçün suverenliyin, bütövlüyün qorunması vacib məsələdir. Bunun üçün müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə inteqrasiya edən və xarici ticarətdə iştirak edən hər bir dövlət proteksionizmlə liberallaşma arasında balans gözləməyə çalışır. ÜTT üçün də balansın əldə edilməsi vacib məsələlərdəndir.

ÜTT-nin gömrük tarif tənzimlənməsinin əsas prinsipləri xarici ticarət məhdudiyyətlərinin getdikcə azaldılmasına söykənir. ÜTT gömrük tarif tənzimlənməsinin tormozlaşdırmasının əleyhdarı olan bir təşkilatdır. Ancaq bununla belə ÜTT-nin mövqeyini məhdudiyyətlərin tam aradan götürülməsi kimi başa düşmək beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin mahiyyətindən uzaqdır. ÜTT gömrük tarif tənzimlənməsinin unifikasiyasına və onların diskriminasiyasına çalışan bir beynəlxalq iqtisadi qurumdur.

Qeyri-tarif tənzimlənməsi metodlarının tətbiqi haqqında onu demək olar ki, XX əsrin 70-80-cı illərindən başlayaraq dünyanı proteksionizmin yeni dalğası bürüdü.

Milli bazarların xarici müdaxilənin təzadlarından qorunması məqsədini daşıyan bu prosesin əsas vasitələri qeyri-tarif tənzimlənməsi üsullarıdır. Qeyri-tarif tənzimlənməsi üsullarının müxtəlif tədbirləri vardır. Ancaq qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin tətbiqinin müəyyən bir

*İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində
kompleks yanaşma*

prinsiplərə söykənməsi tənzimlənmə tədbirlərində zəruridir. Çünki qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərində vahid yanaşmaya doğru gedilməsi beynəlxalq ticarət qarşısında maneələri aradan qaldıracaqdır. Bunun üçün qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirləri ilk öncə təsnifatlaşdırıldı. ÜTT öz təsnifatlaşdırma prinsiplərini hazırlamışdır. ÜTT tarixində müxtəlif danışıq raundları olmuşdur. Məhz Uruqvay raundunda qeyri-tarif tənzimlənməsi proqramı hazırlanmışdır.

Müxtəlif qiymətləndirmələrə görə qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirləri beynəlxalq ticarətin 20-30%-ni əhatə edir. Ümumiyyətlə qeyri-tarif tənzimlənmə tədbirlərinin 600-ə qədər növü məlumdur. Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-tarif tədbirləri xarici ticarəti tənzimləmək üçün –

- 1) xüsusi təsir tədbirlərinə
- 2) texniki tədbirlər çeşidinə ayrılırlar.

ÜTT beynəlxalq ticarətdə qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı onların qarşılıqlı bildirilməsi prinsipini əsas götürür. ÜTT katibliyi yanında Qeyri-Tarif Tədbirləri Bankı mövcuddur.

Həmin banka müxtəlif dövlətlərin tətbiq etdikləri qeyri-tarif tənzimlənmə tədbirləri haqqında məlumatlar toplanır. Sonra təşkilatın mütəxəssisləri bu tədbirlərin ÜTT prinsiplərinə nə qədər uyğun olub-olmamasını müəyyən edirlər. ÜTT mütəxəssisləri qeyri-tarif tədbirlərinin diskriminasiyaya yol verilməsinə xüsusi fikir verirlər.

QATT daxilində qeyri-tarif tədbirləri I və III maddələrlə tənzimlənilir. Qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiqi prinsipləri gömrük rejimlərinin reallaşdırılması ilə bağlıdır. QATT-a üzv ölkələrdən milli və daha əlverişli rejimlərin tətbiqi tələb olunur. ÜTT-nin bütün cəhdlərinə baxmayaraq qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin beynəlxalq hüquqi bazası hələ də kifayət qədər təkmilləşdirilməmişdir. İqtisadi və ticari-siyasi baxımından qeyri-tarif tədbirlərinin dövlətlərarası iqtisadi və siyasi münasibətlərə xələl gətirməməsi üçün QATT və ÜTT daxilində onların tətbiqi qaydalarının qəbul

FƏSİL III

edilməsinə ehtiyac yaranmışdır.

ÜTT prinsipləri heç də ehkam xarakteri daşımır, onlar beynəlxalq iqtisadi inkişafı uzlaşır. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq ticari proseslərdə coğrafi struktur baxımından xeyli dəyişikliklər baş vermişdir. Ancaq bununla belə beynəlxalq ticarətdə ixracın əsas hissəsi keçmişdə olduğu kimi ABŞ, Almaniya, Fransa, Yaponiya və İngiltərəyə məxsusdur. Misal üçün XX əsrin son on ilində dünya ticarət dövriyyəsinin 100 mlrd. dolları ABŞ-ın üzərinə düşürdü. ÜTT-nin xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyən bütün prinsipləri kimi qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirləri də beynəlxalq ticarətin strukturunun professional formalaşmasında əsas olur.

Bütün bu göstərilənləri nəzərə alaraq Uruqvay raundunun əhəmiyyətinə qayıtmaq lazımdır. Uruqvay raundu zamanı malların və xidmətlərin transsərhəd yerdəyişməsi məsələləri ilə birgə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi (o cümlədən qeyri-tarif) problemlərinə də toxunulmuşdur. Uruqvay danışıqlar raundu ərzində qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin hüquqi məkanının unifikasiyası istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Uruqvay danışıqlar raundu zamanı beynəlxalq ticarət münasibətlərinə dair 50-yə yaxın sənəd imzalanmışdır. Bu danışıqlar prosesində qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiqi qaydalarının nizamının sərbəstləşdirilməsinə cəhd edilmişdir. Uruqvay danışıqları zamanı QATT xaricində qəbul edilmiş qeyri-tarif tədbirləri «boz zonaya» daxil edilmişdir. QATT sənədləri «Məcəllələr» halına gətirilmişdir. 1995-ci il yanvarın 1-dən bu «məcəllə» ÜTT hüquq sistemində daxil olaraq bütün üzv ölkələr üçün məcburi oldu.

Qeyri-tarif tənzimlənməsi prinsiplərinin hazırlanması zamanı qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiqinə nəzarətin gücləndirilməsi, onların reallaşdırılmasının detallaşdırılması və qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması, sədlərinin dəqiq göstərilməsi tendensiyası özünü göstərir. ÜTT-nin

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

qeyri-tarif tənzimlənməsi prinsipləri təhlükəsizlik məqsədilə bu və ya digər tədbirlərin görülməsinə kömək edir. ÜTT beynəlxalq ticarətdə liberallaşma xəttini yeritsə də, bu təşkilatın mütəxəssisləri başa düşürlər ki, dövlətin müdaxiləsi olmadan xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimi mümkün deyil. Dünya iqtisadçılarının bir qisminin söylədiyi kimi bazar mal və xidmətləri alıcılarla yaxınlaşdıran bütün üsul və vasitələrin məcmusudur. Dövlət isə tələb və təklifin beynəlxalq ticarətdə bir araya gəlməsində böyük rol oynayır. Ancaq bu zaman ilk öncə öz maraqlarından çıxış edir. Təəssüf ki, bu heç də o demək deyil ki, bu zaman dövlət beynəlxalq ticarət tərəfdaşlarının maraqlarını istisna edir. O, ÜTT-də dövlətlərin beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində vahidləşdirilmiş tənzimləmə üsullarından istifadə etməsini istəyir. Qeyri-tarif tədbirləri müxtəlif istiqamətlər üzrə beynəlxalq ticarət dövriyyəsinə təsir edir. Qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirləri milli bazarlara daxil olan malların qiymətlərini qaldırır, müəyyən qədər əcnəbi malların milli bazardakı istehlakına təsir göstərir. Eyni zamanda qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiqi milli bazara daxil olan əcnəbi məhsulların miqdarını məhdudlaşdırır. Normal və diskriminasiyaya yol verməmək şərti ilə qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin tətbiqi ÜTT prinsiplərinə uyğundur. Lakin ÜTT qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin siyasi motivlərdən qaynaqlanmasının əleyhinədir. Çünki bu zaman beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin normal axını pozulur. Əgər ÜTT prinsipləri qeyri-tarif tədbirlərini tənzim etməsə, onların böyük miqyaslarda tətbiqi ticarət dövriyyəsinə mənfi təsir edər və dünya üzrə qiymətlərin qalxmasına gətirib çıxarda bilər.

ÜTT-nin son dövr ərzindəki fəaliyyəti nəticəsində beynəlxalq ticarətdə razılaşdırılmış qeyri-tarif tənzimlənməsi prinsiplərindən istifadə edilməsindən dünya ixracında böyük dəyişikliklər baş verir. Belə ki, vaxtilə beynəlxalq ticarət dövriyyəsinə mühüm yerləri tutan xammal öz yerini emaledici sənaye məhsullarına verməkdədir. Yüksək texnologiyaların

FƏSİL III

inkışafı, intellektin beynəlxalq obyektinə çevrilməsi xidmətlərinin və informasiyanın beynəlxalq ticarət dövriyyəsində xüsusi çəkisini artırmaqdadır. ÜTT üzvü olan ölkələr təşkilatın razılışma və hüquqi sənədlərinə əməl edəcəklərinə dair öhdəliklər götürürlər. ÜTT-nin bu sənədləri «Çoxtərəfli ticari sazişlər» adı altında birləşdirilir. Beləliklə ÜTT çoxtərəfli müqavilə xarakterini daşıyır. Qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirləri də ÜTT prinsiplərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Ümumiyyətlə qaydalar, standartlar və normalar beynəlxalq ticarəti daha işlək edir. Ümumi prinsiplərə riayət edilməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə zəmanət amilinin rolunu artırır. Zəmanət faktorlarının çoxalması xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin gəlirini artırır. Ümumi prinsiplərindən irəli gələrək gəlirlərini artıran beynəlxalq iqtisadi subyektlər qeyri-tarif tənzimlənməsi prinsiplərinin unifikasiyasında maraqlı olurlar. İqtisadiyyatda belə bir fikir mövcud idi ki, qeyri-tarif tədbirlərinin konkretləşdirilməsi onları heç bir beynəlxalq öhdəliklərlə bağlamır. Bundan istifadə edən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin əsas subyektini - dövlətlər qeyri-tarif tədbirlərini ön plana çəkirlər. Lakin qloballaşan iqtisadiyyat beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində transmilli şirkətlər kimi subyektlərin rolunu və çəkisini artırır. Onların iqtisadi maraqları çox zaman dövlətlərin iqtisadi maraqlarını üstələyir. Transmilli şirkətlər öz istehsal ərazilərinin genişlənməsi ilə birgə malların və xidmətlərin sərbəst dövriyyəsində maraqlıdırlar. Transmilli şirkətlərin inkışafı beynəlxalq iqtisadiyyata və ayrı-ayrı dövlətlərin si-yasətinə mühüm təsir göstərir. Əgər transmilli şirkətlər dövlətlərin siyasətlərinə təsir göstərilərsə, deməli bundan irəli gələrək beynəlxalq təşkilatlara da təsir edirlər. Hələ XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində transmilli şirkətlər əmtənin beynəlxalq ticarətinin 50%-ni, müasir texnika və texnologiyalara patentlərin 80%-ni əllərində saxlayırdılar. ÜTT-ni təşkil edən ölkələrin iqtisadi siyasətinə də transmilli şirkətlərin təsiri olduqca böyükdür.

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

Transmilli şirkətlər ümumən qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin zəifləməsində maraqlıdır. Dövlətin milli mahiyyəti getdikcə qloballaşan dünya iqtisadiyyatının transmilliliyinə güzəştə getməkdədir. İqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd edilir ki, dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətini tənzimləməsi geniş miqyaslara malikdir. Birincisi hökumət ticari tərəfdaşları ilə məsləhətləşmələrdən hərtərəfli qaydada dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinə əl atır. Bu tədbirlər çox vaxt acınacaqlı iqtisadi şəraitlə, büdcə kəsri ilə bağlı olur. Adətən dövlətin bu cür hərəkət etməsi tərəfdar dövlətlərin adekvat reaksiyasına səbəb olur. İkincisi, dövlət tənzimlənməsi ikili əsasda həyata keçirilir. Bu vaxt iki ölkə qeyri-tarif tənzimlənməsi sahəsində ortaq prinsiplər hazırlayırlar və tənzimlənməni bu prinsiplər əsasında aparırlar. Amma ÜTT prinsipləri özlərinin fəvqündədirlər. Çünki onlar daha böyük ölkələr qrupu tərəfindən qəbul edilmişlər. ÜTT prinsipləri heç də əvvəlki qaydaları tam inkar etmir. Əksinə, onların beynəlxalq ticarətə müsbət təsir edən tərəfləri ÜTT tərəfindən qəbul edilir. ÜTT prinsiplərinə görə dövlətin milli bazarlarının fəsadlardan qorunması zəruridir. Ancaq milli bazarlar qarşılıqlı mənfəət əsasında qorunmalıdır. Çünki əks halda heç bir tənzimləmə növü milli bazarları qarşılıqlı zərər vurmada qoruya bilməz. Müasir dövrdə ÜTT prinsiplərinin reallaşması üçün münasib şərait vardır. Belə ki, artıq milli təsərrüfat sistemləri bir-biri ilə sıx bağlanmışdır. Bəzi hallarda hətta ikitərəfli iqtisadi münasibətlərdə üçüncü iqtisadi qüvvənin təsir gücü çox böyük olur. ÜTT mütəxəssisləri qeyri-tarif tənzimlənməsinin ümumi prinsipləri üzərində işləyərkən çox yaxşı anlayırlar ki, dövlətin qarşısına qoyduğu əsas məqsəd milli ixracı gücləndirmək və idxalı nəzarət altında saxlamaqdan ibarətdir. Ancaq bununla birgə dövlətlərin özlərinin də xarici siyasətin tənzimlənməsində beynəlxalq faktora çox vaxt böyük ehtiyacı olur. Dünya tarixi buna bir çox örnəklər vermişdir. Beynəlxalq təşkilatların yaranması ehtiyacı o zaman gündəmə gəlir ki, hətta ən

FƏSİL III

böyük dövlətlər belə beynəlxalq prosesləri istədikləri kimi idarə etmək imkanında olmurlar. ÜTT də beynəlxalq iqtisadi münasibətləri, ticarət dövriyyəsini tənzimləmək ehtiyacından doğaraq yaranmışdır. Çünki beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində 1980-cı illərdən başlayan dəyişikliklər 1990-cı illərin əvvəllərindən daha da intensivləşdi. Beynəlxalq miqyasda malların daha sərbəst dövriyyəsinə ehtiyac yarandı. Bu zaman dünya səviyyəsində qiymətlərin yüksəlməsinin qarşısı alınmalı idi. Lakin bu tənzimlənmənin müəyyən sistemlər halına gətirilməsi zəruri idi. ÜTT prinsipləri formalaşana qədər ona təsir edən bir sıra amillər olmuşdur. Həmin amillər qeyri-tarif tənzimlənməsi zamanı istisnaları da müəyyən etmişdir. Bu istisnalar dövlətlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən doğmuşdur. Bir qədər müasir tarixə nəzər yetirsək prinsip və istisnaların səbəblərini anlaya bilərik.

Xarici ticarət müstəvisi iqtisadi quruculuq və inkişaf üçün böyük imkan verir. Hər bir dövlət xarici iqtisadi fəaliyyəti zamanı birinci növbədə strateji maraqlarını güdür. Bütün beynəlxalq təşkilatlar fəaliyyət prinsiplərini hazırlayarkən bu cəhətləri nəzərə alırlar. Azərbaycan kimi iqtisadiyyatın əsasında yanacaq-energetika kompleksininin dayandığı ölkələrdə neft ixracına dövlət inhisarı həyata keçirilir. Bu heç də beynəlxalq ticarət qanunauyğunluqlarına zidd deyil. Əksinə, transmilli təşkilatlar beynəlxalq bazarda neft qiymətləri ilə manipulyasiya etdikdə dövlətlərin bu sahəyə müdaxiləsi vəziyyətin normal hala gəlməsinə kömək göstərə bilər.

Daha effektiv qeyri-tarif tədbirlər sistemi inkişaf etmiş dövlətlər tərəfindən tətbiq edilir. Əlbəttə ki, iqtisadi strukturların fəaliyyəti inkişaf etmiş dövlətlərə imkan verir ki, onlar həm öz milli maraqlarına uyğun, həm də beynəlxalq tələblərə cavab verən iqtisadi strategiya hazırlasınlar. Lakin bəzən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində böyük dövlətlərin də diskriminativ üsullara əl atdığına şahidi olmaq olur. Bu zaman ÜTT prinsiplərinə ehtiyac bir daha

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

özünü hiss etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, nəzəri nəticələr təcrübədə özlərini təsdiq edirlər. XX əsrin 90-cı illərin ortalarından effektiv XİF tənzimləmə üsullarından istifadə edən inkişaf etmiş sənaye ölkələri dünya ÜMM-nin 70%-ni istehsal edir və beynəlxalq ticarətin 70%-ni əllərində saxlayırdılar. ÜTT-nin müəyyən hallarda qeyri-tarif tənzimlənməsi prinsiplərini qəbul etməsi həm də onunla əlaqədar olmuşdur ki, həmin tədbirlər konkret halları və müddəti nəzərə almağa imkan verir. ÜTT qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərini təsnif etməklə prinsiplə addım atmış oldu.

ÜTT-nin bütün prinsiplərinin hazırlanması zamanı nəzərə alınmışdır ki, o dünya ticarətinin rəqabət xarakterini saxlamaq üçün bütün mövcud imkanlardan istifadə edir, bu isə ticarətin inkişafına səbəb olmaqla iqtisadi inkişaf tempinin sürətlənməsinə bilavasitə təsir göstərir. Doğrudur, bir sıra hallarda dünya ictimaiyyətini təşkil edən tərkiblər arasında rəqabətin yaranmasına səbəb olacaq amillərə münasibət fərqli olur. ÜTT də əsas strateji yaxınlaşmaları təmin etmək üçün bu amilləri unifikasiyalaşdırmaq xəttini götürmüşdür. Dünya bazarı mürəkkəb quruluşa malik bir sistemdir. Bu sistemin inkişafını təmin etmək üçün onun tərkiblərinin ümumi prinsiplər əsasında güzəştə getmə siyasəti yürütmələri lazımdır. Qarşılıqlı güzəştləri tənzimləyən prinsiplər arasında qeyri-tarif tənzimlənməsi prinsipləri də vardır. Əsas maraqlara toxunmadan qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərində güzəştlərin edilməsi ümumdünya iqtisadiyyatının maraqlarına uyğundur.

İqtisadi qurumlara görə dünya bazarını iki struktura bölmək olar. Birinci struktur təşkilatı prinsiplərlə əlaqədardır. Burada bazar münasibətlərini tənzimləmək üçün institutlar formalaşır və beynəlxalq təşkilatlar mühüm rol oynayır. ÜTT bir beynəlxalq təşkilat kimi dünya bazarının birinci strukturunun nizamını gözləməyi əsas götürür. Dünya bazarının ikinci strukturu mühümlük baxımından heç də birincidən geri qalmır. Bu struktur məhsullara və onların

FƏSİL III

istehlak xüsusiyyətlərinə görə formalaşmışdır. Göstərilən meyara görə iri əmtəə növlərinə görə bazarlar aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir: yanacaq, energetika və xammal; maşın və avadanlıqlar; metallar, kimya, meşə materialları; kənd təsərrüfatı, xammal və ərzaq məhsulları; geniş istehlak edilən sənaye malları.

ÜTT-nin qeyri-tarif tənzimlənməsi prinsiplərinin beynəlxalq əmək bölgüsünə təsiri şübhəsizdir. Çünki qeyri-tarif tənzimlənməsi prinsipləri beynəlmilləşir. Eyni zamanda beynəlxalq əmək bölgüsü də beynəlxalq təsərrüfatın beynəlmilləşməsi ilə əlaqələrini gücləndirir.

Müasir istehsal vasitələri kimi qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirləri bir-birinə əks olan müxtəlif sosial sistemlərə tətbiq olunur. Buna görə elə hallar olur ki, eyni üsullar tətbiq olunmuş iqtisadiyyatda fərqli nəticələr əmələ gəlir. Dünya təsərrüfatı milli təsərrüfatlardan ibarət sadəcə bir qurum deyil. Bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olan milli iş iqtisadiyyatın cəmi olduğu bir sistemdir. Qloballaşan dünya iqtisadiyyatında hər an keyfiyyət dəyişiklikləri baş verir. Həmin keyfiyyət dəyişiklikləri təcrid olunmuş iqtisadiyyatın ünsiyyətindən daha çox, dünyanın marağında inteqrasiya meyilli iqtisadiyyatın əlaqəsidir. Qloballaşan dünyada bu gün ticarətin növləri də çoxalır. Ticarətin növlərinin fəaliyyət göstərməsi və onların geniş yayılması onunla əlaqədardır ki, onlar ticarət forması kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən tez-tez tətbiq olunur. Dünya bazarında təşkil olunan ticarət növlərinin 80%-i inkişaf etmiş ölkələrin payına düşür. Dünyanın istənilən ölkəsinin iqtisadi uğurları xarici ticarətdən asılıdır. Hansısa bir ölkənin dünya iqtisadi sistemindən özünü təcrid edərək iqtisadi mövcudluğunu davam etdirməsi mümkün deyil.

Əmtəə dövriyyəsi, əmtəə strukturu və coğrafi struktur beynəlxalq ticarətin spesifik göstəricilərindəndir. Xarici ticarət dövriyyəsi beynəlxalq əmtəə mübadiləsində iştirak edən ölkələrin idxal və ixracının dəyərinin məbləğini bir-

*İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində
kompleks yanaşma*

ləşdirir. İdxal və ixracın dəyəri isə qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərindən çox asılıdır. Bir vaxtlar idxala qeyri-rasional, qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiqi beynəlxalq ticarəti çox zəiflətməmişdir. Beynəlxalq ticarətin zəifləməsi isə beynəlxalq sistemin harmonik inkişafını pozur. Çünki dünya resurslarından dünya əhalisinin bəhrələnməsi əksər hallarda beynəlxalq ticarət vasitəsilə həyata keçirilir. Doğrudur, qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin tətbiqi və zəiflədilməsi hal və üsullardan asılı olaraq əhalinin sosial durumuna təsir göstərə bilər. Belə halda ÜTT qeyri-tarif tənzimlənməsi qaydalarını müəyyən edərkən rəşionallıq dərəcəsinə də unutmur. Lakin bəzən bir sıra dövlətlər iqtisadiyyatlarını hazırlamadan onlara ÜTT-nin qeyri-tarif tənzimlənməsi prinsiplərini tətbiq etmək istəyirlər. Mərhələliyin vacibliyi unudulmur. Bu isə öz növbəsində əhalinin sosial vəziyyətinə təsir edir. ÜTT prinsipləri ümumi xarakter daşısalar da onlarda xüsusi halların olması yaddan çıxarılmamışdır. Təsadüfi deyil ki, ÜTT prinsiplərini hazırlayarkən dünya ölkələrinin inkişaf etmiş sənaye ölkələrindən və inkişaf edən ölkələrdən ibarət olduğunu nəzərə almışdır. Əgər inkişaf etməkdə olan ölkələr dünya bazarına əsasən xammal çıxarırsa, inkişaf etmiş ölkələr emaledici sənaye məhsulları ilə beynəlxalq bazarı təmin edir. Onun üçün qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirləri xammal məhsulları ilə əlaqəli olursa, onların tətbiqindən daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələr, emal olunmuş məhsullarla əlaqədar olursa, onların tətbiqindən inkişaf etmiş ölkələr maraqlı olur. İnkişaf etmiş ölkələr ixraclarını artırmaqda maraqlı olduqları üçün qeyri-tarif tənzimlənməsi prinsiplərinin emal sənayesinə müsbət təsirini daha çox istəyirlər. Bu proseslər satıcılar, alıcılar, vasitəçilər arasında qarşılıqlı əlaqələrinin mürəkkəbliyini göstərir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkələrin inkişaf yollarının seçilməsi son dərəcə mühüm məsələlərdən biridir. Ümumiyyətlə, milli iqtisadiyyatın xarici amillərlə sıx əlaqəliliyi və qarşılıqlı asılılığı baxımından 3 inkişaf modelini fərqləndirmək

mümkündür:

1. İqtisadiyyatın ixrac yönünün yüksəldilməsini nəzərdə tutan inkişaf modeli;
2. İdxalı əvəz edəcək istehsal sahələrinin inkişaf modeli;
3. İqtisadi inteqrasiya modeli.

ÜTT-nin qeyri-tarif tənzimlənməsi prinsipləri iqtisadi inteqrasiya modelinin inkişafını rəğbətləndirir. Çünki milli maraqları tapdalamadan həyata keçirilən iqtisadi inteqrasiya dünya xalqlarının maraqlarına cavab verir. Belə ki, iqtisadi inteqrasiya beynəlxalq iqtisadiyyatın inkişafına səbəb olur. Lakin beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya diskriminasiyanı istisna edən prinsiplər əsasında getməlidir. Əks halda bu inteqrasiya yox, bir qütbün digər qütbü udması kimi səciyyələnir.

3.5. Gömrük əməkdaşlığının güclənməsi iqtisadi diplomatiyanın bir vasitəsi kimi

Gömrük əməkdaşlığının vəzifəsinə gömrük işi sahəsində dövlətin əməkdaşlıq məsələlərinin öyrənilməsi; gömrük qayda və prosedurasının unifikasiyası sahəsində üzv üçün zəmanətin işlənilib hazırlanması məqsədilə texniki amillərin və iqtisadi aspektinin qiymətləndirilməsi; konvensiya və ona əlavələrin hazırlanması; gömrük proseduruna aid olan informasiya axını; üzv ölkələrin informasiya ilə təminatı; kommersiya məsələsi üzrə dövlətlərarası mübadilənin həlli; digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq daxildir.

1947-ci ildə 13 Avropa dövlətinin təklifi ilə Avropa əməkdaşlığı üzrə komitə çərçivəsində birgə Bəyannamədə Avropada bir və ya bir neçə gömrük ittifaqının yaranması zərurəti qeyd olunmuşdur. Bu məqsədlə Brüsseldə gömrük ittifaqının yaranması üzrə işçi qrupu toplandı. Onun çərçivəsində iqtisadi və gömrük kompleksi təşkil olundu. Onların işinin nəticəsi 15 dekabr 1950-ci ildə Brüsseldə 2 konvensiyanın imzalanması oldu:

1. Kommersiya gömrük tariflərinin nomenklaturası

***İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində
kompleks yanaşma***

üzrə konvensiya.

2. Gömrük məqsədi üçün əmtənin qiymətləndirilməsi üzrə konvensiya.

Elə həmin vaxt gömrük əməkdaşlığı ittifaqının yaranması haqqında konvensiya imzalandı. Tərkibinə 17 dövlət daxil oldu, 1957-ci il 4 noyabrdan fəaliyyətə başladı.

Gömrük əməkdaşlığının inkişafı fəaliyyətinin hüquqi bazası, daxili rəqlament, maliyyə rəqlamenti, katiblik haqqında müddəa, bunlarla yanaşı personalın statusunu və təşkilatın büdcəsinə üzvlük haqqının illik ölçüsünü müəyyən edir.

ÜGT qlobal vəziyyətdə dünya ölkələrində, xüsusilə mühüm iqtisadi dəyişikliklər baş verən ölkələrdə müasir səmərəli çoxfunksiyalı gömrük xidmətinin yaradılması və inkişafına yardım etməkdədir. Müasir şəraitdə bu vəzifələrin reallaşması üçün ÜGT-nin üzvləri tərəfindən strateji plan qəbul edilir. Bu da 1996-2005-ci illərdə təşkilatın fəaliyyətinin başlıca istiqamətini müəyyən etmiş gömrük islahatları və modern işi proqramını təsdiq edir, milli gömrük xidmətində potensial imkanlarının aktivləşməsini, idarəetmə metodlarının təkmilləşdirilməsini, təşkilati strukturun gücləndirilməsini, müasir gömrük texnologiyasının tətbiqi yolları ilə öz məqsədlərini təmin edir.

ÜGT və GƏİ öz işlərində regional yanaşmadan istifadə edir. Bütün üzv ölkələr regional qruplaşmalara bölünür: Amerika və Karib hövzəsi, Avropa, Şimali Amerika, Şimali Afrika, Yaxın və Orta Asiya və Şərqi və Mərkəzi Afrika, Şərqi və Cənubi Afrika, Uzaq Şərq, Cənubi və Cənub Şərqi Asiya, Avstraliya və Okeaniya. Hər regiona region nümayəndəsi rəhbərlik edir. O da Siyasi komissiyanın iştiraki ilə sessiyada seçilir. Hər qrupun vəzifəsi həmin regionun gömrük sisteminin harmonikləşdirilməsi üzrə ÜGT xəttinə xidmət etməkdir.

Regional qruplar müxtəlif kurslar və seminarlar təşkil edərək gömrük hüquq normalarının pozulması ilə mübarizə

FƏSİL III

üzrə informasiya mərkəzi yaradaraq milli gömrük xidməti ilə inzibati orqanlar arasında əməkdaşlıq və gömrük xidməti işçilərinin təlimi ilə məşğul olur.

ÜGT qaçaqmalçılıqla mübarizə sahəsində ölkələr arasında konkret qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili məsələsini aktiv həll edir. ÜGT xarici ticarətin müxtəlif istiqamətlərini tənzimləyən bir çox sənədlər qəbul etmişdir. Onların arasında 1952-ci ilin sənədləşməsinə standart tələbat üzrə məcəllə, gömrük prosedurunun sadələşdirilməsi üzrə Konvensiya, narkotik vasitələrin qeyri-qanuni ticarətinin qadağan olunması haqqında 1961-ci il Konvensiyası, bunun da çərçivəsində narkotik maddələrə nəzarət üzrə komitə yaradılaraq gömrük hüquq pozuntularının qarşısının alması, tədqiqatı və xəbərdarlığında qarşılıqlı inzibati yardım haqqında Konvensiya və bu qarşılıqlı yardımın ümumi tədbirlərindən başqa, narkotik və psixotrop vasitələrin, həmçinin incəsənət, əntiq əşyalar və digər vasitələrin qaçaqmalçılığı ilə mübarizənin konkret tədbirlərini həyata keçirir.

ÜGT çərçivəsində ayrı-ayrı gömrük məsələləri üzrə 20 konvensiya, 58 zəmanət və 10-dan çox beynəlxalq normalar vardır. ÜGT üzvlərinin gömrük sistemlərinin razılaşmasını və vahidliyinin yaxşılaşması və daha yüksək səviyyədə təmin edilməsi, gömrük texnologiyasının və gömrük qanunvericiliyinin yaxşılaşması və inkişafı zamanı meydana çıxan problemlərin öyrənilməsi üçün yaradılır. O, konvensiya layihələri və onlarla əlaqələri hazırlayır, ölkələr arasında gömrük tənzimlənməsi və prosedurlar üzrə informasiyanı yayır, digər tərəfdən beynəlxalq dövlətlərarası təşkilatlarla əməkdaşlıq edir.

ÜGT-nin yaranmasının əsas məqsədi bunlardır: üzv ölkələrin gömrük sisteminin hazırlanmasının və vahidliyinin yuxarı səviyyəsinin təmin olunması, gömrük orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti; nəzarətin və gömrük qanunvericiliyinin texnologiya vasitəçilərinin inkişafı və yaxşılaşdırılması; ÜGT-nin üzv ölkələrinin gömrük orqanlarında təşkilatçı-

***İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində
kompleks yanaşma***

lığın və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi.

Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün ÜGT müəssisə mərhələdə:

1. Gömrük prosedurlarını sadələşdirir, müxtəlif zamanətlər qəbul edir;
2. Konvensiyaların və digər sənədləşmələrin işlənilib-hazırlanmasını yerinə yetirir;
3. Mübahisələrin yaranması zamanı vasitəçilərin tədbirlərini həyata keçirir;
4. Gömrük sənədləşməsində əməkdaşlıq məsələlərini öyrənir;
5. Gömrük sisteminin texnoloji aspektini tədqiq edir;
6. Kommersiya prosedurları haqqında informasiyanı yayır;
7. Digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir.

ÜGT-nin qərarları təminat xarakteri daşıyır. Bu təşkilatın sənədləri beynəlxalq hüquqi statusa malikdir, özünün şəxsi büdcəsi vardır, idarəetmədə yaxşı təşkil olunmuş struktura malikdir. Ona görə də ÜGT beynəlxalq münasibətlərdə mühüm rol oynayır.

ÜGT-nin hər bir üzvü 1 səsə malikdir. ÜGT-nin hər bir üzvünün ərazisində öz funksiyasını həyata keçirmək üçün hüququ var. Təşkilat daşınar və daşınmaz əmlakın mənimsənilməsi və kənarlaşdırılması, məhkəmə təhqiqatlarının aparılması hüququna malikdir. ÜGT istənilən valyutada vəsaitə malik ola və maliyyə əməliyyatlarını həyata keçirə bilər. Bundan başqa, ÜGT-nin vəsaiti, gəlirləri və digər mülkiyyəti:

- Birbaşa vergitutmanın bütün növlərindən azad edilir.
- Gömrük rüsumlarından, ÜGT-na məxsus olan idxal və ixrac əmtəələrinə münasibətdə məhdudiyətdən və qadağadan azad olunur.
- Özü çox sayda materiallarına münasibətdə gömrük

FƏSİL III

rüsumlarından, qadağalardan və məhdudiyətlərdən azad edilir.

Hər il katiblik 25 texniki konfrans və 5 texniki seminar təşkil edir. Konfrans büdcəsi Belçika frankı ilə hesablanır və 330 milyon frank təşkil edir.

Gömrük hüquq pozuntularının təhqiqatında və qarşısının alınmasında qarşılıqlı inzibati kömək haqqında beynəlxalq konvensiyanın qəbul edilməsi, bu konvensiyaya əsasən danışıq aparən tərəflər öz üzərinə məsuliyyət götürür ki, onlar kommersiya xidmətlərində gömrük hüquq pozuntularını dayandırmaqda və təhqiq etməkdə bir-birinə kömək göstərməlidirlər.

Son zamanlar ÜGT dünya gömrük xidmətlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması problemlərinə diqqət yetirir. Bu məqsədlə onların modernləşdirilməsinin ümumi strategiyası işlənib hazırlanır. Bu strategiya müxtəlif ölkələrin gömrük üçün ümumi strategiya analoqunun hazırlanması prinsipinin üzərində qurulur. Gömrük fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün fundament, "çirkli pulların" yuyulması və köçürülməsi ilə mübarizə proqramı da mühüm yer tutur. O, nəinki gömrük xidmətinin daxilində baş verən proseslərin, həm də onun digər xidmətlərlə qarşılıqlı fəaliyyətinin tədqiqini nəzərdə tutur.

Bundan başqa, maraqlı tərəflərə gömrük xidmətinin ÜGT-nın elektron bazasının keçirilməsi proqramı təklif oluna bilər. Hal-hazırda mühüm məsələ maraqlı tərəflərə gömrük xidmətinin problemlərinin həllidir. Gömrük xidmətində qlobal dəyişikliklər baş verir. Lakin həm hökumət, həm də beynəlxalq maliyyə təşkilatları gəlirlərin əldə edilməsindən ticarətdə yaranan göstəricilərdə və cəmiyyətin müdafiəsindən əmələ gələn gömrük xidmətinin əhəmiyyətini başa düşür. Bu proqramlar gömrükdə islahatların və onların gələcək fəaliyyətinin modernləşdirilməsində maraqlı olan gömrük xidmətinin rəhbərliyi tərəfindən geniş müdafiə olunur.

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

İslahatların aparılması və modernləşməsi proqramları təşkilatın üzvlərində resursların daha yaxşı istifadəsi yolu ilə, işin səmərəliyinin artırılması ilə, gömrük prosesləri, sistemləri və strukturları ilə rəhbərliyin fəaliyyətinin gücləndirilməsi yolu ilə aparılır, Ümumstrategiya İslahatlarının modernləşməsinə əsaslanır və qlobal yanaşmanı nəzərdə tutur.

Beləliklə, müxtəlif ölkələrin gömrük xidmətlərinin qarşılıqlı fəaliyyət prosesi hal-hazırda beynəlxalq və ya region gömrük ittifaqının yaradılmasında təcəssüm olunur ki, onların da prinsipləri və fəaliyyət qaydalarına hər bir ölkənin xarici ticarət fəaliyyətinin təşkili və idarəedilməsinin bütün sistemi arxalanır. Belə razılaşmaların yaranması ölkələr arasında xarici iqtisadi əməkdaşlıqla, o cümlədən gömrük işi sahəsində əməkdaşlıqla bağlı, bir çox formalaşmaların razılaşması və sadələşməsinin obyektiv zəruriliyi və məqsədliliyi ilə əsaslanır.

XX əsrin ortalarında xarici iqtisadi fəaliyyətin məhdudlaşdırılması, idxalın kəmiyyət məhdudlaşdırılması, həmçinin valyuta məhdudlaşdırılması mühüm yer tuturdu. Sosialist sistemi dünya üzrə xarici ticarət dövriyyəsinin əksər hissəsinə kəmiyyət məhdudlaşdırılması tətbiq edirdi. Əsrin ikinci yarısından başlayaraq inkişaf etmiş ölkələr bu məhdudiyyətlərin tətbiq sahələrini kiçiltməyə və onlardan istifadənin ümumi prinsiplərini yaratmağa başladılar, bunlar QATT sazişi əsasında təşəkkül tapdı.

Ticarət, siyasi və gömrük tənzimlənməsinin ağırlıq mərkəzi inkişaf etmiş ölkələrdə tarif tədbirlərinə doğru yerini dəyişməyə başladı. Buna görə də bir tərəfdən gömrük tarifləri azaldılır, idxala kəmiyyət məhdudiyyətlərinin tətbiqi dairəsi keçirilir, digər tərəfdən isə çevik daxili-vergi yığım siyasəti, sənayenin və kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin subsidiyalaşdırılması, inzibati norma və kriteriyalar və s. daha geniş tətbiq edilir.

Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə müdafiə tədbirlərindən istifadəyə tədrici dönüş artıq 60-cı illərdən hiss edilməyə başla-

FƏSİL III

di. ÜGT ticarət, siyasi vasitələri arsenalında ilk yerlərdən birini tutdu. Bu ərəfədə dünyanın 19 inkişaf etmiş ölkəsi ÜGT-nin iki mindən artıq tənziqləmə növündən istifadə edirdi.

Xarici ticarətin tənziqlənməsi üçün maliyyə tədbirləri inkişaf etməkdə olan ölkələrdə indi əvvəlki rolunu oynaya bilmir. 90-cı illərin əvvəllərinə qədər ixracatçılar tərəfindən əldə edilən valyutaların məcburi satışı təcrübəsi Avropa Birliyinin bir sıra ölkələrindən Fransa, İtaliya, İspaniya, Portuqaliya, Danimarka, Belçikada saxlanılmışdı.

Valyuta nəzarətinin mövcud sistemə görə ixrac üzrə ödənişin təxirə salınması və idxal üzrə avansın verilməsi 2 ildən artıq olduqda rəsmi icazə tələb edilir. Dünyada avtomatik lisenziyalaşdırma və monitoring kifayət qədər geniş tətbiq edilir. Bəzi hallarda onlar real müdafiə tədbirlərinin tətbiq ediləcəyindən xəbər verirsə, digər hallarda müəyyən bazar rəsmilərinin marağını ifadə edir. Kəmiyyət nəzarəti tədbirlərinin tətbiqi çoxcəhətli olub, QATT sazişlərinin tələblərini nəzərə almaqla həyata keçirilir.

Qeyri-avtomatik lisenziyalaşdırma tədbirlərini təkcə kvotalaşdırılan mallar əhatə etmir. Müəyyən malların idxalına xüsusi icazə zərurəti daxili bazarın müdafiəsi üçün geniş tətbiq edilən üsuldur. Məsələn, ABŞ və Kanadada təbii qazın idxalı lisenziyalaşdırılır. Lakin belə lisenziyalaşdırmanın əsas obyektinə kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesi məhsullarıdır. Müəyyən malların idxalına dövlət inhisarı hələ də tətbiq edilməkdədir. Məsələn, Yaponiyada duz, düyü, buğda, arpa, yağlar, süd tozu, süd konsentratları, etil spirti, xam ipək idxalı dövlət inhisarındadır. Beynəlxalq miqyasda standartların unifikasiyası cəhdlərinə baxmayaraq xarici malların idxalına texniki maneələr qalmaqdadır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və bir sıra beynəlxalq sazişlər texniki tələblərin maksimum dərəcədə sadələşdirilməsini tələb edir ki, ticarətdə maneələr aradan qalxsın. Gömrük əməliyyatlarının harmonizasiyası ÜGT çərçivəsində həyata keçirilir. Bu sahədə ÜGT tövsiyələri aşağıdakılardır:

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

- Gömrük xidmətləri tərəfindən təftiş edilməsi;
- Səmərəli olmayan və artıq əməliyyatların ləğv edilməsi;
- Gömrük xidmətlərinin həyata keçirilməsi üçün vəsaitlərin müəyyən edilməsi;
- Gömrük sənədlərinin elektron daşınması, ötürülməsi daxil olmaqla informasiya texnologiyasının geniş istifadə edilməsi;
- Gömrük statistikasını əməliyyatları və əmtəə buraxılışının ayrı aparılması, seçmə nəzarətinin tətbiq edilməsi.

Məlum olduğu kimi, tariflər malların daxili bazarda yalnız dolayı yolla məhdudlaşdırılmasına gətirir. İdxal gömrük vergitötməsi hesabına bahalaşmış olur. Qeyri-tarif məhdudiyyətlər (QTM) isə bahalaşma effektindən başqa birbaşa maneələr müəyyən edir, idxal və ya daxili istehlak üçün miqdar və qiymət üzrə limitlər müəyyənləşdirir.

Əgər tarif siyasətində idxalın bahalaşdırılması malın qiymətinə rüsum əlavə edilməsi hesabına əldə edilərsə, kvota və lisenziyaların tətbiqi idxal təklifini azaldır, bu isə bazarda tələbin ödənilməməsi hesabına qiymətlərin artmasına gətirir. Beləliklə, artıq bu funksiyaların QTM tərəfindən yerinə yetirilməsi daha obyektiv olur.

Ən mühümü isə odur ki, əgər gömrük tarifi idxal edilən xarici malların həcmi idxal qiymətləri səviyyəsi ilə tərs mütənəsb dəyişirsə, kvota və lisenziyalar idxalı müəyyən bir səviyyədə saxlayır, istehlakın artımı ilə onun artmasına imkan vermir.

İdxalın bahalaşdırılmasına və ixtisarına həmçinin daxili vergiqoymanın diskriminasiya yönü quruluşu və paratarif baryerlər də təsir edir.

QTM tariflərdən daha çoxtərəfli olması ilə seçilir. Belə ki, QTM həm gömrük rüsumuna cəlb edilən, həm də edilməyən mallara tətbiq olunur. Bundan başqa QTM

FƏSİL III

gömrük ödənişlərindən fərqli olaraq tək-cə gömrük sərhədini əhatə etmir, malın bütün hərəkətində onu müşayiət edərək rəqabət qabiliyyətinə təsir edir.

Beləliklə, qeyri-tarif tənzimlənməsinin inkişafı xarici ticarət sahəsində iqtisadi siyasətin çevik, operativ və güvənli vasitələrlə təmin edilməsi zərurəti ilə bağlıdır.

Ardıcılıq, çeviklik və digər xüsusiyyətlər qeyri-tarif məhdudiyyətlərini müasir şəraitdə dövlət siyasətinin ən əlverişli vasitələrinə çevirir.

İdxal kvotaları imkan verir ki, daxili bazarda bəy-nəlxalq xarici məhsulun dəqiq miqdarı müəyyən edilsin. Məsələn, İngiltərədə kartofun idxalına görə müəyyən yerli məhsulu maneəsiz satmağa imkan yaradılır.

Məlum olduğu kimi, vacib məhsullarla daxili tələbatın yerli mallar hesabına təmini ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya, Fransa, İsveçrənin strateji doktrinasının tərkib hissəsidir. Ona görə də bu ölkələr hətta rentabelli olmayan sahələrdə bilavasitə, yaxud qiymətlərin "dəstəklənməsi" hesabına subsidiyalaşdırılır. Bunun üçün vəsait isə idxal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarına vergilər hesabına təmin edilir.

Kənd təsərrüfatının, eləcə də iqtisadiyyatın digər sahələrinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsində belə vasitələrinin tətbiqi Azərbaycan üçün daha çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Zənnimizcə bu məsələlərlə məşğul olmağın vaxtı çatmışdır. Azərbaycan ərazisində QTM tətbiq edilməsi təcrübəsinə misal olaraq, Respublikada Prezidentin 1999-cu il fevral fərmanı ilə bütün növ etil (yeyinti) spirtinin, alkoqollu içkilərin və tütün məmulatlarının idxalı zamanı invoys qiymətlərinin qəsdən aşağı salınmasının qarşısını almaq məqsədi ilə 1999-cu il mart ayının 1-dən bu malların idxalına onların gətirildiyi ölkədən asılı olmayaraq mütləq məbləğlə təsbit olunmuş gömrük idxal rüsumları tətbiq edilməsi barədə Nazirlər Kabinetinə tapşırıq verilməsini göstərmək olar.

3.6. Beynəlxalq iqtisadi diplomatik standartlar

Məlumdur ki, diplomatiya deyəndə ənənəvi olaraq dövlət və hökumət başçılarının rəsmi fəaliyyəti, dövlətin xarici siyasət məsələlərini və məqsədini həyata keçirən, həmçinin dövlətin hüquq və maraqlarını qoruyan xüsusi orqanların işi başa düşülür. İqtisadi məsələlərin təsiri nəticəsində diplomatik fəaliyyətdə qaçılmaz dəyişikliklər baş verdi. Lakin həmişə siyasi motivlər üstünlük təşkil edir. Bir çox ekspertlər dünya bazarının yeni reallığı ilə hesablaşmayaraq, müxtəlif növ diplomatik fəaliyyətlər sırasında iqtisadi diplomatiyaya axıncı sıralarda yer ayırırlar. Lakin bu fəaliyyət sahəsinə diqqət yetirdikdə bütün «növlərin» bu və ya digər dərəcədə iqtisadi problemlərlə bağlı olduğu görünür. Bununla bərabər etiraf etmək lazımdır ki, onların hamısı yenə də siyasi məqsəd və prioritetlərə tabedir.

Diplomatiyanın növləri aşağıdakılardır:

- 1) Adi ikitərəfli diplomatik kanallar vasitəsilə həyata keçirilən əlaqə və danışıqlar.
- 2) Çoxtərəfli konfranslar.
- 3) Məsləhət xarakterli diplomatiya (bəzən bu kateqoriyaya NATO da daxil edilir).
- 4) Xüsusi agentliklər və funksional təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən yeni vasitə və forma diplomatiyası.
- 5) Parlament diplomatiyası (buraya Millətlər Liqası və BMT daxil edilir).
- 6) Parlamentar diplomatiya (hakimiyyətin qanunverici orqanlarının beynəlxalq əlaqələri).
- 7) Mədəni diplomatiya və informasiya fəaliyyəti.
- 8) İqtisadi diplomatiya (maliyyə köməyi, borclar, kapital qoyuluşu (investisiya), ticarət).
- 9) Texniki kömək diplomatiyası.

FƏSİL III

- 10) Hərbi sahədə diplomatiya.
- 11) Silahların məhdudlaşdırılması və tərksilah diplomatiyası.
- 12) Kəşfiyyat diplomatiyası.
- 13) Xüsusi qrupların və ayrı-ayrı adamların diplomatiyası.

Diplomatiyanın sadalanan formalarından danışarkən söhbət faktiki olaraq dövlətin müxtəlif növ xarici maraqlarının siyasi yolla təmin edilməsindən gedir.

İqtisadi diplomatiyanın standartlarına aşağıdakı məsələlərin həlli daxildir:

a) Milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatında iştirakına daha əlverişli şəraitin yaradılmasına, yeni texnologiyaların tətbiqi əsasında və ölkənin beynəlxalq münasibətlərə təsiri nəticəsində dünya iqtisadiyyatında xüsusi çəkisinin artırılmasına nail olmaq.

b) Ölkənin xaricdə biznes fəaliyyətinə siyasi dəstək vermək, onun rəqabət imkanlarını artırmaq, ehtiyat mənbələrinə və bazara çıxışı asanlaşdırmaq.

c) Ümummilli məsələlərin həllinə zəmanət verən, sırf bazar maraqlarının öz iradəsini cəmiyyətə qəbul etdirməyə yol verməyən («bazar iqtisadiyyatı bazar cəmiyyəti olmalıdır») milli maraqların və təhlükəsizliyin gözlənilməsi.

d) Ölkəsinin insan potensialının inkişafı üçün ən əlverişli şəraitin yaradılması, milli sərvətdə əqli komponentin artırılması, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Adı çəkilən standartlara və fəaliyyət dairəsinə bir bənd də əlavə etmək olar. Məlumdur ki, bazar və bazar iqtisadiyyatı özünün beynəlxalq ifadəsində iqtisadi yüksəlişin generatoru olmaqla yanaşı, həm də bir sıra qlobal problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Xammal, ərzaq və s. problemlərlə yanaşı sırf bazar problemləri də yarandı. Bu problemlər iqtisadi inkişafı təhrif edir və onun artmasına mane olur. Bazar heç də avtomatik olaraq ehtiyatlardan səmərəli istifadə yollarının həlli-

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

ni vermir. Bunun üçün bütün vasitələrin üzvi əlaqəsi lazımdır.

BMT-nin Nizamnaməsində özünə yer tapan iqtisadi diplomatiyanın siyasi standartları müasir dünyada iqtisadiyyatın və siyasətin cəmlənmiş formasıdır.

Bu sənədin preambulasında gələcək nəsilləri müharibələrdən qorumaq, insan hüquqları, şəxsiyyətinə hörmət, kişi və qadınların, kiçik və böyük dövlətlərin hüquq bərabərliyi, beynəlxalq hüquq və sazişlərə hörmət və s. kimi ali prinsiplər öz əksini tapıb. Bu məqsədlə bütün xalqların iqtisadi və sosial tərəqqisinə kömək edən qurumlar yaradılıb. BMT-nin adı çəkilən Nizamnaməsinin IX («Beynəlxalq iqtisadi və sosial əməkdaşlıq») və X fəslə («İqtisadi və Sosial Şura») bu sahədə görülməli işlərin məqsəd və mexanizmlərini konkretləşdirir. Bu məsələlər bir sıra qarşılıqlı bağlı problemlərdən ibarətdir:

- 1) inkişafın dəyərləndirilməsi;
- 2) sülhün əsas prinsip olması;
- 3) iqtisadiyyat tərəqqinin aparıcı qüvvələrindən biridir;
- 4) ətraf mühitin sabitliyi (ekoloji problemlər);
- 5) ədalət cəmiyyətin əsas dayaqlarından biridir;
- 6) demokratiya idarəetmənin əsasıdır.

Fəaliyyətin əsas komponentləri aşağıdakılardır:

- a) fəaliyyətdə olan şəxslər və qurumlar;
- b) informasiya, bilik və konsensus (ümumi razılıq);
- c) norma, standart və müqavilələr;
- d) məqsədə və prinsiplərə sadiqlik, operativ fəaliyyət və dəyişikliklər;
- e) prioritetlərin (əsas fəaliyyət istiqamətlərinin) müəyyən edilməsi və koordinasiyası.

İqtisadi diplomatiyada iqtisadi inkişafın əldə olunmasının infrastrukturunun (əsas hissələrinin) komponentləri aşağıdakılardır:

FƏSİL III

a) İqtisadi-ticarət münasibətlərinə öz fəaliyyəti ilə bilavasitə və ya dolayısı ilə təsir edən beynəlxalq təşkilatlar və digər siyasi və iqtisadi institutlar. Bu iqtisadi diplomatiyanın təşkilati infrastrukturasıdır və iqtisadi diplomatiyanın «hardware»-i adlanır.

b) İqtisadi-ticarət münasibətlərinin müqavilə-hüquqi sənədlərlə qanuniləşdirilmiş normaları və standartları. Bu, proqram infrastrukturudur və iqtisadi diplomatiyanın «software»si adlanır.

İqtisadi diplomatiyanın praktikasında bu iki komponentə əlavələr və şərhlər də tələb edilir ki, müəyyən anlaşılmaqlar aradan qalxsın.

«İnfrastruktura» (hardware) bölməsinə verilmiş ölkənin dünya bazarına maliyyə qoyuluşu, mədaxil və məxarici, idxal və ixracın miqdarı, valyuta ehtiyatı və əməliyyatı, miqrasiya və s. daxildir. Bu deyilənlər beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin maddi-texniki bazasını müəyyən edir.

İqtisadi diplomatiyanın müqavilə-hüquqi razılaşmalarında (software) müəyyən edilən prinsiplər bütün ölkələr üçün məcburi deyildir. Ölkənin milli maraqlarına uyğun olaraq müəyyən normativlər qəbul edilməyə də bilər.

İqtisadi diplomatiyanın hüquqi vasitələrinin beş forması vardır:

a) Müxtəlif xarakterli iştirakı nəzərdə tutan çöxtərəfli beynəlxalq razılaşmalar.

b) Coğrafi yaxınlıq və ya digər prinsiplərlə birləşən ölkələrdən ibarət qruplar arasında bağlanan beynəlxalq regional razılaşmalar.

c) İkitərəfli razılaşmalar.

d) Məcburi xarakter daşımayan və deklarativ xarakterli digər dövlətlərarası sənədlər.

e) Beynəlxalq təşkilatların orqanlarının həm hüquqi, həm də könüllülük xarakteri daşıyan qətnamələri.

XXI əsrin əsas xüsusiyyətlərindən biri diplomatiyada və siyasi münasibətlərdə:

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sisteminə kompleks yanaşma

- a) iqtisadi çəkinin artması;
- b) qloballaşma və idarəetmənin liberallaşması;
- c) dəyişmələrin ümumi xarakter almasıdır.

Beləliklə, iqtisadi diplomatiyanın standartları iqtisadi, siyasi, hüquqi aspektləri özündə birləşdirməklə müasir qloballaşmanı və inteqrasiyanı da nəzərə alır.

3.7. Ümumdünya maliyyə təşkilatları iqtisadi diplomatik münasibətlərin təsirli aktorları kimi

Dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin əsas məsələlərindən biri ölkənin iqtisadi inkişafı üçün əlverişli xarici şəraitin yaradılmasıdır. İqtisadi diplomatiyanın prioritet fəaliyyət istiqamətlərindən biri ölkəyə maliyyə axınının sürətləndirilməsi, investisiya və valyuta qanunvericiliyinin beynəlxalq qaydalara uyğunlaşması, xarici maliyyə borclarının vaxtında ödənməsi, xarici maliyyənin cəlb edilməsi üçün liberal şəraitin yaradılması prinsiplərinin müəyyən edilməsidir. Bu zaman maliyyə mənbələrinin axtarılması əsas məsələlərdən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrin maliyyə imkanları geniş olduğundan adətən maliyyə axını belə dövlətlərdən inkişaf etməkdə olan dövlətlərə doğru yönəlir. Bu, bir tərəfdən ölkənin inkişafına təkan versə də, bəzən onun inkişaf etmiş ölkədən iqtisadi, siyasi və hərbi asılılığına gətirir. Bu asılılığın azaldılması və aradan qaldırılmasında iqtisadi diplomatiya mühüm rol oynayır. Beynəlxalq iqtisadi təsərrüfatın inkişafında ümumdünya maliyyə təşkilatlarının böyük rolu vardır. Bunlara Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (BYİB), Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Bankı (İƏİB) kimi nəhəng təşkilatlar aiddir. Bu təşkilatların əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- a) Valyuta sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirmək və bu sahədə problemləri həll etmək üçün məsləhətləşmə və qarşılıqlı əlaqə mexanizminin hazırlanması;
- b) Dünya ticarətinin genişlənməsinə və tarazlaşmasına

FƏSİL III

yardım etmək. Bununla da real gəlirlərin və məşğulluğun artmasına, ən əsası üzv dövlətlərin istehsal ehtiyatlarının artmasına təkan vermək;

c) Ölkələr arasında valyuta-maliyyə problemlərini tənzimləmək və valyutanın qiymətdən düşməsinə səbəb olan rəqabətə yol verməmək.

Valyuta tarazlığı iqtisadi diplomatiyanın əsas diqqət sahələrindən biridir.

Müasir dünya iqtisadiyyatının qloballaşması nəticəsində ənənəvi beynəlxalq ticarətin inkişaf sürəti ilə müqayisədə beynəlxalq valyuta kapitalının yerdəyişməsi daha yüksək tempə gedir. İqtisadiyyat elminə görə maliyyə kapitalının cəlb edilməsi beş mənbə hesabına ola bilər:

- a) istehsalçıların şəxsi və borc vəsaitləri;
- b) əhalinin vəsaiti;
- c) ölkə büdcəsinin vəsaiti;
- d) regional kapital qoyma mənbələri;
- e) xarici kapital qoyma (investisiya).

Xarici iqtisadi nöqtəyi-nəzərindən xarici kapital aşağıdakı kimi təsnifatlaşır:

a) cəlbətmə müddətinə görə – uzun müddətli və qısa müddətli;

b) cəlbətmə subyektinə görə – dövlət və şəxsi;

c) cəlbətmə formasına görə – borc və sahibkarlıq.

Sahibkarlıq kapitalı öz növbəsində birbaşa (strateji) və portfel (alver) formasında investisiya formalarına ayrılır. BVF-nun sisteminə görə beynəlxalq maliyyə axını aşağıdakı hissələrə bölünür:

- a) birbaşa xarici investisiya;
- b) xarici portfel investisiyası;
- c) digər xarici investisiyalar.

Həm kapital qoyanın (investorun), həm kapitalı mənimləyən (resipiyent) nöqtəyi-nəzərinə yuxarıda sadalanan kateqoriyaların öz üstünlüyü vardır.

BVF və BYİB maliyyə təşkilatları 1945-ci ildə BMT

İqtisadi diplomatiya və beynəlxalq münasibətlər sistemində kompleks yanaşma

nəzdində yaradılmışdır.

İƏİB 1960-cı ildə yaradılmış və 1947-ci ildən ona qədər mövcud olan Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Komitəsini əvəz etmişdir.

BVF və BYİB səslərinin paylanması ölkənin üzvlük haqqına görə müəyyən edilir. İnkişafda olan dövlətlərin sayı çox olsa da onlar səsələrin yalnız 1/3-nə malikdir. BYİB-na dəyişməz olaraq ABŞ-nın vətəndaşı rəhbərlik edir. Həm Bank, həm də Fond Vaşinqtonda yerləşir. BYİB Transmilli Korporasiyaların (TMK) fəaliyyət istiqaməti ilə bağlıdır. Lakin bu təşkilatın funksiya və həll etdiyi məsələlər tək cə sifət maliyyə sferası ilə məhdudlaşmır. Bu bankda həlledici nüfuza malik olan iri dövlətlər, xüsusən ABŞ bu bankdan iqtisadi diplomatiya aləti kimi istifadə edərək müəyyən xarici siyasi məqsədlərini həyata keçirməyə çalışır. BYİB-nin kapitalı 1983-cü ildə 56,6 milyard dollar təşkil etmişdir. Bu bank dövlətlərə və xüsusi banklara verdiyi borcu inkişaf etmiş dövlətlərin bankları ilə birlikdə verir. Bu işə həmin ölkələrin borc alan ölkədə iqtisadi mövqeyinin möhkəmlənməsinə gətirir.

Borc verməmişdən əvvəl BYİB kredit almaq üçün müraciət etmiş ölkəyə oradakı iqtisadi vəziyyəti araşdırmaq üçün xüsusi missiyalı nümayəndələr göndərir. Missiya zəruri məlumatları toplayandan sonra həmin ölkəyə kredit ayrılıb-ayrılmaması məsələsi həll edilir.

1956-cı ildə BYİB-nin filialı olan Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK) yaradıldı. BMK-nin fəaliyyəti xüsusi müəssisələrə xüsusi kapitalın qoyuluşunu təmin etmək, inkişaf etmiş dövlətlərdən inkişaf etməkdə olan dövlətlərin xüsusi iş sahələrinə maliyyə axınını artırmaqla bağlıdır. BMK kapital qoyuluşu təşkilatından daha çox borc verən təşkilat rolunu oynayır. 1960-cı ildə BYİB-nin nəzarəti altında olan daha bir beynəlxalq maliyyə idarəsi - Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA) yarandı. Öz məqsədinə görə onun fəaliyyəti BYİB və BVF-dan fərqlənməsə də onun in-

FƏSİL III

inkişaf etməkdə olan ölkələrə ayırdığı borc daha güzəştli şərtlərlə verilir. BVF-nin əsas məsələsi valyuta tənzimlənməsi vasitəsilə dünya ölkələrində və üzv ölkələrdə ödəmə balansının stabiləşdirilməsindən ibarətdir. BVF-na üzv olmağın şərtlərindən biri BYİB-nin fəaliyyətində iştirak etməkdir.

BVF-nun nizamnamə kapitalı dövlətlərin onların iştirakı faizinə (kvotasına) uyğun üzvlük haqqından toplanır. Əvvəlcə fondun büdcəsi 8,8 milyard dollar təşkil edirdi. Həmin fondun büdcəsi 1985-ci ilin göstəricisinə görə 100 milyard dolları keçmişdir.

Keçən əsrin 70-ci illərinin başlanğıcına qədər fondun fəaliyyəti Bretton-Vuds razılaşmasına əsaslanırdı. Bu razılaşmadakı prinsiplər çərçivəsində inkişaf etməkdə olan ölkələr iri dövlətlərdən asılı vəziyyətə düşürdü. Bu səbəbdən 1976-cı ildə inkişaf etmiş kapitalist dövlətləri Yamaykada keçirilən müşavirədə inkişaf etməkdə olan dövlətlərə beynəlxalq valyuta məsələlərinin həllinin «paket» variantını təklif etdilər. Bu təklifin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrə edilən güzəşt, inkişaf etmiş dövlətlərin qoyduğu tələbləri qəbul etmək dərəcəsiindən asılı olur.

BVF və ümumdünya bank qrupunun kredit vermə xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, verilən kreditin maliyyə köməyi ilə iqtisadi stabillik və inkişaf həmin fondun və bankın istədiyi və məsləhət bildiyi proqram üzrə aparılsın. Qayda üzrə bu tələb və məsləhətlər makroiqtisadiyyatın və büdcə siyasətinin əsas müddəalarına aiddir.

Ümumdünya bank qrupu ənənəvi anlamda bank deyildir. Bu, BMT-nin xüsusi maliyyə təşkilatı olub, mənzil-qərarqahı Vaşinqtonda yerləşir. Onun əsas məqsədi uzun müddətli kredit və investisiya xarakterli zəmanət verməklə ümumdünya Bankına üzv olan ölkələrin iqtisadiyyatını yenidən qurmaq və inkişaf etdirməkdir.

FƏSİL IV

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADI DİPLOMATİYASI – XARİCİ SİYASƏT, MEXANİZM, ÜSLUB VƏ VASİTƏLƏR

4.1. Müasir Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətində iqtisadi diplomatiyanın rolu

Azərbaycan Respublikası 18 oktyabr 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra bir çox sahələrdə, o cümlədən xarici siyasət və onun tərkib hissəsi olan iqtisadi diplomatiya sahəsində işləri sıfırdan başlamalı idi.

Lakin 1993-cü ilin iyun ayına qədər bu sahədə nəyəse nail olunmadı. Ölkəni bürüyən hərc-mərcliyi aradan qaldırmaq, Azərbaycanın bir dövlət kimi məhv olmasının qarşısını almaq üçün xalq tərəfindən təkidlə ikinci dəfə hakimiyyətə dəvət edilən, xalqımızın Ümummilli lideri və Azərbaycan Respublikasının qurucusu Heydər Əliyev ölkəmizin bütün istiqamətlərdə, o cümlədən xarici siyasət, iqtisadi fəaliyyətinin prinsiplərini müəyyən etdi.

Bir məqamı qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1969-cu ildən Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etməsindən sonra, respublikanın bütün istiqamətlərdə fəaliyyəti Moskvadan idarə edilməsinə baxmayaraq, indiki müstəqil Azərbaycanın iqtisadi dayaqları yaranırdı. Bu Heydər Əliyevin uzaqgörən, müdrik siyasəti nəticəsində mümkün ol-

FƏSİL IV

muşdu. Neft sənayesinin inkişafı, dünya səviyyəli kondisioner zavodunun tikilməsi, enerji sektorunun genişləndirilməsi, milli kadrların hazırlanması dahi Heydər Əliyevin inandığı və gözlədiyi bu müstəqillik üçün zəmin idi. Lakin təkəcə iqtisadi bazanın olması kifayət deyildi. Respublikanı bütün istiqamətlərdə irəli aparmaq, onun dünyada mövqeyini möhkəmləndirmək üçün Heydər Əliyev kimi dünya səviyyəli siyasətçi və rəhbər lazım idi. Ulu öndərin böyük işlərini onun layiqli varisi, Respublikamızın Prezidenti hörmətli İlham Əliyev uğurla davam etdirir.

Azərbaycan təbii sərvətlərlə, xüsusən neft və təbii qazla zəngin ölkədir. Bu təbii sərvəti təkəcə istifadə etmək deyil, həm də ölkənin strateji maraqlarına uyğunlaşdırmaq lazımdır. Bu zaman mühüm şərt beynəlxalq siyasi, iqtisadi və dip-lomatik «oyunlar»da ölkənin iqtisadi üstünlüklərindən ustalıqla istifadə etmək lazımdır. Qarabağ problemi ilə üzləşən, beynəlxalq sistemdə yerini yenicə möhkəmlədən Azərbaycan Respublikası üçün bu çox vacibdir. Bu məqsədlərə cavab verən ən böyük iqtisadi proqram 1994-cü ilin sentyabrında bağlanmış və «Əsrin müqaviləsi» adlanan neft müqavilələri oldu. Bu müqavilə dünyanın BP, Amoko, Exxon, Chevron kimi nəhəng neft kompaniyalarını Azərbaycana cəlb etdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən və indi Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən bu layihə ölkəmizin iqtisadi inkişafında, beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmlənməsində, Azərbaycanın haqq işinin reallaşmasında böyük rol oynayır. Azərbaycan sülhsevər beynəlxalq dövlət kimi öz iqtisadi diplomatiyasını və digər fəaliyyətini dinc qonşuluq, qarşılıqlı maraqlar, özünün və digər dövlətlərin milli maraqlarının və milli təhlükəsizliyinin qorunması əsasında qurur. Azərbaycan bütün beynəlxalq təşkilatlarla və dövlətlərlə münasibətində beynəlxalq prinsiplərə əməl edir. Bunun nəticəsində dünya sistemində Azərbaycan beynəlxalq qanunlara hörmət göstərən, iqtisadi

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

cəhətdən möhkəm və inkişaf edən, bütün prinsiplərində dünya sivilizasiyasına öz töhfəsini verən ölkə kimi tanınır.

Həç bir ölkə siyasi qloballaşma və iqtisadi inteqrasiya prosesindən kənarda qala bilməz. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan dünyanın qeyri-stabil bölgələrindən birində yerləşir, xarici siyasətdə və iqtisadi münasibətlərdə nə qədər mürəkkəb problemlərlə üzləşdiyimiz aydın olar. Böyük dövlətlərin, xüsusilə Rusiya, Fransa, Almaniya, İran, İngiltərə və Türkiyənin Qafqazda maraqları zaman-zaman toqquşur. İndi buraya ABŞ da əlavə olunduğundan vəziyyət daha da kəskinləşib. Rusiyanın Qafqaz siyasətində buraxdığı səhvlər, bir çox məsələlərdə, xüsusən Qarabağ münaqişəsində tutduğu mövqenin bəzi xüsusiyyətləri Azərbaycanı qane etmədiyindən ölkəmizin diplomatik və xüsusi halda iqtisadi diplomatiyası siyasi və iqtisadi həyatda daha etibarlı strateji tərəfdaş seçmək problemi ilə üz-üzə qalmışdır. Azərbaycan diplomatiyası üzünü Qərbə tutdu və Avroatlantika məkanına inteqrasiya istiqamətində fəaliyyət göstərir. Lakin bu zaman Azərbaycanın sadəcə olaraq Avropanın və digər ölkələrin xammal bazasına çevrilməməsi üçün uğurlu diplomatik fəaliyyəti çox vacibdir. Dünyanın yeganə super dövləti olan ABŞ-ın Qafqazda iqtisadi maraqları ilə yanaşı, həm də (bəlkə daha çox) siyasi və strateji maraqları var. Azərbaycan Avropadan Orta Asiyaya qapı, Transqafqaz dəhlizinin, Böyük İpək yolunun keçdiyi strateji bölgədir. Buna görə də Cənubi Qafqaz və Azərbaycan ABŞ-ın milli maraq zonasına daxildir. Məqsəd bu bölgəni və xüsusən Azərbaycanı Rusiyanın və İranın təsir dairəsindən çıxarmaq, ABŞ-ın bu regionda əsas müttəfiqi olan Türkiyə ilə əlaqələrini artırmaqdır. Hansı xarakter daşmasından asılı olmayaraq Rusiya və İranla olan çoxəsrlik iqtisadi, mədəni və siyasi əlaqələr bir tərəfdən dünyada əsas həlledici sözə malik ABŞ və digər Avropa dövlətlərinin maraqları, ikinci tərəfdən qardaş Türkiyəyə özəl münasibət, üçüncü tərəfdən Azərbaycanın diplomatiyasının, xüsusilə iqtisadi

FƏSİL IV

diplomatiyasının üzərinə çətin vəzifələr qoyur. İqtisadi və təbii ehtiyat potensialı xarici siyasətdə Azərbaycanın məhz iqtisadi diplomatiyasının rolunu xeyli yüksəldir. Azərbaycanda olan strateji maraqlarının ödənməsi üçün ABŞ əlaqələrin yüksək səviyyədə inkişafında maraqlıdır. Heydər Əliyevin dahiyənə xarici siyasəti Azərbaycanı sözünün üstündə duran, öhdəliklərə əməl edən, dinc və münaqişəsiz yaşamağa üstünlük verən dövlət kimi tanıtmışdır. Bunun nəticəsidir ki, 1997-ci ilin avqustunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ABŞ-a səfəri və onun Vaşinqtonda Ağ evdə qəbulu ən qüdrətli dövlət rəhbərlərinə layiq səviyyədə təşkil edilmişdi. Bu səfər nəticəsində əldə olunan razılıqlar Azərbaycanın neft siyasətinin, iqtisadi və siyasi diplomatiyasının və ümumiyyətlə strateji siyasətinin mühüm qələbəsi idi. Dünyada «siyasi və iqtisadi» küləklərin hansı istiqamətdə əsməsini və ölkənin milli maraqlarını və təhlükəsizlik konsepsiyasını buna uyğun qurmaq yalnız Heydər Əliyev kimi böyük dövlət xadimlərinin, fəaliyyətinin nəticəsidir. Həmin səfər zamanı əməkdaşlıq haqqında imzalanan müqavilələr enerji, sərmayə qoyma sahəsində və digər sahələrdə birgə fəaliyyəti nəzərdə tuturdu. Dünyada qüvvələr nisbətini düzgün qiymətləndirən Azərbaycan diplomatiyası «iqtisadi diplomatiyanın» uğurlarını daha ali məqsədlərə yönəldərək ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunmasına, onun regionda lider dövlətlərdən birinə çevrilməsinə çalışır.

Azərbaycanın iqtisadi diplomatiyası yalnız neft və qaz ehtiyatlarının sərfəli istifadəsində deyil, digər istiqamətlərdə də özünü göstərir. Bunlara Xəzər dənizinin bölünməsi, ölkədən keçən tranzit marşrutların genişləndirilməsi, meyvə-tərəvəz, pambıq ixracı da daxildir.

Azərbaycanın iqtisadi-siyasi həyatında, beynəlxalq münasibətlərində, o cümlədən iqtisadi diplomatiyasında «Əsrin müqaviləsi»nin (1994) və onun nəticəsi kimi «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» neft kəməri haqqında bəyannamə (1998) və

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

bu kəmərin tikilişi əvəzəilməz rol oynayır. Bu gün həmin kəmərlə uğurla işləyir və Azərbaycanın iqtisadi və siyasi qüdrətini yüksəldir. Azərbaycanın iqtisadi diplomatiyasının uğurlarından biri 29 oktyabr 1998-ci ildə Türkiyə, Gürcüstan, Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan prezidentləri və ABŞ-ın nümayəndəsi tərəfindən Bakı-Ceyhan layihəsini dəstəkləyən Ankara Bəyannaməsi oldu.

Bu layihə Şərq-Qərb enerji dəhlizinin əsasını təşkil edir və XXI əsrdə Azərbaycanda həyata keçirilən ən böyük layihələrdən biridir. Bu layihənin Baş memarı və həyata keçirilməsinə şəxsən rəhbərlik edən Ümummilli lider Heydər Əliyev olmuşdur. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri zamanın tələbidir, dünya iqtisadiyyatının bir hissəsidir, tranzit ölkələrin iqtisadi, enerji və siyasi təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün vacib şərtlərdən biridir. İndi uğurla fəaliyyət göstərən həmin kəmərlə ümummilli lider Heydər Əliyevin adını daşıyır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti kimi iqtisadi layihələr Azərbaycan iqtisadi diplomatiyasının uğurları, dahi Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin reallaşması, bu işləri uğurla davam etdirən möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsidir. Adı çəkilən layihələr təkcə iqtisadi layihə deyil, dünya siyasətinə təsir edəcək neft strategiyasıdır. Bu layihələrdə Azərbaycan tərəfdən ARDNŞ iştirak edirdi və indi də bu missiyanı davam etdirir. 1994-cü ildə ARDNŞ-nin birinci vitse-prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə nümayəndə heyətimiz Türkiyədə və Hyustonda xarici investorlarla çətin, lakin sonunda müsbət nəticəli danışıqlar apardı. «Azəri», «Çıraq» və «Günəşli» yataqlarının işlənməsinə dair müqavilələr «Əsrin müqaviləsi»nin tərkib hissəsi olan beynəlxalq müqavilələr idi. Bu müqavilələr Azərbaycan diplomatiyasının uğuru olmaqla, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə mövqelərini möhkəmlətdi. Belə ki, istənilən siyasi diplomatik münasibətlər iqtisadi proseslərlə sıx bağlıdır.

FƏSİL IV

Neft və qazın, istənilən təbii sərvətin nə vaxtsa tükənəcəyini nəzərə alaraq Respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişafına ciddi fikir verilir. İqtisadi diplomatiyanın əsas fəaliyyət sahələrindən biri xarici sərmayəçiləri və təşkilatları Azərbaycanın iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrinə cəlb etməkdir. Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətində respublikanın rəhbər orqanlarının siyasi, diplomatik iradə və bacarığından və təbii resursların zənginliyindən əlavə, həm də elmi əsaslandırılmış və təkcə bu günün deyil, gələcəyin də inkişaf modeli olan proqram işlənmişdir. Bu istiqamətdə respublikamızda böyük işlər görülür. Bu zaman hər hansı resursun hazırda mütləq üstünlüyünə arxayınlaşmaq olmaz. Müəyyən çatışmazlığa baxmayaraq gələcəkdə perspektivli olan sahələrə diqqət yetirməli, müasir beynəlxalq ticarətin, iqtisadi və siyasi vəziyyətin incəliklərini nəzərə almaq lazımdır. Məsələn, maşınqayırma, xüsusən neft sənayesi üçün mexanizmlərin və cihazların hazırlanmasında Azərbaycanın böyük imkanları vardır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı və turizm də respublikamıza əlavə gəlirlər gətirə bilər.

Azərbaycanın xarici ticarət potensialının artırılmasında həm dövlət, həm bazar fəaliyyəti vasitələrinin köməyi ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin təkmilləşməsi böyük rol oynayır.

Dünya ticarətinin praktikasını və Azərbaycan iqtisadiyyatının regional xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla dövlət tərəfindən xarici iqtisadi fəaliyyətin nəzəri əsasları və model prinsipləri hazırlanıb. Bu prinsiplər Azərbaycanın xarici iqtisadi diplomatiyasının fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi proqram xarakterli daxili və xarici siyasət kursu iqtisadi, siyasi, o cümlədən diplomatik sahədə öz uğurlarını gətirir.

Xarici siyasət və iqtisadi fəaliyyət istiqamətində Azərbaycan beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla, konsernlərlə, maliyyə qurumları ilə sıx əlaqə saxlayır və onların layihələrində və tədbirlərində iştirak edir. Xarici siyasətdə dövlətlərlə,

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq və müxtəlif konvensiyalara qoşulmaq prinsipi əsas idi. Bu əməkdaşlıq Azərbaycanın iqtisadi qanunvericiliyinə öz təsirini göstərmişdir. Hazırda Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsindəki qanunvericiliyi müasir dövlətlərin əksəriyyətinin analoji qanunvericiliyinin müəyyən müsbət məqamlarını əks etdirən kifayət qədər normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir. Xarici ticarət fəaliyyəti sahəsində müasir milli qanunvericilikdə xeyli iş görülmüş və bunlar da kommertiya əməliyyatlarının hüquqi rejimi və idxal-ixrac kommertiya əməliyyatlarının tənzimlənməsi, beynəlxalq alqı-satqı, postsovet məkanında ticarət-iqtisadi münasibətlərin reqlamentasiyası ilə bağlı müddələrdə öz əksini tapmış və təbiidir ki, onlar barədə həm beynəlxalq sazişlərin, həm də daxili-milli hüquqi aktların normaları qəbul edilməlidir. Azərbaycanın xarici iqtisadi (xarici ticarət) məsələləri üzrə qanunvericiliyinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi aşağıdakı istiqamətlərdə aparılmışdır:

- ixrac potensialının formalaşması, inkişafı və onun strukturunun tədricən dəyişdirilməsi, yəni hazır malların (məhsulların) çıxarılmasının dəstəklənməsi;

- malların keyfiyyətinin və dünya bazarında mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq yerli təsərrüfat subyektlərinin rəqabətə davamlılığının artırılması;

- ixracın strukturuna çevik yanaşmalar, yəni istehsalı mümkün olmayan, ya da baha başa gələn malların (məhsulların) gətirilməsi;

- xarici iqtisadi fəaliyyət mexanizmlərini texniki cəhətdən modernləşdirmək məqsədilə xarici investisiyaların cəlb edilməsi;

- daxili bazarın qorunması və strateji xammalın çıxarılmasının yalnız dövlət tərəfindən nizamlanması.

Maraqlıdır ki, indiki milli qanunvericilik ondan irəli gəlir ki, Azərbaycanın xarici dövlətlərlə ticarət-iqtisadi münasibətləri hamı tərəfindən qəbul edilmiş prinsiplərə və beynəlxalq iqtisadi, beynəlxalq ticarət hüququ prinsiplərinə,

FƏSİL IV

habelə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq və hökumətlərarası müqavilələrindən (sazişlərindən) irəli gələn öhdəliklərə əməl edilməsinə əsaslanır. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Birliyi arasında uzunmüddətli xarici ticarət münasibətlərinin digər əhəmiyyətli əsası 1996-cı ilin aprelində onlar arasında imzalanmış və 1999-cu il iyunun 1-də hər iki dövlətin parlamentlərində ratifikasiya olunduqdan sonra qüvvəyə minmiş Tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında Sazişdir. Avropa və dünya iqtisadi sistemində inteqrasiya yolu tutmuş Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında əməkdaşlıq 1996-cı ildə imzalanmış «Əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq haqqında Saziş» çərçivəsində inkişaf etdirilir. Bu proqram 2006-cı ildə başa çatandan sonra isə «Yeni qonşular» proqramı üzrə əməkdaşlıq davam etdiriləcəkdir.

Azərbaycanın Avropa ilə əlaqələrindən biri də «Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı» (AYİB) ilədir. Bu maliyyə təşkilatı 1991-ci ildə Avropa İttifaqı dövlətləri, ABŞ və Yaponiya tərəfindən yaradılmışdır. İndi bu təşkilatın maliyyə imkanlarından bazar iqtisadiyyatı və demokratiya yolu seçmiş 27 ölkədə, o cümlədən Azərbaycanda iqtisadi və siyasi sistemin təkmilləşməsi və möhkəmlənməsi üçün istifadə edilir. Bank Azərbaycanda xüsusi mülkiyyət sektorunun birbaşa maliyyələşməsini, özəlləşmə və struktur yenidənqurmasını və digər fəaliyyət sahələrini maliyyələşdirir.

İqamətgahı Londonda yerləşən AYİB beynəlxalq təşkilatdır. Oraya müxtəlif ölkə və investisiya bankları daxildir. AYİB Azərbaycanda investisiya üçün əlverişli şərait yaranandan sonra öz fəaliyyətini ölkəmizdə inkişaf etdirməyə razılıq verdi və neft-qaz sektoru ilə yanaşı iqtisadiyyatın digər sahələrinin çoxplanlı inkişafına xüsusi diqqət yönəltdi.

Xüsusi halda AYİB Azərbaycanda qarşısına aşağıdakı məqsədləri qoyur:

- a) mikro, makro və orta biznesin inkişafı;
- b) xüsusi sektorun qeyri-neft layihələrini maliyyə-

ləşdirmək;

c) maliyyə sisteminin möhkəmlənməsi və Azərbaycan iqtisadi infrastrukturasının bərpası və kommersiyləşməsi.

Bu zaman AYİB təklif etdiyi layihələrin ekoloji yararlı olmasına da fikir verir.

AYİB 11 noyabr 2004-cü ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin tikilişi üçün 250 mln. dollar kredit ayırdı. AYİB-nin BP ilə razılığına əsasən regionun iqtisadi inkişafı, yeni iş yerlərinin açılması və boru kəməri tikiləndən sonra regionda iqtisadi sabilliyin qorunması prioritet istiqamətlərdən biridir.

Avropa İttifaqının TRASEKA və TACİS proqramları Böyük İpək yolunun bərpasını və digər layihələri həyata keçirir və Azərbaycan bu proqram çərçivəsində fəaliyyət göstərir. NATO ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq yüksələn xətt boyunca gedir. Buna səbəb NATO-nun aparıcı dövləti olan ABŞ ilə Azərbaycan arasında strateji istiqamətlərdə əməkdaşlığın olmasıdır. Bu əməkdaşlığa görə NATO Azərbaycanın hərbiçilərini Yuqoslaviyada sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak etməyə dəvət etdi. Sülh və təhlükəsizlik naminə Azərbaycan NATO əməkdaşlığı regionda sabilliyin qarantı kimi davam etdirilir. NATO mütəxəssisləri Azərbaycanda hərbi sahənin qurulmasına və modernləşməsinə, hərbi kadrların hazırlanmasına kömək edirlər. Siyasi, hərbi xarakterli informasiya mübadiləsi, siyasi məsləhətləşmə mexanizmi mövcuddur.

1992-ci il yanvarın 20-də ATƏM-ə (indiki ATƏT) üzv olan Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına daxil olması hər iki tərəf üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan bu təşkilatın işlərində çox fəal iştirak edir. Avropa Şurasının, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının sənədlərində Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təsbit edilib və ATƏT-in Minsk qrupu Dağlıq Qarabağ probleminin sülh yolu ilə həllinə cəhd edir. NATO, AŞ, ATƏT siyasi təşkilatlar olsa da onlarla qurulan əlaqələr və əməkdaşlıq Azər-

FƏSİL IV

baycanın iqtisadi fəaliyyətinə təsir göstərir. Belə ki, həmin təşkilatların iqtisadi qurumları mövcuddur və bu qurumlarla əlaqələr siyasi təşkilatlardakı fəaliyyətlə sıx bağlıdır.

1992-ci il martın 2-dən BMT-nin tamhüquqlu üzvü olan Azərbaycan bu təşkilatın iqtisadi qurumları ilə sıx əlaqə saxlayır. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev və onun layiqli davamçısı, hörmətli prezidentimiz İlham Əliyev bu təşkilatın tribunasından Azərbaycanın mövqeyini və haqq səsini dünyaya bəyan etmişlər.

Valyuta münasibətlərinin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə rolu böyükdür. Bu mənada BVF, ÜTT, DB kimi maliyyə və iqtisadi qurumlarla əlaqələr, onların genişlənməsi iqtisadi diplomatiyanın maraq və fəaliyyət dairələrindən biridir. Valyutalara tələb və təklif, onların məzənnə nisbəti valyuta bazarında formalaşır və dövlət nəzarəti ilə tənzimlənir. Azərbaycanda bu funksiyanı həyata keçirən qurum Azərbaycan Milli Bankıdır. (hazırda Mərkəzi Bank)

Beynəlxalq səviyyədə valyuta münasibətləri BVF tərəfindən həyata keçirilir. Azərbaycan Milli Bankının BVF ilə əlaqələri Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına və milli valyutamız olan manatın möhkəmlənməsinə yönəldilmişdir. BVF-nun Azərbaycana ayırdığı kreditləri sərfəli istifadə etmək, vaxtında qaytarmaq ölkənin iqtisadi strategiyasından və iqtisadi diplomatik fəaliyyətindən asılıdır.

Dünya Bankı ilə Azərbaycan Respublikasının əlaqələri də qarşılıqlı öhdəliklərə vaxtında əməl etmək, alınan kreditləri lazımı istiqamətdə yönəltmək prinsipi üzərində qurulmuşdur. Adı çəkilən bütün maliyyə qurumları, nəhəng konsernlərlə (AMOKO, BP və s.) Azərbaycanın iqtisadi əlaqələri neft-qaz və qeyri neft-qaz sektorunun inkişafına yönəldilmişdir.

Azərbaycanın xarici ölkələrlə və təşkilatlarla əlaqəsində əsas prinsip dinc yanaşı yaşamaq, bir-birinin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmət, daxili işlərə qarışmamaq, beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsipidir. Təcav-

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

üzkar Ermənistan istisna olmaqla bir çox dünya dövlətləri və təşkilatlar Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyaraq ölkəmizin beynəlxalq prinsiplərə sadiqliyini təsdiq edirlər. Bu istiqamətdə Azərbaycanın üzv olduğu İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) ölkəmizin xarici siyasətindəki mövqeyini möhkəmləndirən amillərdən biridir. Keçmiş Sovet İttifaqının müsəlman respublikaları arasında ilk dəfə Azərbaycan 1991-ci ilin dekabrında bu təşkilatın üzvü seçildi və beynəlxalq aləmdə bu təşkilatın və onun üzvü olan dövlətlərin həm siyasi, həm də iqtisadi dəstəyini aldı. Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin məqsədyönlü siyasəti nəticəsində Azərbaycanın bu təşkilatla əlaqələri yüksək səviyyəyə qalxmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev Türkiyə, İran, Səudiyyə Ərəbistanı, Misir, Pakistan kimi ölkələrlə əlaqələrin qurulmasında misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

İKT-nın Ticarət və İnkişaf Mərkəzi, İslam İnkişaf Bankı Azərbaycana böyük maliyyə yardımı göstərir. Burada «Beynəlxalq İslam Xilas» təşkilatının humanitar yardımını da qeyd etmək lazımdır. Heydər Əliyevin Səudiyyə Ərəbistanına səfərindən sonra bu təşkilatın MDB ölkələri üzrə regional ofisi Moskvadan Bakıya köçürüldü.

Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində və fərdi qaydada müxtəlif ölkələrlə iqtisadi əlaqələr yaradır. Burada ABŞ, Fransa, İngiltərə, Almaniya, İtaliya, Şərqi Avropa dövlətləri, Norveç, Rusiya və digər MDB dövlətləri (Ermənistan istisna olmaqla), İran, BƏƏ, Səudiyyə Ərəbistanı, Misir, Pakistan, xüsusilə qardaş Türkiyə və digər dövlətlər daxildir.

Azərbaycan Respublikası «MDB iştirakçısı olan dövlətlərin təşkilatları arasında mal tədarükünün ümumi şərtləri haqqında» (1992) Sazişin iştirakçısı olsa da, keçmiş İttifaq respublikalarının təsərrüfat subyektləri arasında beynəlxalq alqı-satqını tənzimləyən həmin müqavilə müəyyən elmi və praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Bu, həmin Sazişin dövlətlərarası ticarət-iqtisadi münə-

FƏSİL IV

sibətlər üzrə iştirakçı ölkələrin təsərrüfat subyektləri arasında mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, habelə tərəflərin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən malların tədarükünə şamil edilən müddəanın qüvvədə olması ilə əlaqədardır. İki bölmədən ibarət olan Sazişdə 23 maddə vardır və həmin maddələrə tədarüklərin nizama salınmasında müqavilənin rolu barədə ümumi müddəalar daxil edilmiş, tərəflərin sərbəstliyi və müstəqilliyi prinsipi təsbit olunmuş, müqavilənin imzalanması, onların dəyişdirilməsi və ləğv olunması qaydası müəyyən edilmişdir.

Saziş kompleks xarakterli beynəlxalq hüquqi akt olsa da, öz həllini tapmamış, bir sıra məsələlər orada əks olunmamışdır. Sazişdə konkret olaraq müqavilə öhdəliklərinin icrası qaydalarını tənzimləyən normalar, onların pozulmasına görə məsuliyyət əks olunmamışdır.

Bundan əlavə, bir sıra maddələr tətbiq edilə bilməz, çünki burada özünü gözdən salmış əvvəlki plan iqtisadiyyatı şəraitində qüvvədə olmuş təsərrüfat əlaqələrinin təşkili qaydaları nəzərə çarpırdı, bu da şübhəsiz, sərbəst bazarın və yeni (MDB dövlətləri üçün) mülkiyyət formalarının tələblərinə uyğun gəlmirdi. Bütün bunlara görə həmin Saziş nəinki bəzi dövlətlər, o cümlədən Azərbaycan Respublikası tərəfindən rədd edildi, həm də onu imzalayan ölkələr arasında öz tətbiqini tapmadı.

Beynəlxalq müqavilə xarakteri daşıyan bu müqavilədə bir çox məsələlər tənzimlənmədiyindən Vyana konvensiyasında iştirak edən dövlətlərin daxil olduğu təşkilatlar tərəfindən imzalanmış beynəlxalq alqı-satqı müqavilələrinə həmin Konvensiyanın müddəaları tətbiq edilməmişdir.

MDB iştirakçısı olan ölkələrin təşkilatlarının həmin Sazişin müddəalarını tətbiq etməklə alqı-satqı üzrə razılığa gələ bilməməsi ilə əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı bir ölkənin digər beynəlxalq müqavilələr, yaxud milli qanunvericiliyi üzrə tətbiq edilən hüquq barədə məsələ MDB dövlətlərinin Vyana konvensiyasına qoşulub-

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

qoşulmamasından asılı olmayaraq həll edilirdi.

Konvensiyaya qoşulmuş dövlətlərin kommertiya müəssisələri həmin ölkələrin təsərrüfat subyektləri ilə əlaqələri Vyana Konvensiyasının müvafiq normalarına əsasən tənzimlənir. Lakin bəzi hallarda (məsələn: tərəflər bütövlükdə, ya da qismən Konvensiyanın müddəalarını tətbiq etməkdən imtina etdikdə, ya da onların fəaliyyətinə Vyana konvensiyası qarşısında üstünlük təşkil edən digər beynəlxalq müqavilənin qüvvəsi şamil olduqda) həmin müddəalar qüvvəsini itirmiş olur.

Bu da maraqlıdır ki, Konvensiya özünün birinci maddəsinin «b» bəndinə görə bir, ya da hər iki tərəf onu imzalayan dövlətlərə aid olmayanda tətbiq edilə bilər. Bu isə o deməkdir ki, məsələn, beynəlxalq alqı-satqı müqaviləsi imzalamış kommertiya təşkilatı Vyana konvensiyasının üzvü olmayan MDB dövlətindədirsə, onun normaları yalnız belə bir şərtlə tətbiq edilə bilər ki, orada Konvensiyaya istinad edilsin, ya da onun iştirakçısı olan dövlətlərin hüququ tətbiq edilsin. MDB iştirakçısı olan dövlətlərin xarici ticarət əlaqələrinin mərhələ-mərhələ yaxınlaşmasının həyata keçirilməsi işində növbəti mühüm addım onların beynəlxalq alqı-satqı məsələlərinin nizamlanması və bu zaman İqtisadi İttifaqın yaradılması barədə Müqaviləni imzalayan yeni suveren dövlətlər tərəfindən qəbul edilməsidir.

«Ticarət-iqtisadi münasibətlər» adlanan ikinci fəsildə olan maddələr (5-9) diqqəti cəlb edir. Məsələn, 5-ci maddədə qarşılıqlı münasibətlər qurmağın aşağıdakı müddəaları təsbit olunmuşdur:

- gömrük rüsumlarının, vergilərin və yığımların, habelə öz nəticələrinə görə məhdudiyətli olan yığımların ardıcıl surətdə aşağı salınması;

- gömrük qanunvericiliyinin, tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi mexanizmlərinin ahəngdarlığı;

- gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi;

- gömrük statistikasını aparmaq üçün gömrük sənədlə-

FƏSİL IV

ri formasının unifikasiyası;

- sərbəst tranzit prinsipinə riayət etməklə yüklərin və sərnişinlərin daşınması, tranzit tariflərinin mərhələ-mərhələ yaxınlaşdırılması;

- üçüncü ölkəyə sanksiyalaşdırılmamış təkrar ixracın buraxılmaması.

Tərəflər ümumi bazara keçid yollarından başqa öz daxili bazarlarının inteqrasiyası nəzərə alınmaqla, yaranmış sərbəst (müqavilə) qiymətlərini tətbiq etmək barədə razılığa gəlmiş və onların təsərrüfat subyektlərinə münasibətdə qiymətdə ayrı-seçkilik etməmək barədə öhdəlik götürmüşlər (8-ci maddə).

Qeyd etmək lazımdır ki, MDB üçün ticarət-iqtisadi münasibətlərinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi məsələləri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki iştirakçı dövlətlərin suveren səlahiyyətləri onların müstəqilliyinin böyük dərəcəsini şərtləndirir. Bu isə o deməkdir ki, bütövlükdə beynəlxalq dövlətlərarası təşkilat olan Birlik və onun ayrı-ayrı iştirakçı dövlətləri qarşılıqlı faydalı ticarət-iqtisadi əlaqələrinin inkişafı üçün əhəmiyyətli olan hüquqi mexanizm və vasitələrdən istifadə edə bilirlər.

ABŞ ilə iqtisadi əlaqələr əsasən neft kompaniyaları və maliyyə mərkəzləri səviyyəsində qurulmuşdur.

İngiltərə ilə iqtisadi əlaqələrimizdə həmin ölkənin nəhəng neft kompaniyası olan BP xüsusi yer tutur. Azəri, Çıraq, Günəşli və Şahdəniz yataqlarının işlənməsi bu şirkət tərəfindən aparılır.

Azərbaycan-İngiltərə və ümumiyyətlə Avropa ilə münasibətlərinin tarixi ölkəmizin ərazisində mövcud olan dövlətlər və onlara başçılıq edən şah, xan və hökmdarlar tərəfindən qurulan ikitərəfli münasibətlərdə, Azərbaycan Demokratik Respublikasının (ADR) qısa müddətli mövcudluğu tarixində qurduğu əlaqələrdə öz əksini tapmışdır. Lakin Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə yüksək səviyyədə siyasi və iqtisadi əlaqələri 1993-cü ilin iyun ayında

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

Heydər Əli-yevin ikinci dəfə Azərbaycan rəhbərliyinə gəldikdən sonra başlamışdır.

Azərbaycan Avropa iqtisadi məkanına daxil olduğundan məhz bu regionun dövlətləri ilə iqtisadi və siyasi əməkdaşlığa önəm verir. Azərbaycan Avropa dövlətlərini Orta Asiya ilə birləşdirən əlverişli bir mövqedə yerləşir.

1994-cü il 22-25 fevral tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin İngiltərəyə səfəri çox mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bir çox sahələrdə, o cümlədən iqtisadi sahədə əməkdaşlıq üçün mühüm sənədlər imzalandı.

Azərbaycanın Fransa ilə də iqtisadi və digər əlaqələri çox möhkəmdir. Bu, Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin və hörmətli prezidentimiz İlham Əliyevin Fransada dəfələrlə yüksək səviyyəli görüşlərinin nəticəsidir.

Bu iqtisadi əlaqələr əsasən ölkəmizdən neft-qaz ixracı və ölkəmizə hər cür çeşidli malların və texnologiyanın idxalı, xarici sərmayə və kreditlər səviyyəsindədir. Çalışmaq lazımdır ki, Azərbaycan həm də zəngin olduğu digər malların ixracı istiqamətdə də fəaliyyətini artırsın.

Bütün mənalarda qardaş olan, Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin dediyi kimi «bir millət, iki dövlət» olan Azərbaycan və Türkiyə arasında bütün istiqamətlərdə münasibətlər, o cümlədən iqtisadi əlaqələr xüsusi önəm daşıyır. Türkiyə Azərbaycanın müstəqilliyini ilk tanıyan, bütün anlarda onun yanında olan, bu regionda ABŞ-in ən mühüm müttəfiqi sayılan dövlətdir. Türkiyə Asiya və Avropa dövləti kimi əlverişli coğrafi və strateji mövqeyə malikdir, mərkəzi dəniz yollarına və boğazlarına nəzarət edir və bununla da bir sıra dövlətlərin iqtisadiyyatına əsaslı təsir göstərir. Türkiyə dünya təşkilatlarında fəal iştirak edir.

Azərbaycanın və Türkiyənin xarici siyasi və iqtisadi maraqları üst-üstə düşür. Məhz Türkiyənin yardımı ilə Azərbaycan Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının yaradıcılarından biri olmuş, bir sıra regional təşkilatlara üzv

qəbul edilmişdir.

1992-ci il mayın 2-3-də S.Dəmirəlin respublikamıza səfəri zamanı ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi barədə razılığa gəldi.

1994-cü il fevralın 8-11-də ölkə prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyəyə səfəri zamanı neft müqaviləsi ilə bağlı məsələlər müzakirə edilmiş, iqtisadiyyat, ticarət, elm, mədəniyyət, təhsil sahəsində əməkdaşlığa geniş yer verilmişdir. 1994-cü il fevralın 10-da «Çankaya» prezident sarayında bu barədə 16 mühüm dövlətlərarası saziş və müqavilə imzalanmışdır.

Türkiyənin yardımı ilə Azərbaycan TRASEKA (Trans-Avropa-Qafqaz-Asiya) proqramının iştirakçısı oldu.

Türkiyənin enerji və təbii ehtiyatlar naziri Cümhur Ərsümərin 1998-ci il iyunun əvvəllərində Bakıya səfəri zamanı xeyli iqtisadi məsələlər müzakirə olundu.

1998-ci il sentyabrın əvvəllərində Türkiyə prezidenti S.Dəmirəl tarixi İpək yolunun bərpası üzrə TRASEKA proqramı çərçivəsində keçirilən Beynəlxalq konfransda iştirak etmək üçün Bakıya gəldi. Həmin ilin noyabrında Türkiyənin enerji və təbii ehtiyatlar nazirinin müavini Yurdağül Yiqitğudan Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevlə görüşdü və ikitərəfli iqtisadi məsələlər müzakirə olundu.

23 mart 2001-ci ildə Türkiyə Respublikasının prezidenti Ə.N.Sezerin dəvəti ilə Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyəyə rəsmi səfəri zamanı Azərbaycanın təbii qazının Türkiyəyə nəql edilməsinə dair saziş imzalandı. Həmin sənəd sonralar çəkiləcək Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri üçün siyasi və iqtisadi təməl oldu. İki ölkə arasında münasibətlərin yüksək səviyyədə inkişaf etməsi Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin 2004-cü ilin aprel ayında Türkiyəyə rəsmi səfəri zamanı bir daha nümayiş etdirildi.

Dostluq, qardaşlıq və strateji əməkdaşlığın dərinləşməsi yeni mərhələyə yüksəlmiş, ikitərəfli əlaqələr prizmasın-

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

da bütün sahələri, o cümlədən iqtisadi sahəni əhatə etmişdir. Azərbaycan və Türkiyə arasında yüksək səviyyəli münasibətlər Avropa və region strukturları ilə əlaqələrə də müsbət təsir göstərir, regionda sülhə, təhlükəsizliyə və əməkdaşlığa xidmət edir. Azərbaycanı qonşumuz İranla çox dərin tarixi köklər bağlayır. İranda yaşayan və həmin ölkənin əhalisinin çox hissəsini təşkil edən azərbaycanlıların varlığı bu əlaqələrin dərinləşməsinə xüsusi təsir göstərir. İranla ticarət əlaqələri, enerji mübadiləsi, xüsusən Naxçıvana İran enerjisinin verilməsi iki ölkə arasında münasibətlərin yüksək səviyyədə olduğunu göstərir. Azərbaycandan Naxçıvana gedən avtobus marşrutlarının, ticarət malları aparan maşın karvanlarının İrandan keçməsi hər iki ölkənin yaxınlaşması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın Pakistan, Ərəb ölkələri (xüsusən Səudiyyə Ərəbistanı, Suriya və Birləşmiş Ərəb Əmirliyi), Çin, Yaponiya ilə də inkişaf edən iqtisadi əlaqələri vardır.

Keçmiş SSRİ-nin tərkibində olan respublikalarla iqtisadi əlaqələr vahid mərkəzdən – Moskvadan idarə olunurdu. SSRİ dağılandan sonra müstəqillik qazanan respublikalararası əlaqələr birbaşa inkişaf edir.

Təcavüzkar Emənistan istisna olmaqla Azərbaycan bütün MDB dövlətləri və Baltıqyanı respublikalarla (Latviya, Litva, Estoniya) siyasi və iqtisadi əlaqələr yaratmışdır. Qloballaşma və inteqrasiya prosesi bu əlaqələri məcburi və vacib edir. Belə əlaqələr ilk əvvəl Azərbaycanla təbii ehtiyatları çox olan Rusiya, Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Tacikistan, Ukrayna arasındadır. Gürcüstanla əlaqə qonşuluq və müəyyən problemlərin (məsələn, separatizm) eyniliyi müstəvisində davam edir. Həm də Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTƏ) qaz kəməri, Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolu xətti keçən, yarım milyona yaxın soydaşlarımızın yaşadığı Gürcüstan Respublikası ilə əlaqə həm iqtisadi, həm də siyasi xarakter daşıyır. Azərbaycan regionun iqtisadi cəhətdən

FƏSİL IV

yüksək olan ən qüdrətli dövlətidir. Coğrafi, strateji, tranzit parametrlərinə görə Azərbaycan həm MDB, həm də digər dövlətlər üçün önəmlidir.

Xəzərin təsir dairələrinə və iqtisadi sektorlara bölünməsinə dair Azərbaycan, Rusiya, Qazaxıstan, Türkmənistan (həm də İran) arasında danışıqlarda Azərbaycan beynəlxalq hüquq normalarından çıxış edərək xeyli uğurlar qazanmışdır. Qazaxıstan və Türkmənistan neftinin və qazının BTC və BTƏ kəmərləri vasitəsilə Avropaya nəqli perspektivləri də bu ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsinə, Azərbaycanın bölgədəki rolunun yüksəlməsinə xidmət edir.

Əvvəllər Özbəkistanın da üzv olduğu GUAM təşkilatı (1997) bu mənada çox önəmli rol oynayır. Təşkilat Moskvanın təsirindən qurtarmağa və müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə xidmət edir. İndi GUAM Gürcüstanı, Ukraynanı, Azərbaycanı və Moldovanı birləşdirir. Bu təşkilat Avropa və Asiya arasında yeni iqtisadi məkan yaratmaq nöqtəyi-nəzərindən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, GUAM birliyinin və Böyük İpək yolunun əsas təşəbbüskarı da Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev olmuşdur. 1998-ci il 8 sentyabrda «Avropa-Qafqaz-Asiya beynəlxalq dəhlizinin inkişafı haqqında» razılaşmaya 32 dövlət və 13 beynəlxalq təşkilat imza atdı.

İqtisadiyyatın liberallaşdırılması, idxal-ixrac əməliyyatlarının sürətlənməsi, TMK-ın fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsi ölkəmizin iqtisadi diplomatiyasında və xarici iqtisadi əlaqələrində dövlət orqanlarının üzərinə xüsusi vəzifələr qoyur.

Burada Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin fəaliyyəti böyük rol oynayır. Gömrük siyasəti ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri şəraitində dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin əsas vasitələrindən biridir. Gömrük sisteminin əsas məqsədi və vəzifəsi aşağıdakılardır:

a) Azərbaycanın strateji Milli-dövlət maraqlarının

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

təmin edilməsi;

- b) Milli iqtisadiyyatın rəqabətə davamlılığının və sosial-iqtisadi effektivliyinin artırılması;
- c) Ölkənin milli təhlükəsizliyinin lazımi səviyyədə qorunması;
- d) Xarici iqtisadi fəaliyyət dairəsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

Gömrük sisteminin fəaliyyəti ölkənin iqtisadi vəziyyəti, onun dünya təsərrüfatında tutduğu mövqe ilə sıx bağlıdır.

Azərbaycan tarixən böyük ticarət yollarının kəsişdiyi bir ərazidir. Öz təbii imkanlarına görə Azərbaycanın bir çox ölkələrlə çox qədim zamanlardan iqtisadi əlaqələri mövcud olmuşdur. Bundan əlavə bir sıra ölkə və xalqların ticarət əlaqələri Azərbaycan ərazisindən keçməklə aparılmışdır. Belə şəraitdə Azərbaycan ərazisində mövcud olan dövlətlər üçün ölkəyə gələn və gedən tacirlərdən alınan gömrük vergisi mühüm gəlir mənbəyinə çevrilmişdi. Müxtəlif dövrlərdə gömrük rüsumu müxtəlif formalarda həyata keçirilirdi. İlk mütərəqqi vergi İslahatı Ağqoyunlu dövlətinin hökmdarı Uzun Həsən tərəfindən aparılmışdır. Onun dövründə ilk vergi məəcəlləsi - «Qanunnamə» hazırlanmışdır.

Maraqlıdır ki, bu «Qanunnamə» nəinki XV əsrdə, eləcə də XVI əsrdə həm Səfəvilər dövləti ərazisində, həm də əvvəllər Ağqoyunlular dövlətinin Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqeyinin daha da möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir.

Heydər Əliyevin strategiyasını layiqlə davam etdirən Azərbaycanın Prezidenti İlham Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyətinin uğurlarına bariz nümunə kimi 2008-ci ilin mart ayında BMT-nin Baş Assambleyasının Azərbaycan-Ermənistan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair qəbul etdiyi xüsusi qətnamə ola bilər. Bu qətnamə birmənalı şəkildə Ermənistanın təcavüzkar olduğunu, Azərbaycanın mövqeyinin ədalətli olduğunu bir daha təsdiq etdi. Həmin qətnaməyə görə Ermənistan işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarını qeyd-şərt-

FƏSİL IV

siz və qısa müddətdə azad etməlidir. Bu qətnamə ölkəmizin iqtisadi yüksəlişinin və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin yorulmaz siyasi fəaliyyətinin nəticəsidir.

Avropanın, Asiyanın və dünyanın müxtəlif ölkələri ilə Azərbaycanın iqtisadi əlaqələrini ayrı-ayrı dövlətlərin hamısının təmsalında sadalamadan demək olar ki, bütün beynəlxalq və regional proseslərdə Azərbaycan konstruktiv, sülhsevər mövqə nümayiş etdirir. Azərbaycanın siyasi, diplomatik və iqtisadi sahələrdə uğurları dahi Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi strateji istiqamətlər və prinsiplər və onun layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyəti ilə bağlıdır.

4.2. BMT-nin ixtisaslaşmış təşkilatları və Azərbaycan Respublikası iqtisadi diplomatiyası

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin çoxtərəfli iqtisadi diplomatiyasından söz açarkən BMT-nin ixtisaslaşmış qurumlarına daxil olmasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu yöndə əməkdaşlıq iqtisadi, maliyyə, kənd təsərrüfatı, bir sözlə, bütün həyatı sahələri əhatə edir. Bu qurumların fəaliyyətinə qoşulmaqla Azərbaycan de-fakto dünya iqtisadi məkanına inteqrasiya etməyə başladı.

İlk növbədə YUNİDO ilə əməkdaşlığın aspektlərinə diqqət yetirək. Bu həm də BMT İnkişaf Proqramı ilə əməkdaşlığın mühüm qoludur. Azərbaycan BMT iqtisadi diplomatiyasına 1992-ci il may ayının 26-da qoşulmuşdur. Bundan iki ay əvvəl martın 2-də respublikamız BMT-yə üzv qəbul olunmuşdur. Həmin ilin sentyabrında Azərbaycanın nümayəndə heyəti bu təşkilatın Rumıniyada keçirilən konfransında iştirak etmişdir (6-8 sentyabr, 1992-ci il). Bundan sonra keçirilən bütün tədbirlərdə mütəmadi iştirak etmiş, YUNİDO isə öz növbəsində Azərbaycanın sənayesinə çox böyük maraq göstərmiş və gənc müstəqil dövlətə texniki yardım layihələrini təsdiqləmək məqsədi ilə xüsusi missiya

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

göndərmişdir.

Hələ o vaxtlar Sumqayıt şəhərində Azad İqtisadi Zona yaradılması təklifi ortaya qoyulmuşdur. Respublikamızın ikinci böyük sənaye şəhərinin infrastrukturunun yeniləşməsinə maliyyə dəstəyi ayıran YUNİDO digər istiqamətlərdə də Azərbaycanla əməkdaşlığa önəm verir. Təkcə Sumqayıtın Azad İqtisadi Zonaya çevrilməsinə YUNİDO 12 milyard dollardan artıq vəsait tələb olunduğunu hesablamış və bunun reallaşması üçün danışıqlara başlamışdır. Bu şəhərdə neft, kimya və toxuculuq sənayesinin inkişafına xüsusi önəm vermişdir. Sumqayıt layihəsinin mərhələlərlə həyata keçirilməsinə start verilən gündən tanınmış şirkətlərin (“Con Braun LTD”, “Kura Treyd and development LTD”, “Kelleq limited” və s.) nümayəndələri Azərbaycana gəlmiş, danışıqlar aparmış və sazişlər imzalamışlar.

1996-cı il iyulun 31-də Bakıda Sumqayıt layihəsinin ikinci mərhələsinə dair saziş imzalanmış və Sumqayıt biznes mərkəzi yaradılmışdır.

YUNİDO-nun Azərbaycanda fəaliyyəti geniş və əhatəlidir.

İqtisadi diplomatiyanın daha çevik və dinamik olması, bilavasitə maliyyə problemlərinin həll olunması səviyyəsinədən asılıdır. Odur ki, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk illərində üzləşdiyi maliyyə çatışmazlığı nəzərdə tutulan layihələrin reallaşmasına əngəllər yaradırdı. Bundan savayı, Sovetlər birliyi tərkibində illərlə qurulmuş infrastrukturun bir-birilə əlaqələrinin qırılması üzündən iqtisadiyyatın iflic vəziyyətə düşməsi hər hansı bir iqtisadi inkişafdan yaxın dövr üçün danışmağı çətinləşdirirdi. Məhz belə şəraitdə BMT-nin dəstəyi yetərli oldu. 1992-ci ilin aprelində (22 aprel) Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) Vaşinqtonda keçirilən Direktorlar Şurası Azərbaycanın bu təşkilatda qəbul edilməsini tövsiyə etmiş və onun üçün 78 milyon SDR alqı hüququ müəyyənləşdirilmişdir. Məhz həmin iclasda Azərbaycanın BVF-yə üzvlüyünə baxılması qərarlaş-

mışdı.

Elə həmin dövrdən gənc respublikanın həyatında yeni bir mərhələ başladı. Dünya Bankı Beynəlxalq Maliyyə qurumlarına keçmiş SSRİ dövlətlərinin sənaye potensialının gücləndirilməsinə maliyyə yardımlarının ayrılmasını məqsədəuyğun sayırdı və bu zaman neft hasil edən dövlətlərə birinci növbədə kredit ayrılmasını daha vacib bilirdi. Bu isə Azərbaycan Respublikasına önəm verildiyinə bir işarədir. Odur ki, respublikamızda iqtisadi islahatların keçirilməsi proqramlarının layihələrini qiymətləndirmək üçün BVF ekspertlərinin səfərləri baş tutmuşdur.

Eyni zamanda respublika hökuməti DB və BVF ilə əməkdaşlığın qanunvericilik bazasını qısa müddətdə hazırlayıb Milli Məclisin təsdiqinə vermişdir. 1992-ci ilin 19 avqustunda BVF və BYİB-nin saziş və konvensiyalarının Azərbaycan Respublikasında tətbiqi haqqında qanun qüvvəyə minmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının BVF-də kvotası 117 milyon SDR təşkil edir. Bu isə təqribən 175 milyon ABŞ dolları qədərdir.

Azərbaycan Respublikası Milli Bankının fəaliyyətinin yeni şəraitə uyğunlaşması məqsədi ilə BVF statistik bölmə yaradılmasını məsləhət gördü. Burada məqsəd bankın valyuta əməliyyatlarının qeydiyyatı, uçotu və bu əsasda Azərbaycan manatının emissiyasını araşdırmaq idi.

Artıq inamla qeyd etmək olar ki, BVF və DB maliyyə yardımları respublika iqtisadiyyatında sistemli dəyişikliklər mexanizmini təkmilləşdirmək imkanı verdi, makroiqtisadiyyatın sabitləşməsinə nail olundu. Ən başlıcası isə Azərbaycan neft dövləti olaraq müstəqil şəkildə dünya arenasına çıxdı. 1994-cü ildə (20 sentyabr) "Əsrin müqaviləsi" imzalandı. Bu hadisə həm də beynəlxalq maliyyə qurumlarını, o cümlədən də BVF-ni Azərbaycana daha yaxın olmağa sövq etdi. Azərbaycan isə öz növbəsində həm daxili stabilliyin hesabına, həm də xarici dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı iki-

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

tərəfli və çoxtərəfli sazişlərin bağlanması hesabına keyfiyyətə yeni iqtisadi diplomatiya məkanına yeni imkanlarla daxil oldu.

Belə qənaətə gəlinməlidir ki, ayrılan yardımların gənc respublika üçün zəruriliyi ilə yanaşı BMT-nin ixtisaslaşmış qurumlarının şərtlərinin də öz çətinlikləri vardır. O vaxtlar kredit ayrılmasına çətinlik yaranan Ermənistan – Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mövcudluğu idi. Yəni, siyasi sabillik şəraitinin yaradılması maliyyə bağlanmalarının taleyini müəyyənləşdirirdi.

Bundan savayı Azərbaycan hökumətinin iqtisadi proqramları BVF tərəfindən bəyənilməli, kredit emissiyasını aşağı salmaq yolu ilə makroiqtisadiyyatı sabitləşdirmə siyasətinin aparılması, inflyasiya səviyyəsinin aşağı salınması yolu ilə makroiqtisadi sabitlik əldə olunması, iqtisadi islahatların davamlı olması, özəlləşdirmənin sürətlə aparılması, iqtisadi valyuta rejiminin, xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi və s. həyata keçirilməlidir.

Bu şərtlərin hamısı gələcəkdə Azərbaycanın öz borclarını ödəmək imkanlarına hesablanırdı. Bir növ bu fəaliyyətdə risk dərəcəsi aparıcı faktor kimi ön plana çəkiliirdi.

Ümumiyyətlə, maliyyə xarakterli qurumlar üçün bu olduqca xarakterik bir haldır. O ki, qaldı Azərbaycana münasibətdə BVF-nin risklə yanaşması üçün şübhə yeri yox idi. Bu mötəbər təşkilatın ekspertləri bir çox dövlətlərin illərlə keçə bilmədiyi yolu Azərbaycanın tezliklə keçəcəyini dəqiq hesablaya bilmişdir.

Bu əsasda bir neçə incəliyi də açıqlamaq zəruridir. Birinci növbədə borc alan dövlət öz iqtisadi inkişafının istiqamətlərini özü müəyyənləşdirir və buna müvafiq layihələr təklif edir. Deməli, təşəbbüs göstərilməsi dövlətə məxsusdur. Aktivlik səviyyəsinə görə Azərbaycan Respublikası müstəqilliyin ilk illərində MDB dövlətlərindən xeyli irəlində dururdu. Təkcə 1992-ci il dekabrın 15-də Dünya Bankı və BVF

FƏSİL IV

Parısdə keçirilən Direktör Şurası iclasına 62 layihə təqdim etmişdi. Sonrakı illərdə bu sıra xeyli çoxalmışdır.

Ancaq layihələr də təsadüfi istiqamətləri əks etdirməməli və ekspertlərin marağına cavab verməlidir. Əks halda hər hansı layihənin həyata keçməsi qeyri-mümkün olur.

Misal üçün "Stand by" proqramı üzrə Azərbaycan Respublikasına kreditlərin ayrılması uğurlu sayılmalıdır.

4.3 Azərbaycan iqtisadi diplomatiyası, ABŞ və aparıcı Qərbi Avropa dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafı

Azərbaycan Respublikası iqtisadi diplomatiyasının müvəffəqiyyətlərini əyani şəkildə görə bilmək üçün ABŞ və dünyanın aparıcı Qərbi Avropa dövlətləri ilə münasibətlərimizə bir qədər diqqətlə nəzər yetirmək lazımdır. Bu Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin geniş bir coğrafiyanı əhatə etməsi haqqında təəssürat formalaşdıracaqdır.

Azərbaycan-ABŞ iqtisadi əlaqələri

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycanda müstəqillik haqqında Konstitusiya aktı qəbul ediləndən sonra onun müstəqilliyini ilk tanıyan dünya dövlətlərindən biri də ABŞ oldu. Həmin il dekabrın 25-də Vaşinqton öz müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan dövlətini rəsmi tanıdığını bəyan etdi və tezliklə iki dövlət arasında diplomatik münasibətlər yaratmaq üçün müəyyən addımlar atdı. 1992-ci il fevralın 12-də ABŞ-ın dövlət katibi Ceyms Beyker iki ölkə arasında rəsmi münasibətlər yaratmaq məqsədilə Bakıya səfərə gəldi. O, rəsmi Bakıdan Azərbaycanda həyata keçirilən daxili və xarici siyasət, iqtisadi islahatlar, Dağlıq Qarabağ problemi və Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi haqqında geniş məlumat almış, ABŞ-ın bu dövlətlə gələcək, əlaqələrinin mühüm aspektlərini müzakirə etmişdir. Səfərdən bir az sonra, 1992-ci il martın 17-də ABŞ Bakıda özünün səfirliyini

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

açmış, 18-də isə iki dövlət arasında rəsmi diplomatik münasibətlər yaradılmışdır. Bunun ardınca, 1992-ci ilin aprelinde Vaşinqton hökuməti Senatın ATƏM üzrə komissiyasının sədri senator Dennis de Konsini başda olmaqla ABŞ Konqresinin nümayəndə heyətini Bakıya göndərdi. Həmin ilin noyabrda Azərbaycan Vaşinqtonda öz səfirliyini açdı.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin ABŞ-a səfərləri ABŞ-ın imkanlı maliyyə-kredit qurumlarının Azərbaycana meyil göstərən neft şirkət və birliklərinə qoşulmasına da ciddi təkan verdi. Bir qayda olaraq, bu ölkənin maliyyə-kredit idarələri ABŞ-ın tam siyasi və beynəlxalq himayəsi altında olmayan, Amerikada dəstəklənməyən və onun strateji tərəfdaşı hesab olunmayan ölkələrə sərmayə qoymağa xüsusi səy göstərmirlər. Lakin səfərin nəticəsi olaraq, bu yönümdə vəziyyətdə ciddi dəyişiklik baş verdi və nəinki ABŞ-ın güclü maliyyə-kredit strukturlarının Azərbaycanda fəaliyyət göstərmək istəyən neft kompaniyalarına qoşulması meyili müşahidə olundu, habelə, bu sahədə işlərin gücləndirilməsi qərarlaşdırıldı.

"Azadlığı müdafiə aktı"na "907-ci düzəliş"in aradan qaldırılması ətrafında tam yekdil fikir formalaşdı.

Heydər Əliyevin ABŞ-a tarixi səfərləri nəinki bu iki ölkənin strateji əməkdaşlığının möhkəmləndirilməsində keyfiyyətə yeni bir mərhələ, habelə, bu əməkdaşlığın fundamental əsaslarının bir daha sınaqdan çıxmasında vacib əhəmiyyət daşıyan hadisə oldu. Məhz bu səfər sayəsində Amerika ictimaiyyəti ABŞ-ın Azərbaycanla strateji tərəfdaşlığa meyil etməsini şərtləndirən əsas amilləri tam aydınlığı ilə dərk etmək imkanı qazandı. Bu amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

İlk növbədə, Azərbaycan dövlətinin ABŞ-ın xarici siyasət prinsiplərinə və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun daxili və xarici siyasət yeritməsi. Səfər zamanı

FƏSİL IV

keçirilən bütün görüşlərdə ABŞ-ın prezidentindən tutmuş maliyyə və iş adamlarına qədər bütün dairələrdə Azərbaycan Prezidentinin 1993-cü ildən başlayaraq yeritdiyi daxili siyasət, həyata keçirilən demokratik dövlət quruculuğu prosesləri, hüquqi və iqtisadi islahatlar, ictimai-siyasi həyatın demokratikləşdirilməsi, bazar iqtisadiyyatı və dünya birliyinə inteqrasiya istiqamətində atılan mühüm addımlar və bunun Azərbaycanın mövcud vəziyyətində əks olunması çox yüksək qiymətləndirildi və dəstəkləndi.

İkincisi, Azərbaycanın bölgədə tutduğu coğrafi mövqe və beynəlxalq aləmdə kəsb etdiyi geostrateji əhəmiyyəti, MDB dövlətləri, Rusiya, Türkiyə və İranla bağlı yeritdiyi özünəməxsus siyasət, MDB çərçivəsində Ukrayna, Gürcüstan, Moldova, Orta Asiya dövlətlərinə xüsusi münasibəti və onları öz arxasınca aparması, bölgə dövlətlərinin bütün təzyiq və təxribatlarına, müstəqilliyə və Qərbbə meyilliliyə qarşı çevrilmiş hərəkətlərinə mətanətləsinə gərməsi, ayrı-ayrı dövlətlərin imperiya siyasəti qarşısında sipər çəkməsi, tam müstəqil siyasət yeritməsi və bu yolda inamla addımlaması Amerikada tam dəstək aldı və respublikamızın bu dövlətin strateji tərəfdaşına çevrilməsi işini sürətləndirdi.

Beləliklə, Prezident Heydər Əliyevin yürütdüyü daxili və xarici siyasətin, həm Azərbaycan, həm də Qərb və ABŞ-ın maraq və prinsiplərinə tam cavab verməsi, Azərbaycanın Qafqaz regionunda və Xəzərətrafi bölgədə malik olduğu geostrateji mövqe və iqtisadi əhəmiyyət də əlavə olunmaqla, ABŞ-ın strateji tərəfdaşları sırasına daxil edilməsini şərtləndirən əsas amillər hesab olunmalıdır.

2001-ci ildən - yeni əsrin başlanğıcından Azərbaycan-ABŞ münasibətləri strateji partnyorluq istiqamətində yüksələn xətlə inkişaf etmişdir. Ümumiyyətlə, 1998-2012-ci illərdə iki ölkə arasındakı əlaqələr bütün sahələr üzrə - siyasi, iqtisadi, regional əməkdaşlıq, beynəlxalq

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

təhlükəsizlik və hərbi məsələlər üzrə genişləndirilmiş və daha da inkişaf etdirilmişdir.

İki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələr, ABŞ-ın Xəzər bölgəsi və Cənubi Qafqazda Azərbaycanın həyata keçirdiyi transmilli layihələrdə iştirakı intensiv xarakter daşmışdır. Bu istiqamətdə Amerikanın bir tərəfdən öz şirkətləri vasitəsilə Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi və istehsalı, digər tərəfdən bu ehtiyatların dünya bazarına sərbəst çıxışını təmin etmək məqsədilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəmərlərinin çəkilməsindəki xüsusi rolunu qeyd etmək lazımdır. Bundan başqa, ABŞ Şərq-Qərb nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizininin (TRASEKA layihəsi) reallaşmasında, Azərbaycanda struktur islahatlarının və iqtisadi liberallaşmanın həyata keçirilməsində də Avropa Birliyi ilə çiyin-çiyinə çalışmışdır.

İki ölkə arasındakı ikitərəfli və çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlıq, transmilli layihələrin reallaşmasındakı birgə fəaliyyətin müxtəlif aspektlərini müzakirə etmək məqsədilə çoxsaylı rəsmi görüşlər keçirilmişdir. Bunlardan 1999-cu il avqustun 18-də ABŞ-ın energetika naziri V.Riçardsonun Azərbaycana səfəri və dövlət rəsmilərlə keçirdiyi görüşləri, 2002-ci il yanvarın 29-da dövlət katibinin Avrasiya məsələləri üzrə köməkçisi E.Consun Bakıya səfəri və Prezident Heydər Əliyevlə apardığı danışıqları, 2002-ci il sentyabrın 17-də ABŞ-ın yeni energetika naziri S.Abrahamın Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin açılış mərasimində iştirakı və Prezident Heydər Əliyevlə keçirdiyi görüşü, 2003-cü il fevralın 23-də ABŞ prezidenti Corç Buşun dəvəti ilə bu ölkəyə səfər etmiş Azərbaycan Prezidenti Ulu Öndər Heydər Əliyev iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirdi. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev bu siyasəti uğurla davam etdirir.

FƏSİL IV

Siyasi, iqtisadi, sosial və humanitar saxələrdə keyfiyyətə yeni xarakter alan və beynəlxalq münasibətlər sistemində güclü siyasi arxitekturala çevrilən Azərbaycan-ABŞ əlaqələri pozitiv şaxə alaraq daha dərin mənə və məzmun kəsb etməkdədir. Hər iki ölkənin formalaşdırdığı geniş və güclü əməkdaşlıq platforması regionda dinamikliyi və uzunömürlü humanitar gələcək üçün siyasi hərarəti ilə diqqəti cəlb edir. Münasibətlərin dərinləşməsinə hər il bir çox iqtisadi komponentlərin əlavə olunması ABŞ-Azərbaycan əməkdaşlığına impuls verir, yeni seqmentlər qatır. ABŞ-ın dövlət başçısı Barak Obamanın bəyan etdiyi kimi “Azərbaycanın ABŞ kimi öhdəlikli və loyall tərəfdaşı var”.

Bakıda keçirilən 20-ci “Xəzər Neft-Qaz” sərgisi ilə bağlı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə ünvanladığı məktubda cənab Obama ölkələr arası güclü iqtisadi-siyasi dialoqun əməkdaşlığa böyük töhfə verməsinə diqqət çəkərək respublikamızın ABŞ və dünya dövlətləri üçün etibarlı tərəfdaş olmasını təqdir edir. “Azərbaycanın neft sərvətləri şaxələndirilən iqtisadiyyatın inkişafını dəstəkləməyə, qanunun aliliyini möhkəmləndirməyə, Azərbaycan xalqının həyat səviyyəsini yüksəltməyə kömək edəcək. Azərbaycan ABŞ kimi etibarlı tərəfdaşa malikdir. Və mən gözləyirəm ki, bizim əməkdaşlığımız uzun illər davam edəcək” deyərək, bildirən ABŞ prezidenti münasibətlərin gələcəkdə ən strateji birgə layihələrin reallaşmasına imkan verəcəyinə əminliyini ifadə edib.

Azərbaycanın beynəlxalq tərəfdaşları arasında ən ön yerlərdən birini tutan və güclü siyasi etibarlılıq və etimadlılıq nümayiş etdirən Amerika strateji tərəfdaşlığın əsas brendlərindən birinə çevrilməsini öz siyasi qətiyyəti ilə nümayiş etdirib, təsdiq edib. Eyni zamanda, Azərbaycan ikitərəfli əlaqələrdə öz siyasi diplomatiyası ilə tərəfdaşlıqda səmimi və praqmatikliyini bariz şəkildə təsdiqləyib.

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

Azərbaycanın xarici siyasət kursu genişkomponentli, genişdiapazonlu balanslaşdırılmış təməllərə söykənən müstəvidə və tarazlı kursa uyğun müəyyən olunub. Bu kurs müəyyənləşdirilərkən ilk növbədə bütün tərəflərlə bərabər və qarşılıqlı hörmət prinsiplərinə əsaslanır. Ötən illər ərzində Azərbaycanın ABŞ-la balanslaşdırılmış xarici siyasət kursu bir qədər də möhkəmlənərək həm post-sovet ölkələri, həm də Avropanın, Asiyanın, Amerikanın, eləcə də Afrika və Yaxın Şərq dövlətləri ilə səmimi münasibətlərin simvoluna çevrilib. Respublikamızın Amerika ilə münasibətləri səmimi dostluq münasibətlərinə, qarşılıqlı maraqlara söykənərək inkişaf edir. Tərəfdaş dövlətlərlə siyasi-iqtisadi əlaqələr çox fəal siyasi dialoq mühitində inkişaf edərək iqtisadi əməkdaşlığa, elmi-mədəni əlaqələrin yüksəlməsinə, humanitar əməkdaşlığa öz töhfəsini verməkdədir. “Bizim münasibətlərimizin formatı kifayət qədər genişdir” - deyə bütün ölkələrlə mehriban, fəal əməkdaşlıq mühitini zənginləşdirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ötən 10 ildə sıx münasibətlərin intensivləşməsinə nail olub.

Xarici tərəfdaşlarla ən yüksək formatda əlaqələrin və dinamik təmasların möhkəmlənməsi və yeni frazaya daxil olmasında bu fundamental konsepsiyanın müəllifi, birbaşa təşəbbüskarı və ideoloqu kimi Prezident İlham Əliyevin qətiyyətli addımları ilbəlil öz təsir gücünü artırır, dövlətlərarası əlaqələrin daha çoxçalarlı inkişafına zəmin yaradır. Kamil və geniş, global dünyagörüşə, analitik təhlil bacarığına, praqmatik baxışlara malik olan mükəmməl siyasi xadim olan Prezident İlham Əliyev özünəməxsus idarəçilik keyfiyyətləri ilə regionda digərləri üçün örnək ola biləcək ənənələri formalaşdırır, daim yeniliklər axtarışında olduğunu öz əməli nəticələri ilə nümayiş etdirir. Ölkəmiz milli maraqlar çərçivəsində dünyanın bütün aparıcı beynəlxalq təşkilatları ilə, o cümlədən, böyük dövlətlərlə

FƏSİL IV

münasibətlər qurur, əlaqələrini genişləndirir və inkişaf etdirir. Azərbaycan-ABŞ münasibətləri də bu kriteriyalara söykənir. Bütün bu müsbət meyillərin ən yaxşı təzahürləri də məhz ABŞ-Azərbaycan əlaqələrinin hər bir sektorunda özünü göstərməkdədir. Bölgədə müəyyən iqtisadi maraqlarını gerçəkləşdirməyə çalışan ABŞ-la münasibətlər xarici investisiyaların cəlb edilməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya, qlobal əhəmiyyətli regional layihələrin reallaşdırılması, ölkənin maliyyə gəlirlərinin artırılması və digər bu kimi hədəflərə yönələn Azərbaycanın mənafeələrinə uyğundur.

ABŞ Azərbaycanın strateji tərəfdaşı olmaqla yanaşı, tərəflər arasında bir çox istiqamətləri əhatə edən yüksək səviyyəli münasibətlər mövcuddur. Tərəflər arasındakı münasibətlərin hazırkı səviyyəsi məmnunluq doğurur. İstər ikitərəfli qaydada, istərsə də beynəlxalq qurumlar çərçivəsində əməkdaşlığımız yüksələn xətt üzrə inkişaf edərək getdikcə öz əhatə dairəsini genişləndirməkdədir. Azərbaycan Birləşmiş Ştatlarla geniş iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri qurub. Bu əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini isə Azərbaycanda neft və qaz sektorunun inkişafı, yeni boru kəmərlərinin tikintisi və istismarı, Şərq-Qərb dəhlizi boyu infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi, qeyri-neft sektoru sahəsində qarşılıqlı ticarətin genişləndirilməsi və s. təşkil edir.

İki ölkə arasında iqtisadi münasibətlərin genişlənməsinin göstəricilərindən biri olaraq ticarət dövriyyəsinin həcmi də ildən-ilə artmaqdadır. Hazırda Azərbaycanla Birləşmiş Ştatlarla xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 1,8 milyard dollar təşkil edir. Azərbaycan Respublikası ixracında isə ABŞ 715,66 dollarla 4-cü yeri tutmaqdadır.

ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin inkişafını şərtləndirən ən əsas məqamlardan biri Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatları, həmçinin bu ehtiyatların daşındığı əsas tranzit

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

ölkəsi olmasıdır. Qeyd edək ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum enerji daşınması layihələrinin reallaşmasında Amerikanın da dəstəyi olub, bu amil, rəsmi Vaşinqtonun ümumilikdə Cənubi Qafqaz bölgəsinin, regionda dövlətlərarası münasibətlərin inkişafında maraqlı olduğunu göstərir. Amerika hazırda Azərbaycanın düzənlədiyi yeni trans-enerji-kommunikasiya layihələrinin reallaşmasına dəstək verən aparıcı dövlətdir. Ötən ilin sonlarında Azərbaycan və Türkiyənin birgə təşəbbüsü ilə ən yeni tarixdə mühüm iqtisadi hadisəyə çevrilən Trans Anadolu Qaz Boru Kəməri (TANAP) layihəsinin reallaşdırılması haqqında sazişin imzalanmasına da ən böyük dəstək rəsmi Vaşinqtondan gəldi. Ötən illər ərzində regionda strateji əhəmiyyətə malik trans-enerji dəhlizlərinin gerçəyə çevrilməsində bilavasitə iştirak edən ABŞ TANAP-ı müasir enerji coğrafiyasının əsas nöqtəsi və enerji marşrutlarının şaxələndirilməsində ən ana arteriyalardan hesab edir. Həmin layihə ilə bağlı sazişin imzalanmasından sonra ABŞ hökuməti Azərbaycanın müəllifi olduğu enerji marşrutlarının sırasının daha da genişlənməsini xüsusilə təqdir edən bir bəyanatla çıxış etdi. ABŞ dövlət katibi Hillari Klinton Türkiyə və Azərbaycan arasında imzalanmış qaz tranzitinə dair sazişi alqışlayaraq nəql olunacaq yanacaqın bölgədə geniş əməkdaşlıq formatının güclənməsinə, təhlükəsizlik şəbəkələri sisteminin möhkəmlənməsinə səbəb olacağını diqqətə çatdırdı. Göründüyü kimi, Birləşmiş Ştatların Cənubi Qafqaz regionunda sülhün, sabitliyin, təhlükəsizliyin təminatçısı olan, regionda sülh şəbəkəsinin qarantına çevrilən Azərbaycanın və Türkiyənin bu cür əhəmiyyətli addımlarını alqışlayır. Hər iki ölkə rəsmiləri əlaqələrin inkişaf etdirilməsində maraqlı olduqlarını dəfələrlə nümayiş etdirib və hazırda bütün sahələrdə əməkdaşlıq həyata keçirilməkdədir.

FƏSİL IV

Azərbaycan-Böyük Britaniya iqtisadi əlaqələri

Azərbaycan Böyük Britaniyanın aparıcı tərəfdaşlarından biridir. 2005-ci ildə Azərbaycanın Böyük Britaniyaya ixracı 4,2 milyon funt sterlinq təşkil edib. Azərbaycan Böyük Britaniyadan idxalın həcminə görə ikinci yerdədir. Britaniya parlamentinin üzvü, Sənaye və Energetika məsələləri üzrə dövlət naziri Malkolm Viks 2007-ci ilin sentyabrında Azərbaycana səfər etmişdir. Avropa məsələləri üzrə nazir Cim Mörfi isə Azərbaycanda 2008-ci ilin may ayında olmuşdur. Britaniyanın ticarət məsələləri üzrə naziri Lord Diqbi Cons Bakıya 2008-ci ilin iyun ayında gəlmişdir. Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun Prezidenti Samir Şərifov (2006- ci ildən maliyyə naziri vəzifəsində çalışır) 2005-ci ilin 17 mart tarixində Londonda keçirilən mineral ehtiyatların hasilatı ilə məşğul olan sənaye sahələrində Şəffaflıq Təşəbbüsü (MHŞT) üzrə 2-ci beynəlxalq konfransda iştirak etmişdir. 1994-cü ildən başlayaraq, Azərbaycan və Böyük Britaniya enerji sahəsində uğurlu əməkdaşlıq modeli yaratmışlar. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, "Şahdəniz" qaz layihəsi və "Azəri-Çıraq-Günəşli" neft yataqları, bütövlükdə, "British Petroleum" şirkətinin ən böyük xarici layihəsi hesab olunur. Hazırda Azərbaycanda təxminən 170-ə qədər böyük, orta və kiçik Britaniya şirkətləri fəaliyyət göstərir. Bu şirkətlərin əksər hissəsi neft və qaz sahəsində fəaliyyət göstərsə də, bu əməkdaşlıq son illərdə pərakəndə satış, informasiya texnologiyaları, layihələrin idarə olunması, maliyyə-bank xidmətləri və kənd təsərrüfatı kimi sahələrə doğru genişlənir. Bu gün Azərbaycanın modernləşməsində Britaniya təcrübəsi və sənayesinin imkanlarından istifadə olunur və heç də təsadüfi deyildir ki, paytaxt Bakıda aparılan əsas tikinti layihələri məhz Britaniyanın məsləhətçi və layihə-idarəetmə şirkətləri tərəfindən idarə olunur.

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

Azərbaycan-Almaniya iqtisadi əlaqələri

Almaniya şirkətləri Azərbaycana birbaşa investisiya yatırmaqda maraqlıdır. Azərbaycan 150 ölkə ilə ticarət əlaqələri qurub və Almaniya Azərbaycanın mühüm tərəfdaşlarından biridir: “İki ölkə arasında ticarət-iqtisadi əlaqələr ilbəl inkişaf edir. Azərbaycan statistikasına əsasən, 2011-ci ildə tərəflər arasında ticarət dövriyyəsi 2010-cu ilə nisbətən 2 dəfə, bu ilin ilk 4 ayı ərzində isə ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 3 dəfə artıb”. Azərbaycan və Almaniya ticarət və investisiya sahəsində əməkdaşlığa dair işçi qrup yaradıb. Bu qrupun ilk iclası ötən il Berlində keçirilib, ikinci iclası isə bu ilin noyabrında Bakıda keçiriləcək. Hazırda Azərbaycanda 100-dən çox Almaniya şirkəti fəaliyyət göstərir. Onlar əsasən infrastruktur sahələrini əhatə edir. Eyni zamanda Azərbaycan şirkətlərinin də Almaniya fəallığı artır. Almaniya Azərbaycana 20,1 mln. avro həcmində qrant, 40,5 mln. avro texniki yardım və 244 mln. avro həcmində kredit ayırıb. Bu günədək Almaniya Azərbaycana 450 mln. ABŞ dolları həcmində investisiya yatırıb. Hazırda ümumi həcmi 460 mln. avro təşkil edən 10 layihə üzrə Almaniya şirkətləri podratçı qismində çıxış edir. Azərbaycan Almaniyanın 7-ci neft tədarükçüsüdür.

Azərbaycan-Fransa əlaqələri

Azərbaycan - Qafqaz ölkələri içərisində Fransanın ən sıx kommertiya əlaqələri yaratdığı ölkədir, bu, xüsusilə onun karbohidrogenlərlə təchizatı ilə əlaqədardır. Azərbaycanla adətən yüksək olan və 2005-ci ildə 494 milyon olan ticarət dövriyyəsi, 2005-ci Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, 2006-cı ildə Bakı-Tbilisi- Ərzrum qaz kəməri və Azəri-Çıraq-Günəşli yatağında istehsalın artması nəticəsində iki dəfə yüksəlmiş və 2008-ci ildə 1,8 milyard, 2011-ci ildə isə 3,2 milyard avroya çatıb, bu yüksəliş liviya neftinin Azərbaycan nefti ilə əvəz edilməsi nəticəsində olmuşdur.

FƏSİL IV

2012-ci ildə ticarət dövriyyəsi yenidən aşağı düşmüş və 1,9 milyard avro təşkil edib (-40%), 2008-ci il səviyyəsinə enib, Fransa idxalının 99%-ni təşkil edən karbohidratların alınmasının aşağı düşməsi nəticəsində olub. Bütün məhsullar nəzərə alınmaqla 2011-ci ildə Azərbaycanla ticarət əlaqələrində 2-ci yerdə olan Fransa 2015-ci ildə 5-ci yerə düşüb. İdxal 2012ci ildə 1,76 milyard avro təşkil edib, ondan əvvəlki il isə 3,15 milyard avro olub, 1,75 milyard avroya neft alışı ilə Fransa Azərbaycanın 3-cü neft alıcısı olub. Azərbaycana ixracat 2008- ildə 150 milyon avro təşkil edib, sonrakı illərdə azalaraq 2012-ci ildə yenidən yüksələrək 164,9 milyon avro təşkil edib və Azərbaycana ixrac edən ölkələr arasında Fransa 10-cu yeri tutub. İdxalla müqayisədə Azərbaycana ixrac daha çox səhəlidir, əsasən təchizat avadanlıqlarından (50,6%) informatika və elektronika avadanlıqlarından, sənaye və /və ya kənd-təsərrüfatı avadanlıqlarından, digər sənaye məhsullarından (28,7%), məsələn, kimyəvi, kosmetik, metal məmulatlarından ibarətdir. Neft və neft məhsullarından savayı, fransız müəssisələri bank, elektrik enerjisi və ətraf mühitin qorunması və istehlak malları sektorlarında fəaliyyət göstərir. Fransız müəssisələri neft və neft məhsulları sənayesində daha yaxından iştirak edirlər, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinə idarə edən konsorsiuma daxildirlər. Total bu konsorsiumun 5%-nə və Bakı-Tbilisi-Ərzrum qaz kəmərinin 10%-nə malikdir. 2009-cu il fevralın 27-də Total şirkəti Xəzərin Azərbaycan sektorunda "Abşeron" strukturunun birgə kəşfiyyatı və işlənilməsinin əsas prinsipləri haqqında PSA tipli müqavilə imzalayıb (Totalın pay iştirakı 40%), və az sonra müqavilə çox ümidverici olub. Sonralar GDF Suez şirkəti 20% pay iştirakı ilə konsorsiuma qoşulub. 2008-ci il dekabrın 15-də fransız CNIM şirkəti Bakıda zibil emalı zavodunun tikintisi (346 milyon avro, 2012-ci ilin dekabrında işə salınıb) və zavodun 20 il ərzində

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

istismarı (350 milyon avro) barədə müqavilə imzalayıb. Bu fransız müəssisəsinin Qafqazda imzaladığı ən mühüm müqavilədir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, 2009-cu ilin mayında SYSTRA şirkəti Bakı metropoliteninin genişləndirilməsi mümkünlüyünü öyrənməyi nəzərdə tutan 5,85 milyon avro dəyərində müqavilə imzalayıb. 2010-cu il noyabrın 5-də ARIANSPACE şirkəti Azərbaycanın ilk kosmik peykinin buraxılmasını nəzərdə tutan 93 milyon dollar dəyərində müqavilə imzalayıb, peyk 2013-cü il fevralın 7-də buraxılıb. 2010-cu ilin oktyabrında AXA, Azərbaycanın Mbask sığorta şirkətinin səhmlərinin 51 %-ni alıb. 2011-ci ilin fevralında SADE şirkəti Dünya Bankı tərəfində maliyyələş-dirilən, Şabran və Siyəzən rayonlarının su-kanalizasiya xəttlərinin çəkilməsi, nasos stansiyalarının qurulması və çirkab sularının təmizlənməsinə dair 40 milyon avro dəyərində olan tenderin qalibi olub. 2012-ci ilin fevral ayında DASSAULT firması 85 milyon dollara bir ədəd Falcon təyyarəsi satıb. Aqrar və aqrar-yeyinti sahəsində əlaqələr hələ ki, cüzdür, amma imzlanması gözlənilən və minədək inəyin alınmasını nəzərdə tutan Memorandum of Understanding sayəsində genişlənəcək. Bununla yanaşı 2013-cü ilin birinci yarısı üçün proqramlaşdırılmış kommersiya tədbirləri turizm və dağ idmanı, mülki müdafiə həmçinin ilk dəfə 2015-ci ildə Azərbaycanda keçirilməsi nəzərdə tutulan Avropa olimpiya oyunlarına hazırlıq bizim müəssisələrin tanınmasına imkan verəcək. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan idxal edən müəssisələrin siyasi-kommersiya risklərini sığorta edən "COFACE" İxrac Kredit Agentliyindən xidmətlərindən istifadə edə bilər. İqtisadi əməkdaşlığa dair birgə Fransız-Azərbaycan komissiyası, növbə ilə ildə iki dəfə, bu ölkələrin birində yığılır, komissiyanın qarşısında ikitərəfli əməkdaşlığı stimullaşdırmaq vəzifəsi durur. Birgə komissiyanın 6-cı iclası 2011-ci il

FƏSİL IV

sentyabrın 23-də Parisdə olub, 7-ci 2013-cü ilin ikinci rübündə Bakıda olacaq.

Azərbaycan-İtaliya iqtisadi əlaqələri

Azərbaycan-İtaliya iqtisadi əlaqələri çox uğurla inkişaf edir. Azərbaycan və İtaliya arasında mal dövriyyəsi 2012-ci ilin 10 ayı ərzində \$4,5 mlrd. təşkil etmişdir. Azərbaycanda İtaliya kapitalı ilə 28 şirkət fəaliyyət göstərir. Onlardan 7-si ümumi dəyəri \$800 mln. təşkil edən layihələrin həyata keçirilməsində iştirak edir. Son illər ərzində İtaliya şirkətləri Azərbaycan iqtisadiyyatına \$44 mln. –dan çox investisiya qoyublar. İki ölkə arasında 16 saziş imzalanıb. Bu sənədlər sayəsində iki ölkə sahibkarlarının əməkdaşlığı üçün əlverişli mühit yaradılıb. 2011-ci ilin yekunlarına əsasən, ölkələr arasında ticarət dövriyyəsi \$9,6 mlrd. təşkil edib. Bu göstərici İtaliyanın Avropa İttifaqının 11 ölkəsi ilə ümumi mal dövriyyəsini üstələyir. Azərbaycandan İtaliyaya ixrac edilən məhsulun 95%-ni neft və neft məhsulları təşkil edir. 2011-ci il dekabrın 6-da Bakı Biznes Mərkəzində İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin dəstəyi, Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondunun (AZPROMO) təşkilatçılığı ilə Azərbaycan-İtaliya biznes forumu keçirilmişdir. AZPROMO ilə İtaliya-Azərbaycan Ticarət İnstitutu, Azərbaycan Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyası ilə İtaliya-Azərbaycan Ticarət İnstitutu, həmçinin Azərbaycanın “ASPI Holding” şirkəti ilə İtaliyanın “Usque ad Finem” şirkəti arasında əməkdaşlıq haqqında memorandumlar imzalanmışdır.

Beləliklə, Azərbaycanın bir sıra Avropa və uzaq xarici ölkələr ilə iqtisadi münasibətlərinin iqtisadi diplomatik fəaliyyətdə mühüm əhəmiyyətə malik olması bir daha sübuta yetdi. Yuxarıda təfəsilatı ilə yalnız aparıcı ölkələrdən danışılsa da, söyləmək olar ki, digər Avropa dövlətləri ilə münasibətlər strateji cəhətə malikdir. Milli mənafeələr onu tələb edir ki, bu əlaqələr strateji mahiyyətinə müvafiq

***Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri***

olaraq daim mütəxəssislərin diqqət mərkəzində olsun. Avropa-Azərbaycan əlaqələrinin mütəmadi izlənilməsi yeni konstruktiv təkliflərin irəli sürülməsinə gətirib çıxara bilər. Avropa işgüzar məkanı ilə münasibətlər Azərbaycan istehsalçılarının və ixracatçılarının keyfiyyət anlayışı tələblərinə də müsbət təsir göstərir. Bəlli bir həqiqətdir ki, Avropa məkanında keyfiyyət anlayışı qarşısında tələblər güclüdür.

Azərbaycan-Niderland iqtisadi əlaqələri

Son illərdə Azərbaycan ilə Niderland arasında müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq inkişaf edir və yüksək səviyyəli səfərlər, keçirilən görüşlər ikitərəfli iqtisadi münasibətlərin genişlənməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda Azərbaycanda bank və sığorta, tikinti, sənaye, rabitə, nəqliyyat, xidmət, ticarət, kənd təsərrüfatı və s. sahələrdə 70 Niderland investisiyalı şirkət fəaliyyət göstərir və bu sahələrə Niderland şirkətləri tərəfindən 365 mln. ABŞ dolları həcmində investisiya yatırılmışdır. Azərbaycan və Niderland arasında müxtəlif sahələrdə, o cümlədən iqtisadi sahədə 10-a yaxın sənəd imzalanmışdır. 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikası ixracında Niderland 150,09 milyon dollarla 15-ci yerdə olmuşdur.

Azərbaycan-Avstriya iqtisadi əlaqələri

Avstriya ilə Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələr əsasən iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı, texnika və texnologiya sahələrini əhatə edir. İlham Əliyevin 10 avqust 2009-cü il tarixli sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası ilə Avstriya Respublikası arasında iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı, sənaye, texnika və texnologiya sahələrində əməkdaşlıq üzrə Qarışıq Komissiyanın Azərbaycan Respublikası tərəfindən yeni tərkibi təsdiq edilib. İki ölkə arasında enerji sahəsində böyük işlər görülür. Avstriya Avropa Birliyi tərəfindən dəstəklənən və Xəzər və Orta Asiya regionunun enerji ehtiyatlarının Avropa bazarına daşınması üçün irəli sürülən

FƏSİL IV

"Nabucco" layihəsinin həyata keçirilməsində əsas rol oynayan ölkələrdən biridir. Hazırda Azərbaycanda 40-a yaxın Avstriya şirkəti fəaliyyət göstərir. Həmin şirkətlər Azərbaycanda həyata keçirilən çox böyük və mühüm layihələrin icrasında iştirak edirlər. Bütün bunlar isə Azərbaycan və Avstriya arasında mövcud olan ticarət dövryyəsinin həcmi də artırır. Prezident İlham Əliyev Avstriyaya səfəri zamanı bu istiqamətdə də bir sıra görüşlər keçirib. Səfər zamanı keçirilən bütün görüşlərdə Azərbaycan Prezidentinə və onun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinə çox böyük diqqət və qayğı, isti münasibət göstərildi. Hesab edirəm ki, Prezident İlham Əliyevin Avstriyaya səfəri zamanı keçirdiyi görüşlər gələcək əməkdaşlığın daha da artmasına öz töhfələrini verəcək. Bu nöqteyi-nəzərdən mən qətiyyətlə bildirirəm ki, bu səfər çox əhəmiyyətli və uğurlu səfər idi. Burada xüsusi məqam isə ondan ibarətdir ki, Avstriyanın mütəxəssisləri, siyasi və biznes elitası, o cümlədən digər sahələrdə fəaliyyət göstərən tanınmış adamlar artıq Azərbaycanı çox yaxşı tanıyırlar və ölkəmizlə əməkdaşlığa çox mühüm əhəmiyyət verirlər.

Azərbaycan-Belçika iqtisadi əlaqələri

İki ölkə arasında siyasi münasibətlərdə müəyyən uğurlar əldə olunsada, iqtisadi münasibətlər hələlik istənilən səviyyədə deyil. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün hüquqi-normativ baza olsa da, ticarət dövryyəsinin həcmi çox aşağıdır. Lakin tərəflər iki dövlət arasında iqtisadi münasibətlərin genişləndirilməsinin marağındadır və bu istiqamətdə söyləri daha da genişləndirirlər. Mövcud tendensiya da bu sahədə dönüş olacağından xəbər verir. İqtisadi münasibətlər yeni-yeni inkişaf edir və bu proseslər inkişafa doğru gedir.

Azərbaycan təmsilçilərinin iştirakı ilə 24 sentyabr 2009-cu il tarixində Brüssel şəhərində Belçikanın Flandriya regionunun Sərmayə və Ticarət Agentliyi tərəfindən təşkil

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

olunmuş "Azərbaycan və Gürcüstan: biznes imkanları" adlı seminar keçirilib. Seminar çərçivəsində Azərbaycanın sərmayə və ticarət imkanlarına dair təqdimatlar nümayiş olunub, Belçika şirkətlərinin nümayəndələri ilə görüşlər keçirilib. Bunun davamı olaraq, 23 noyabr 2010-cu il tarixində Bakı şəhərində Azərbaycan və Belçika şirkətlərinin iştirakı ilə Azərbaycan-Belçika biznes forumu təşkil edilib. Forumda hər iki tərəfin təmsilçiləri, habelə Belçikanın Flandriya regionunun əsasən kənd təsərrüfatı, sənaye, nəqliyyat və daşıma, konsaltinq sahələrində ixtisaslaşmış şirkət və qurumlarının nümayəndələri, eləcə də Azərbaycandan müvafiq şirkətlərin nümayəndələri qatılıblar.

Hazırda Azərbaycanda ticarət, nəqliyyat, daşıma, rabitə, habelə kənd təsərrüfatı və yeyinti məhsullarının istehsalı, layihə işləri, tikinti və quraşdırma və s. sahələrdə fəaliyyət göstərən Belçika şirkətləri mövcuddur. Azərbaycandan Belçikaya qaz və neft ixrac edilir. Belçikadan Azərbaycana isə müxtəlif avadanlıq, maşınlar, elektrik materialları gətirilir.

Azərbaycan-Norveç iqtisadi əlaqələri

Norveçə məxsus neft şirkəti olan "Statoyl" 20 sentyabr 1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi"ndə pay alaraq Azərbaycan-Norveç iqtisadi münasibətlərinin əsasını qoyub. Norveç dövləti sənaye və energetika nazirinin birinci müavini Qunnar Möntinin rəhbərlik etdiyi böyük nümayəndə heyəti müqavilənin imzalanması mərasimində iştirak etmək üçün Bakıda olub. Bu müqavilədə "Statoyl" şirkəti 8,71% pay alıb. Şirkət 2 il sonra Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən ən iri qaz yatağı sayılan "Şahdəniz"in hasilatın pay bölgüsü əsasında birgə işlənməsində də 25,5% pay alaraq Azərbaycanla əməkdaşlığını daha da genişləndirib. 1998-ci ildə "Statoyl" şirkəti həmin sektorda yerləşən "Araz-Alov-Şərq" blokunun birgə işlənməsində 15% paya sahib olub.

FƏSİL IV

24-27 aprel 1996-cı ildə Heydər Əliyevin ilk rəsmi səfəri zamanı iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafında müstəsna əhəmiyyəti olan aşağıdakı sənədlər imzalanıb:

1. "Azərbaycan Respublikası və Norveç Krallığı arasında ikiqat vergiyə cəlb etməyə yol verilməməsi, gəlirlərə və kapitala görə vergilərin ödənilməsindən yayınmanın qarşısının alınması haqqında Konvensiya". Oslo, 24 aprel 1996

2. "Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Norveç Sənaye və Energetika Nazirliyi arasında energetika sahəsində əməkdaşlıq haqqında Memorandumun (21 noyabr 1994-cü ildə Bakıda imzalanan) həyata keçirilməsinə dair Protokol".

Səfər çərçivəsində Heydər Əliyev Stavanger şəhərinə gəlib və "Statoyl" şirkətinin prezidenti Harl Norvinq ilə görüşüb. Heydər Əliyevin Harl Norvinq ilə görüşündə Norveç Dövlət Neft Şirkəti ("Statoyl") ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNS) arasında Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarını dünya bazarına çatdıracaq neft (Bakı-Tbilisi-Ceyhan) və qaz (Bakı-Tbilisi-Ərzurum) kəmərlərinin inşasında da tərəfdaş kimi iştirak etməsini nəzərdə tutan sənəd imzalanıb. 25 aprel 1996-cı ildə "Statoyl" şirkətinin Azərbaycan prezidentinin şərəfinə verdiyi rəsmi ziyafətdə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev bildirib: "Statoyl" şirkəti Azərbaycan dövlət müstəqilliyinə nail olduqdan sonra ölkəmizlə iqtisadi əməkdaşlıq etmək istəyən dünyanın böyük şirkətlərindən respublikamıza birincilər sırasında gələn şirkətidir. Bunların hamısı Norveç-Azərbaycan əlaqələrinin, Norveç-Azərbaycan dostluğunun yaranması üçün çox böyük kömək olmuşdur."

17 may 2000-ci ildə Norveç Konstitusiyasının 186-cı ildönümü münasibətilə Bakıda rəsmi qəbul keçirilib. Görüşdə çıxış edən Heydər Əliyev Norveç şirkətlərinin

***Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri***

Azərbaycana gəlmiş xarici ölkələrin nüfuzlu şirkətləri ilə çox cəsarətlə rəqabət apardığını qeyd edərək hər iki ölkəni birbirinə bağlayan, münasibətləri inkişaf etdirən amilin demokratiyaya, bazar iqtisadiyyatına, ümumbəşəri dəyərlərə sadiqlik olduğunu vurğulayıb.

16 may 2005-ci ildə Avropa Şurasına üzv ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Varşavadakı III zirvə toplantısı zamanı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Norveçin Baş naziri K.M.Bondeviklə görüşüb. Görüş zamanı ikitərəfli münasibətlərin və əməkdaşlığın inkişafı, o cümlədən "Statoil" Neft Şirkətinin Azərbaycandakı uğurlu fəaliyyətindən razılıq bildirilib. K.Bondevik Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin istifadəyə verilməsinin böyük hadisə olduğunu deyərək, bu layihəni dünyanın ən böyük layihələrindən biri kimi qiymətləndirib. İlham Əliyev təkcə enerji sektorunda yox, iqtisadiyyatın digər sahələrində də əlaqələrin inkişafı üçün imkanların olduğunu vurğulayıb.

5 iyun 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Prezident sarayında Norveçin dövlət katibi, neft sənayesi və energetika nazirinin müavini xanım Anita Utsetin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib. Görüşdə Azərbaycanla Norveç arasında energetika sahəsində qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlığın həyata keçirildiyi vurğulanıb və bu əməkdaşlığın gələcəkdə də inkişaf etdiriləcəyinə əminlik ifadə olunub.

2 iyun 2009-cu ildə İlham Əliyev Norveçin dövlət katibi Robin Martin Kaasın başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib. Görüşdə Beynəlxalq Xəzər neft-qaz sərgi və konfransının ilk illərdən başlayaraq təkcə Azərbaycan üçün deyil, dünyanın enerji sahəsində inkişafı baxımından xüsusi əhəmiyyətə malik olduğu vurğulanıb, Azərbaycan ilə Norveç arasında enerji sahəsində əməkdaşlığın bundan sonra da genişlənəcəyinə əminlik ifadə olunub.

Azərbaycan-İsveçrə iqtisadi münasibətləri

Azərbaycan Respublikası ilə İsveçrə Konfederasiyası arasında iqtisadi əlaqələr uğurla inkişaf edir və genişlənir. Hazırda, iki ölkə arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün zəruri normativ-hüquqi baza yaradılmışdır ki, bu da mövcud potensialdan istifadə etməklə Azərbaycan və İsveçrə arasında ticari-iqtisadi əlaqələri daha da inkişaf etdirmək üçün real imkanlar yaradır. Bildirmək istərdim ki, artıq bir neçə ildir ki Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İsveçrə Konfederasiyasının Federal Şurası arasında ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Birgə Komissiya fəaliyyət göstərir. Birgə Hökumətlərarası Komissiyanın əsas məqsədi iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsinin artırılması, sənaye, kənd təsərrüfatı, maliyyə, bank, investisiya, turizm, bərpa olunan enerji və digər sahələrdə əməkdaşlığın genişləndirilməsindən ibarətdir. Komissiyanın 2010-cu ilin yanvar ayında keçirilmiş görüşü zamanı həmçinin makroiqtisadi siyasət, özəl sektorun dəstəklənməsi, məşğulluq, ticarət, infrastruktur sahələrində Azərbaycan və İsveçrə arasında əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi barədə razılıq əldə edilmişdir.

2010-cu ilin may ayında Bakı şəhərində Azərbaycan-İsveçrə Parlament Dostluq Qruplarının üzvləri, İsveçrənin energetika sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlərinin təmsilçiləri ilə ölkəmizin müvafiq qurumlarının nümayəndələri arasında görüş keçirilmişdir. Hazırda, İsveçrə Konfederasiyası Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda böyük investorlardandır. İsveçrə şirkətləri Azərbaycanda nümayəndəliklərini artıq açmış və fəaliyyətlərini uğurla həyata keçirirlər. Bununla belə, Azərbaycan və İsveçrə arasındakı iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün böyük potensial mövcuddur və bu imkanlardan istifadə etməklə əlaqələri daha da inkişaf etdirmək lazımdır. Bununla yanaşı, Azərbaycan İsveçrənin Ümumiləşdirilmiş

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

Preferensiyalar Sistemindən faydalanır. Bu sistem vasitəsilə Azərbaycan məhsullarının İsveçrə bazarlarına ixracı üçün əlverişli imkanlar yaranır.

Qeyd edilməlidir ki, İsveçrə Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzv olması prosesi çərçivəsində Azərbaycanda bir sıra layihələr həyata keçirmişdir. Bu layihələr əsas etibarilə əqli mülkiyyət, o cümlədən ÜTT ilə bağlı olan digər sahələrdə ölkəmizin müxtəlif dövlət qurumlarının mütəxəssislərinin potensialının artırılmasına yönəldilmişdir.

Azərbaycan-Yunanistan iqtisadi əlaqələri

Azərbaycan xarici iqtisadi fəaliyyətində mühüm əhəmiyyətə malik olan ölkələrdən biri də Yunanıstandır. Bu ölkə qədim mədəniyyətə malik olmaqla birgə Avropa məkanının nüfuzlu dövlətlərindəndir. Yunanıstan bir çox iqtisadi fəaliyyət sahələrində, xüsusən turizmin inkişafında dünya liderlərindən biri sayıla bilər. Geoiqtisadi yerləşməsinə və iqtisadi imkanlarına görə Yunanıstan sərfəli tərəfdaşdır. Bu cəhətlər Azərbaycan iqtisadi diplomatik fəaliyyəti zamanı nəzərə alınmışdır. Azərbaycan da eyni zamanda Yunanıstan üçün əhəmiyyətli iqtisadi tərəfdaşdır. Çünki Azərbaycan Şərq-Qərb marşrutunun ən önəmli ölkəsidir. Həmçinin Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında getdikcə artan çəkiyə malikdir. Bundan başqa Azərbaycan Cənubi Qafqazın yeganə alıcılıq qabiliyyəti olan bazarına malikdir.

Bütün yuxarıda söyləmələri nəzərə alaraq Ümummillî lider Heydər Əliyevin kursuna əsasən Yunanıstanla intensiv əlaqələrin əsası qoyulmuşdur. Bu kurs Azərbaycan prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilmişdir. Prezidentin bilavasitə təşviqi və iştirakı ilə Yunanıstanla iqtisadi, siyasi və mədəni sahədə bir sıra mühüm sənədlər imzalanmış və tədbirlər keçirilmişdir. Dövlət başçısının kursuna müvafiq olaraq 2005-ci il aprelin 7-də Azərbaycan

FƏSİL IV

Respublikası hökuməti ilə Yunanıstan Respublikası hökuməti arasında imzalanmış turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında Sazişə əsasən, Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Yunanıstan Turizm Nazirliyi ilə birgə əməkdaşlığı, həmçinin bu ölkənin Azərbaycandakı səfirliyinin dəstəyi ilə 2005-ci ilin fevral ayının 2-dən 6-dək Bakıda "Qonaqpərvərlik və turizm sənayeləri üzrə yeni meyillər" mövzusunda seminar keçirilmişdir.

Paytaxtın "Hyatt Regency" mehmanxanasında keçirilən seminarda mehmanxana və restoran menecerləri, turizm şirkətlərinin rəhbərləri, Bakı Turizm İnformasiya Mərkəzinin əməkdaşları, Azərbaycan Turizm İnstitutunun müəllim və tələbələri mehmanxana sənayesində insan resurslarının idarə edilməsi, turizm agentliklərinin idarə edilməsi və əməliyyatlar, qonağa qarşı məsuliyyət: sahibkar-qonaq məsələləri, biznes turizmi, kompaniyalar üçün səyahətlərin idarə olunması, mehmanxana sənayesində marketing və təbliğat və digər mövzular ətrafında fikir mübadiləsi etmiş, Yunanıstanın turizm şirkətləri nümayəndələrinin təklif və mülahizələrini dinləmişlər.

Seminarın keçirilməsinin əsas məqsədi mehmanxana sahəsində çalışan işçilərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi, turizm şirkətlərində işin düzgün qurulmasına nail olmaqdan ibarətdir.

Yunanıstan iqtisadiyyatının Azərbaycana artan marağının göstəricisi kimi 2008-ci ilin martında bu ölkənin iqtisadi inkişaf nazirinin Azərbaycana səfərini qeyd etmək olar. 17 mart 2008-ci il Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyində ölkəmizdə səfərdə olan Yunanıstanın İqtisadi İnkişaf Naziri Xristos Foliyasın rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüş keçirilmişdir.

Görüşdə Yunanıstan və Azərbaycan arasında münasibətlərin mövcud səviyyəsindən məmnunluq bildirilmiş və ölkələrimiz arasında bir çox sahədə və xüsusilə enerji

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün geniş imkanların olduğu qeyd edilmişdir. Eyni zamanda hər iki dövlətin enerji təhlükəsizliyi sahəsində qarşılıqlı fəaliyyətinin vacib əhəmiyyət kəsb etdiyi bildirilmişdir. Daha sonra enerji ilə yanaşı digər sahələrdə də, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, standartlaşma və metrologiya, kənd təsərrüfatı, ərzaq və qida təhlükəsizliyi, alternativ enerji və turizm kimi iqtisadiyyatın müxtəlif sektorları üzrə əməkdaşlıq potensialı diqqət mərkəzinə gətirilmişdir.

Yunanıstanlı nazir Xristos Folias ölkəmizdə keçirdiyi görüşlər haqqında məlumat vermiş və iki ölkə arasında münasibətlərin getdikcə genişləndiyini və bu səfərin nəticələri ilə əlaqədar daha da dərinləşəcəyinə əmin olduğunu bildirmişdir. Qonaq ölkəsinin Azərbaycanla, xüsusilə enerji sahəsində əməkdaşlıqda maraqlı olduğunu və ölkəmizin Avropanın enerji təchizatında və enerji dəhlizlərinin diversifikasiyasında xüsusi rolunu qeyd etmişdir. X.Folias bununla yanaşı iqtisadiyyatın digər sahələrində də qarşılıqlı əlaqələrin dərinləşdirilməsi və birgə layihələrin həyata keçirilməsi üçün imkanların olduğunu və bu tədbirlərin iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsinə təkan verəcəyini diqqətə çatdırmışdır.

Eyni zamanda görüşdə iki dövlət arasında beynəlxalq təşkilat və forumlarda təmasların artırılmasının, Avropa İttifaqı çərçivəsində qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın genişləndirilməsinin əhəmiyyəti vurğulanmış və qarşılıqlı maraq doğuran bir sıra məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Yunanıstanla münasibətlərdə Azərbaycan Respublikası prezidentinin bu ölkəyə səfərlərinin böyük əhəmiyyəti olmuşdur. 2009-cu ilin fevral ayının 15-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Yunanıstana dövlət səfəri həyata keçirmişdir. Dövlətimizin başçısını Yunanıstan Prezidenti

FƏSİL IV

Karolos Papulyas qarşılıyib. Yunanıstanın rəsmi şəxsləri Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə, Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvləri Yunanıstan Prezidenti Karolos Papulyasa təqdim olunub.

Rəsmi qarşılama mərasimindən sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Yunanıstan Prezidenti Karolos Papulyasın təkbətək görüşü olub. Görüşdə ölkələrimiz arasında siyasi, iqtisadi, enerji sahələrində əlaqələrin inkişafından məmnunluq ifadə olunub və bu səfərin qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsi baxımından əhəmiyyəti vurğulanıb.

İki ölkə arasında münasibətlərin bundan sonra da genişlənəcəyinə əminliklərini bildirən dövlət başçıları ikitərəfli, beynəlxalq və regional məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparıblar.

Təkbətək görüşdən sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Yunanıstan Prezidenti Karolos Papulyasın nümayəndə heyətlərinin iştirakı ilə geniş tərkibdə görüşü olub.

Qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsindən danışan Prezident Karolos Papulyas Azərbaycan Prezidentinin Türkiyə-Yunanıstan qaz kəmərinin açılış mərasimində iştirakının əhəmiyyətini vurğulayıb, eyni zamanda, indiki səfərin də ikitərəfli əlaqələrin genişlənməsinə təkan verəcəyini bildirib.

Yunanıstanın dövlət başçısı deyib ki, iki ölkə arasında energetika sahəsində əlaqələr də yaxşı inkişaf edir. Bunun regional əməkdaşlıq baxımından da əhəmiyyətli olduğunu vurğulayan Prezident Karolos Papulyas qarşılıqlı əlaqələrin bundan sonra da genişlənəcəyinə əminliyini söyləyib.

İkitərəfli münasibətlərin inkişafından məmnunluğunu bildirən Prezident İlham Əliyev deyib ki, səfər zamanı imzalanacaq sənədlər siyasi, iqtisadi, enerji və digər sahələrdə əlaqələrin daha da genişlənməsi üçün yaxşı hüquqi

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
- xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

əsas yaradacaq. Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında Azərbaycanın fəal iştirakını xatırladan dövlətimizin başçısı bu baxımdan Yunanıstan ilə də enerji sahəsində əməkdaşlığın əhəmiyyətini vurğulayıb.

Türkiyə-Yunanıstan qaz kəmərinin açılış mərasimində iştirakını və həmin tədbiri məmnunluqla xatırladan Prezident İlham Əliyev deyib ki, həmin qaz xəttinin açılması Azərbaycan-Yunanıstan əlaqələri, eyni zamanda, regional enerji əməkdaşlığı üçün yeni bir mərhələnin başlanğıcı olub. Azərbaycan Prezidenti ümidvar olduğunu bildirib ki, iki ölkənin qarşılıqlı əlaqələri bundan sonra da genişlənəcək.

Prezidentlər ikitərəfli əlaqələrin Azərbaycan-Avropa İttifaqı əlaqələri çərçivəsində əhəmiyyətini vurğulayıblar, qarşılıqlı münasibətlərin daha da genişlənməsi üçün yaxşı potensialın olduğunu bildırıblər.

Geniş tərkibdə görüşdən sonra Prezidentlər İlham Əliyevin və Karolos Papulyasın iştirakı ilə Azərbaycan-Yunanıstan sənədlərinin imzalanma mərasimi olmuşdur. Bunlara "Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Yunanıstan Respublikası Hökuməti arasında gəlirlərə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında" konvensiya, "Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Yunanıstan Respublikası Hökuməti arasında hava əlaqələri haqqında" Saziş, "Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Yunanıstan Respublikası Hökuməti arasında informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində əməkdaşlıq haqqında" Saziş, "Azərbaycan Respublikası Sənaye və Energetika Nazirliyi və Yunanıstan Respublikasının İnkişaf Nazirliyi arasında bərpa olunan enerji ehtiyatları və enerji səmərəliliyi sahəsində anlaşma" Memorandumu aiddir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Yunanıstanın Baş naziri Kostas Karamanlis fevralın 17-də Afinada

FƏSİL IV

keçirilən görüşdən sonra mətbuat nümayəndələri qarşısında bəyanatlarla çıxış ediblər.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan Yunanıstanla bağlı iqtisadi və siyasi münasibət kursunu düzgün müəyyən etmişdir. Həmçinin Yunanıstan da Cənubi Qafqazın ən mühüm ölkəsi olan Azərbaycanın iqtisadi tərəfdaş kimi önəmini anlamaqdadır.

Beləliklə, Azərbaycanın ABŞ və bir sıra Qərbi Avropa ölkələri ilə iqtisadi münasibətlərinin iqtisadi diplomatik fəaliyyətdə mühüm əhəmiyyətə malik olması bir daha sübuta yetdi. Yuxarıda təfəsilatı ilə yalnız aparıcı ölkələrdən danışılsa da, söyləmək olar ki, digər dövlətlərlə münasibətlər də strateji cəhətə malikdir. Milli mənafeələr onu tələb edir ki, bu əlaqələr strateji mahiyyətinə müvafiq olaraq daim mütəxəssislərin diqqət mərkəzində olsun. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin mütəmadi izlənilməsi yeni konstruktiv təkliflərin irəli sürülməsinə gətirib çıxara bilər.

4.4. Azərbaycan iqtisadi diplomatiyası və GUAM

Azərbaycan iqtisadi diplomatik fəaliyyətində önəm verdiyi qurumlardan biri də GUAM-dır. GUAM bir təşkilat olaraq müəyyən inkişaf prosesi keçmişdir. Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat - GUAM Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Moldova Respublikası və Ukrayna tərəfindən təsis edilmiş beynəlxalq regional təşkilatdır. İlk öncə GUAM Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Moldova Respublikası və Ukrayna Prezidentlərinin 10 oktyabr 1997-ci ildə Strasburqda Birgə Kommünike imzalamaqla bu dörd dövlətlərin birliyi kimi fəaliyyətə başlamışdır. Kommünikedə Prezidentlər suverenlik, ərazi bütövlüyü, sərhədlərin toxunulmazlığı, demokratiya, hüququn aliliyi və insan hüquqlarına hörmət prinsipləri əsasında Avropada sabitliyin və təhlükəsizliyin

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

gücləndirilməsi məqsədilə dördtərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin vacibliyini vurğulamışlar.

7 iyun 2001-ci ildə Yaltada təşkil olunmuş GUAM-ın ilk Zirvə Toplantısı onun beynəlxalq struktur kimi formalaşması və institutionallaşmasında böyük rol oynamışdır. Dövlət başçıları tərəfindən imzalanmış GUAM-ın Yalta Xartiyası iştirakçı dövlətlər arasında əməkdaşlığın məqsədlərini, prinsiplərini və istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir.

22 may 2005-ci il tarixində GUAM-ın Kişinyovda keçirilmiş Zirvə Toplantısı üzv-dövlətlərin demokratik cəmiyyət, Avropaya inteqrasiya, iqtisadi inkişaf, regionda sabitlik və təhlükəsizlik məsələlərinə dair vahid baxışlarını nümayiş etdirmişdir. Dövlət başçıları GUAM əsasında beynəlxalq təşkilatın yaradılması zərurətinə dair birgə mövqedən çıxış etmişlər və bununla əlaqədar GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasına müvafiq qərar vermişlər.

Dövlət başçılarının bu qərarı 22-23 may 2006-cı il tarixində GUAM-ın Kiyev Zirvə Toplantısı zamanı həyata keçmişdir. Belə ki, 1997-ci ildən mövcud olmuş birlik əsasında Demokratiya və İqtisadi inkişaf naminə Təşkilat – GUAM təsis olunmuşdur. Kiyev Zirvə Toplantısında Prezidentlər GUAM-ın Nizamnaməsini qəbul etmişlər. GUAM-ın Nizamnaməsinə görə demokratik dəyərlərin bərqərar olunması, davamlı inkişafın təminatı, beynəlxalq və regional təhlükəsizliyin gücləndirilməsi, Avropaya inteqrasiya, üzv-dövlətlərin iqtisadi, humanitar və sosial sahələrdə əməkdaşlığının genişlənməsi Təşkilatın başlıca məqsədlərini təşkil edir. Həmçinin GUAM dövlət başçıları tərəfindən Kiyev Zirvə Toplantısında qəbul olunmuş “Demokratiya və İqtisadi inkişaf naminə Təşkilat – GUAM-ın yaradılması haqqında Kiyev Deklarasiyası”nda aşağıdakı məqsəd və vəzifələr qeyd olunmuşdur:

- Demokratiyanın möhkəmləndirilməsi, əsas insan hüquqları və azadlıqlarının qorunması, dövlətlərin iqtisadi inkişafının və təhlükəsizliyinin və sabitliyin təmin olunması;

FƏSİL IV

- GUAM dövlətlərinin davamlı inkişafı məqsədilə, dinamik iqtisadi artım, sosial ahənglik və ətraf mühitin mühafizəsi vasitəsilə qarşılıqlı əlaqələrinin gücləndirilməsi;

- Bu dövlətlərin suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və azadlığını dağıdan, tam miqyaslı demokratik islahatların həyata keçirilməsini və regionun iqtisadi inkişafını çətinləşdirən, Avrointegrasiyaya mənfi təsir göstərən və bütün dünya birliyini narahat edən həll olunmamış münaqişələrin nizamlanması məqsədilə fəal əməkdaşlıq;

- Beynəlxalq terrorizm, ekstremizm və aqressiv separatizm, həmçinin onunla bağlı olan digər mənfi hallarla mübarizə sahəsində əməkdaşlığın gücləndirilməsi;

- İqtisadiyyat, ticarət və nəqliyyat sahəsində əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi və Azad Ticarət Zonası haqqında Sazişin həyata keçirilməsi;

- Enerji təhlükəsizliyi sahəsində səylərin fəallaşdırılması;

- GUAM dövlətlərinin beynəlxalq tranzit potensialından istifadə olunması və s.

GUAM çərçivəsində həyata keçirilən layihələr:

GUAM dövlətlərinin əməkdaşlığının praktiki təzahürü kimi Virtual Mərkəz və Dövlətlərarası İnformasiya-Təhlil Sistemi (VM/DİTS) layihəsi və Ticarətə və Nəqliyyata Yardım (TNY) layihəsi həyata keçirilməkdədir. TNY GUAM dövlətləri arasında ticarət və nəqliyyat sahəsində əlaqələrinin genişləndirilməsi və intensivləşdirilməsi məqsədini daşıyarsa, VM/DİTS məlumat mübadiləsi və digər operativ xarakterli tədbirləri həyata keçirmək vasitəsilə ticarət və nəqliyyatın inkişafına, onun effektiv və təhlükəsiz fəaliyyət göstərməsinə təminat verir. Hər iki layihə GUAM-ABŞ Çərçivə Proqramının əsas elementləri hesab olunaraq bir-birini tamamlayır və onların paralel şəkildə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. VM/DİTS layihəsi çərçivəsində hər bir GUAM dövlətində Milli İnformasiya-Təhlil Mərkəzi və İşçi qruplar yaradılmış və hüquq-mühafizə orqanlarının

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

müvafiq ekspertləri bu istiqamətdə ilkin məlumat mübadiləsi aparırlar. TNY layihəsinin həyata keçirilməsi məqsədilə hər bir GUAM dövləti milli planları əsasında dördtərəfli əməkdaşlıqlarını davam etdirirlər.

Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, GUAM dövlət başçıları Kiyev Zirvə Toplantısı zamanı Azad Ticarət Zonası haqqında Sazişin həyata keçirilməsinin başlanmasını elan etmişlər və buna dair müvafiq işlər görülməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının GUAM-da sədrlik fəaliyyəti. GUAM-da Azərbaycanın Sədrliyi 19 iyul 2007-ci ildə Bakı Zirvə Toplantısından başlayaraq 1 iyul 2008-ci il Batumi Zirvə Toplantısınaqədər davam etmişdir.

“GUAM: qitələri birləşdirərək” şüarı altında keçirilmiş Bakı Zirvə Toplantısı Təşkilatın inkişafının uzunmüddətli prioritetlərini müəyyən etmiş, onu institusional cəhətdən möhkəmləndirmiş və tərəfdaş ölkələrlə “GUAM+” formasında əməkdaşlığın üstünlüklərini nümayiş etdirmişdir. Azərbaycan Respublikasının Sədrlik proqramında əksini tapmış bu strateji istiqamətlər Təşkilatın 2007-2008-ci illər üçün fəaliyyət istiqamətlərinin əsasını təşkil etmişdir. Azərbaycan Sədrliyi üzv-dövlətlərin və Katiibliyin əlaqələndirilmiş söyləri nəticəsində GUAM-ın beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsi və Təşkilatın keyfiyyətə yeni inkişafı ilə yadda qalmışdır.

Bakı Zirvə Toplantısının əsas ideyasını təşkil edən regionda ümumi inteqrasiya və təhlükəsizlik məkanının yaradılması ideyası Azərbaycan Sədrliyinin başlıca vəzifəsi idi. Bu ideyadan irəli gələrək Sədrlik edən ölkənin diqqəti GUAM-ın regional əhəmiyyətinin möhkəmləndirilməsinə və ona beynəlxalq dəstəyin gücləndirilməsinə, üzv-dövlətlərin ümumi maraqlarının konsolidasiyasına və Təşkilat daxilində əməkdaşlıq sisteminin inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir.

Bakı Zirvə Toplantısında GUAM Dövlət Başçıları Şurası Təşkilat çərçivəsində sahələr üzrə əsas əməkdaşlıq istiqamətlərini müəyyənləşdirən GUAM-ın Sahəvi Əmək-

FƏSİL IV

daşlığının İnkişafı Strategiyasını qəbul etmişlər.

Azərbaycanın bir illik Sədrliyi kifayət qədər aktiv keçmişdir. Sədrliyimizin fəallığının bariz nümunəsi kimi Bakı Zirvə Toplantısından sonra keçirilmiş 27 sentyabr 2007-ci il tarixli Nyu-Yorkda GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasının (XİNŞ) iclasını, GUAM-ABŞ və GUAM-Polşa görüşlərini, 10 oktyabr 2007-ci il tarixli GUAM+ formatında Vilnüsdə GUAM-ın onilliyinə həsr olunmuş Zirvə Toplantısını, 30 oktyabr 2007-ci il tarixli Vaşinqtonda GUAM-ABŞ görüşünü, 29 noyabr tarixli Madriddə GUAM XİNŞ-in növbəti iclasını, 4-5 dekabr 2008-ci il tarixli Tokioda GUAM-Yaponiya görüşünü, "GUAM ərazisində uzadılmış münaqişələr və onların beynəlxalq sülh, təhlükəsizlik və inkişafa təsiri" adlı qətnamə layihəsinin BMT Baş Assambleyasında yayılmasını, GUAM-Aİ əlaqələrinin gücləndirilməsi üçün "GUAM-ın Aİ-də dostları qrupu" formatında GUAM və Aİ dövlətlərinin xarici işlər nazirliklərinin ekspertləri səviyyəsində görüşü, 19 mart 2008-ci il tarixli GUAM-Avropa Şurası görüşünü, 15-16 aprel 2008-ci il tarixli GUAM dövlətlərinin ərazisində münaqişələrin həllinin prinsipial əsasları, 29-30 aprel 2008-ci il tarixli "GUAM-tranzit" və 29-30 may 2008-ci il tarixli Bakıda "GUAM-ın inkişaf strategiyası" beynəlxalq konfranslarını və digər tədbirləri xatırlatmaq olar.

Azərbaycanın Sədrliyi müddətində Təşkilatın fəaliyyətinə dair ətraflı məlumat Batumi Zirvə Toplantısında GUAM Dövlət Başçıları Şurası tərəfindən təsdiq olunmuş Hesabatda öz əksini tapmışdır.

1 iyul 2008-ci il tarixində Gürcüstanın Batumi şəhərində GUAM-ın növbəti Zirvə Toplantısı keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası ilə GUAM ölkələri arasında ikitərəfli əlaqələr.

Azərbaycan Respublikası-Ukrayna əlaqələri. Zəngin iqtisadi potensiala və tranzit-kommunikasiya imkanlarına, eləcə də güclü hərbi-sənaye kompleksinə malik olan Ukraynanın hələ keçmiş SSRİ dövründə Azərbaycanla bir

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

sıra sahələrdə sıx əməkdaşlıq münasibətləri mövcud idi. 1991-ci ildə imperiyanın süqutu iki müttəfiq respublika arasında ənənəvi əlaqələrin qırılması ilə nəticələnsə də, yeni ictimai-iqtisadi formasıyanın reallıqları ən müxtəlif sahələrdə çoxşaxəli münasibətlərin davam etdirilməsini zəruri etdi. Məhz bu zərurətin diktə etdiyi reallıq kimi, 1992-ci il yanvarın 31-də müstəqil Azərbaycan və Ukrayna respublikaları arasında münasibətlərin diplomatik təməli qoyuldu. 1991-1993-cü illərdə müəyyən mənada formal xarakter daşıyan bu münasibətlərin gerçək əməkdaşlıq, qarşılıqlı etimad və anlaşma mühitində inkişafı isə yalnız ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra mümkün oldu. Məhz bu dövrdən etibarən Ukrayna ilə müxtəlif regional və beynəlxalq məsələlərdə əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulması, iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi Azərbaycanın xarici siyasət strategiyasının başlıca istiqamətlərindən birinə çevrildi. 1995-ci ilin iyulunda Ukraynanın sabiq Prezidenti Leonid Kuçmanın Azərbaycana, 1997-ci ilin martında isə ümum-millî liderimiz Heydər Əliyevin Ukraynaya gerçəkləşən səfərləri iki dövlət arasında genişmiqyaslı əlaqələrin inkişafı üçün zəruri hüquqi-normativ bazanın formalaşması, habelə perspektiv əməkdaşlıq prioritetlərinin müəyyənəlməsi baxımından kifayət qədər əhəmiyyətli oldu. Bu səfərlərin məntiqi nəticəsi olaraq ikitərəfli diplomatik münasibətlərin ardıcıl və sistemli surətdə davam etdirilməsi məsələsi daha çox aktualıq qazandı: 1996-cı ildən Ukraynanın Bakıda, 1997-ci ildə isə Azərbaycanın Kiyevdə səfirliklərinin açılması mövcud əlaqələrin daha çevik və işlək mexanizmlər əsasında genişləndirilməsinə mühüm töhfə oldu.

İqtisadi əlaqələrin yeni dövrün tələbləri səviyyəsində qurulması baxımından 1997-ci ildən fəaliyyətə başlayan Azərbaycan-Ukrayna İqtisadi Əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiyaanın fəaliyyəti də xüsusi önəm kəsb edirdi. Komissiyaanın uğurlu fəaliyyəti nəticəsində ötən müddətdə

FƏSİL IV

iki ölkə arasında müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığı nəzərdə tutan mühüm iqtisadi sazişlər və digər hökumətlərarası sənədlər imzalanıb, mal mübadiləsi, əmtəə dövriyyəsi nəzərə cərpacaq səviyyədə artıb. Komissiyanın faydalı təşəbbüsləri nəticəsində Ukrayna və Azərbaycan arasında ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasını, investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunmasını, tranzit, nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin genişləndirilməsini, sərbəst ticarət, habelə gömrük işi sahəsində əməkdaşlığı nəzərdə tutan vacib razılaşmalar əldə olunub. Bütövlükdə, son 10 ildə iki ölkə arasında imzalanmış 80-ə yaxın sənəd çoxtərəfli əməkdaşlığa mühüm imkanlar açıb.

Ukrayna ilə Azərbaycan arasında 2000-2009-cu illəri əhatə edən iqtisadi əməkdaşlıq proqramının əhəmiyyəti də xüsusi vurğulanmalıdır. Ötən müddətdə Azərbaycandan Ukraynaya əsasən neft və neft-kimya məhsulları, meyvə-tərəvəz ixrac olunub, əvəzində respublikamıza gündəlik sənaye və ərzaq məhsulları, neft-qaz boru kəmərləri, vaqon sistemləri, şinlər, hərbi-sənaye avadanlıqları idxal olunub. Uğurlu idxal-ixrac əməliyyatlarının nəticəsi olaraq 2001-ci ildə iki dövlət arasında ticarət dövriyyəsi 59 milyon ABŞ dollarını, 2002-ci ildə 110 milyon ABŞ dollarına, 2004-cü ildə isə 182,6 milyon ABŞ dollarına çatıb. Hazırda bu rəqəm 200 milyon ABŞ dollarını ötüb keçsə də, tərəflər mövcud imkanlar çərçivəsində bunu qənaətbəxş saymır, iqtisadi əlaqələri genişləndirmək üçün bütün zəruri resursları və imkanları səfərbər etməyə çalışırlar.

İmzalanmış sazişlər müxtəlif regional və beynəlxalq məsələlərdə bir-birini dəstəkləyən iki müttəfiq respublikanın qısa müddətdə enerji və kommunikasiya sahəsində əməkdaşlığına da geniş imkanlar açıb. 1997-ci ildə Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri arasında Xəzər neftinin Qara dənizə çıxarılması üçün Bakı-Tbilisi-Supsa marşrutu ilə nəqlini nəzərdə tutan saziş imzalanıb və həmin razılaşmada Ukrayna da iştirak edib. 1999-cu il aprelin 17-də Azərbaycan,

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

Gürcüstan və Ukrayna prezidentlərinin iştirakı ilə uzunluğu 850 km, illik buraxılış qabiliyyəti isə 5 milyon ton olan Bakı-Supsa neft kəməri və Gürcüstanın Qara dəniz sahilindəki Supsa ixrac terminalı istismara verilib. Ukraynanın Azərbaycanla əməkdaşlığa olan ciddi marağı bu ölkənin Xəzər hövzəsində həyata keçirilən neft-qaz və nəqliyyat kommunikasiyaları layihələrinə fəal surətdə qoşulmaq, alternativ enerji mənbələri əldə etmək istəyi ilə şərtlənir. Azərbaycanın Şərqlə Qərbi birləşdirən əlverişli geosiyasi məkanda yerləşməsi, zəngin təbii sərvətlərə malik olması, Avrasiya məkanında subregional inteqrasiyanın və enerji təhlükəsizliyinin mühüm təminatçısı qismində çıxış etməsi, Qərblə yanaşı, Rusiya ilə münasibətlərdə də uğurlu nəticələr qazanması respublikamızı Ukrayna üçün strateji əhəmiyyətli dövlətə çevirir.

Rəsmi Kiyev Azərbaycanın iştirakı və razılığı olmadan Xəzər hövzəsi regionu ilə bağlı hər hansı transmilli layihədə iştirakını qeyri-real sayır.

Qloballaşan dünyada əsas enerji mənbələrinə nəzarət uğrunda rəqabətin kəskinləşməsi Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin gerçəkləşməsinə və səmərəli əməkdaşlıq mexanizminə çevrilməsinə olan marağın gerçək miqyası barədə kifayət qədər dolğun təsəvvür yaradır. BTC-nin tam işə düşməsi layihənin bilavasitə iştirakçısı olan dövlətlərin iqtisadi maraq və mənafeələrinin təminatı, habelə aktual məsələ kimi gündəmə gələn enerji təhlükəsizliyi probleminin həlli baxımından geniş imkanlar əldə etməsi deməkdir. Bu baxımdan, hazırda Avropanın xam neftlə təminatında əsas söz sahiblərindən birinə çevrilmiş respublikamız öz geniş potensialı ilə Gürcüstan, Moldova və Ukraynanı Rusiyanın enerji asılılığından çıxarmaq imkanlarına malikdir.

Xatırladaq ki, 2005-ci ilin qışında Rusiya Gürcüstanı və Ukraynanı enerji sınağı ilə "imtahana çəkəndə", Azərbaycanın bölgədə heç bir asılılığı olmayan ölkə olduğu təsdiqini tapmışdı (1999-cu ildə Ukraynada yaranmış enerji

FƏSİL IV

böhranı zamanı Azərbaycan dost ölkəyə Poti-İlyiçevsk marşrutu ilə 150000 ton dizel yanacağı tədarük etmişdir). Azərbaycanla genişmiqyaslı əməkdaşlıq bu baxımdan Ukraynaya alternativ enerji kəmərləri əldə etmək imkanı qazandırır. Ukrayna hökumətinin strateji məqsədlərindən biri də məhz Xəzər neftinin Qərb bazarlarına daşınması prosesində özünün tranzit-kommunikasiya imkanlarını gerçəkləşdirmək və bu yolla enerji təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Rəsmi Kiyevin 10 ilə yaxın müddətdə üzərində ısrar etdiyi layihələrdən biri də məhz Xəzər neftinin Odessa-Brodı-Qdansk kəməri ilə nəqlini nəzərdə tutur. İstər texniki imkanların yetərli səviyyədə olmamasına, istərsə də daşınma qiymətlərinin bahalığına görə indiki mərhələdə heç də qənaətbəxş sayılmayan həmin layihənin hansısa mərhələdə aktuallaşacağına ümid bəsləyən rəsmi Kiyev bu məqsədlə Azərbaycan və Qazaxıstan hökumətlərinin razılığını almağa çalışır. 2004-cü ildə Ukrayna hər iki ölkəyə rəsmi müraciət edərək Bakı-Tbilisi-Supsa kəmərinin davamı kimi Odessa-Brodı-Qdansk layihəsini dəstəkləməyə çağırıb. Xəzərin neft ehtiyatlarının yüksək həcmi nəzərə alan ekspertlər qarşıdakı illərdə Odessa-Brodı layihəsinin aktuallaşacağını qətiyyənlə istisna etməzlər. Bu kəmərsiz hansısa mərhələdə Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılmasında alternativ vasitələrdən birinə çevrilə bilər.

İkitərəfli münasibətlərə mühüm təsir göstərən amillərdən biri də Ukrayna və Azərbaycanın Qərbə inteqrasiya yolu tutması, Avropanın mötəbər beynəlxalq təşkilatları ilə sıx əməkdaşlığa meyilli olması, habelə strateji əhəmiyyətli məsələlərdə maraqlı və mənafelərinin üst-üstə düşməsidir. 1996-cı ildən Avropa Birliyinin dəstək verdiyi TRASEKA layihəsinin gerçəkləşməsinə Azərbaycanla eyni dərəcədə səy göstərən Ukrayna paralel olaraq respublikamızla GUAM çərçivəsində çoxtərəfli əməkdaşlıq əlaqələri qurub. Qərb dövlətləri, xüsusən də ABŞ tərəfindən dəstəklənən təşkilatların müddətdə MDB-dən kənar subregional inteqrasiyanın

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

uğurlu modelinə çevrilməklə, ölkələrimiz arasındakı qarşılıqlı faydalı münasibətlərə əlavə impulslar verib. GUAM çərçivəsində sıx əməkdaşlıq edən Ukrayna və Azərbaycan ilk gündən Xəzərin zəngin təbii resurslarının Qərb şirkətləri ilə birgə mənimsənilməsi, Şərq-Qərb (TRASEKA) nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizinin yaradılması, NATO ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi, habelə azad ticarət zonasının formalaşdırılması məsələlərində vahid mövqedən çıxış ediblər.

GUAM ölkələri dövlət başçılarının mayın 23-də Ukraynanın paytaxtı Kiyev şəhərində keçirilmiş zirvə görüşü isə bu qurum çərçivəsində əməkdaşlığın yeni modelinin müəyyənləşdirilməsi baxımından diqqəti xüsusilə cəlb edir. GUAM ölkələri dövlət başçılarının Kiyevdə keçirilən zirvə görüşünün gedişi göstərdi ki, üzv dövlətlər qurum çərçivəsində əməkdaşlığın mövcud səviyyəsindən heç də razı deyillər və münasibətlərin intensiv inkişafı üçün yollar arayırlar. Zirvə görüşünün nəticələri qurumun perspektivi ilə bağlı bəzi tərəddüdləri tam aradan qaldıraraq GUAM-ın postsovet məkanında əsas güc mərkəzlərindən birinə çevrildiyini nümayiş etdirməklə yanaşı, Ukrayna və Azərbaycan arasında qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa da geniş imkanlar açıb. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin bəyan etdiyi kimi, "Azərbaycan ilə Ukrayna təkcə ikitərəfli formada deyil, həm də regional qurumlarda fəal iştirak edir. Həmin qurumlardan biri də GUAM-dır. Bu təşkilat bizi və digər ölkələri birləşdirir, regional əməkdaşlığın inkişafına kömək edir. Azərbaycan regional əməkdaşlığın dərinləşməsinə həmişə tərəfdar olmuşdur. Deyə bilərəm ki, indi Azərbaycanda baş verən proseslər buna sübutdur. Ölkəmizdə çox mühüm iqtisadi layihələr gerçəkləşdirilir. GUAM məhz bu istiqamətdə irəliləmək üçün çox yaxşı qurumdur. Əminəm ki, həm ikitərəfli, həm də regional əməkdaşlıq çərçivəsində biz konkret layihələrin həllində irəliləyəcəyik".

Hər iki müttəfiq ölkə MDB, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa Birliyi, xüsusilə NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaş

FƏSİL IV

lıq" proqramı çərçivəsində fəal əməkdaşlıq edirlər. Geniş iqtisadi və hərbi-texniki potensiala malik Ukraynanın adı perspektivdə Avropa Birliyi və NATO-ya daxil olmağa şanslı dövlətlərlə bir sırada çəkilir. Bu ölkənin qazandığı müsbət nəticələrin mənimsənilməsi və praktik olaraq gerçəkləşdirilməsi Azərbaycan üçün də olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Rəsmi Bakı müttəfiq ölkə ilə xüsusən hərbi-texniki əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi tərəfdarı kimi çıxış edir. 1997-ci ildən iki ölkə arasında hərbi və hərbi-texniki əməkdaşlığa dair mühüm sazişlər imzalanıb. Ukrayna hərbi-sənaye sahəsində tədris mərkəzlərinə və hərbiçilərin ixtisasını artırmaq sahəsində böyük potensiala malikdir. Azərbaycan müttəfiq ölkənin bu imkanlarından da hərtərəfli yararlanmaq niyyətindədir. Bununla respublikamız Ukraynanın Qara dənizdəki güclü donanması vasitəsilə dünya okeanına əlverişli çıxış imkanları qazanardı.

Azərbaycan və Ukrayna Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının təməlini qoyan ilk dövlətlərdəndir. Hazırda iki ölkənin QDİƏT və onun qurumları arasında əlaqələri uğurla inkişaf edir. 2003-2005-ci illərdə Ukrayna təşkilatın Fövqəladə Hallarda Yardım üzrə İşçi Qrupunda əlaqələndirici dövlət olmuşdur (məlumat üçün bildirək ki, Azərbaycan QDİƏT-in Enerji və Nəqliyyat üzrə İşçi Qruplarında əlaqələndirici dövlətdir). Üzv dövlətlərin bu sahə üzrə əməkdaşlığına əlavə impulslar vermək üçün son zamanlar Ukrayna tərəfindən bir sıra mühüm təşəbbüslər irəli sürülüb. 2003-cü il noyabrın 25-dən 28-dək Odessa şəhərində Qara Dəniz ərazisində neft axıntısının azaldılması hallarında qabaqalayıcı tədbirlər üzərində işləyən QDİƏT mütəxəssislərinin birgə təlimləri keçirilib. Bu təlimlərdə Azərbaycandan olan mütəxəssislər də fəal iştirak ediblər.

Ukrayna-Azərbaycan münasibətləri humanitar sahələrdə də kifayət qədər ürəkaçan mənzərə yaradır. Son 10 ildə iki ölkənin elm, təhsil, mədəniyyət sferasında əməkdaşlığına dair çoxsaylı sazişlər imzalanıb. Azərbaycanda

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

mövcud olan yüksək tolerantlıq mühiti, slavyan dillərinə həssas münasibət Ukraynada yüksək qiymətləndirilir. Bakı Slavyan Universitetinin tələbələri dost ölkənin ana dilini dərinlən mənimsəyir, tarixi, mədəniyyəti ilə bağlı geniş bilgilər qazanırlar. İkitərəfli mədəni əlaqələrin genişləndirilməsində Ukraynada yaşayan azərbaycanlıların da xidmətləri xüsusi vurğulanmalıdır. Hazırda MDB məkanında Rusiyadan sonra ən güclü və mütəşəkkil Azərbaycan diasporu məhz Ukraynada fəaliyyət göstərir. Soydaşlarımız dost ölkənin ictimai-siyasi, mədəni həyatında fəal iştirak edir, xalqlarımız arasında qarşılıqlı etimadın daha da gücləndirilməsi prosesinə öz töhfəsini verirlər. Eyni zamanda, müttəfiq ölkənin rəhbərliyi soydaşlarımızın hüquqlarının müdafiəsi üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan arasında iqtisadi əlaqələr. Azərbaycanın xarici siyasətində Gürcüstanın xüsusi yeri vardır. Gürcüstan Azərbaycanın yaxın qonşusu olmaqla bərabər strateji tərəfdaşdır. Azərbaycanı Qərb bazarları ilə bağlayan yollar Gürcüstan üzərindən keçir. Eyni zamanda Gürcüstan da Azərbaycan neft-qazından asılı bir vəziyyətdədir. Lakin bu asılılıq Azərbaycan tərəfindən heç vaxt Gürcüstana təsir vasitəsi kimi istifadə edilməmişdir. Azərbaycan hər zaman sağlam mövqə tutmuş və bu ölkənin ən çətin zamanlarında belə iqtisadi və siyasi vasitələrlə ona yardım etmişdir.

Gürcüstanla sağlam münasibətlərin bərqərar olmasında Heydər Əliyev və E.Şevnadze arasında davamlı dost əlaqələrinin mövcudluğu xüsusi rol oynadı. Təsadüfi deyil ki, hər iki ölkə tərəfindən irəli sürülən ideya və təkliflər qarşılıqlı şəkildə müsbət reaksiyaya səbəb olurdu. 1992-93-cü illərdə Gürcüstan tərəfindən irəli sürülən “Qafqaz evi” ideyası məhz Azərbaycan tərəfindən dəstəklənmişdi. 1996-cı ildə Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev Gürcüstana səfər etdi. Bu rəsmi səfər zamanı hər iki ölkə rəhbəri tərəfindən “Qafqaz deklarasiyası” imzalandı. Heydər Əliyevin ideya

FƏSİL IV

müəllifi olduğu BTC layihəsində Gürcüstanın tranzit ölkə olması Azərbaycan iqtisadi diplomatiyasında bu dövlətin önəmini bir qədər də artırdı. Azərbaycan-Gürcüstan iqtisadi əlaqələrin güclü olmasını göstərən amillərdən biri də odur ki, iki ölkə arasında 70-dən artıq müxtəlif, o cümlədən iqtisadi sahələri əhatə edən müqavilələr imzalanmışdır. Azərbaycan və Gürcüstan arasındakı əlaqələrdə strateji əhəmiyyətə malik olan layihələr TRASEKA, BTC, Bakı-Supsa və bir sıra başqaları vardır. Gürcüstanın xarici ticarət dövriyyəsində Azərbaycanın xüsusi önəmi vardır.

Azərbaycanda İlham Əliyevin, Gürcüstanda isə M.Saakaşvilinin prezident seçilmələrindən sonra iki ölkə arasında əlaqələr öz strateji mahiyyətinə uyğun olaraq davam etdi. 2004-cü ildə hər iki ölkə başçıları qarşılıqlı səfərlər etdilər. Səfərlər zamanı iqtisadi və siyasi əlaqələrin gücləndirilməsini nəzərdə tutan bir sıra sazişlər imzalandı. 2005-ci ildə BTC-nin hər iki ölkənin ərazisinə düşən hissələri istifadəyə verildi. Bu bir sıra analitiklərin fikirlərinin əksinə olaraq BTC-nin bir real layihə olduğunu bir daha sübut etdi. Elə həmin il Gürcüstan baş naziri Bakıya rəsmi səfər etmiş, bir sıra iqtisadi əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edilmişdi. Gürcüstan-Azərbaycan münasibətlərində Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun xüsusi önəmi vardır.

Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun işə düşməsi ilə həm də Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü nəticəsində 1993-cü ildə Türkiyə ilə Orta Asiya arasında kəsilmiş dəmir yolu əlaqəsi yenidən bərpa olunacaqdır. Layihəyə əsasən, Qarsdan Gürcüstanın Axalkalaki şəhərindək olan 105 kilometrlik hissəsinin çəkilməsinə 450 milyon dollar sərmayə qoyulacaqdır. Qarsdan Gürcüstan sərhədindək 76 kilometrlik hissənin tikintisini Türkiyə maliyyələşdirəcəkdir. Gürcüstanın Azərbaycandan aldığı 200 milyon dollarlıq kreditlə isə Türkiyə sərhədindən Axalkalakiyə qədər olan təqribən 30 kilometrlik xətt çəkiləcək və Azərbaycan sərhədindək mövcud olan 160 kilometrlik xətt yenidən qu-

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

rulacaqdır. Layihənin 2010-cu ildə tamamlanması nəzərdə tutulur. İlk mərhələdə ildə 1,5 milyon sərnişin və ildə 6,5 milyon ton yük daşınacağı proqnozlaşdırılır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsi ilə əlaqədar Anlaşmanı 2007-ci ilin fevralında Tbilisidə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Gürcüstan Prezidenti Mixail Saakaşvili imzalamışlar. 2007-ci ilin noyabrında isə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin, Türkiyə Prezidenti Abdullah Gülün və Gürcüstan Prezidenti M.Saakaşvilinin iştirakı ilə xəttin Gürcüstan hissəsinin təməli qoyulmuşdur. Türkiyə Respublikasının Prezidenti Abdullah Gül mərasimdə iştirak etmək üçün gələn Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevi və Gürcüstan Prezidenti Mixail Saakaşvilini səmimi qarşıladı. Mərasimi Türkiyənin nəqliyyat naziri Binəli Yıldırım açaraq, dedi ki, «2007-ci il noyabrın 21-də Marabdada hər üç ölkənin dövlət başçısının iştirak etdiyi bir mərasimdə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsinin Gürcüstan hissəsinin təməlini qoyduq. Bu gün isə Türkiyədən Gürcüstan sərhədinədək 76 kilometrlik hissənin təməlqoyma mərasimini keçiririk. Yəni bu şad gündə Azərbaycanın dövlət başçısı hörmətli İlham Əliyev, Gürcüstanın dövlət başçısı hörmətli Mixail Saakaşvili və hörmətli cümhurbaşqanı Abdullah Gül bu tarixi hadisəyə şahidlik edirlər. Türkiyənin Azərbaycan və Gürcüstanla dostluq və qardaşlıq münasibətləri gündən-günə inkişaf etməkdədir. Bu layihə üç ölkənin bir-biri ilə daha da sıx bağlanmasına, sevinclərini, uğurlarını birlikdə paylaşmalarına, yüklərin müştərək şəkildə daşınmasına şərait yaradacaq ən mühüm addımlardan biridir.» Bu layihə barədə 15 ilə yaxın söhbət, danışıqlar getdiyini xatırladan Binəli Yıldırım bildirdi ki, «...nəhayət 2007-ci ilin fevralında Gürcüstan və Azərbaycan prezidentlərinin, Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın iştirakı ilə dövlət və hökumət başçıları səviyyəsində qərar qəbul edilmiş və beləliklə, layihənin qarşısındakı bütün problemlər aradan qaldırılmışdır. Bu layihə

FƏSİL IV

Türkiyədə tikintisi davam edən Mərmərə layihəsi vasitəsilə Şərqlə Qərbi birləşdirərək, Avropaya, Londona qədər uzanan bir mədəniyyət dəhlizi, beynəlxalq dostluq və qardaşlıq dəhlizi yaradacaqdır.» Nazir dövlət başçılarını əmin etdi ki, layihənin tez bir zamanda tamamlanması üçün başlanğıcda hazırlıq işləri hansı həssaslıqla görülürdüsə, bundan sonra da eyni həssaslıqla davam etdiriləcək, gecikmədən istifadəyə veriləcəkdir. Sonra Gürcüstan Prezidenti Mixail Saakaşviliyə söz verildi. Gürcüstan Prezidenti bildirdi ki, bu, «...təkcə dəmir yolu deyil, gələcək nəsillərə ərməğan etdiyimiz layihədir. Bizim ölkələr Avropa və Asiya arasında körpüdür. Dünyanın bir çox nöqtəsindən Çinə və Orta Asiyaya ən qısa yol bizim ölkələrdən keçir. Bu dəmir yolu da Avropaya ən qısa yol olacaq, regional infrastrukturlarımızın mükəmməlliyini tamamlayacaqdır. Biz bu istiqamətdə çox işlər görəcəyik. Mən özümü xoşbəxt sayıram ki, belə bir tarixi prosesin iştirakçısıyam. Bizim ölkələr böyük nailiyyətlər əldə edib, inkişaf edəcəklər, biz bunun şahidi olacağıq. Neft və qaz kəmərləri, dəmir yolu insanların daha da yaxınlaşmasına kömək edəcəkdir. Yaxın zamanda bu dəmir yolu xətti bizim insanları bir-birinə daha da yaxınlaşdıracaqdır. Beynəlxalq səviyyədə Asiya ilə Avropanı yaxınlaşdıracaqdır. Bu layihəyə uğurlar arzulayırıq. Bu layihəyə tərəfdar olan Gürcüstan həmin işə axıra qədər sadıq qala-caqdır.»

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev mərasimdə nitq söylədi. Dövlətimizin başçısı vurğuladı ki, «bu gün doğrudan da tarixi bir gündür. Türkiyə, Gürcüstan və Azərbaycan yeni tarix yazır. Üç ölkənin səmərəli əməkdaşlığı nəticəsində bütün layihələr uğurla icra olunur. Biz həm ikitərəfli formatda çox səmərəli əməkdaşlıq edirik, eyni zamanda, üçtərəfli formatda da əlaqələrimiz real, konkret layihələrin həyata keçirilməsi ilə nəticələnir. Bütün bu işlərin, əlbəttə ki, çox böyük tarixi vardır. Bizim xalqlarımız bütün dövrlərdə dostluq, mehribanlıq şəraitində yaşamışlar. Bizim xalqlarımız əsrlər boyu qonşu, dost xalqlar olaraq, bir-birinə daim

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

kömək etmişlər, əməkdaşlıq etmişlər, bir yerdə yaşayıb-yaratmışlar. Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra onu ilk tanıyan Türkiyə olmuşdur. O gündən bu günə qədər bizim aramızda əlaqələr dostluq, qardaşlıq əsasında qurulmuşdur. Bu əlaqələr sürətlə inkişaf edir. Bu gün deyə bilərəm ki, bu əlaqələr ən yüksək zirvədədir. Siyasi, iqtisadi, mədəni, bütün sahələrdə Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri nümunə xarakteri daşıyır. Bu bizə imkan verir ki, öz potensialımızı daha da böyük həcmdə reallaşdıraq. Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin gələcək perspektivləri də çox böyükdür, çox gözəldir. Bizim birgə həyata keçirdiyimiz layihələr, əlbəttə ki, ölkələrimizi gücləndirir, xalqlarımızı bir-birinə daha da yaxın edir, bölgəyə yeni ab-hava gətirir, yeni əməkdaşlıq imkanları açır. Gürcüstan-Azərbaycan əlaqələri də çox uğurla inkişaf edir. Bizim xalqlarımız qardaş xalqlardır. Biz uzun illər ərzində müstəqillikdən məhrum olmuşduq, başqa ölkələrin tərkibində yaşamışdıq. Ancaq öz milli ənənələrimizi, adət-ənənələrimizi saxlamışıq, tariximizi qorumuşuq, mədəniyyətimizi, dilimizi qorumuşuq. Müstəqil dövlətlər fəaliyyətə başlayan kimi, dərhal Gürcüstan-Azərbaycan münasibətləri uğurla inkişaf etməyə başlamışdır. Biz strateji tərəfdaş, birlikdə çox böyük işlər görürük. Bu bölgədə Gürcüstan-Azərbaycan münasibətlərinin inkişafından çox şey asılıdır. Deyə bilərəm ki, üç ölkə arasında, üçtərəfli əməkdaşlıq bəlkə də, dünyada müşahidə olunmur, bunun analoqu yoxdur. Bu, həm siyasi, iqtisadi, mədəni sahələrdə olan əməkdaşlıqdır, eyni zamanda, real layihələrin həyata keçirilməsi baxımından çox önəmlidir. Təkcə bizim ölkələrimiz və xalqlarımız üçün deyil, Avropa üçün, dünya üçün önəmli olan irimiqyaslı layihələri Türkiyə, Gürcüstan, Azərbaycan birgə həyata keçiribdir. Vaxtilə əfsanə sayılan və bəzi dairələr tərəfindən qəbul edilməyən, yaxud şübhə ilə yanaşılan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri artıq reallıqdır. Biz buna nəyin hesabına nail olduq? Üç ölkənin iradəsi hesabına, xalqları-

FƏSİL IV

mızın bir yerdə olması və birgə əməkdaşlıq imkanlarımızın ortaya qoyulması hesabına. Vaxtilə əfsanə sayılan Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri indi uğurla işləyir və bu il kəməər vasitəsilə 40 milyon tondan çox Azərbaycan nefti ixrac ediləcəkdir. Ancaq bəziləri deyirdilər ki, Azərbaycanda neft yoxdur və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin doldurulması üçün üçüncü tərəfin nefti lazımdır. Bizə bu lazım deyil, uzun illər bundan sonra da Azərbaycan nefti Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tam şəkildə fəaliyyət göstərməsini təmin edəcəkdir. Gələn il kəməər tam gücü ilə işləyəcək və bu kəməər vasitəsilə 50 milyon tondan çox neft nəql ediləcəkdir. Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməəri də bəzi dairələr tərəfindən qəbul edilmirdi və şübhələr var idi. An-caq həyat, reallıq və bizim yorulmadan çalışmağımız bu önəmli layihəni həyata keçirdi. Dünyada enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin ön plana çıxdığı indiki dövrdə biz bir daha görürük ki, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin nə qədər böyük əhəmiyyəti vardır. Biz zəngin "Şahdəniz" qaz yatağının işlənilməsinə 1996-cı ildə başlamışdıq. İndi artıq o yataqdan qaz hasil edilir və qardaş ölkələrə ixrac olunur. Bu gün Azərbaycan böyük həcmdə qaz ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. Aparılan kəşfiyyat işləri nəticəsində bizim qaz ehtiyatlarımız böyük dərəcədə artmışdır. Ən minimal hesablamalara görə, Azərbaycanın 2 trilyon kubmetr qaz ehtiyatları vardır. Bu da uzun illər, bundan sonra onilliklər ərzində həm ölkəmizin tələbatını ödəyəcək, həm də dost, qardaş ölkələrin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında öz rolunu oynayacaqdır. Bakı-Tbilisi-Qars layihəsi də, demək olar ki, vaxtilə bəziləri tərəfindən ciddi qəbul olunmurdu və hesab edilirdi ki, bu layihə, sadəcə, kağız üzərində qalacaqdır. Bu layihə barədə söhbətlər gedirdi, danışıqlar aparılırdı. Amma hətta bizim ölkələrdə də bəziləri inanmırdı ki, biz bunu gerçəkliyə çevirəcəyik. Ancaq biz bunu etdik. Əlbəttə ki, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun layihəsinin həyata keçirilməsində Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft-qaz kəmərləri-

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

nin də rolu böyükdür. Biz artıq bu dəhlizi açdıq. Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyəni enerji layihələri ilə birləşdirdik. Təbii ki, neft layihəsi, qaz layihəsi ona gətirib çıxarıb ki, bu gün biz öz nəqliyyat infrastrukturumuzu da birləşdiririk. Biz bunu da bacardıq. Əminəm ki, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu müəyyən edilmiş tarixdə istismara veriləcəkdir. Beləliklə, bölgədə gedən əməkdaşlıq daha da güclənəcək, Türkiyə, Gürcüstan, Azərbaycanın milli maraqları daha da böyük dərəcədə müdafiə olunacaqdır. Biz Avropa və Asiya üçün əvəzolunmaz nəqliyyat nöqtəsinə çevriləcəyik və əlbəttə, bunun çox böyük iqtisadi və sirr deyil ki, böyük siyasi dividendləri vardır. Biz artıq bunu hiss edirik. Bir daha demək istəyirəm ki, bütün bu layihələr bölgədə gedən prosesləri müəyyən edir. Bölgədə əməkdaşlıq əhval-ruhiyyəsi böyük dərəcədə bizim söylərimiz nəticəsində mümkün olmuşdur. İndi görürük ki, bizim layihələrə qoşulmaq istəyən ölkələrin sayı artır. Bizim enerji və nəqliyyat infrastrukturumuzdan istifadə etmək, əlbəttə ki, hər bir tərəf üçün fayda gətirəcəkdir. Çünki bu, ən səmərəli yoldur. Enerji daşıyıcılarının dünya bazarlarına çıxarılması üçün ən səmərəli, ən faydalı yoldur və nəqliyyat baxımından məsafəni xeyli dərəcədə qısaldan bir yoldur. Mən şübhə etmirəm ki, Bakı-Tbilisi-Qarsı da Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurumun taleyi gözləyir. Çünki bunu etmək üçün bütün imkanlar var. Bizim bu gün, burada birgə olmağımız bunun əyani sübutudur. Əgər yaxın tarixə nəzər salsaq görürük ki, son bir neçə il ərzində Türkiyə, Gürcüstan və Azərbaycanın iştirakı ilə çox önəmli tədbirlər keçirilmişdir. 2005-ci ildə Bakıda Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin istismara verilməsini biz bir yerdə qeyd etdik. 2006-cı ildə Ceyhanda artıq Azərbaycan neftinin Ceyhana gəlməsini qeyd etdik. 2007-ci ildə Türkiyə-Yunanıstan sərhədində Azərbaycan qazının Avropa Birliyi bazarına daxil olmasını qeyd etdik. 2007-ci ildə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun Gürcüstan hissəsinin tikintisinə başlanmasını qeyd etdik, bu

gün isə Türkiyə hissəsinin təməlinin qoyulmasını qeyd edirik. Mən arzu edirəm ki, gələcəkdə belə gözəl tədbirlər çox olsun və əminəm, belə də olacaqdır. Çünki bunu etmək üçün bizim imkanlarımız var, siyasi iradə var, artan iqtisadi potensial var və əməkdaşlıq var. Mən hesab edirəm ki, bizim uğurlu əməkdaşlıq təcrübəmiz başqa tərəflər üçün də örnək olmalıdır. Hamı görməlidir ki, dostluq, mehribanlıq, qarşılıqlı anlaşma, bir-birinə dəstək olan yerdə bütün işlər daha da asanlıqla gedir. Bu gün biz atılan addımların və qəbul edilən cəsarətli qərarların nəticəsini görürük. Bu, yalnız başlanğıcdır. Mən görürəm ki, bizim gələcəyimiz çox uğurlu, çox parlaq olacaq və ölkələrimiz öz iqtisadi və siyasi mövqelərini daha da gücləndirəcəkdir.»

Türkiyə Prezidenti Abdullah Gül isə nitqində bildirdi ki, «Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsi, əslində, hamının bildiyi tarixi İpək yolunun təkrar canlanmasıdır. Vaxtilə bu İpək yolu ilə karvanlar gedib-gəlirdi. İndi isə bunu “Dəmir İpək yolu”nun həyata keçirilməsi ilə təkrar reallığa çeviririk. Bu, həqiqətən böyük bir layihədir. Çünki sadəcə üç ölkəni - Azərbaycanı, Gürcüstanı və Türkiyəni dəmir yolu ilə bir-birinə bağlamır. Bu, Asiyanın mərkəzini, Çini Avropanın o biri ucu - Londonla bağlayan bir dəmir yoludur. Bu layihə tamamlandıqda, sadəcə, sərnəşinlər deyil, çox böyük miqdarda yüklər də Orta Asiyadan Avropanın digər ucuna, yaxud Avropadan da Orta Asiyaya qədər daşına biləcəkdir. Bu baxımdan, layihə təkcə iki müxtəlif coğrafiyanı bir-birinə bağlamayacaq, eyni zamanda, mədəniyyətləri, fərqli anlayışları da bir-birinə qovuşduracaqdır. Bu səbəbdən, layihənin böyüklüyü çox anlaşılındır. Bu layihə, əslində, Qafqazda sabitliyə və rifaha töhfə verəcək bir layihədir. Layihə Qafqazdakı və bölgədəki bütün ölkələrə açıqdır. Bölgənin sabitliyinə və sülhə yardımçı olan, yaxşı qonşuluq əlaqələrinə önəm verən və hörmətlə yanaşan hər bir ölkəyə açıqdır. Bu layihənin həyata keçməsi ilə, sadəcə, iqtisadi fəaliyyət deyil, mədəni əlaqələr də daha çox canlanacaqdır.»

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

Sonra dövlət başçıları üç ölkənin ərazisinin təsvir olunduğu sxematik xəritənin asıldığı səhnəyə dəvət edildilər. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Gürcüstan Prezidenti Mixail Saakaşvili və Türkiyə Prezidenti Abdullah Gül öz ölkələrinin “ərazisində” rəmzi dəmir yolu xətlərini qoyaraq birləşdirdilər. Stansiyadakı qatarın fiti səsləndi. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun Türkiyə hissəsinin təməlinin qoyulması münasibətilə keçirilən mərasim başa çatdıqdan sonra Türkiyə Respublikasının Prezidenti Abdullah Gülün adından Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Gürcüstan Prezidenti Mixail Saakaşvilinin şərafinə nahar verilmişdir.

Beləliklə, Gürcüstan Azərbaycanın iqtisadi və siyasi tərəfdaşı olması ölkəmizin xarici iqtisadi fəaliyyətində nəzərə alınması bir amildir. Azərbaycan da Gürcüstan üçün strateji münasibətə daim ehtiyacı olan bir ölkədir.

Azərbaycan Respublikası ilə Moldova arasında iqtisadi əlaqələr. Azərbaycan Respublikası ilə iqtisadi münasibətləri mövcud olan dövlətlərdən biri də Moldova Respublikasıdır. Bu iki ölkə arasında münasibətlər hələ SSRİ daxilində mövcud idi. Lakin SSRİ-nin dağılması bir çox məsələlərə yenidən baxmağa vadar etdi. O cümlədən Azərbaycan Respublikası ilə Moldova Respublikası arasında əlaqələr də yeni yanaşma tələb edirdi. Çünki onların hər ikisi artıq müstəqil dövlətlər idi. Amma təəssüf ki, ilk əvvəl əlaqələr lazımınca olmadı. Hər iki ölkə ərazi bütövlüyü ilə bağlı bir sıra çətinliklər yaşadı. İstər Moldova, istərsə də Azərbaycan əraziləri mərkəzi hakimiyyətin təsirindən çıxdı. Moldova Rusiyanın dəstəyi ilə Dnestryanı separatizminin, Azərbaycan isə Ermənistanın yardım etdiyi Qarabağ ermənilərinin separatizminin ağır nəticələri ilə üzləşdi. Lakin 1993-cü ildə hakimiyyətə Heydər Əliyevin gəlməsindən sonra daxili stabilliyə tədricən nail olan Azərbaycan xarici iqtisadi əlaqələrinə də güc verdi.

1997-ci ildən Azərbaycana Moldovanın o zamankı

prezidenti P.Luçinskinin səfəri ilə bu əlaqələr bir qədər fəallaşmışdır. Lakin əlaqələr kifayət qədər güclü səviyyəyə gəlib çıxmamışdır. 2004-cü ildə Moldovanın növbəti prezidenti V.Voronin də Azərbaycana gəldi. 2005-ci ilə qədər iki ölkə arasında əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətlərini əhatə edən 26 sənəd imzalanmışdır. 2005-ci il aprel ayında Azərbaycan prezidenti Moldovaya səfər etdi. Burada daha 5 sənəd imzalandı. 2005-ci ildə Moldova və Azərbaycan arasında xarici ticarət dövriyyəsi cəmi 8,2 mln. ABŞ dolları təşkil edib. Moldova və Azərbaycan respublikaları arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə birgə hökumətlərarası komissiya 2005-ci ildə yaradılıb. İlk toplantı 19 aprel 2005-ci ildə Kişinyovda keçirilib və burada tərəflər ölkələrimiz arasında Uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq Proqramını və onun gerçəkləşdirilməsi üzrə Tədbirlər Planını müzakirə edərək təsdiqləyiblər.

Lakin bir sıra sahələrdə müəyyən əlaqələrin olmasına baxmayaraq GUAM daxili əlaqələr istisna olmaqla Moldova - Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinə böyük ehtiyac vardır.

Ümumiyyətlə, GUAM təşkilatı çərçivəsində üzv ölkələrin iqtisadi və siyasi əlaqələri daha da genişləndirilməli və inkişaf etdirilməlidir.

4.5. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası və inkişaf edən ümumdünya nəqliyyat şəbəkəsi

Öz geosiyasi məkanına görə xüsusi önəm daşıyan Azərbaycan öz iqtisadi diplomatiyasında beynəlxalq nəqliyyat, tranzit əməliyyatlarına prioritet yer ayırır. Yalnız bir neçə ildə ölkəmizin nəqliyyat dəhlizi kimi yükdaşımalardan gəlirləri nəzərə çarpacaq dərəcədə artır və bu sahəyə maraqlı xüsusi dövlət proqramları ilə həyata keçirilir. Ölkəmizin ərazisindən keçən tranzit yükdaşımalarının beynəlxalq standartlara cavab verən yol və körpülərin tikintisi

***Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri***

günün vacib tələbinə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikası bu məqsədlə bir neçə irimiqyaslı layihəni üzə çıxarmaq məqsədi ilə tender elan etmiş və qalibləri müəyyənləşdirmişdir. İndi çox böyük sürətlə işlərin davam etdiyi Ələt-Astara magistralı yaxın gələcəkdə iqtisadi səmərə gətirəcəkdir. Yolun inşası İslam İnkişaf Bankının maliyyə yatırımları hesabına aparılır.

Eyni zamanda Hacıqabul-Kürdəmir yolunun inşasına start verilmiş və bu yol Azərbaycan-Gürcüstan sərhədlərinə qədər beynəlxalq əhəmiyyətli yol kimi Rusiyadan, Orta Asiya və İrandan daxil olan yüklərin tranzitini xeyli sürətli və manəsiz yerinə yetirilməsinə imkan verəcəkdir. 2007-ci ilin payızında artıq Bakının 60 kilometrliyindən başlayaraq Koreya şirkətləri Bakı-Rostov yolunun Azərbaycan ərazisində yol inşaat işlərinə başlamış və davamlı şəkildə bu istiqamətdə müasir yol ötürücülərinin və körpülərinin inşasına başlanacaqdır. Bununla Azərbaycan Respublikası Şimal-Cənub, Asiya-Avropa nəqliyyat tranzit dəhlizi kimi regionun iqtisadiyyatında və beynəlxalq əlaqələrində mərkəzi rol oynayacaqdır.

İran İslam Respublikası, Türkiyə, Gürcüstan istiqamətlərində hər il yükdaşımaların həcmi artacaq, bu şəraitdə yeni yaradılmış nəqliyyat yol infrastrukturunu öz iqtisadi səmərəsini verəcəkdir. Azərbaycan iqtisadi diplomatiyası bu sahədə kompleks tədbirləri həyata keçirməklə gələcəkdə Cənub istiqamətində və əks marşrutla konteyner daşımalarının artacağını proqnozlaşdırır. Bu məqsədlə ölkəmizin sərhəd-buraxılış məntəqələri və gömrük nəzarət terminalları tamamilə yenidən qurulur və nəzarət texnikası yeniləşdirilir. Bu isə yüklərin və nəqliyyat vasitələrinin qısa müddətdə mənzil başına çatması üçün təminat yaradır. Bütövlükdə isə ölkəmizin ərazisindən keçən yüklərin vaxt itkisinin minimuma endirilməsi məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Beynəlxalq maliyyə qurumları, o cümlədən Dünya Bankının hesablamalarında Cənubi Qafqazda, eləcə də,

FƏSİL IV

Azərbaycanda nəqliyyat xərcləri olduqca böyükdür. Bu Avropa İttifaqı daxilindəki rəqəmlərlə müqayisədə 5 dəfə çoxdur. Bütün bu göstəricilər ciddi narahatçılıq doğurur və onların aradan götürülməsi olduqca vacib addımlar atılmasını gündəmə gətirir.

Real vəziyyət isə Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat sahəsində strategiyasının inamlı təməl üzərində qurulduğunu təsdiqləyir.

Avtomobil nəqliyyatında 2000-ci ildə yükdaşımalar 40434 min ton idisə, 2006-cı ildə bu rəqəm 74384 min ton qeydə alınmışdır. O cümlədən yük dövriyyəsi 2006-cı ildə 3513 milyon ton/kilometrdən 8222 milyon ton/kilometrə çatmışdır.

Sərnişin daşımalarındakı artımlar da həm ölkədaxili, həm də beynəlxalq marşrutlarda dinamik olmuşdur.

Eyni zamanda quru nəqliyyatın səmərəliliyinin hüquqi-normativ bazası formalaşmış və bu istiqamətdə qonşu Rusiya, Gürcüstan, Türkiyə, İran və digər dövlətlər arasında müvafiq sazişlər imzalanmışdır. Azərbaycan beynəlxalq yol hərəkəti konvensiyasına qoşulmuş və onun tələblərinin icrasını öz iqtisadi diplomatiyasında gerçəkləşdirmişdir.

Göründüyü kimi, bütün bu cəhdlər məqsədyönlü diplomatik fəaliyyət sayəsində reallığa çevrilir. Çünki həm regional, həm də MDB çərçivəsində alternativ nəqliyyat dəhlizlərinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi dövlət siyasəti səviyyəsinə qalxır. Misal üçün, Rusiya bu sahədə daha irəlidə gedən bir dövlət olaraq artıq transavropa sistemi yaratmaqla həm ölkədaxili, həm də beynəlxalq yükdaşımaların həcmi rekord səviyyəyə çatdırmışdır. 2007-ci ilin dekabr ayında Rusiya, Qazaxıstan və Türkmənistan Xəzərin şərq sahili boyunca Əfqanıstan və İrana qədər uzanacaq avtomagistralın inşasına imza atmışlar.

Bunu Azərbaycan Respublikasının TRASEKA layihəsinin iştirakçısı kimi "Böyük İpək Yolunun" bərpası üzrə atdığı addımlara bir növ alternativ gediş kimi də dəyər-

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

ləndirmək olar.

Xatırladaq ki, bu layihənin təməlinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin təşəbbüsü ilə 1998-ci ildə Bakıda keçirilən beynəlxalq konfrans durur. 32 dövlətin və 6 beynəlxalq təşkilatın qatıldığı konfransda gələcəkdə Yaponiyadan, Çindən, Mərkəzi Asiyadan, Cənubi Qafqazdan keçməklə İspaniya və Portuqaliyaya qədər bir məsafədə yükdaşımalar təmin olunmalıdır.

Avropa-Qafqaz-Asiya (TRASEKA) nəqliyyat dəhlizi ilə Azərbaycan ərazisində yükdaşımalar ötən il 48807 min ton təşkil etmiş, o cümlədən tranzit daşımalarının həcmi 12006 min ton həcmində olmuşdur.

Yük dövriyyəsinin həcmi müvafiq dövrdə 13882 milyon ton/kilometrə çatmışdır ki, bunun 5378 milyon tonu tranzit yük dövriyyəsidir.

Beynəlxalq əlaqələrin inkişafı fonunda insanların yer-dəyişməsi faktoru daha da güclənir. Təbii ki, bunun reallaşmasında nəqliyyat vasitələrinin payı böyükdür.

2006-cı ildə Avropa-Qafqaz-Asiya xətti ilə Azərbaycan ərazisindən 164 milyon sərnişin daşındığı qeydə alınmışdır. Bu rəqəmdə avtomobil, hava və dəniz nəqliyyatının ayrıca payı vardır.

Nəqliyyat diplomatiyası iqtisadi diplomatiyanın tərkib hissəsi olaraq ölkəmizə yükdaşımalarından 198,7 milyon manat, sərnişin daşımalarından isə 23,2 milyon manat gəlir gətirmişdir. İndi “Böyük İpək Yolu”nu “Gələcəyin Yolu” adlandırırlar. Bu da əsassız deyildir.

Maraqlı bir fakt kimi qeyd olunmalıdır ki, TRASEKA layihəsində Rusiyaya müşahidəçi statusu verilməsindən imtina olunmuşdu. TRASEKA nəqliyyat dəhlizinin yaradılmasını dünyanın əsas beynəlxalq təşkilatları və iqtisadi yönümlü ixtisaslaşmış təşkilatları tanımışlar. Bu sıraya Avropa Komissiyası, BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyası (GSKATO), Avropa Beynəlxalq Ticarət Komissiyası və başqaları daxildir.

FƏSİL IV

Gələcəyin proqnozları göstərir ki, yaşadığımız planetin ticarət dövriyyəsi ABŞ-Avropa-Asiya üçbucağında cəmləşəcəkdir. Bunu rəqəmlə ifadə etsək, təqribən ABŞ-ın ticarəti 3 trilyon dollar həcminə çatacaqdır. Bu zaman dünyanın super dövlətinin nəqliyyat xərcləri 200 milyard dollar təşkil edəcəkdir. Belə bir qənaətlə razılaşmalıyıq ki, əsas çəxtərəfli müqavilənin iştirakçıları XXI əsrin nəbzini tuta bilmişdir. Bu prosesin mərkəzi fiqurlarından olan Azərbaycan Respublikası Asiya-Qafqaz-Avropa və əks istiqamətlərdə yük və sərnişin daşınmalarında fəal iştirak edəcəkdir. Ümid etmək olar ki, bu sahədə əməkdaşlıq həm də gələcəkdə ölkəmizdə investisiya şəraitini dəyişəcəkdir.

Artıq iqtisadçılar bu yolun ərazilərindən keçən dövlətlərin əhəmiyyətini çox yüksək qiymətləndirməklə həm də yeni iş yerlərinin açılması, təbii ehtiyatların səmərəli istismar olunmasına şərait yaradacağını, uzunmüddətli stabillik faktoru kimi dövlətlər arasında həm regional, həm də beynəlxalq inteqrasiyanın yeni formasını müəyyənləşdirəcəkdir. Asiya-Qafqaz-Avropa nəqliyyat dəhlizi sözün əsl mənasında Asiya-Avropa transokean marşrutuna alternativ bir layihədir. Təsəvvürə gətirək ki, İkoqama limanından Avropanın Rotterdam, Hamburq, Antverpen limanlarına yükdaşımaların vaxtını ən azı iki dəfə azaltmağa imkan verəcək bir marşrutun iqtisadi səmərəsi hansı dəyərlə ölçülməlidir. Lakin bu heç də dəniz nəqliyyatının rəqabətdə uduzacağı kimi başa düşülməməlidir. Dəniz nəqliyyatının da yeni-yeni perspektivləri mövcuddur. Artıq bir çox transmilli şirkətlər yeni əsrin tələblərinə cavab verəcək yüksəktonnajlı okean gəmilərinin istehsalına start vermişlər. Azərbaycan Respublikası da dəniz dövləti kimi bu sahədə baş verənlərə maraqsız deyildir. Bununla yanaşı qeyd olunmalıdır ki, istənilən nəqliyyat dəhlizinin açılması və gələcək istismarı yalnız nəqliyyatçıların işi deyildir. Eləcə də təkbaşına bir dövlət, yaxud beynəlxalq təşkilat bu işin öhdəsindən gəlməyə qadir deyildir. Beynəlxalq əhəmiyyətli və çoxkoor-

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

dinatlı bir sistem kimi nəqliyyat şəbəkəsi böyük diplomatiyadan (siyasi, iqtisadi və diplomatik maraqlar) keçən yoldur. Onun etibarlı dayaqqlar üzərində qurulması üçün vacib olan şərtlər ödənilməli və hər bir dövlət öz məsuliyyətini hiss etməlidir.

TRASEKA-nın 2003-cü ildə keçirilən Dövlətlərarası komissiyanın iclasında İran və Əfqanıstan dövlətləri layihəyə qoşulmaq təşəbbüsü ilə müraciət etmiş və onların bu istəyinə “yaşıl işıq” yandırılmışdır. Bu məqamla bağlı belə bir fikir formalaşır ki, Asiya-Qafqaz-Avropa nəqliyyat dəhlizi “yağ ləkəsi” effektinə malikdir.

Mütəmadi olaraq TRASEKA-nın iştirakçısı olan dövlətlər iqtisadi və siyasi problemləri müzakirə edib onların həlli üçün atılacaq addımları müəyyənləşdirirlər. Hər il keçirilən TRASEKA Dövlətlərarası komissiyası (DAK) qlobal inteqrasiya əsrində layihənin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmişdir:

- il ərzində ÜDM-in (ümumi daxili məhsul) iqtisadi inkişaf səviyyəsini 8-10% saxlamaq;
- iqtisadiyyata investisiyalar qoyulmasını təmin etmək;
- iştirakçı dövlətlərdən kapital axınının qarşısını almaq;
- elmin, texniki nailiyyətlərin tətbiqini gücləndirmək.

Kapital çatışmazlığı (qıtlığı) layihənin investisiyalaşmasını ləngidir. Əsas çətinlikli saziş (ƏÇS) iştirakçılarının və TRASEKA dövlətlərarası komissiyasının müvafiq dövlət orqanlarının beynəlxalq və regional siyasətini koordinasiya etməklə daxili qanunvericiliyin beynəlxalq normalarla harmoniyasına təminat yaradılması, bu tipli iri əhatəli vəzifələrin yerinə yetirilməsi əlbəttə çətin, ancaq zəruridir.

Azərbaycan Respublikası iqtisadi diplomatiyasında hava nəqliyyatının yeri və rolu daha önəmlidir. Bu ilk növbədə Respublikamızın beynəlxalq ələmlə təmasının qurulması üçün yeni aviamarşrutların açılması, hava nəqliyyatında sərnişin və yükdaşımaların həcmının artma-

FƏSİL IV

sına yönəldilən tədbirlərlə bağlıdır. Bu məqsədlə Bakı hava limanının beynəlxalq status alması və tamamilə yeni status alması demək idi. Bunun ardınca Naxçıvan hava limanı beynəlxalq hava limanına çevrildi. Enmə-qalxma zolaqlarının beynəlxalq standartlar səviyyəsində qurulması və dünyanın ən müasir hava şirkətlərinin istismar etdiyi aerobusların “Boinq” və “Ruslan” tipli yüksəktonnajlı təyyarələrin Azərbaycanın hava limanlarına uçuşlarına yol açdı. Hazırda “Azal” şirkətinin təyyarələri dünyanın bir çox ölkələrinə uçuşlar həyata keçirir. 2006-cı il ərzində ölkəmizə 2 milyona yaxın sərnişin gəlmişdir. Bu rəqəm 2000-ci ildə 701 min nəfər təşkil etmişdir. Hava nəqliyyatının ölkəmizə gətirdiyi səmərə günbəgün artmaqdadır. Bu göstərici davamlı şəkildə yüksəlir.

Respublikamızda təyyarə parkının modernləşməsi istiqamətində atılan addımlardan biri də yeni təyyarələrin alınmasıdır. Azərbaycan Respublikası “Beynəlxalq Hava Konvensiyası”na qoşulmuş və iqtisadiyyatın bu sahəsində də hüquqi normativ bazanın beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasını təmin etmişdir.

“Azal” şirkəti ötən illər ərzində yükdaşımaların həcmi bir neçə dəfə artırabilmişdir. 2000-ci ildə 37 min ton, 2006-cı ildə iki dəfə çox, yəni 73 min ton yük daşınmışdır.

Hava nəqliyyatında tranzit daşımaları da iqtisadi səmərə gətirir. Ölkəmiz öz hava sərhədlərinin dinc məqsədlərlə istifadə olunması üçün öz diplomatik səylərini davam etdirir. Çünki Avropa ilə Şərqi və Cənub-Şərqi Asiya arasında ən qısa marşrutların ölkəmiz üzərindən (Bakıya enməklə) həyata keçirilməsi mümkünlüyü danılmazdır. Öz tərəfdaşlarının maraqlarını bu istiqamətə cəlb etmək həm iqtisadi, həm də siyasi gedişlər tələb edir. Artıq bu sahədə ölkəmiz müəyyən təcrübəyə malikdir.

Təbiidir ki, hava nəqliyyatında iqtisadi səmərə daha çox vaxtla ölçülür. Rusiya dövlətinin son illər transpolyar

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

uçuşlar keçirməsi (ABŞ, Kanada, Asiya və s.) mühüm nəticələrə səbəb olmuşdur. Bu istiqamətdə rəqabətdə həтта inkişaf etmiş ölkələr belə onunla ayaqlaşa bilmir. Azərbaycan Respublikasının bu tipli layihələr həyata keçirməsi çətin olsa da, hava nəqliyyatı şəbəkəsinin yaxın illərdə genişlənəcəyi şübhə doğurmur. Artıq bir vaxtlar əlçatmaz olan Çin, BƏƏ və s. marşrutlarla yükdaşımalar dinamik inkişaf edir.

Respublika daxilində həyata keçirilən layihələr hesabına 2008-ci ilin birinci yarısında Zaqatala və Lənkəran hava limanlarının tam yenidən qurularaq istifadəyə verilməsi planlaşdırılıb. Artıq 2008-ci ilin sentyabrında Zaqatala hava limanı ilk təyyarəni qəbul etmişdir. Hər iki hava limanına gələcəkdə beynəlxalq status verilməsi nəzərdə tutulur. Bu vaxta qədər yalnız YAK-40 tipli təyyarələri qəbul edən hava limanları Respublikamızın bütün bölgələrini, MDB dövlətləri ilə mütəmadi uçuşlar hesabına əlaqələrini intensivləşdirəcəkdir. Gəncədən Bakıya keçirilən uçuşlar buna əyani nümunədir.

Azərbaycan dəniz dövləti kimi nəqliyyatın bu növündən maksimum bəhrələnmək imkanlarından istifadə edir. Xəzər gəmiçiliyi daha çox yükdaşıma sahəsində ixtisaslaşmış donanmaya malikdir. Bunu rəqəmlərlə ifadə etsək görərik ki, 2000-ci ildə 9 milyon tona yaxın gəmilərlə yük daşındığı halda, 2006-cı ildə bu rəqəm 13507 milyon ton olmuşdur. Xəzər dənizi Azərbaycanı təkcə 5 qonşu dövlətlə deyil, həm də dünya dövlətləri ilə qovuşdurur. Lakin sərnişin daşınması məhdud dərəcədə Bakı-Türkmənbaşı, Bakı-Ənzəli limanları arasında aparılır. 2000-ci ildə cəmi 12 min, 2006-cı ildə isə 17 min sərnişin daşınması bu sahədə bir o qədər yüksəliş olmadığını göstərir.

Dəniz nəqliyyatı Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatlarının istismarı sahəsində xarici dövlətlərlə həyata keçirilən layihələr, Qazaxıstan neftinin tankerlərlə Bakı-Tbilisi-Ceyhan xətti ilə nəqli üçün daşın-

FƏSİL IV

ması və digər sahələrdə əməkdaşlığı perspektivləri genişdir. Xəzərdə konteyner daşımalarının daha müasir tələblərə cavab verən səviyyədə təmsili bu sahədə daha böyük iqtisadi səmərə əldə olunmasına şərait yaradacaqdır.

Artıq Azərbaycan Respublikası Xəzər dənizçiliyinin imkanlarında yeni istiqamətlərdə istifadə olunmasına başlamış və gələcəkdə də bu işi davam etdirməklə dövlət büdcəsinə xeyli gəlir gətirməyi proqnozlaşdırır. Bu əməliyyatlar Xəzər donanması gəmilərinin digər dövlətlərə məxsus yüklərin daşınmasını nəzərdə tutur.

Çox önəmli bir layihənin həyata keçirilməsi Qazaxıstandan Bakı taxıl terminalına hər ay 6 min ton taxıl daşınmasına imkan vermişdir. Bu terminalın imkanları gələcəkdə Qazaxıstan taxılının daşınmasını 300 min tona çatdırmağa imkan verir. Bu o deməkdir ki, artıq Azərbaycan ərzaq taxılının yalnız ölkəmizin ehtiyatları üçün deyil, həm də qonşu dövlətlərə satışını təmin edə biləcək. Təbii ki, alqı-satqı əməliyyatlarının maliyyə-iqtisadi dəyəri və bu əməliyyatlardan müştərək qazanc götürülməsinin şərtləri Azərbaycan-Qazaxıstan arasında iqtisadi münasibətlərdə danışıqların predmeti olacaqdır. Eyni zamanda Xəzər donanması tankerlərinin yük dövriyyəsi nəzərə çarpacaq dərəcədə intensivləşəcək. Bakı Taxıl terminalında tankerlərin tez bir vaxtda boşaldılması ən müasir texniki vasitələrlə həyata keçirilir.

2008-ci ilin əvvəlində Xəzər gəmiçiliyi daha bir müasir tanker aldı. "Akademik Zərifə Əliyeva" tankeri "Heydər Əliyev" tankerinin analoqu olaraq Xəzər neftinin daşınmasında istifadə olunacaqdır.

2008-ci ilin yanvarında Türkiyənin Ceyhan limanında "Heydər Əliyev" tankerinin Azərbaycan nefti ilə doldurulmasına başlandı. ABŞ-a yollanacaq ilk tanker 1 milyon barrel xam nefti ABŞ-a çatdıracaqdır. Bu İtaliya və İspaniyadan sonra Azərbaycan neftinin tankerlərlə daşındığı üçüncü ölkədir. "Əsrin Müqaviləsi"nin iqtisadi səmərəsi

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

artıq bütün istiqamətlərdə özünü təsdiqləyir.

Yaxın illərdə Ceyhanda Azərbaycana məxsus neftayırma zavodunun inşasına başlanacaqdır. Bunun üçün torpaq sahəsi alınmışdır.

Perspektivdə Xəzər donanmasının işinin Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində rolunun artırılacağı gözlənilir. Dünya okeanına inteqrasiya edən Xəzər donanmasının müasir standartlara cavab verən gəmilərlə zənginləşəcəyi reallığa çevrilir.

**4.6. Azərbaycanın yeni iqtisadi diplomatiyası və onun
geostrateji hədəflərə çatmaq istiqamətində atdığı
addımlara təhlili baxış**

Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə etibarlı tərəfdaş kimi çıxış edir. Artıq bu gün Şərqlə Qərb arasında yalnız körpü rolunda deyil, həm də mühüm iqtisadi layihələrin əsas aktorları sırasında durur. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsasında duran balanslaşdırılmış siyasət həm region dövlətləri ilə, həm də beynəlxalq birliyin digər dövlətləri ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq edir. Bu əməkdaşlıq Avrasiyanın bütün coğrafiyasını əhatə edir.

Müstəqil konstruktiv xarici siyasət xətti tutan Azərbaycan maksimum şəffaflıqla digər dövlətlərin maraqlarına zidd olmayan iqtisadi diplomatiya qurur. Bu pragmatizmə görə artıq dünya dövlətləri Azərbaycanla müştərək işləməyə üstünlük verir. Bu sırada MDB dövlətləri, Polşa, Rumıniya, İtaliya, Türkiyə, İran, Çin, Yaponiya, İngiltərə, ABŞ, Fransa və s. durur.

Son illərdə beynəlxalq əməkdaşlığın mümkün formalardan bəhrələnen Azərbaycan həm özünə nüfuz qazanmış, həm də ölkədaxili problemlərin həllində təsirli tədbirlər həyata keçirmişdir.

Dünya bazarına inteqrasiya bir neçə istiqamətdə uğurla davam etdirilir və yeni istiqamətlərin müəyyənləşməsində

FƏSİL IV

Beynəlxalq təşkilatlar və institutlarla məqsədyönlü, faydalı əməkdaşlıq davamlı xarakter alır.

Müasir dünyanın getdikcə dəyişən mənzərəsi hər bir dövlətin xarici siyasətində dinamizmi əsl zərurətə çevirir. Dövlət maraqlarının təmin olunması transformasiya olunmaqda davam edən müasir beynəlxalq münasibətlər fonunda xeyli çətinləşir. Dünya dövlətləri ilə əməkdaşlıq, beynəlxalq təhlükəsizliyin qorunub saxlanması əvvəl olduğu kimi, XXI əsrin də ən aktual problemlərindən olacaqdır.

İqtisadi bağlantılar ilə, ticarət dövriyyəsinin səviyyəsi ilə dünya təsərrüfat və maliyyə sistemində özünə yer tutan Azərbaycan informasiya məkanında da öz yerini tutmaqda davam edir. Elmi-texniki tərəqqi, demokratik dəyərlərə sadıqlıq bu gün Azərbaycanın reallıqlarıdır.

Aşkar həqiqətdir ki, qlobal problemləri XXI əsrə adlayan bəşəriyyət bu problemlərin təkbaşına həll olunmasını qeyri-mümkün sayır. Dünya nizamının qorunması və problemlərin həlli kollektiv qərarlar qəbul olunmasını tələb edir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatların üzvü kimi fəaliyyəti maraq doğurur.

Müasir iqtisadi diplomatiya həm məzmun, həm də forma baxımından dəyişmiş və qarşısına qoyduğu məqsədlərin yerinə yetirməsi çoxşaxəli münasibətlər müstəvisində özünə yer tapmışdır.

Birmənalı qeyd olunmalıdır ki, artıq iqtisadi siyasət sferasında daxili və xarici iqtisadi dəyərlər arasında sərhədlər şəffaflaşır və belə şəraitdə iqtisadi diplomatiyanın uğuru daha çox xarici aləmlə olan bağlantıların işləkliyi mexanizmlərindən asılı olur. Dövlətdaxili iqtisadi diplomatiyanın başlıca təyinatı milli tərəqqi və zənginliyə nail olmaq, xalqın həyat səviyyəsini yüksəltmək, dövlətin qüdrətinin möhkəmlənməsi, təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik illərində qazandığı uğurların təməlində düzgün seçilmiş strategiya durur. Lakin bu strategiyanın reallaşmasında dövlətimiz beynəlxalq aləmdə baş

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

verən proseslərdən kənar baxıla bilməz. Bu heç də o demək deyildir ki, dövlətdaxili diplomatiya bütövlükdə öz iqtisadi mövqelərini itirə bilər. Əslində belə deyildir. Dövlət öz siyasətində balanslaşdırılmış addımlara üstünlük verməklə dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa qatılmalıdır. Bu mənada Bakı-Tbilisi-Ceyhan ƏİBK (əsas ixrac boru kəməri) vasitəsilə Azərbaycan neftinin dünya bazarına çatdırılması və neft gəlirlərinin dövlətimizin inkişaf tempinin MDB dövlətləri arasında ən yüksək olmasına təminat yaradıb. Ümumiyyətlə “Əsrin Müqaviləsi” XX əsrin sonunda iqtisadi diplomatiyanın yaddaqalan fenomeninə çevrilmişdir. Hər bir azərbaycanlı indi aydın şəkildə dərk edir ki, nəinki onun öz şəxsi həyatının, eləcə də dövlətin həyat harmoniyası aparılan danışıqlardan, bağlanmış müqavilələrdən və onların şərtlərinin yerinə yetirilməsindən, beynəlxalq təşkilatlar, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə işin səviyyəsindən nə dərəcədə asılıdır.

Hazırda gündəliyə gətirilən “Transxəzər” qaz kəmərinin layihələşdirilməsi və Xəzərin dibi ilə Türkmənistan qazının Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri ilə Avropaya nəqli yuxarıdakı fikri bir daha təsdiqləyir ki, global beynəlxalq layihələr tək bir dövlətin iqtisadi diplomatiyasının nəticəsi ola bilməz. “Transxəzər” qaz kəməri layihəsi Avropa Birliyinin iqtisadi diplomatiyası kimi Xəzəryanı dövlətlərin Avropa ilə bağlantılarını uzunmüddətli olmasını təmin edəcəkdir.

Bu layihə Avropanın təbii qaza olan tələbatının 20 faizinin ödənilməsinə nəzərdə tutur.

Öz geostrateji məkanına görə Avropadan aralı olan Azərbaycanın Avropaya bir neçə istiqamətdə çıxışının təmin olunmasında Azərbaycan-Ukrayna, Azərbaycan-Rumınyaya, Azərbaycan-Polşa və nəhayət Baltikyanı dövlətlərlə imzalanan ikitərəfli müqavilələr mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bu dövlətlərə rəsmi səfərləri və bu səfərlər zamanı imzalanmış

FƏSİL IV

sənədlərin toplusuna nəzər yetirsək dövlətimizin yaxın dövr üçün Avropa iqtisadi məkanına necə əzmlə daxil olacağını pronozlaşdırmaq olar.

Artıq Ruminiyada ARDNŞ-in bürosunun açılması ilə ilk addımların atıldığını demək olar.

Avropaya yüklərin Azərbaycan ərazisindən keçməklə daşınmasında müstəsna əhəmiyyətli Bakı-Axalkalaki-Qars dəmir yolunun Azərbaycan-Türkiyə-Gürcüstan Prezidentlərinin iştirakı ilə 2007-ci il noyabrın 16-da Gürcüstanda keçirilən təməlqoyma mərasimində səslənən fikirlər bu yolun Bosfor boğazının altından keçməklə *Atlantik* okeanın sahillərinə qədər uzanacaq və hətta La Manş boğazını keçərək İngiltərəyə çatacağı əminliyini ifadə edirdi. Bu yolun gətirəcəyi iqtisadi səmərəni rəqəmlərlə hesablasaq çox möhtəşəm bir mənzərə alınar. Bu rəqəm Azərbaycanın tranzit imkanlarının tükənməz olduğunu ortaya qoyur. İqtisadi diplomatiya baxımından artıq təbii resursların istismarı önəmli sayıla bilməz. Doğrudur bu əsasda ölkənin bir müddət çiçəklənməsini təmin etmək olar, lakin bunu iqtisadi inkişafın faktoru kimi dəyərləndirmək elmi-nəzəri baxımdan bir o dərəcədə doğru deyildir. Sinqapur, Honkonq, Cənubi Koreya və s. iqtisadi fenomeni bir daha təsdiqləyir ki, heç xammal ehtiyatı olmadan da dünya təsərrüfat sistemində öz yerini tutmaq olar.

Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyevin platformasında bu məqam incəliklə vurğulanır və göstərilir ki, biz yalnız neftimizi və qazımızı satmaqla kifayətlənmə bilmərik. Bu ehtiyatlar indi bütün dünyada tükənməkdədir. Ən vacib olanı Azərbaycanı yeni texnologiyalar hesabına dünyanın zəngin dövlətinə çevirməkdir. Rəqabətə davamlı iqtisadiyyat son nəticədə rəqabətə davamlı dövlət deməkdir.

İqtisadi diplomatiyanın əsl mahiyyətini indi öz iqtisadiyyatını kənar müdaxilələrdən qorumaq bacarığında axtarmaq lazım gəlmişdir. Bu keçmişin doktrinalarına xas olan düşüncə tərzidir. İqtisadi diplomatiya müasir mərhələdə da-

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

ha çox investisiya qoyuluşuna nail olmağa yönələn diplomatiyadır. Bunun üçün tələb olunan şərtlər çoxdur, lakin ilk olaraq xarici sərmayəçiləri düşündürən məsələ dövlətin siyasi sabitliyidir. Azərbaycana göstərilən maraq dövlətimizin demokratik inkişaf yolu ilə irəliləməsi, daxili sabillik və xarici siyasətdəki etibarlı tərəfdaşlıqla izah olunur. İş adamlarının yatırımlarının qorunması üçün dövlətimiz bütün təminatları verməklə qapılarını sərmayəçilərin, xarici şirkətlərin, transmilli korporasiyaların üzünə açır.

Azərbaycan Respublikası indi özü də investisiyalar qoyulmasında müəyyən təcrübəyə malikdir.

Müasir mərhələdə iqtisadi diplomatiyanın üzləşdiyi ən aparıcı problem inteqrasiya probleimidir. Əksər hallarda dövlətlər öz iqtisadi mexanizmlərinin tərəflərini hansısa təşkilatın və ya birliyin səlahiyyətinə verməkdən ehtiyatlanır. Bu zaman keçmiş təsəvvürlər stereotipi ön plana çəkilir. Oudur ki, inteqrasiya birliklərinin formalaşması uzunmüddətli danışıqlar prosesindən keçir. Ümumiyyətlə, indinin özündə belə inteqrasiya diplomatiyası axıracan anlaşılıq bir terminlə öz ifadəsini tapmayıb. “Ümumi bazar”, “İqtisadi birlik”, “İqtisadi və valyuta birliyi” və s. adlarla məlum olan birliklərin sayı BTT və Dünya Bankının hesablarına görə 40-dan çoxdur. Bu tipli iqtisadi birliklər regional ticarətin daha effektiv təşkilinə yol açır və üzv dövlətlər arasında qarşılıqlı ticarətin qismən liberallaşması prosesi baş tutur. Yalnız az bir faiz inteqrasiya birliyinin iştirakçıları azad gömrük ittifaqı yarada bilib.

Dövlətlərarası inteqrasiya birlikləri əsasən azad ticarət haqqında sazişlərə üstünlük verirlər (Free trade agreement).

Beynəlxalq miqyasda götürsək, müasir mərhələdə inteqrasiyanın yüksək tempi iqtisadi və valyuta ittifaqı olan Avropa İttifaqına məxsusdur.

Azərbaycan Respublikası yuxarıda sadaladıqlarımız inteqrasiya birliklərindən hər bir səviyyədə təmsil olunur. Bura İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qara Dəniz İqtisadi

FƏSİL IV

Əməkdaşlıq Təşkilatı, MDB və s. daxildir.

Təbii ki, dünya iqtisadi birliyi vahid iqtisadi sistemə çevrilməkdə davam edir və milli sistemlər iqtisadi təsərrüfat orqanizminin tərkib elementi kimi təsəvvür olunmalıdır. Onların taleyi birbaşa bu vahid orqanizmin inkişaf tendensiyalarından asılıdır.

Qloballaşma prosesində milli və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər öz rollarını dəyişir. Keçmişdə əsas mövqedə milli anlam dururdu. İnkişaf etmiş milli iqtisadiyyat beynəlxalq münasibətlərin mexanizmini formalaşdırdı. Bu gün isə mexanizm belədir ki, hətta ən qüdrətli iqtisadiyyata malik olan dövlətlər reallıqlarla barışmalı olur və formalaşmaqda olan əmtəə və maliyyə bazarlarının şərtləri ilə uyğunlaşmalı olurlar.

Təbii ki, Azərbaycanın hazırkı mərhələdə aparıcı dövlətlərdə daimi və yaxud müvəqqəti fəaliyyət göstərən şirkət və müəssisələri yoxdur. Belə şəraitdə Azərbaycanın iqtisadi diplomatiyasının ana xəttini **eksport** və **import** (id-xal-ixrac) əməliyyatları təşkil edir. Bu imkanların da məhdud olduğu diqqətə çatdırılmalıdır.

Hazırda Azərbaycan əsasən neft və neft məhsullarının ixracı hesabına dünya bazarına inteqrasiya edir.

İmport əməliyyatlarının mənzərəsi daha genişdir. Bunlar əsasən istehlak səbətinin ehtiyaclarına xidmət edən ərzaq məhsulları və digər həyati əhəmiyyətli məhsullardır. Əlbəttə Azərbaycan Respublikasında yerli istehsalçıların iş şəraitinin yaxşılaşdırılması səmtində dövlət proqramları uğurla həyata keçirilir. Lakin id-xal-ixrac hər il dövlət büdcəsinə xeyli gəlir gətirir.

XX əsrə yalnız elmi-tərəqqinin yüksək inkişaf etdiyi yüzillik kimi xatırlamaq azdır. Məhz yola saldıığımız əsrdə əmtəə, kapital və xidmətlərin sərhədlər aşmasının nəticəsi olaraq transmilli şirkətlər şəbəkəsi formalaşmağa başladı. Xüsusilə, ikinci dünya müharibəsindən sonrakı dövr dünya iqtisadi sisteminin beynəlmilləşməsi tendensiyasını daha

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

da sürətləndirdi və XXI əsrdə qloballaşmaya körpü saldı. Bu gün elm, təhsil, informasiya qloballaşmasından söhbət aparılırsa, buna birbaşa iqtisadi sahədə baş verənlərin davamı kimi baxmaq lazımdır.

Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, yeni əsrin başlanğıcında dünyada 63 min şirkət və onların xaricdəki 690 min filialları fəaliyyət göstərirdi. Beynəlxalq miqyasda tanınmış 100 transmilli korporasiya (şirkət) əsas sənaye istehsalçıları kimi əsas əməliyyatları öz aktivinə yazmışdır. Bu o demək deyildir ki, bütün inkişaf etməkdə olan dövlətlər bu prosesdən kənarda qalmışdır.

Dinamik və sivil bazar münasibətlərinin formalaşdırılması həm dövlətin, həm də onun subyektlərinin – təşkilatların və vətəndaşların fəaliyyətindən asılıdır. Ona görə də iqtisadi diplomatiya ölkə daxilində vətəndaşların davranışlarının və ölkə xaricində sivil beynəlxalq münasibətlərin standartlarının toplumudur. Əsas məqsəd diplomatik üsul və metodlarla ölkənin beynəlxalq iqtisadi maraqlarını təmin etməkdir. İqtisadi diplomatiyanın əsas məqsədləri sırasında ali məqsəd dövlətin iqtisadi maraqlarının təmin olunmasına yönələn xarici fəaliyyət strategiyasıdır. İstənilən halda dövlətlər arasında iqtisadi diplomatiya çoxpilləli bir anlayışdır. Hər bir dövlətin digər beynəlxalq münasibətlərin subyektləri ilə ikitərəfli regional və çoxtərəfli münasibətlərdə olması faktı iqtisadi diplomatiyanın təyinatını müəyyən edir və real şəraitdən doğur.

Bu əsasda iqtisadi diplomatiya aşağıdakıları həll etməyi qarşıya məqsəd kimi qoyur:

- İkitərəfli ticarətdə qarşıya çıxan biləcəkdir mübahisələri həll etmək və öz tərəfdəşləri ilə ticarət danışıqları aparmaq;

- Dövlətin iqtisadi diplomatiya sahəsindəki rəsmi mövqeyini formalaşdırmaq və bu məqsədlə tövsiyələr hazırlamaq.

Qarşılıqlı iqtisadi asılılıq anlayışının iqtisadi gerçəklikdə yeni məzmun kəsb etməsi, yeni beynəlxalq

FƏSİL IV

səviyyədə özünə yer tapması artıq XIX əsrin axırlarında və XX əsrin əvvəllərində dünya ölkələrinin regional və beynəlxalq səviyyədə iqtisadi əməkdaşlığın güclənməsini şərtləndirirdi. Beynəlxalq əlaqələrin güclənməsi iqtisadi diplomatiyanın inkişafına birbaşa təsir edirdi.

Beynəlxalq iqtisadiyyatın qloballaşmasına və sürətli in-teqrasiyasına baxmayaraq iqtisadi diplomatiya beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə milli iqtisadi maraqları və iqtisadi təhlükəsizliyi qorumalıdır.

Ölkənin iqtisadi inkişafında bütün beynəlxalq təcrübə, dünya ticarət sistemində ölkənin yeri, beynəlxalq bazarın xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bu mənada iqtisadi diplomatiya ölkənin bütün təbəqələrini və strukturlarını bazar iqtisadiyyatının inkişafına cəlb etməli, bütün yeniləşmələrdə onların iştirakını təmin etməlidir. Ticarətin milli inzibati-iqtisadi sərhədləri keçərək regional və beynəlxalq səviyyələrdə gedişi daha çox ikitərəfli xarici ticarət əlaqələri formasında özünü göstərirdi. Milli səviyyədə ixtisaslaşmanın dərinləşməsi və genişlənməsi ölkələri yeni xammal və enerji mənbələri axtarmağa sövq etdi. Bu işə iqtisadi diplomatiyanı daha da aktivləşdirdi.

Qarşılıqlı maraqlar üzərində qurulan münasibətlər dinamik inkişafda olmaqla, həm də yeni şəraiti özündə əks etdirir. Yeni dünya düzenində özünə etibarlı tərəfdaşlar qazanmaq yalnız ikitərəfli əməkdaşlıq müstəvisində yetərli sayıla bilməz. Odur ki, müasir iqtisadi diplomatiya daha çox regionalığa meyillidir. Güclü və rəqabətə davamlı iqtisadiyyat dövlətin hansı prioritet istiqamətlərdə gələcəyə üz tutmasından bilavasitə asılıdır.

Heç bir siyasi, mədəni, sosial problem iqtisadi və digər imkanları nəzərə almadan həll edilə bilməz. Buna görə də iqtisadi diplomatiya öz fəaliyyətində iqtisadi resurslarla yanaşı, siyasi, hərbi və s. imkanlardan istifadə edir.

İqtisadi diplomatiya ölkənin iqtisadi problemlərinin həllində dövlətin rolu və nəzarətini nəzərə almalıdır. Xarici

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
- xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi müasir dövrdə hər bir ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası üçün mühüm və zəruri mexanizmlərdən biridir. Bu baxımdan ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında iqtisadi diplomatiyanın səmərəli metodlarının, forma və vasitələrinin seçilməsi və tətbiq edilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir ölkə üçün dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini şərtləndirən çoxsaylı vasitələr, məqsədlər və dövlətin iqtisadi funk-siyasını formalaşdıran amillər mövcuddur. Amma bu çoxçalarlılığa baxmayaraq, bütün ölkələr üçün dövlətin tarixi cəhətdən iqtisadi funksiyalarını ümumiləşdirən bir sıra konkret amillər mövcuddur. Bunlara, iqtisadi sistemin növü; iqtisadiyyatın mövcud sistemdə inkişafı məqsədləri; iqtisadi potensial mülkiyyət münasibətləri sistemi; bazar münasibətlərinin inkişafı; millətlərarası münasibətlərin xüsusiyyəti və bölgələrin inkişaf səviyyəsi; ölkənin xarici iqtisadi siyasət kursu və dünya bazarına inteqrasiyası imkanları; ölkənin dünya təsərrüfatında və beynəlxalq əmək bölgüsündə yerini aid etmək olar. Dövlətlər iqtisadi diplomatik fəaliyyətləri zamanı dünyanın bütövlük xüsusiyyətini nəzərə almalıdırlar. Çünki dünyanın bir hissəsində iqtisadi diplomatik fəaliyyət ya birbaşa sürətli və ya təcridi şəkildə dünyanın digər hissəsində iqtisadi, siyasi və ictimai həyata təsir edə bilər. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, əksər inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi diplomatik fəaliyyətin strukturu və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin metodları və mexanizmləri dəyişən şərtlərdən və şəraitlərdən asılı olaraq, bu ölkələrdən kənarında onun təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət istiqamətlərinin milli maraqların dəyişməsi ilə transformasiyası prosesi baş verir ki, bu da tənzimlənməni daim olaraq dəyişir və təkmilləşdirir.

Tənzimlənmə təkmilləşdikcə isə iqtisadi diplomatiya yeni imkanlar əldə edir.

Dünya iqtisadiyyatının qlobalaşması nəticəsində beynəlxalq iqtisadi, maliyyə və siyasi qurumların rolu artmış,

FƏSİL IV

transmilli şirkətlərin (TMS) fəaliyyət dairəsi genişlənilib, beynəlxalq nəqliyyat sistemi yaranmışdır. İqtisadi həyatın qloballaşması haqqında danışarkən onun genezisini müəyyənləşdirmək çox vacibdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi qloballaşma anlayışının mahiyyətinin hərtərəfli dərk olunması beynəlxalq əmək bölgüsü, istehsalın və kapitalın beynəlmilləşməsi, iqtisadi inteqrasiya, dünya bazarı, qlobal qarşılıqlı iqtisadi asılılıq və bu qəbildən olan bir çox iqtisadi kateqoriyaların məzmunlarının da öyrənilməsinə imkan verir. İqtisadi qloballaşmanın özünə gəldikdə isə demək lazımdır ki, onun məzmununun çox böyük hissəsini beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişaf etməsi və milli iqtisadiyyatın qarşılıqlı təsirinin güclənməsi zəminində qərarlaşmış qarşılıqlı iqtisadi asılılıq formalaşdırır.

Bu proseslər iqtisadi diplomatiyaya da öz təsirini göstərir. Dünya təsərrüfat sistemində ikitərəfli münasibətlər nə qədər mühüm olsa da hərtərəfli beynəlxalq institutların rolu xüsusi çəkiyə malikdir. Belə ki, vahid hüquqi prinsiplərin yaradılması üçün məhz bu institutlar danışıqlar mexanizmi kimi çıxış edirlər. Bu gün iqtisad elminin gəldiyi qənaətə görə, beynəlxalq əmək bölgüsü, beynəlxalq ixtisaslaşma və mübadilə, istehsal əlaqələrinin kooperasiyası həm iqtisadi həyatın qloballaşmasının zəmini, həm də bu prosesin inkişafının şərti kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, beynəlxalq əmək bölgüsü və mübadilə özünü iqtisadi həyatın beynəlmilləşməsinin təsir obyektinə kimi göstərir.

Bu sahədə beynəlxalq təşkilatların xidməti çox böyükdür. Əmək bölgüsü iqtisadi diplomatiyanın müxtəlif obyektlərinin (ticarət, sərmayə, vergi və s.) yaranmasına gətirdi. Əmək bölgüsü bir proses kimi sonsuzdur, lakin beynəlxalq ticarətin müasir dövrü özünün gətdikcə intellektuallaşması ilə səciyyələnir. Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin köhnə formaları, xüsusilə hazır məhsullar mübadiləsi müasir elmi-texniki və istehsal korporasiyası tərəfindən sıxışdırılır. Bu proses təkə patent, «nou-hau», lisenziyalarla birbaşa

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

ticarətin artan formasında deyil, həmçinin komponentlərdə və yaxud hazır məhsullarda bir sıra maddiləşmiş dəyişikliklərdə, beynəlxalq təsərrüfat əlaqələri formasında əks olunur. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər prosesində yeni tendensiyaların öyrənilməsi müasir iqtisadi diplomatiyanın qarşısında bir maneəyə çevrilir.

Beynəlxalq ixtisaslaşma və ticarətin genişlənməsi, onların inkişaf etməsi ayrı-ayrı məhsullar üzrə ölkələri bir-birinə sıx bağlayır və yaxınlaşdırır. Son onilliklər ərzində bazar iqtisadiyyatlı ölkələr bu istiqamətdə çox böyük addımlar atmışlar.

İqtisadi qloballaşmanın milli, mədəni, dini dəyərlərə ziyan vurmaması üçün iqtisadi diplomatiya belə faktorları nəzərə alır və insan faktorunu önə çəkir. İqtisadi diplomatiyanın əsl mahiyyəti indi öz iqtisadiyyatını kənar müdaxilələrdən qorumaq bacarığında axtarmaqdan ibarət deyildir. Bu keçmişin doktrinalarına xas olan düşüncə tərzidir. İqtisadi diplomatiya müasir mərhələdə daha çox investisiya qoyuluşuna nail olmağa yönələn diplomatiyadır.

Hər bir ölkənin iqtisadi diplomatiyasının əsas vəzifəsi milli iqtisadi və digər maraqları, milli təhlükəsizliyi qorumaqdır. Lakin bununla bərabər iqtisadi diplomatiya bazarın ümumdünya idarə prosesinə qoşulur.

İqtisadi diplomatiyanın prioritetlərinə görə bazar iqtisadiyyatı bazar cəmiyyəti deyil. Buna görə də iqtisadi diplomatiya əsrlər boyu müəyyən olunmuş milli ənənəvi iqtisadi münasibətləri dünya bazar prinsiplərinə qurban verməlidir. İqtisadi diplomatiya nə iqtisadiyyatda siyasət, nə də siyasətdə iqtisadiyyat olmayıb, bunların üzvi əlaqəsidir.

Hər ölkənin iqtisadi diplomatiya tarixinin milli özəllikləri və inkişaf xüsusiyyətləri olsa da, müasir qloballaşma və inteqrasiya dövründə ümumi bəşəri dəyərlər iqtisadi diplomatiyada daha çox yer alır.

İqtisadi diplomatiya iqtisadi, siyasi, mədəni, hərbi,

FƏSİL IV

kəşfiyyat xarakterli standartlara əsaslanır.

İqtisadi diplomatiyanın fəaliyyət prinsipləri və standartları ölkənin qanun və prioritetləri ilə yanaşı beynəlxalq sazişlər, razılaşmalar, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların nizamnaməsinə, BMT və onun struktur təşkilatlarının (BVF, DB, BYİB, ÜTT, QATT, RİB və s.) nizamnaməsinə uyğun müəyyən edilir. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarında hər dövlətin hüquqi və siyasi çəkisi Nizamnamə kapitalında həmin dövlətin payından asılıdır. Bu mənada «böyük yeddi-liyin» dünya iqtisadi və maliyyə sistemində xüsusi çəkisi böyükdür.

Xarici iqtisadi əlaqələrdə gömrük-tarif tənzimlənməsinin xüsusi rolu vardır. Bu vergi sistemi uzun tarixi bir yol keçib. Hər ölkənin öz vergi və rüsum alınma ənənəsi olsa da, indi bu sahə Ümumdünya Gömrük Komitəsinin fəaliyyəti ilə dünya ölkələri arasında ortaq məxrəcə gətirilir.

Gömrük siyasəti gömrük hüququ əsasında həyata keçirilir ki, bunun da mənbələri dövlət-idarəetmə orqanları tərəfindən verilən normalar toplusu kimi başa düşülür.

Gömrük qaydalarının tam və dəqiq şəkildə yerinə yetirilməsinə şəraitin yaradılması ölkənin gömrük siyasətinin əsas prinsiplərindən biri və iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatının müəyyən zəmanətidir.

Gömrük orqanları gömrük proseslərinin keyfiyyətini təmin etməli, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədlərindən kənar əmtəə dövriyyəsinin sürətləndirilməsinə şərait yaratmalıdır.

Gömrük xidməti daxili bazarı müdafiə etmək və ölkə istehsalına dayaq durmaq üçün dövlətin əsas vasitələrindən biridir. Yalnız Azərbaycan sahibkarlarının beynəlxalq kooperasiyaya cəlb edilməsini stimullaşdıran gömrük siyasəti nəticəsində iqtisadiyyatda müsbət dəyişikliklərə nail olmaq olar. Müasir şəraitdə ölkənin dünya iqtisadiyyatında vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə əməyin sənaye bölgüsündə iştirakının xarakterini dəyişmək lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

Azərbaycanın gömrük siyasəti ölkədəki iqtisadi və siyasi vəziyyətə təsir göstərən bütün amillər nəzərə alınmaqla qurulmalıdır. Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində işlərin real vəziyyətini əks etdirən analitik-statistik göstəricilər olmadan mümkün deyil.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində və xüsusən onun həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsində Azərbaycan Respublikasının DGK-nın rolu böyükdür.

Gömrük nəzarətindən azad etmə həm daxili qanunvericiliyə, həm də beynəlxalq konvensiyalara uyğun həyata keçirilir. Gömrük yoxlamasından aşağıdakı şəxslər azaddır:

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və onun ailə üzvlərinin şəxsi baqajı;

- öz deputat və xidmət vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar gömrük sərhəddindən keçən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının şəxsi baqajları;

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti üzvlərinin şəxsi baqajları.

Xarici diplomatik orqanlara gömrük güzəştləri 1975-ci il Vyana Konvensiyasına, BMT-nin üstünlük və immunitetlər barədə 1946-cı il Konvensiyasına əsaslanır.

Gömrük – rüsum siyasəti ölkənin büdcəsini artırmaqla yanaşı idxal-ixrac proseslərini də qaydaya salır, milli iqtisadi və milli təhlükəsizliyi qoruyur.

Qeyri-tarif tənzimləmə sistemi hər ölkənin daxili qanunvericilik və inzibati qaydaları vasitəsilə həyata keçirilir.

Azərbaycan dövlətinin, onun tarixi ərazisində mövcud olmuş dövlətlərin, xanlıqların ticarət, iqtisadi və vergi-gömrük sisteminin qədim tarixi kökləri vardır.

Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasəti, onunla əlaqədar iqtisadi diplomatiyası, ticarət əlaqələri və gömrük siyasəti yalnız ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra kompleks şəkildə fəaliyyət göstərməyə başladı.

Azərbaycan Respublikasının siyasi, iqtisadi diploma-

FƏSİL IV

tiya sahəsində uğurları, dövlət strukturlarının yüksək səviyyədə bir mexanizm kimi işləməsi, ölkəmizin dünya siyasi və iqtisadi sistemə inteqrasiyası və yüksəlişi Ulu Öndər Heydər Əliyevin dahi dövlət xadimi kimi fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu müqəddəs işləri Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli varisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev davam etdirir.

İqtisadi diplomatiya sahəsində uğurların əldə edilməsi üçün yalnız dövlətin müvafiq qurumlarının fəaliyyəti ilə kifayətlənmək olmaz. Akademik elmi dairələr bu istiqamətdə fəaliyyətlərini canlandırmalıdır. İqtisadi diplomatiyanın problemləri detallara ayrılaraq öyrənilməlidir. Yəni xüsusi strateji məsələlərin öyrənilməsi istiqamətində bir sıra işlər görülməlidir. İqtisadi diplomatiya həm də bir reallaşma üsuludur. Belə ki, ölkənin iqtisadi imkanlarını xaricdə reallaşdırır, onun tərəfdaşlarını isə ölkədə təmsil edir. Müasir dünyanın iqtisadi inkişafında iqtisadi diplomatik katalizatorun vacibliyi çoxdur. Çünki əks halda iqtisadi proseslər kifayət qədər sürətli ola bilməz. Sürətli iqtisadi proseslərin təmin olunması isə vacibdir. Belə ki, sürət gəlirlə çox hallarda düz mütənasib olur.

İqtisadi diplomatiya dünya iqtisadi sisteminin bilinməsini vacib edir. Burada bilinməlidir ki, hər bir dövlətin iqtisadiyyatının xarici sektoru dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir. İqtisadi diplomatiya sahəsində çalışanlar üçün aydın olmalıdır ki, dövlətin xarici iqtisadi sektoru nə qədər böyükdürsə, deməli onun ümumdünya iqtisadi proseslərində iştirakı da bir o qədər güclüdür. Sistem və yarım sistemlər bir-biri ilə dialektik əlaqədədir. Onların məcmusu dünya iqtisadiyyatını təşkil edir. Belə olan halda iqtisadi diplomatiya sahəsində mütəxəssislər hazırlayarkən sistem və yarım sistemlərin xüsusiyyətlərini bilən və onlardan ümumi nəticə çıxarmaq imkanına malik olan işçilərin hazırlanması lazımdır. İşgüzar qabiliyyətlərə tələbin yüksək olması ilə bağlı iqtisadi diplomata lazım olan dərslikdə xüsusi ümumi

qeydlər göstərilmişdir.

Dünya bazarı nədir? Onu hansı komponentlər formalaşdırır? İqtisadi diplomatik fəaliyyətlə məşğul olanlara bütün detalları ilə aydın olmalıdır. İqtisadi diplomatik kurs müəyyən edilərkən dünya bazarında əmtənin, xidmətlərin, maliyyənin, işçi qüvvəsinin və digər komponentlərin mütəmadi hərəkətdə olduğu nəzərə alınmalıdır. Dünya bazarı dinamik anlayışdır. Deməli, iqtisadi diplomatiyadan da dinamik yanaşma tələb edir. İqtisadi diplomatiya dövlətin aşağıdakı funksiyalarının reallaşdırılmasına öz köməyini göstərməlidir: fasiləsiz iqtisadi inkişafın təmin edilməsi; işsizliyin azaldılması; tələbat mallarının qiymətlərinin stabil saxlanması; vətəndaşların iqtisadi fəaliyyət azadlıqlarının təmin olunması; dövlətin ümumi gəlirlərinin ədalətli bölünməsi; dövlətin sosial funksiyalarını icra etməyə kömək; rəşional idxal və ixrac ticarət balansının təmin olunması.

Dərsliyin yazılması zamanı aparılan axtarışlar onu deməyə əsas verdi ki, iqtisadi diplomatiya elminin metodologiyası humanitar və tətbiqi-riyazi, habelə təbiət elmlərinin ümumi üsullarından bəhrələnməlidir. Çünki iqtisadiyyat dedikdə, gəlir əldə etməyin geniş spektri başa düşülür. İqtisadi diplomatiya iqtisadi-riyazi modellər və hesablamalar əsasında aparılmalıdır. Bunu belə izah etmək olar ki, dövlət analitik təhlil metodları ilə hesablanmış sistemli məlumatlara malik olmadan iqtisadi diplomatik metod və üsulların məkan və zamana görə tətbiqini həyata keçirə bilməz. Deməli, dövlətin iqtisadi diplomatiyasının uğuruna iddialı olmaqla ölkədaxili elmi potensialın inkişafı və rəğbətləndirilməsində maraqlı olmalıdır. Söylədiyimiz bu son fikir növbəti prinsip üçün əsas təşkil edir.

İqtisadi diplomatik fəaliyyət zamanı cəmiyyət daxilindəki qarşılıqlı asılılıq münasibətləri nəzərə alınmalıdır. İqtisadi diplomatik üsul və vasitələrin məkan və zamana görə tətbiq edilməsi üçün müvafiq qurumlar ölkə əhalisinin müxtəlif təbəqələrinin hansı reaksiya verəcəkləri ehtimalla-

FƏSİL IV

rına malik olmalıdırlar. Buradan da növbəti prinsipin əsasları bərqərar olur. Beynəlxalq siyasi təhlil göstərir ki, dünya birliyinin inkişafı obyektiv, təbii-tarixi xarakter daşıyır, əslində bu, obyektiv mənafehlərin və subyektiv maraqların sintezidir.

İqtisadi diplomatiyanın əhəmiyyətinin artmasına təsir edən başlıca məqamlardan biri beynəlxalq iqtisadi problemlərin bir dövlət və ya təşkilat tərəfindən həllinə nail oluna bilməməsidir. Digər tərəfdən münaqişələrin genişlənmə şəklində inkişafı iqtisadi diplomatiyanın münaqişələrin həllinə öz töhfəsini verməsini zəruri edir. Dərslərdə müasir beynəlxalq münasibətlərin son dərəcə problemləli məsələlərindən olan münaqişələrin həllində diplomatiyanın nə kimi rol oynaya bilməsindən söz açılıb göstərilmişdir. İqtisadi diplomatiya üçün bir sıra nəticələrə gəlinmişdir.

İqtisadi diplomatın təklifləri təmsil etdiyi aktorun maraqlarının təmin edilməsinə xidmət etməlidir. İqtisadi proseslərə diplomatik, diplomatiyaya isə iqtisadi təsir vasitələri artır. İqtisadi diplomatiya iqtisadi siyasət problemlərində maraqlıdır. İqtisadi diplomatiyanın iqtisadi və siyasi tərkibləri vardır. Ümumdünya iqtisadiyyatı və ümumdünya siyasəti bu blokda vahid kimi çıxış edirlər. Bəzi ölkələrdə olan reallıqlar tələb edir ki, əhali artımı iqtisadi ehtiyatlarla qanunauyğun balans təşkil etsin. Bunun üçün iqtisadi diplomatik vasitələrlə uzlaşdırılan müəyyən demografik siyasət həyata keçirilməlidir. Əgər iqtisadi diplomatiya sahəsində çalışanlar beynəlxalq iqtisadi və siyasi dəyişiklikləri düzgün təhlil edə bilirlərsə, ona müvafiq qərarları da qəbul edib ölkələrinin maraqlarını həyata keçirə bilərlər. İqtisadi diplomatiyada geosiyasi üsullardan da köməkçi üsul kimi istifadə edilir. Zaman-zaman qarşılıqlı ziddiyyətlərlə çıxış edən ölkələrin iqtisadi diplomatik aparatları global problemlərin həllində dialoqu qaçırmamalıdırlar.

İqtisadi diplomatiya həmçinin iqtisadi maraqların təmin olunmasını milli təhlükəsizlik maraqlarının reallaşdı-

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

rılması ilə uyğunlaşdırmalıdır. Milli təhlükəsizlik iqtisadi diplomatiyanı həyata keçirməyin vacib şərtidir.

Milli və beynəlxalq nöqteyi-nəzərdən yanaşanda iqtisadi diplomatiya ölkə daxilində vətəndaş cəmiyyətinin davranışının və ölkə xaricində mədəni beynəlxalq münasibətlərin standartlarının toplumu olmalıdır. İqtisadi diplomatiyanın gedişatı zamanı müasir beynəlxalq ticarətdə baş verən proseslər və onun əsas meyli liberallaşma nəzərə alınmalıdır. İqtisadi diplomatik fəaliyyət beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin əsası olan ümumi prinsiplərə uyğun olmalıdır. Çünki əks halda heç bir dövlətin iqtisadi diplomatik fəaliyyəti uğurlu ola bilməz. İqtisadi diplomatlar öz növbəsində üzərlərinə düşən məsuliyyəti hiss etməlidirlər. İqtisadi diplomatın təklifləri təmsil etdiyi aktorun maraqlarının təmin edilməsinə xidmət etməlidir. Təkliflərin xarakteri ondan ibarət olmalıdır ki, dövlətin gəlir əldə etməsi mümkün olsun. Bu zaman iqtisadi diplomat birinci növbədə təklifin işləkliyini təmin etmək üçün öz dövlətinin hərtərəfli imkanlarını və potensialını nəzərə almalıdır. Ümumdünya təşkilati sistemlərin qorunması bütün dövlətlərin marağındadır. Buna görə iqtisadi diplomatlar fəaliyyətləri ilə dünyadakı sistemlərin pozulmasına imkan verməməlidirlər.

İqtisadi diplomatiyanın əhəmiyyəti getdikcə artır. İqtisadi diplomatiyanın əhəmiyyətinin artmasının başlıca səbəbi dünya dövlətlərinin qarşılıqlı asılılığının artmasıdır. Digər tərəfdən iqtisadi diplomatiyanın əldə etdiyi uğurları diplomatiyanın heç bir başqa istiqaməti qazana bilmir. Çünki iqtisadi münasibətlərə emosiyalar az təsir edir. Siyasi diplomatiya isə çox zaman emosiya və hisslərin təsiri ilə ziddiyyətləri artırır. Ümumiyyətlə, belə getsə dünya sülh və əmin-amanlığın təmin olunması üçün iqtisadi metodologiyaya müraciət edəcəkdir. Deməli, iqtisadi diplomatiya həm elmi-akademik, həm tətbiqi baxımından öyrənilmə aktuallığını nəinki saxlayır, hətta artırır. Azərbaycan elmi ictimaiyyəti və müvafiq dairələri də iqtisadi diplomatik tədqiqatların

FƏSİL IV

gücləndirilməsində maraqlı olmalıdırlar. Bütün elmi işlərdə olduğu kimi iqtisadi diplomatik tədqiqatlarda da fundamentallıq gözlənilməlidir. Eyni zamanda tədqiqatların səmərəliliyini artırmaq üçün məlumat-informasiya bazası formalaşdırılmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda demək olar ki, bütün dövlət müəssisələri iqtisadi diplomatik fəaliyyətin bu və ya digər istiqamətləri ilə məşğuldurlar. Buradan belə nəticə çıxarmaq mümkündür ki, həmin müəssisələr işlərini əlaqələndirməlidirlər. İqtisadi diplomatik fəaliyyətdə bir sistemlilik olmalıdır. Azərbaycan əsas diplomatik üstünlüyünün də məhz iqtisadi resurslarda olduğu nəzərə alınarsa demək olar ki, iqtisadi diplomatiyanın ölkəmiz üçün əhəmiyyəti xüsusidir. Azərbaycan iqtisadi diplomatiya elmi üçün ölkəşünaslıq tədqiqatlarının aparılması da zəruridir. İstər qonşu, istərsə də dünya dövlətləri haqqında müfəssəl informasiya bazası olmalıdır. Əks halda iqtisadi diplomatiyanın hansısa effekt verməsindən danışmaq olmaz. Azərbaycan təcavüzə uğramış və əraziləri işğal edilmiş bir dövlətdir. Müharibənin bitməməsi və yekun sülhün əldə edilməməsi bütün sahələrə, o cümlədən iqtisadi münasibətlərə də təsir edir. Belə bir vəziyyətdə iqtisadi diplomatik metodlar vəziyyəti dəyişdirmək üçün ən effektiv metodlardır. Azərbaycan artıq Avropa üçün çox əhəmiyyətli ölkədir. Azərbaycan bu qitənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında zamanət amilidir. İqtisadi diplomatiyamız ölkəmizin xeyrinə olan bu amili iqtisadi diplomatiyasının əsas təsir faktoruna çevirməlidir.

Bütün bunlarla yanaşı dünya ölkərinin iqtisadi diplomatik tarixindən və istifadə etdiyi metodologiyadan bəhrələnilməlidir. İqtisadi diplomatik təcrübədən qarşılıqlı mübadilə olmadan iqtisadi diplomatiyanın inkişafından danışmaq olmaz. Statik və dəyişməz metodlardan istifadə iqtisadi diplomatiyanın xarakterinə ziddir. İqtisadi diplomatiya inkişaf edən kateqoriyadır. İnkişaf edən kateqoriya dəyişikliklərə uyğunlaşa bilən metodologiya tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

Nəticə olaraq onu söyləyə bilərik ki, iqtisadi diplomatiyada xüsusi vacib məsələlərdən biri də iqtisadi proseslərin proqnozlaşdırılmasıdır. İqtisadi proseslər proqnozlaşdırılarkən iqtisadi diplomatiyanın hansı fəaliyyət müstəvisində hansı üsullardan istifadə edəcəyinə dair mülahizələr hazırlanır. Fəaliyyət alternativləri müəyyən edilir. Bir sözlə, iqtisadi diplomatik fəaliyyət təsadüflərə deyil, elmi biliklərə əsaslanır.

**4.7. Azərbaycan Respublikası regionlarının iqtisadi inkişafı
və xarici iqtisadi fəaliyyətin diplomatik vasitələrlə
təkmilləşdirilməsi məsələləri**

Azərbaycan Respublikası iqtisadi siyasətinin tərkib hissələrindən biri də regional iqtisadiyyata yönəlmiş dövlət proqramlarıdır. Həmin proqramlar nəticəsində iqtisadi göstəricilər respublikamızın inkişafını ortaya qoymaqladır. 1993-cü ildən etibarən Azərbaycan Respublikasının mərhum Prezidenti, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və gərgin fəaliyyəti nəticəsində, ağır ilkin şərtlərə baxmayaraq, 1995-ci ildən başlayaraq ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyası sahəsində çox böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur.

Ən böyük nailiyyət isə ondan ibarətdir ki, bu dövrdə ölkəmizdə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarını ilə yeni bir model - Azərbaycan modeli yaranmışdır. Təqdirəlayiq haldır ki, iqtisadi inkişafın ikinci mərhələsində Azərbaycan Respublikasında qeyd edilən modelin gerçəkləşməsinin rəsmi bazası kimi bir çox irimiqyaslı siyasət sənədləri (konsepsiya, strategiya və proqramlar) qəbul olunmuş ("Azərbaycanda Kiçik və Orta Sahibkarlığa Dövlət Yardımı Proqramı (1997-2000-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət

FƏSİL IV

Proqramı (2002-2005-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında maşınqayırma sənayesinin inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında aqrar bölmənin inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2006-cı illər)", "Azərbaycan Respublikasının demoqrafik inkişaf konsepsiyası", "Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı", "Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005-ci illər)", "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)" və digərləri uğurla həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda, hal-hazırda "Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası" (2006-2015-ci illər), "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı", "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı", "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı" və digər vacib sənədlər uğurla icra olunur.

Azərbaycan iqtisadi islahatlar və inkişaf modelinin həyatqabiliyyətli və səmərəli olmasının ən yaxşı sübutu son illərdə ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərdir. Belə ki, bu model üzrə həyata keçirilən siyasət çox tez bir zamanda ölkə iqtisadiyyatında əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri baş verməsinə səbəb olmuşdur: inflyasiya cilovlanmış, Milli Bank tərəfindən büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi praktikasına son qoyulmuş, büdcə kəsiri ÜDM-in 1-2%-i səviyyəsinə endirilmişdir. Bu dəyişikliklər nəticəsində artıq 1996-cı ildə dərin iqtisadi böhran keçirən ölkədə makroiqtisadi sabitliyə nail olunmuş, növbəti-1997-ci ildən başlayaraq isə dinamik iqtisadi inkişafı təmin etmək mümkün olmuşdur. Belə ki, 1996-cı

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

ildə ÜDM-in artım sürəti 1,3%, 1997-ci ildə 5,8%, 1998-2003-cü illərdə isə orta hesabla 10% təşkil etmiş, 2004-2011-ci illərdə isə real ifadədə 3 dəfə artmışdır.

Sahibkarlığın inkişafı və özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar görülmən tədbirlər nəticəsində ÜDM-də özəl sektorun xüsusi çəkisi artaraq 1994-cü ildəki 29%-dən 2011-ci ildə 81%-i ötmüşdür. Son illərdə ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu da xeyli artmışdır. 2003-2011-ci illər ərzində iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına qoyulan ümumi investisiyaların həcmi 100 milyard ABŞ dollarını keçmişdir.

Regional inkişaf proqramları çərçivəsində əhalinin məşğulluğunun artırılması və yoxsulluğun azaldılması sahəsində mühüm irəliləyişlər əldə olunub. Artıq bölgələrdə fəaliyyət göstərən minlərlə müəssisədə çalışan insanların işlə təmin olunmaları regionlarda işsizlik probleminin həllinə şərait yaradır. Yeni iş yerlərinin yaradılması, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi bütövlükdə bütün rayonların sosial həyatında ciddi dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Ölkədə 1 milyondan çox iş yerinin yaradılması, iqtisadi fəal əhalinin sayının 4,5 milyon nəfəri ötməsi, yoxsulluğun səviyyəsinin 7,6 faizə qədər enməsi, minlərlə yeni müəssisənin yaradılması birbaşa regional inkişaf proqramının icrasının məntiqi nəticəsidir. 2009-2013-cü illərə dair regional inkişaf proqramının icrası başa çatdıqdan sonra yeni proqram hazırlanacaq. Regionların inkişafı ilə yanaşı, ümumilikdə respublikamızın iqtisadi və sosial tərəqqisinə xüsusi töhfə verəcək bu proqramı Dövlət İnkişaf Proqramı adlandıran Prezident İlham Əliyev artıq bu konsepsiyanın hədəflərinin məlum olduğunu bəyan edib. Onu da xatırladaq ki, davamlı olaraq regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı proqrama əlavə xarakterli daşıyan tədbirlər planı hazırlanır və həyata keçirilir. Bu əlavələr yeni şəraitin tələblərindən, innovasiyaların tətbiqi

FƏSİL IV

zərurətindən irəli gəlir. Bu gün bölgələrdə quruculuq işlərinin aparılması, yeni yolların çəkilməsi, su və kanalizasiya xətlərinin dəyişdirilməsi, qazlaşdırmanın aparılması, məktəb, xəstəxana və digər sosial obyektlərin istifadəyə verilməsi hazırkı müasir inkişaf mərhələsinin reallıqlarıdır. Birinci və ikinci dövlət proqramlarında nəzərdə tutulan məqsədlərin yerinə yetirilməsi, xüsusilə də rayonlardakı mövcud sosial infrastrukturların və kommunal xidmət sektorlarının tam yenidən qurulması artıq 2013-cü ildən sonrakı dövrdə başqa hədəflər üzrə tədbirlərə yol açacaq. Regionlarda elektrik enerjisi, qaz, su, kanalizasiya, yol və digər sosial infrastrukturların yaradılması başa çatdırıldıqdan sonra əsas məqsədlər birbaşa rayonların iqtisadi potensialının səfərbər edilərək tam hərəkətə gətirilməsinə yönəldiləcək. 2013-cü ildən sonrakı dövrdə sürətlə inkişaf edən Azərbaycanın qarşısında yeni progressiv meyillərə uyğun sosial-iqtisadi vəzifələr duracaq. Yaxın dövrdə orta gəlirli dövlətlər statusuna malik ölkə kimi respublikamızda inkişaf meyillərinin tələblərinə uyğun layihələrin icrası zərurətə çevriləcək. Azərbaycan innovativ iqtisadiyyata keçidi təmin etməklə bu meyarların regionlarda da tətbiqinə üstünlük verəcək. Hazırda geniş regional miqyaslı proqramların icrası sayəsində modernləşən və ya yenidən qurulan, milli istehsalın dinamikasına təsir edən yeni qabaqcıl müəssisələrdə tətbiq olunan texnologiyaların əhatə dairəsi daha da genişlənəcək. Ən son nəsil avadanlıqlara əsaslanan modellərin tətbiqi gerçəkləşəcək ki, bu da innovasiyaların geniştutulmuşluğunu şərtləndirmiş olacaq. 2014-2018-ci illərə dair yeni regional inkişaf proqramının hazırlanması da məhz bu zərurətlərdən irəli gəlir. Dövlət İnkişaf Proqramı adlanan konsepsiyanın əsas hədəfi regionların və paytaxtın potensial iqtisadi resurslarının ümumi inkişafa cəlb olunması yolu ilə ümumi daxili məhsulun yüksək

*Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri*

artımını və Azərbaycanın daha da güclü dövlətə çevrilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Hazırda Azərbaycan regionun sürətlə, davamlı inkişaf edən qüdrətli dövlətidir. Beynəlxalq təşkilatların hesablamalarına görə, 2011–ci ildə hər nəfərə düşən ÜDM–in miqdarı Gürcüstandan 2,1 dəfə, Ermənistandan 2,3 dəfə çox olmuşdur. 1999–cu ildə isə hər nəfərə düşən ÜDM Ermənistanda 610 dollar, Gürcüstanda 780 dollar, Azərbaycanda 570 dollar idi. 2011–ci ildə bu rəqəmlər Ermənistanda 3033 dollar, Gürcüstanda 3210 dollar, Azərbaycanda isə 6832 dollar olmuşdur. Diqqəti iqtisadiyyatın sürətli və keyfiyyətli artımına cəlb edən Azərbaycan qısa zaman kəsiyində inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə çatmaq əzmindədir.

Azərbaycanda baş verən sosial–iqtisadi intibah barədə dövlət başçısı İlham Əliyev vurğulamışdır: “Azərbaycan dünyada dinamik inkişaf edən, müasir, gənc ölkə kimi tanınır. Bizim iqtisadi uğurlarımız artıq bütün beynəlxalq iqtisadi aləmə tanışdır. Azərbaycanda iqtisadi sahədə müşahidə olunan bu inkişafın dünyada analoqu yoxdur. Çünki 8–9 il ərzində iqtisadi sahədə 3 dəfə 300 faizlik artım, doğrudan da, dünya miqyasında nadir bir göstəricidir. Bütün başqa sahələrdə, siyasi islahatlar, sosial müdafiə, müasir informasiya–kommunikasiya texnologiyalarının Azərbaycanda tətbiqi — bütün bu sahələrdə biz qabaqcıl yerdəyik”.

Müstəqilliyinin bərpasının cəmi iyirmi bir yaşı olan ölkəmiz siyasi, iqtisadi və sosial fəaliyyətin bütün istiqamətlərində sürətlə inkişaf edir və artıq özünü təsdiq edib. Hazırda Azərbaycan siyasi nüfuzu durmadan artan və iqtisadi qüdrəti daim güclənən ölkədir. Dövlətin yüksək imicinə ən bariz nümunə keçən il BMT Təhlükəsizlik Şurasına seçilməsidir. 200–ə qədər üzv ölkənin 155–nin namizədliyimizə səs verməsi beynəlxalq ictimaiyyətin

FƏSİL IV

Azərbaycana hörməti, inamı və etimadı deməkdir. Bu nüfuzun bir səbəbi də ölkənin dünyada mühüm proseslərdə ədalət və beynəlxalq hüquq normaları mövqeyindən fəal çıxış etməsidir. Azərbaycan müstəqil siyasət yürüdən, uğurlu iqtisadi islahatlar həyata keçirən, dünya iqtisadiyyatına müvəffəqiyyətlə inteqrasiya edən ölkədir. Təsadüfi deyil ki, dövlət bu gün mühüm beynəlxalq tədbirlərin keçirildiyi məkana çevrilib. Hazırda ölkədə hətta bir gündə bir neçə tədbir keçirilir. Bu da ölkənin nüfuzunun və inkişafının yüksəkliyinin bir sübutudur.

Bütün bunlar Azərbaycan Respublikası daxili və xarici iqtisadi siyasətinin, iqtisadi diplomatiyasının əlaqəsini sübut edir. Düşünürəm ki, bununla birgə iqtisadi diplomatiyadan məqsədli istifadə etmək məqsədi ilə bəzi təkliflər vermək olar:

1. Xarici şirkətlərin Azərbaycan Respublikası regionlarında fəaliyyət göstərməyə təşviq etmək;
2. Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki investisiya yatırımları coğrafiyasını genişləndirmək;
3. İxracda qeyri-neft sektorunun çəkisinin artması üçün detallı məqsədli proqramların sayını artırmaq;
4. Azərbaycan iqtisadi diplomatiyasını daha da inkişaf etdirmək üçün ixtisaslı kadrların hazırlığını artırmaq məqsədi ilə tədris-təhsil sistemini təkmilləşdirmək;
5. İqtisadi diplomatiyada istifadə edilməsi üçün Azərbaycan regionlarının iqtisadi potensialı haqqında xarici dillərdə nəşrlərin sayı artırmaq.

Bütün bunlar Azərbaycanın iqtisadi diplomatik vasitələrinin optimallaşdırılmasına gətirib çıxaracaqdır. Təkliflər sırasında üsul və vasitələrlə bağlı isə aşağıdakıları söyləyə bilərik

1. İqtisadi diplomatiya iqtisadi-riyazi modellər və hesablamalar əsasında aparılmalıdır. Bu bəndi belə izah etmək olar ki, dövlət analitik təhlil metodları ilə

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi diplomatiyası
– xarici siyasət, mexanizm, üslub və vasitələri

hesablanmış sistemli məlumatlara malik olmadan iqtisadi diplomatik metod və üsulların yerində və zamanında tətbiqini həyata keçirə bilməz. Deməli iqtisadi diplomatiyasının uğuruna iddialı olan dövlət ölkədaxili elmi potensialın inkişafı və rəğbətləndirilməsində maraqlı olmalıdır. Söylədiyimiz bu son fikir növbəti prinsip üçün baza rolunda çıxış edir.

2. İqtisadi diplomatik fəaliyyət zamanı cəmiyyət daxilindəki qarşılıqlı asılılıq münasibətləri nəzərə alınmalıdır.

3. İqtisadi diplomatik üsul və vasitələrin yerində və zamanında tətbiq edilməsi üçün müvafiq qurumlar ölkə əhalisinin müxtəlif təbəqələrinin hansı reaksiya verəcəkləri ehtimallarına sahib olmalıdırlar. Buradan da növbəti prinsipin əsasları bərqərar olur.

4. İqtisadi diplomatiya fəaliyyəti zamanı dövlət ədalət və müzakirələrin optimal orta nöqtəsinin tapılmasını özünə başlıca hədəf seçməlidir. Təqdim olunmuş prinsipi belə izah etmək olar ki, iqtisadi diplomatiya özündən iqtisadi ədaləti qaynaqlandırmalıdır və beynəlxalq danışıqlar zamanı mütləq üstünlüyə deyil maksimal dərəcədə hamının maraqlarını təmin edəcək optimal ortaq nöqtənin əldə olunmasına çalışmalıdır. Təsəvvür edək ki, öz iqtisadi diplomatik fəaliyyəti zamanı bütün dövlətlər mütləq üstünlüyün əldə edilməsini özlərinə məqsəd ediblər. Belə olan halda əslində heç bir dövlətin iqtisadi maraqları təmin oluna bilməz və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində xaos vəziyyətlər çoxalar. Bu isə bütövlükdə beynəlxalq nizama öz mənfi təsirini göstərmiş olar. Təəssüf ki, beynəlxalq münasibətlər sistemində bəzi hallarda mütləq üstünlüyə çalışan dövlətlərin iqtisadi diplomatiyaları böhranlara və hətta fəlakətlərə gətirib çıxarda bilir. Buradan da növbəti prinsipə keçid almaq olar.

5. Dövlətlər iqtisadi diplomatik fəaliyyətləri zamanı dünyanın bütövlük xüsusiyyətini nəzərə almalıdırlar. Çünki, dünyanın bir hissəsində iqtisadi diplomatik fəaliyyət

FƏSİL IV

ya bir başa sürətli və ya tədrici şəkildə digər hissəsində iqtisadi, siyasi və ictimai həyata təsir edə bilər.

6. İqtisadi diplomatiya elmi texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən istifadə etdiyi təqdirdə daha effektiv olur və reallıqları əks etdirir.

ƏLAVƏLƏR

BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏR

YENİ BEYNƏLXALQ İQTİSADI QAYDANIN YARADILMASI HAQQINDA BƏYANNAMƏ

(01 may 1974-cü il)

(ixtisarla)

Biz BMT-nin üzvləri,

Baş Assambleyanın dünya ictimaiyyəti qarşısında duran mühüm iqtisadi problemlərin nəzərdən keçirilməsi üçün təşkil edilmiş xüsusi sessiyasında ilk dəfə olaraq xammal və inkişaf problemini öyrənmək üçün toplanaraq,

bütün millətlərin iqtisadi inkişafına və sosial tərəqqisinə imkan yaradan BMT-nin əsasnaməsinin məramını, məqsədini və prinsiplərini nəzərə alaraq,

ədalətlik, suveren bərabərlik, bütün dövlətlərin əməkdaşlıq və maraqlarının ümumiliyinin qarşılıqlı asılılığına əsaslanaraq onların sosial-iqtisadi sistemlərindən asılı olmayaraq indiki ədalətsizliyi və bərabərsizliyi aradan qaldıran, inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında getdikcə böyüyən fərqi yox edən, dünyada iqtisadi, həmçinin sosial inkişafın sürətlənməsini təmin edən və ədalətliliyi indiki, həmçinin gələcək nəsillər üçün təmin edən Yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın yaradılması üçün söylərimizi təxirə salmadan tətbiq etməkdə vahid qərarımızı təntənəli surətdə bəyan edərək, bildiririk:

1. Son on ilin ən böyük nailiyyəti bir çox xalq və millətin kolonial və xarici müstəmləkəçilikdən azad olaraq müstəqillik əldə

etməsidir ki, bunun sayəsində onlar azad xalqların icmasına üzv olublar. Lakin, saxlanmaqda olan xarici və kolonial müstəmləkəçilik irsi, xarici işğal, irqi ayrışdırıcılıq, özünün bütün formalarında aparteid və neokolonializm inkişaf etməkdə olan ölkələrin və oradakı xalqların azadlığı və inkişafı qarşısında duran əsas maneələrdəndir. Dünya ictimaiyyətinin hər bir üzvü texniki tərəqqinin töhfələrindən eyni dərəcədə istifadə edə bilmir. Yer kürəsinin əhalisinin 70%-nin yaşadığı inkişaf etməkdə olan ölkələrin gəlirləri dünya gəlirlərinin 30%-ni təşkil edir. Mövcud beynəlxalq iqtisadi qaydanın sayəsində dünya ictimaiyyətinin balanslaşdırılmış və bərabər inkişafına nail olmaq mümkün olmadı. Bərabərsizliyi mütləqləşdirən və əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrin müstəqil dövlət kimi yaranmasından xeyli əvvəl yaradılmış bu sistem inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasındakı fərqi artırır.

2. Mövcud olan beynəlxalq iqtisadi qayda cari beynəlxalq siyasi və iqtisadi münasibətlərlə birbaşa münasibətdədir. Xarici iqtisadi hadisələrə həssas olan inkişaf etməkdə olan ölkələr 1970-ci ildə dünya iqtisadiyyatının keçirdiyi ağır böhrandan dolayı yaranmış xüsusi ağır nəticələrlə üzləşmişlər. İnkişaf etmiş ölkələr dünyada beynəlxalq fəaliyyətin bütün sferalarında duyulan əzəmətli bir amilə çevrilmişdir. Qüvvələr nisbətindəki bu qarşılıqlı qarşılıqlı dəyişikliklər inkişaf etməkdə olan ölkələrin dünya ictimaiyyətinə aid qərarların qəbulu və həyata keçməsində aktiv, tam və bərabərhüquqlu iştirakına ehtiyac doğurur.

3. Bu dəyişikliklər dünya ictimaiyyətinin bütün üzvlərinin qarşılıqlı asılılıqda olması reallığını ön plana çəkir...

4. Yeni beynəlxalq iqtisadi qayda aşağıdakı prinsiplərə hörmətə əsaslanmalıdır:

- dövlətlərin suveren bərabərliyi, bütün millətlərin öz müqəddəratlarını təyin etməsi, güc vasitəsilə ərazilərin əldə edilməsinə yol verməmək, ərazi bütövlüyü və dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq;

- dünya ictimaiyyətinə daxil olan ölkələrin ədalətə əsaslanan ən geniş əməkdaşlığı vasitəsilə dünyada mövcud olan disproporsiyaların aradan qaldırılmasına və bütövlükdə çiçəklənməyə imkan yaradılması;

Əlavələr

- bütün ölkələrin ümumi maraqları naminə dünyanın iqtisadi problemlərinin həllində ölkələrin bərabərlik prinsipi ilə tam və effektiv iştirakı, bütün inkişaf etməkdə olan ölkələrin sürətlənmiş inkişafının təminini nəzərə almaqla, həmçinin ən zəif inkişaf etmiş ölkələrə dair xüsusi tədbirlərin görülməsinə xüsusi diqqət ayırmaqla inkişaf etməkdə olan dənizə çıxışı olmayan və ada dövlətlərə, təbii fəlakət və iqtisadi böhrandan daha çox zərər çəkmiş ölkələrə, bu zaman digər inkişaf etməkdə olan ölkələrin maraqlarını nəzərdən qaçırmamaq şərtilə;

- hər bir ölkə bu və ya digər ayrışçılığa məruz qalmadan özünün inkişafına uyğun hesab etdiyi sosial-iqtisadi sistemi seçmək hüququna malikdir;

- dövlətin öz təbii ehtiyatları və iqtisadi fəaliyyəti üzərində tam və toxunulmaz suverenliyi...

Həç bir ölkə bu toxunulmaz hüququ azad və tam şəkildə həyata keçirərkən iqtisadi, siyasi və ya digər məcburiyyətlərə məruz qoyula bilməz:

- hər bir xarici işğal altında olan, xarici və kolonial müstəmləkədə olan və ya aparteid zülmünə məruz qalan dövlət, ərazi və xalq həmin dövlətin, ərazinin və xalqın təbii və digər ehtiyatlarına yetirilmiş zərər, onların istifadəsi və istismarına görə təzminat və ya tam kompensasiya almağa hüququ vardır;

- ölkənin tam suverenliyi zəminində həmin ölkədə fəaliyyət göstərən transmilli korporasiyaların fəaliyyətinin ölkənin milli iqtisadi-siyasi maraqları naminə qəbul edilən tədbirlər vasitəsilə nəzarət və tənzimlənməsi;

- xarici işğal, kolonial və irqi müstəmləkəçilik altında olan inkişaf etməkdə olan ölkələrin, xalqların və ərazilərin azad olmağa, həmçinin özünün təbii ehtiyatları və iqtisadi fəaliyyətinə effektiv nəzarəti bərpa etmək hüququnun olması;

- kolonial və xarici müstəmləkəçilik altında olan, xarici işğala, irqi ayrışçılığa və aparteidə məruz qalan və ya öz təbii ehtiyatlarına və iqtisadi fəaliyyətinə effektiv nəzarəti quran və ya qurmaq istəyən keçmiş ya da hələ xarici nəzarətdə olan hər hansı iqtisadi, siyasi və ya digər tədbir və təzyiqlərə məruz qalaraq öz suveren hüquqlarının həyata keçməsində asılı vəziyyətə salınan və

Əlavələr

üzərlərində üstünlük əldə edilən inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım etmək;

- dünya iqtisadiyyatının genişlənməsi və inkişaf etməkdə olan ölkələrin qeyri-qənaətbəxş ticari şəraitlərinin davamlı yaxşılaşdırılması naminə inkişaf etməkdə olan ölkələrin ixrac etdiyi xammalın, xammal məhsulunun, hazır məhsul və yarımfabrikatların ixrac qiymətləri ilə həmin ölkələr tərəfindən idxal olunan xammal, xammal və sənaye məhsulu, istehsal vasitəsi və avadanlıq qiymətləri arasında ədalətli və bərabərhüquqlu tənəsübün gözlənilməsi;

- heç bir siyasi və hərbi şərt olmadan dünya ictimaiyyəti tərəfindən inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım edilməsi;

- yeni formalaşacaq valyuta sistemində inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişafını və onlara real resursların axınının təmin edilməsi əsas məqsəd kimi götürülməlidir;

- sintetik əvəzedicilərin rəqabəti ilə üzlaşən təbii materialların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;

- beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqda inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı mümkün qədər preferensial və birtərəfli rejimin tətbiqi;

- inkişaf etməkdə olan ölkələrə maliyyə vəsaitlərinin ötürülməsi üçün əlverişli şəraitin təmini;

- inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarına uyğun ardıcılıq və formada yerli texnologiyanın qurulması və onların maraqları naminə müasir elm və texnikanın nailiyyətlərini onlar üçün əlçatan etmək;

- yeyinti məhsulları da daxil olmaqla dövlətlərin bütün ehtiyatlara qarşı israfçılığının qarşısının alınması;

- inkişaf etməkdə olan ölkələrdə tərəqqiyə nail olmaqdan ötrü resursların cəmləşdirilməsinə nail olmaq;

- prefensial əsasda inkişaf etməkdə olan ölkələrin fərdi və kollektiv qaydada qarşılıqlı iqtisadi, ticari, maliyyə və texniki əməkdaşlığının möhkəmlənməsinə nail olmaq;

- istehsalçıların assosiasiyasının beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirdikləri fəaliyyət nəticəsində yerinə yetirdikləri əl rola yardım etmək lazımdır ki, onların köməyi və

Əlavələr

stimulu sayəsində dünya iqtisadiyyatı davamlı inkişaf edəcək və inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişafı sürətlənəcək.

5. Ədalətli və bərabər hüquqlu əsasda beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığa yardım edən, BMT-nin ikinci onilliyinə nəzərdə tutulmuş Beynəlxalq inkişaf strategiyasının yekdilliklə qəbul edilməsi...

6. BMT bütün dövlətlərin maraqlarını eyni dərəcədə təmin etməklə bir universal təşkilat kimi tam əhatəli şəkildə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq problemlərini həll etmək iqtidarında olmalıdır.

7. Yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın qurulması haqqında olan bu Bəyannamə bütün xalqlar və bütün ölkələr arasında iqtisadi münasibətlərin ən mühüm təməmindən biri olmalıdır.

DÖVLƏTLƏRİN İQTİSADI HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏRİ HAQQINDA XARTİYA

12 dekabr 1974-cü il

(ixtisarla)

Bölmə 1. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsasları.

Dövlətlərarası iqtisadi, həmçinin siyasi və digər münasibətlər aşağıdakı prinsiplər əsasında tənzimlənəcəkdir:

- a) Dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və siyasi müstəqilliyi;
- b) Bütün dövlətlərin suveren bərabərliyi;
- c) Hücum etməmə;
- d) Müdaxilə etməmə;
- e) İkitərəfli və ədalətli səməərə (xeyir);
- f) Sülh şəraitində yaşayış;
- g) Xalqların bərabər hüquqlu və öz müqəddaratını həll etmə;
- h) Münaqişələrin sülh yolu ilə tənzimlənməsi;
- i) Hər hansı bir millətin normal inkişafı üçün lazım olan təbii vasitələrdən məhrum edən gücün təbiiqi nəticəsində yaranan ədalətsizliyi aradan qaldırmaq;
- j) Beynəlxalq öhtəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi;
- k) İnsan hüquqlarına və əsas hüquqlara hörmət;
- l) Hegemoniyaya və təsir dairələrinin mövcud olmasına meyilliliyin olmaması;

- m) Beynəlxalq sosial ədalətə kömək;
- n) İnkişaf naminə beynəlxalq əməkdaşlıq;
- o) Yuxarıda qeyd edilmiş prinsiplər çərçivəsində dənizə çıxışı olmayan ölkələr üçün dənizə azad buraxılışın təmin edilməsi.

Bölmə 2. İqtisadi hüquq və dövlətlərin vəzifələri.

Maddə 1. Hər bir dövlət xalqın iradəsi, müdaxilə edilmədən və ya güc tətbiq edilmədən və yaxud xaricdən hər hansı təhdid olmadan öz iqtisadi sistemini, eyni zamanda siyasi, sosial və mədəni sistemlərinin seçimində suveren və ayrılmaz hüquqa malikdir.

Maddə 2. Hər bir dövlət sahib olmaq, istifadə və istismar hüququ daxil olmaqla özünün sərvətləri, daxili resursları və iqtisadi fəaliyyət üzərində daimi suverenitetə malikdir və onu azad şəkildə həyata keçirməlidir. Hər dövlət bu hüquqa malikdir:

a) Öz milli məqsədlərini və birinci dərəcəli məsələlərə əsasən, öz milli yurisdiksiyasına uyğun olaraq, qanunlar çərçivəsində xarici investisiyanı nizamlamaq və nəzarət altında saxlamaq. Heç bir dövlət xarici investisiyalara imtiyaz rejimi verilməsinə məcbur edilməməlidir;

b) Öz milli yurisdiksiyaları çərçivəsində transmilli korporasiyaların fəaliyyətini nizamlamaq və nəzarət altında saxlamaq, onun qanun və normalarına zidd olmayan, iqtisadi və siyasi siyasətinə uyğun olan fəaliyyətin təmin olunması üçün tədbirlər görməlidir. Transmilli korporasiyalar qəbul edən dövlətin daxili işlərinə qarışmamalıdır.

Maddə 3. İki və ya daha çox ölkəyə məxsus olan təbii ehtiyatların işlədilməsində hər dövlət digər ölkələrin qanuni maraqlarına zərər yetirmədən, resursların optimal istismarı məqsədi ilə informasiya sistemi və əvvəlcədən məsləhətləşmələr əsasında əməkdaşlıq etməlidir.

Maddə 4. Sosial, siyasi və ya iqtisadi sistemindən asılı olmayaraq hər bir ölkə beynəlxalq ticarətdə və ya iqtisadi əməkdaşlıqların digər formalarında iştirak etmək hüququna malikdir.

Əlavələr

Maddə 5. Milli iqtisadiyyatının inkişafı və öz inkişafının stabil maliyyələşdirilməsi məqsədinə nail olmaqla dünya iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafını və o cümlədən inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf tempinin artırılmasına nail olmağı təmin etməkdən ötrü bütün dövlətlər ilkin xammal istehsalçıları təşkilatlarında birləşmək hüququna malikdirlər. Buna görə hər bir dövlət bu qanuna hörmətlə yanaşmalı və bu qanunu məhdudlaşdıran istənilən iqtisadi və ya siyasi tədbirlərin tətbiq edilməsindən çəkinməlidir.

Maddə 6. İstehsalçı və istehlakçıların maraqlarını nəzərə almaqla, dövlətlər beynəlxalq əmtəə ticarətinin inkişafına xüsusən də məqsədəuyğun olan hallarda sazişlər və uzunmüddətli çoxtərəfli əmtəə anlaşmaları vasitəsi ilə yardım etməlidirlər.

Maddə 7. Hər bir dövlət öz xalqının iqtisadi, sosial və mədəni inkişafını təmin etməkdə əsas məsuliyyəti özü daşıyır. Bu məqsədlə hər bir dövlət inkişafın hədəflərini və vasitələrini seçmək, öz resurslarından istifadə və onları mobilizə etmək, progressiv sosial və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi və öz xalqının inkişaf prosesi və ondan əldə edilən səmərədə tam şəkildə iştirakını təmin etmək hüququ vardır və ona görə məsuliyyət daşıyır...

Maddə 8. Dövlətlər daha rəşional və ədalətli beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qurulmasında... əməkdaşlıq etməlidirlər...

Maddə 9. Dünyanın bütün ölkələrinin xüsusəndə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafına kömək etmək məqsədi ilə bütün dövlətlərin üzərinə iqtisadi, sosial, mədəni, elmi və texniki sahədə əməkdaşlıq etmək öhtəliyi qoyulur.

Maddə 10. Bütün dövlətlər bərabərhüquqludur və beynəlxalq təşkilatların bərabərhüquqlu üzvü kimi mövcud beynəlxalq təşkilatlar vasitəsi ilə dünya iqtisadi, maliyyə və valyuta problemlərinin tənzimlənməsi üçün qərarların qəbul edilməsi prosesində tam və səmərəli iştirak hüququna malikdirlər.

Maddə 11. Bütün dövlətlər ölkələrin əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrin ümumi iqtisadi tərəqqəsini stimullaşdırılmasına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı beynəlxalq təşkilatların daim səmərəliliyinin yaxşılaşdırılması və möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə əməkdaşlıq etməlidirlər.

Əlavələr

Maddə 12. Dövlətlər iqtisadi və sosial inkişaf məqsədi ilə maraqlı tərəflərin razılığına əsasən subregional, regional və regionlararası əməkdaşlıqda iştirak etmək hüququna malikdirlər.

Maddə 13. Hər bir dövlət özünün iqtisadi və sosial inkişafını sürətləndirmək üçün elm və texnikanın inkişafı və nəaliyyətlərindən səmərə əldə etmək hüququna malikdirlər.

Maddə 14. Hər bir dövlət dünya ticarətinin daimi və artan genişlənməsi və liberallaşması həmçinin bütün xalqların xüsusən inkişaf etməkdə olan dövlətlərdəki xalqların rifahının və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi işində əməkdaşlıq etməlidir.

Maddə 15. Bütün dövlətlər ölkələrin effektiv beynəlxalq nəzarəti altında ümumi və tam tərksilah olunmaya kömək etməlidirlər və ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafına daha çox da effektiv tərksilah tədbirləri nəticəsində belə resursların mühüm hissəsini əlavə vasitə kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf ehtiyacları üçün ayırmalıdırlar.

Maddə 16. Bütün dövlətlərin hüquq və vəzifəsi, fərdi və kollektiv şəkildə, müstəmləkəçiliyə, ayrı-seçkiliyə, irqi ayrı-seçkiliyə, neo müstəmləkəçiliyə və xarici təcavüzün bütün formalarına, zəbt etməyə və dominantlığa şərait yaradan və buradan yaranan iqtisadi və sosial nəticələri ləğv etməlidir. Belə məcburetmiş siyasəti həyata keçirən dövlətlər, ölkələrin, ərazilərin və millətlərin istifadə və istismar olunmuş təbii və digər bütün resursları təmin evə kompensasiya edərək bu ölkələr, ərazilər və millətlər qarşısında məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 17. İnkişaf məqsədi ilə beynəlxalq əməkdaşlıq bütün dövlətlərin vahib məqsəd və ümumi vəzifəsidir. Hər dövlət onların iqtisadi və sosial inkişaflarını sürətləndirməsinə yönəlmiş inkişaf etməkdə olan ölkələrin səyləri ilə əməkdaşlıq etməlidir.

Maddə 19. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi artımını sürətləndirmək məqsədi ilə və inkişaf etməkdə olan ölkələrlə inkişaf etmiş ölkələr arasındakı fərqi aradan qaldırmaq üçün beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlar sahəsində inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələrə hər cür preferensial, birtərəfli və qeyri-diskriminasiyalı rejimlər tətbiq etməlidirlər.

Maddə 23. İqtisadi və sosial inkişafı sürətləndirmək üçün ilə inkişaf etməkdə olan ölkələr öz resurslarının effektiv

Əlavələr

səfərbərliyini artırmaq məqsədi özlərinin iqtisadi əməkdaşlıqlarını gücləndirməli və qarşılıqlı ticarətlərini genişləndirməlidirlər.

Maddə 24. Bütün dövlətlər öz qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrini elə qurmalıdırlar ki, başqa ölkələrin maraqları nəzərə alınsın. Xüsusən, bütün dövlətlər inkişaf etməkdə olan ölkələrin maraqlarına zərər vurmaqdan boyun qaçırmalıdırlar.

Maddə 26. Bütün dövlətlər siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni sistemlərdə fərqlərdən asılı olmayaraq sülh və bir yerdə mövcud olmaq şəraitində yaşamaq və müxtəlif iqtisadi və sosial sistemlərə malik olan dövlətlər arasında ticarəti inkişaf etdirməlidirlər. Beynəlxalq ticarət qarşılıqlı xeyir, ədalətli üstünlük və daha çox üstünlük rejimləri əsasında inkişaf etməkdə olan ölkələrin xeyrinə aparılmalıdır.

Bölmə III. Beynəlxalq Birlük qarşısında ümumi öhdəliklər

Maddə 29. Milli qanunverciliyin hüduqlarından kənarında mövcud olan dəniz və okeanların dibi və yeraltı sərvətlər, həmçinin həmin ərazilərin resursları bəşəriyyətin ümumi irsidir. Bütün dövlətlər həmin ərazinin kəşfiyyat olunmasını və sərvətlərin istismarını ancaq sülh məqsədləri üçün həyata keçirilməsini və həmin mənfəətlərin inkişaf etməkdə olan ölkələrin spesifik marağına və ehtiyaclarına nəzərə alaraq ədalətli bölünməsinə təmin etməlidirlər.

Maddə 30. Bütün dövlətlər ətraf mühitin müdafiəsi, saxlanılması və yaxşılaşdırılmasına görə indiki və gələcək nəsillər qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Bölmə IV. Son Şərtlər

Maddə 31. Bütün Dövlətlər inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişafının və inkişaf etmiş ölkənin rifah halının yaxşılaşmasının qarşılıqlı asılıqda olmasını və ümumən dünya ictimaiyyətinin inkişafının onun tərkib hissələrinin inkişafından asılı olduğunu nəzərə alaraq, dünya iqtisadiyyatının balanslaşmış inkişafına yardım etməlidirlər.

Əlavələr

Maddə 32. Heç bir dövlət digər dövlətlərin suveren hüquqlarına xələl yetirən və ya müəyyən səmərə əldə etmək məqsədi ilə həmin dövlətlərə iqtisadi, siyasi və ya digər məcburiyyət tədbirlərini tətbiq edə və ya tətbiqini həvəsləndirə bilməz.

İQTISADI ƏMƏKDAŞLIQ TƏŞKİLATI (İƏT) TRANZİT TİCARƏTİ HAQQINDA SAZİŞ

Üzv-dövlətlər arasındakı ticarəti asanlaşdırmaq niyyəti ilə,
Üzv-dövlətlərin ərazisindən keçən tranzit ticarətinin təkmilləş-dirilməsini əsas hesab edərək,

İzmir Sazişində qeyd olunmuş məsələlərin həlli üçün vahid, sadələşdirilmiş və uyğunlaşdırılmış inzibati formallıqların, o cümlədən regional ticarət sahəsində, xüsusilə sərhəd-keçid məntə-qələrində, dəniz və hava limanlarında gömrük proseduralarının vacibliyi ilə razılaşaraq,

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına daxil olan üzv-dövlətlər aşağıdakı Sazişi bağladılar:

BÖLMƏ 1 ÜMUMİ MÜDDƏALAR

(a) Başlıq I Maddə

Bu Saziş «İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT) tranzit ticarəti haqqında» Saziş adlanır.

(b) Anlayış II Maddə

(1) «Üzv-dövlət» İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına (İƏT) daxil olan dövləti nəzərdə tutur.

(2) «Katiblik» İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Katibliyini nəzərdə tutur.

(3) «Razılığa gələn Tərəf» Sazişi imzalayan və ona qoşulan üzv-dövləti nəzərdə tutur.

Əlavələr

(4) «Konteyner» yük saxlanması və dəfələrlə istifadə oluna bilən daimi xarakterli nəqliyyat avadanlığı vahidi (çıxarılıb taxılan qoşqu, daşınan sistem və yaxud başqa analoji vasitə) hesab olunur.

(5) «Mallar» sərnişinlərin şəxsi əşyalarını deyil, yalnız kommersiya mallarını nəzərdə tutur.

(6) «Təminat Assosiasiyası» Bu Sazişin proseduralarından istifadə edən şəxslərin təminatı kimi çıxış edən, üzv-dövlətlərin gömrük orqanlarının səlahiyyət verdiyi assosiasiyasını nəzərdə tutur.

(7) «İdxal və ya ixrac rüsumu və vergiləri» malların idxal və ya ixracından yaxud onlarla əlaqədar tutulan gömrük rüsumlarını və digər mərkəzi və yerli rüsumları, vergiləri və digər yığımları nəzərdə tutur. Lakin görülmüş xidmətlərin qiymətlərindən tutulmuş ödəniş və ya rüsum buraya daxil edilmir.

(8) «Dəmir yolu vaqonu» yük daşınması üçün nəzərdə tutulmuş hər cür dəmir yolu vaqonunu nəzərdə tutur.

(9) «Avtomobil nəqliyyatı» motor vasitəsilə hərəkətə gətirilən qoşqu və ya yarımqoşqular da daxil olmaqla yük daşınması üçün nəqliyyat vasitəsini nəzərdə tutur.

(v) Məqsəd

III Maddə

Bu Sazişin məqsədi İƏT-in iki üzv-dövləti arasındakı ticarətə yardım göstərməkdir, bu da o hallarda olur ki, daşınan yük İƏT-in üzv-dövlətinin və ya dövlətlərinin ərazisindən keçsin.

(q) Fəaliyyət dairəsi

IV Maddə

Bu Saziş çıxış üzv-dövlətinin gömrük məntəqəsi ilə təyinat üzv dövlətinin gömrük məntəqəsi arasındakı bir və ya daha çox sərhəd məntəqələrindən keçən və bəzən boşaldılıb yüklənən, yaxud birbaşa daşınan əmtəələrə onların digər üzv-dövlətin /dövlətlərin gömrük yurisdiksiyası daxilində hərəkəti müddəti üçün şamil ediləcəkdir.

V Maddə

Bu Sazişin müddəaları yüklərin avtomobillə, dəmir yolu ilə, dəniz, hava nəqliyyatı və ya bu nəqliyyat növlərinin kombinasiyası şəklində daşınmasında tətbiq olunacaq.

BÖLMƏ 2 PRİNSİPLƏRİ

VI Maddə

Bu Saziş çərçivəsində gətirilən mallardan nə idxal və ya ixrac rüsumu və vergisi tutula, nə də hər hansı bir üzv-dövlətin ərazisindən tranzit zamanı bu cür rüsum və vergilər üçün girov qoyulması tələb oluna bilər. Bu maddəyə görə pozuntunun qeydə alındığı ərazinin gömrük qanunlarına əsasən Təminat Assosiasiyası idxal və ixrac rüsumu və vergilərinin ödənilməsini və yerinə yetirilməyən öhdəliklərin faizlərinin ödənilməsini öz üzərinə götürür.

VII Maddə

a) Bu Saziş çərçivəsində daşınan mallar keçdiyi marşrut üzrə gömrük baxışından keçirilmir. İstisna hallarda gömrük orqanları hər hansı bir pozuntu barədə şübhə yarandıqda sui-istifadə hallarından qaçmaq məqsədilə baxış keçirə bilərlər.

b) Bu Saziş çərçivəsində təqdim olunan imkanlardan istifadə etmək üçün mallar, dəniz və hava nəqliyyatı, ya da plomblanmış yük avtomobilləri, konteynerlər, dəmir dolu vaqonları və ya bu nəqliyyat növlərinin kombinasiyası, özü də Təminat Assosiasiyası tərəfindən qəbul edilmiş müvafiq qaydalara uyğun olaraq daşınmalıdır.

VIII Maddə

Bu Sazişin müddəaları yalnız Təminat Assosiasiyasının bu barədə müvafiq sertifikat təqdim etdiyi hallarda, plomblanmış konteyner və vaqonlarda daşınması mümkün olmayan ağır və yaxud iri həcmli yüklərin daşınması zamanı tətbiq olunmaya bilər.

IX Maddə

a) Bu Sazişin müddəaları dini, ictimai mənəviyyat, ictimai təhlükəsizlik, gigiyena və sağlamlıq və ya ekoloji, baytarlıq və fitopatoloji səbəblərlə bağlı milli qaydalar üzrə müəyyən olunan məhdudiyətlərin və nəzarətin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz.

Əlavələr

b) Bu Sazişin müddəaları birtərəfli və ya ikitərəfli, yaxud da çoxtərəfli sazişlər vasitəsilə geniş imkanlar əldə etmək istəyən Sazişi imzalayan dövlətə o halda maneə olan bilər ki, bu imkanlar Bu Sazişin müddəalarına zidd olsun.

BÖLMƏ 3 İŞ PROSESİ

X Maddə

a) Bu Saziş çərçivəsində təqdim olunan imkanlardan istifadə etmək üçün gömrük məntəqəsi və yaxud digər müvafiq idarə yükün mənşəyi və kəmiyyətini, istifadə olunan nəqliyyat növünü və keçəcəyi marşrutu təsdiq edən sertifikat təqdim edir.

b) Yükün keçdiyi marşrut üzrə üzv-dövlətlərin gömrük məntəqələri və yaxud digər müvafiq idarələr bu cür sertifikat qanuniliyini qəbul edirlər.

XI Maddə

Bu Sazişin müddəalarına və mövcud qanunlara müvafiq olaraq üzv-dövlətin və ya üzv-dövlətlərin dövlət orqanları ərazilərindən keçən yükün daşınmasına, ehtiyac olarsa bir nəqliyyat növündən digərinə yüklənməsini tezləşdirməyə imkan yaradacaqlar.

BÖLMƏ 4 NƏZARƏT XII Maddə

a) Bu Saziş çərçivəsində tranzit ticarətinin inkişafına nəzarəti həyata keçirmək üçün Sazişi imzalayan üzv dövlətlərin hər birindən bir nümayəndə daxil olmaqla tranzit ticarəti üzrə İƏT Komitəsi yaradılacaqdır.

b) Yuxarıdakı a) bəndində göstərilən nəzarətlə yanaşı Komitə onun həyata keçirilməsi üçün lazım olan prosedurları işləyib hazırlayacaq. Komitə həmçinin Sazişin həyata keçirilməsi prosesində yaranan hər cür mübahisələri həll edəcək. Komitə ən azı ildə bir dəfə çağırılır, lakin zəruri olarsa, çox da çağırıla bilər.

Əlavələr

BÖLMƏ 5 DÜZƏLIŞLƏR

XIII Maddə

XII maddənin a) bəndinə müvafiq olaraq yaradılan Komitə və ya Üzv-dövlət tərəfindən Sazişə təklif edilən düzəlişlər Nazirlər Şurası tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra daxil edilə bilər.

BÖLMƏ 6 RATİFİKASIYA VƏ QÜVVƏYƏ MİNNMƏ

XIV Maddə

a) Sazişi imzalayan hər bir dövlət Bu Sazişi özünün mövcud qanunlarına və konstitusiyaya təcübələrinə uyğun olaraq ratifikasiya etməli və bu barədə Katibliyə müvafiq qaydada məlumat verməlidir.

b) Bu Saziş üçdən artıq üzv-dövlət tərəfindən imzalandıqdan, ratifikasiya edildikdən və ratifikasiya sənədinin İƏT Katibliyinə təqdim edilməsindən sonrakı altmışıncı gün qüvvəyə minir.

v) Hər hansı bir üzv-dövlət Bu Saziş qüvvəyə mindikdən sonra ona qoşularsa, Saziş həmin qoşulan dövlətə münasibətdə sonuncunun qoşulma və ya ratifikasiya sənədini İƏT Katibliyinə təqdim etdiyi vaxtdan dərhal qüvvəyə minir.

XV Maddə

Bunu təsdiq edərək, aşağıda imza atan müvafiq qaydada səlahiyyətləndirilmişlər bu Sazişi imzaladılar.

15 mart 1995-cı il tarixində ingilis dilində İslamabad şəhərində bağlanmış Sazişin iki nüsxədən ibarət əsli, hər bir üzv-dövlətə təsdiq olunmuş surətini təqdim etməklə İƏT Katibliyində saxlanılır.

**İQTISADI ƏMƏKDAŞLIQ TƏŞKILATININ TICARƏT
ƏMƏKDAŞLIĞI HAQQINDA
ÇƏRÇIVƏ SAZIŞI**

PREAMBULA

Bu Sazişi imzalayan İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (bundan sonra "İƏT" adlandırılacaq) üzvü olan dövlətlərin hökumətləri (bundan sonra "Razılığa gələn Tərəflər" adlandırılacaq),

Nizamnaməsi İzmir Müqaviləsində və İƏT regionu üçün İqtisadi Əməkdaşlıq Strategiyasının müddəalarında müəyyən edilən İƏT-in məqsəd və vəzifələrini nəzərə alaraq, 1992-ci ilin fevralında keçirilən İƏT-in birinci Zirvə Görüşündə qəbul olunmuş Tehran Kommünikesini, 1993-cü ilin iyulunda İstanbulda keçirilmiş İƏT-in ikinci Zirvə Görüşündə qəbul olunmuş Birgə Kommünike və Bəyannaməni, 1995-ci ilin martında İslamabadda keçirilmiş İƏT-in üçüncü Zirvə Görüşündə qəbul olunmuş Birgə Kommünike və İslamabad Bəyannaməsini, 1996-cı ilin mayında və 1997-ci ildə keçirilmiş İƏT-in dördüncü Zirvə Görüşündə və Fövqəladə Zirvə Görüşü İclaslarında qəbul olunmuş Aşqabad Bəyannamələrini və 1998-ci ilin mayında Almatıda keçirilən İƏT-in beşinci Zirvə Görüşündə qəbul olunmuş Almatı Bəyannaməsini hörmətlə xatırlayaraq,

Regionun sabitliyi və inkişafı üçün çox mühüm olan Üzv Dövlətlərin iqtisadi artım və inkişafına yardım etmək üçün İƏT-in ticarət əməkdaşlığını artırmağı arzulayaraq,

İƏT regionunda ticarət liberallaşdırmağı asanlaşdırmanın vacibliyini xüsusi vurğulayaraq, İƏT daxili ticarəti beynəlxalq qanun və qaydalara uyğun təşviq etmək üçün mexanizm yaratmaq qərarlarını bir daha təsdiq edərək,

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmayan Dövlətləri bunun üçün zəruri addımlar atmağa həvəsləndirərək,

ÜTT-yə üzv olmaq mərhələsində olan və ya üzv olmaq üçün müraciət edən Üzv dövlətlərin dəstəklənməsi, onların yardım edilməsi

Əlavələr

və onlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi ehtiyaclarını etiraf edərək, qeyri-tarif maneələrinin İOT daxili ticarət axını üçün xüsusilə ciddi mane olduğunu etiraf edərək,

son illərdə Razılığa gələn Tərəflərin ticarətlərini liberallaşdırmaq və iqtisadiyyatlarını sərbəstləşdirmək üçün mühüm birtərəfli səylər göstərdiklərini qeyd edərək,

ticarətin mütərəqqi liberallaşdırılmasına nail olmaq üçün onların öhdəliklərini bir daha təsdiq edərək,

hazırda İOT regionunun ümumi ticarət həcminin çox kiçik hissəsini təşkil edən İOT daxili ticarətə yardım etmək üçün zəruri ehtiyacları nəzərə alaraq,

onların ticarətini əsaslı təşviq etmək üçün maneələrin, xüsusən də qeyri-tarif maneələrinin tədricən aradan qaldırılmasını qərara alaraq,

aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

Maddə 1

Prinsiplər

1. Razılığa gələn Tərəflər İOT daxili ticarəti ayrı-seçkilik tətbiq etmədən və ədalətli rəftar prinsipləri ilə həyata keçirmək barədə razılığa gəlirlər.

2. Razılığa gələn Tərəflər ilk növbədə İOT daxili ticarətə, sonra isə regionlararası ticarətə yardım etmək məqsədilə ticarətin liberallaşdırılması vasitəsilə ticarət əməkdaşlığını gücləndirmək üçün səy göstərəcəklər.

3. Razılığa gələn Tərəflər İOT ticarət əməkdaşlığını artırmaq məqsədilə tədbir və ya təşəbbüslərin həyata keçirilməsində ümumi fayda prinsipinə riayət edəcəklər.

Maddə 2

Ticarət əməkdaşlığının sahələri

1. Razılığa gələn Tərəflər ağılabatan müddətdə tariflərin tədricən azaldılması ilə bərabər qeyri-tarif maneələrinin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutacaq İOT Ticarət Sazişində (İOTTS) iştirak barədə razılığa gəlirlər.

2. Razılığa gələn Tərəflər ticarətin liberallaşdırılmasına əlavə olaraq əməkdaşlığın digər sahələrini də araşdıracıqlar.

Əlavələr

Maddə 3

İƏTTS-nin hazırlanması

İƏT regionunda tarif və qeyri-tarif maneələri üzrə Yüksək Səviyyəli Ekspertlər Qrupu (YSEQ) İƏTTS layihəsini və onun metodları, əhatə dairəsi və cədvəllərini hazırlayacaqdır. YSEQ, həmçinin 9-cu maddədə nəzərdə tutulduğu kimi ticarət/xarici ticarət nazirlərinə öz funksiyalarını yerinə yetirməkdə kömək edəcəkdir.

Maddə 4

İƏT-in digər regional və beynəlxalq təşkilatlarla ticarət əməkdaşlığı

Razılığa gələn Tərəflər arasında ticarət əməkdaşlığını artırmaq və gücləndirmək, sürətlə dəyişən xarici şəraitə və global ticarətdə tendensiyalara cavab vermək üçün Razılığa gələn Tərəflər regional və beynəlxalq əməkdaşlığı gücləndirmək məqsədilə mütəmadi olaraq məsləhətləşəcəklər.

Maddə 5

Ticarət informasiyası üzrə əməkdaşlıq

Razılığa gələn Tərəflər onların xarici ticarət, tarif strukturu, ticarət tənzim-ləmələri və sığorta, bank, nəqliyyat, biznes və tərəfdaşlıq təklifləri, tenderlərlə əlaqədar məsələlər, ölkələr və sahələr üzrə firmaların təqdimatı, digər xidmətlərin hazırlanması və idarə edilməsi ilə bağlı fakt və məlumat toplamaq məqsədilə İƏT Ticarət İnformasiya Şəbəkəsini yaradacaqları barədə razılığa gəlirlər. Bu məlumatlar Razılığa gələn Tərəflərin dövlət və özəl təşkilatlarının istifadəsi üçün yararlı olmalıdır. Razılığa gələn Tərəflərdə hər bir Milli Ticarət İnformasiya Orqanı şəbəkənin qurulması üçün əməkdaşlıq etməyə həvəsləndiriləcəkdir.

Maddə 6

Ticarətin maliyyələşdirilməsi

Bu Sazişdə göstərilən ticarət sahələrində nailiyyətləri asanlaşdırmaq məqsədilə Razılığa gələn Tərəflər mövcud İƏT Ticarət Sazişlərinin səmərəli həyata keçirilməsi və ticarətin maliyyələşdirilməsi, bank və sığorta ilə əlaqədar əməkdaşlığın genişləndirilməsi üzrə əməkdaşlıq edəcəklər.

Əlavələr

Maddə 7

Tədqiqat və təlimlə əlaqədar texniki əməkdaşlıq

Beynəlxalq ticarət sahəsində təlim vasitələri və tədqiqat imkanları olan Razılığa gələn Tərəflər Razılığa gələn digər Tərəflərə, xüsusilə Azərbaycan və Mərkəzi Asiyadan olan üzv ölkələrinə (AMAÜD) təlim kursları, tədqiqat təcrübələrinin mübadiləsi və texniki yardımın (məsələn, lazımi ekspert və məsləhətçi xidməti şəklində) genişləndirilməsini təklif edəcəklər.

Maddə 8

Dövlət və özəl müəssisələr arasında ticarətin təşviqi

Razılığa gələn Tərəflər İƏT daxili ticarəti təşviq etmək üçün dövlət və özəl müəssisələr arasında əlaqələri və əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün səy göstərəcəklər.

Maddə 9

Nazirlər konfransı, inkişafın icmalı və monitoring

1. Ticarət/Xarici Ticarət üzrə Nazirlər Konfransı İƏT ticarətinə aid bütün Sazişlərin həyata keçirilməsini müşahidə edəcək, əlaqələndirəcək və yoxlayacaqdır. Nazirlər Konfransı, əgər ehtiyac olarsa, bu Çərçivə Sazişindən və digər Sazişlərdən irəli gələn inkişafı yoxlamaq üçün Yüksək Səviyyəli Rəsmilər Qrupu təyin edə bilər. Yaxşı olar ki, Nazirlər Konfransı ildə bir dəfə toplansın.

2. İƏT-in Ticarət və Sənaye Palatasının sədri Nazirlər Konfransında müşahidəçi kimi iştirak edə bilər.

Maddə 10

Mübahisələrin həlli

Bu Sazişin şərhı və tətbiqi ilə bağlı Razılığa gələn Tərəflər arasında hər hansı mübahisə tərəflər arasında mümkün olduğu qədər dostcasına həll olunacaqdır. Əgər ehtiyac olarsa, mübahisələr Ticarət/Xarici Ticarət üzrə Nazirlər Konfransı və ya Konfrans tərəfindən təyin edilən müvafiq Qrup tərəfindən həll ediləcəkdir.

Əlavələr

Maddə 11

Digər məsələlər

1. Bu Saziş və ondan irəli gələn müddəalar Razılığa gələn Tərəflərin qoşulduqları digər sazişlərdən irəli gələn hüquq və öhdəliklərinə təsir edə bilməz.

2. Bu Sazişdə heç nə Razılığa gələn Tərəflərin bu Sazişin şərt və öhdəliklərinə zidd olmayan digər sazişlərə daxil olmaq hüququna təsir göstərməyəcəkdir.

Maddə 12

Ümumi istisnalar

Bu Sazişdə heç nə Razılığa gələn Tərəfi öz milli təhlükəsizliyinin mühafizəsi, dini dəyərlərin və ictimai əxlaqın qorunması, insan, heyvan və ya bitkilərin həyatı və sağlamlığının mühafizəsi, incəsənət, tarixi və arxeoloji dəyərə

Maddə 13

Düzəlişlər

Bu Saziş Razılığa gələn Tərəflər arasında razılaşıdırılmış düzəlişlər vasitəsilə dəyişdirilə bilər. Düzəlişlər Razılığa gələn Tərəflər qəbul etdikdən sonra qüvvəyə minəcəkdir.

Maddə 14

Qüvvəyə minmə

Bu Saziş İƏT üzvü olan ən azı beş Dövlətin təsdiq və ya ratifikasiya barədə İƏT Katibliyinə bildirişlərindən sonra qüvvəyə minəcəkdir.

Maddə 15

Yekun müddəa

Bu Saziş Razılığa gələn hər bir Tərəfi təsdiq olunmuş nüsxə ilə təxirə salınmadan təchiz edəcək İƏT Katibliyində saxlanılacaq.

Bunun təsdiqi olaraq, aşağıda imza edənlər İƏT Ticarət Əməkdaşlığı haqqında Çərçivə Sazişini imzaladılar.

Tehranda 2000-ci il martın 6-da ingilis dilində bir əsl nüsxədə imzalanmışdır.

**GUAM - DEMOKRATIYA VƏ İQTISADI İNKİŞAF NAMINƏ
TƏŞKILATIN YARADILMASI HAQQINDA
KİYEV BƏYANNAMƏSİ**

Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Moldova Respublikası və Ukraynanın dövlət başçıları,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının, həmçinin GUAM-ın Yalta Xartiyasının və Kişinyov Bəyannaməsində təsbit edilmiş beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini, müddəalarını əsas tutaraq,

demokratik dəyərlərə, əsas insan hüquq və azadlıqlarının təminatı, həm daxili, həm də beynəlxalq məsələlərdə hüququn qeyd-şərtsiz üstünlüyü, bərabərlik prinsipi, qarşılıqlı hörmət və qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlığa sadiqliyini təsdiq edərək,

Avropa inteqrasiya istiqamətində inkişafı sürətləndirməkdə ümumi səylərini qeyd edərək,

davam edən münaqişələr və beynəlxalq terrorizm, aqressiv separatizm və ekstremizm və bunlarla bağlı digər mənfi halların yaratdığı təhlükəsizliyə qarşı artan hədələrdən dərin narahatlığını ifadə edərək,

beynəlxalq sülhün, təhlükəsizliyin və sabitliyin suverenlik, ərazi bütövlüyü və dünya dövlətləri tərəfindən tanınmış sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipləri əsasında möhkəmləndirilməsini dəstəkləməkdə qəti qərarlarını bildirərək,

xalqlarının rifahının gələcək inkişafı və yaxşılaşdırılması məqsədilə iqtisadi, o cümlədən energetika, nəqliyyat və ticarət sahəsində əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsinin vacibliyini vurğulayaraq,

dövlətlərin xalqlarının mədəni və mənəvi irsini yüksək qiymətləndirərək və humanitar sahədə, xüsusilə mədəniyyət, elm, təhsil, səhiyyə, gənclərin mübadiləsi, turizm və idman sahəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdə öz maraqlarını ifadə edərək,

ümumavropa prosesində regional əməkdaşlığın artan rolunu qeyd edərək,

1. Katibliyi Kiyev şəhərində yerləşən "GUAM - Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilatın" - beynəlxalq-

Əlavələr

regional təşkilatın yaranmasını bəyan edirlər.

2. GUAM-ın fəaliyyətini demokratiyanın möhkəmləndirilməsi, hüququn üstünlüyünün, əsas insan hüquq və azadlıqlarının, ölkənin iqtisadi inkişafının, təhlükəsizlik və sabitliyin təmin edilməsinə yönəldiyini vurğulayırlar.

3. Dinamik iqtisadi yüksəliş, ictimai razılığın təminatı və ətraf mühitin qorunması yolu ilə GUAM ölkələrinin sabit inkişafını təmin etmək üçün birgə səylərin zəruriliyini təsdiq etdilər.

4. Bəzi GUAM dövlətlərində bu ölkələrin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və müstəqilliyini pozan, regionda demokratik islahatların və iqtisadi inkişafın tam həyata keçirilməsini çətinləşdirən, Avropaya inteqrasiya prosesinə mənfi təsir edən və beynəlxalq ictimaiyyətə meydan oxuyan həll edilməmiş münaqişələrin həlli məqsədilə sıx əməkdaşlıq haqqında öz niyyətlərini bəyan edirlər.

5. Beynəlxalq terrorizm, ekstremizm, aqressiv separatizm və bununla bağlı digər mənfi hallara qarşı əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsinə hazır olduqlarını ifadə edirlər.

6. Tərəflər GUAM ölkələrinin iqtisadi, ticarət və nəqliyyat əməkdaşlığının dərinləşdirilməsini və azad ticarət zonası haqqında razılığın gerçəkləşməsinin başlanmasını bəyan edirlər.

7. Enerji bazarında inhisarlığın və iqtisadi təzyiğin yolverilməzliyini bəyan edir və enerji resurslarının Mərkəzi Asiyadan və Xəzər regionundan Avropa bazarına daşındığı marşrutların diversifikasiya yolu ilə enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə səylərin artırılmasının vacibliyini vurğulayırlar.

8. GUAM dövlətlərinin beynəlxalq tranzit potensialından maksimal istifadəsini, o cümlədən enerji daşıyıcılarının stabil çatdırılmasının təmin edilməsini dəstəkləyirlər.

9. Humanitar sahədə, xüsusilə elm, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, gənclərin mübadiləsi, turizm və idmanın inkişafı sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsini ifadə edirlər.

10. GUAM dövlətlərinin Avropaya inteqrasiyası, Avropa İttifaqı və NATO ilə münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi kursunu təsdiq edirlər.

11. GUAM dövlətlərinin ABŞ, başqa ölkələr və təşkilatlarla gələcək tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişafında, xüsusilə birgə

layihələrin həyata keçirilməsində maraqlı olduqlarını təsdiq edirlər,

12. GUAM - Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilatın, onun məqsəd və prinsipləri ilə razılaşan digər ölkələrin qoşulması üçün açıq olduğunu qeyd edirlər.

GUAM - DEMOKRATIYA VƏ İQTISADI İNKİŞAF NAMINƏ TƏŞKİLATIN NİZAMNAMƏSİ

Bundan sonra "Tərəflər" adlandırılacaq GUAM Birliyi iştirakçısı olan dövlətlər - Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Moldova Respublikası və Ukrayna, dünyada sülhün, təhlükəsizliyin, həmçinin ölkələr arasında mehriban qonşuluq və dostluq münasibətlərinin saxlanmasına aid olan hamılıqla qəbul olunmuş Beynəlxalq hüququn prinsip və normalarını, eləcə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsini, Helsinki Yekun Aktını, Yeni Avropa üçün Paris Xartiyasını, Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Xartiyasını əldə rəhbər tutaraq,

GUAM-ın 7 iyun 2001-ci ildən etibarən Yalta Xartiyasında və Birlik çərçivəsində qəbul edilmiş digər başlıca sənədlərdəki əməkdaşlığın məqsəd və prinsiplərinə bağlılıqdan çıxış edərək, 22 aprel 2005-ci ildən etibarən "Demokratiya, Sabitlik və İnkişaf Naminə" Kişinyov Bəyannaməsinin müddəalarını həyata keçirmək məqsədilə,

demokratik normalar və dəyərlərə, həmçinin Avropaya inteqrasiya yolunda irəliləməni davam etdirmək təşəbbüsünə bağlılıqdan çıxış edərək,

münaqişə ərazilərində baş verənlər də daxil olmaqla, təhlükəsizliyi şübhə altına alan amillərin, davam edən nizama salınmamış münaqişələrlə, əsasən beynəlxalq terrorizmin, təcavüzkar separatizmin, ekstremizm, həmçinin bunlarla bağlı digər təhlükəli hadisələrlə əlaqədar dərin təşviş hissələrini bildirərək,

ümumavropa proseslərində, əsasında dövlətlərin suveren hüquqlarına qarşılıqlı hörmətin durduğu regional əməkdaşlığın rolunu qeyd edərək və bu əməkdaşlığın demokratiyanın, təhlükəsizliyin, incəsənət, həmçinin iqtisadi inkişafın və sabitliyin güclənməsinə və ictimai inkişafa imkan yaratmasının vacib

rolunu qeyd edərək,

Beynəlxalq və daxili işlərdə demokratik dəyərləri fəaliyyətin bütün sahələrində və cəmiyyətin həyatında bərqərar etmək, insan hüquqlarına şərtsiz əməl etmək, tolerantlıq və inam ruhunun möhkəmləndirilməsi, hüquqların hakimliyinin qeyri-şərtsiz üstünlüyü təşəbbüsünü ifadə edərək,

tarixi nöqtəyi-nəzərdən millətlər arasında yaradılan əlaqələrə əsaslanaraq,

hərtərəfli əməkdaşlığın gələcəkdə dərinləşməsinə can ataraq, onların qarşılıqlı əlaqəsinin yüksək keyfiyyətli yeni səviyyəyə çıxdığını hesab edərək,

GUAM Birliyini bundan sonra "GUAM" adlandırılacaq beynəlxalq regional təşkilata - "GUAM - Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Təşkilatı"na çevirmək haqda razılığa gəldilər və bu məqsədlə bu Nizamnaməni qəbul etdilər.

Fəsil I

ƏMƏKDAŞLIĞIN MƏQSƏDLƏRİ VƏ PRİNSİPLƏRİ

Maddə 1

GUAM təşkilatının əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

demokratik dəyərlərin təsdiq edilməsi, insan hüquqlarına hörmətlə yanaşmaq və hüququn hakimliyinin təmin edilməsi;

sabit inkişafın təmini;

beynəlxalq və regional təhlükəsizliyin və sabitliyin möhkəmləndirilməsi;

ümumi təhlükəsizlik sahəsinin yaradılması üçün Avropaya inteqrasiyanın dərinləşdirilməsi, həmçinin humanitar və iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi;

Tərəflərin ictimai-iqtisadi, nəqliyyat, energetika, elmi-texniki və humanitar potensialının inkişafı;

qarşılıqlı siyasi fəaliyyətin, qarşılıqlı maraq doğuran sahələrdə praktik əməkdaşlığın canlandırılması.

Maddə 2

Dövlətlərin müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmət, beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş sərəhdələrin toxunulmazlığı, onların daxili işlərinə qarışılmaması, həmçinin beynəlxalq hüququn

hamılıqla qəbul edilmiş digər norma və prinsiplərini rəhbər tutaraq, yuxanda göstərilən məqsədlərə çatmaq üçün Tərəflər qarşılıqlı maraq doğuran əməkdaşlığı inkişaf etdirəcəklər.

Fəsil II

TƏŞKİLATIN STRUKTURU

Maddə 3

1. GUAM-ın strukturuna daxildir:

- a) Şura
- b) Katiblik.

2. Şura - təşkilatın öz işini dövlət başçıları (sammit), xarici işlər nazirləri, milli koordinasiyaçılar və daimi nümayəndələrin səviyyəsində aparan əsas orqandır.

3. Şuranın iş rejimi, səlahiyyəti, həmçinin funksiyaları GUAM-ın bu Nizamnaməsi və prosedur qaydaları ilə müəyyən edilir.

4. Katibliyin iş rejimi və funksiyaları bu Nizamnamə, maliyyə əsasnamələri, prosedur qaydaları və Katiblik haqqında Əsasnamə ilə müəyyən edilir.

5. Xarici İşlər Nazirləri Şurasının (XİNŞ) qərarına əsasən daimi və ya müvəqqəti olmaqla işçi və köməkçi orqanlar yaradıla, Tərəflərin müvafiq nazirliklərinin və/və ya idarələrinin nümayəndələrinin görüşləri keçirilə bilər.

Maddə 4

1. Dövlət Başçıları Şurası (DBŞ):

a) GUAM-m prioritetlərini və əsas fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edir;

b) Təşkilatın daxili quruluşu və fəaliyyəti, digər dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələri ilə bağlı prinsiplial məsələləri həll edir;

c) GUAM-a üzvlük, müşahidəçi və ya tərəfdaş statusunun verilməsi barədə qərarlar qəbul edir;

d) ən aktual beynəlxalq problemləri müzakirə edir və müvafiq qərar və tövsiyələr qəbul edir.

2. DBŞ öz iclaslarını, bir qayda olaraq, ildə bir dəfə keçirir.

Əlavələr

Maddə 5

1. Xarici İşlər Nazirləri Şurası (XİNŞ):

a) DBŞ-nin qəbul etdiyi qərar və tövsiyələrin yerinə yetirilməsini təmin edir;

b) xarici siyasət sahəsində qarşılıqlı maraq doğuran məsələlər üzrə məsləhətləşmələr aparır;

c) konkret tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün GUAM-ın işçi və köməkçi orqanlarını yaradır və onların funksiya və iş rejimini müəyyən edir;

d) GUAM-ın fəaliyyətinə dair cari məsələlərə baxır və qərarları qəbul edir;

e) növbəti il üçün GUAM-ın büdcəsini təsdiq edir;

f) DBŞ-nin gündəliyi layihəsini nəzərdən keçirir;

g) bu Nizamnamədə nəzərdə tutulmuş digər məsələlərə baxır və həll edir.

2. XİNŞ öz iclaslarını, bir qayda olaraq, ildə iki dəfə keçirir.

Maddə 6

1. Milli Koordinasiyaçılar Şurası (MKŞ) GUAM çərçivəsində qarşılıqlı fəaliyyəti, DBŞ-nin və XİNŞ-in iclaslarının hazırlanmasını təmin edir. Milli Koordinasiyaçılar, Tərəflərin xarici işlər nazirləri tərəfindən təyin edilirlər.

2. MKŞ öz iclaslarını, bir qayda olaraq, ildə dörd dəfə keçirir.

Maddə 7

1. Daimi Nümayəndələr Şurası (DNŞ) GUAM-ın fəaliyyətini təmin etmək üzrə daimi fəaliyyət göstərir, o cümlədən:

a) yuxarı orqanların qərarlarının yerinə yetirilməsinin gedişini nəzərdən keçirir;

b) yuxarı orqanların iclaslarının gündəliyi, iclaslarda qəbul ediləcək qərar və digər sənədlərin layihələrini nəzərdən keçirir və razılaşdırır;

c) yuxarı orqanların iclaslarına hazırlıq və bu iclasların keçirilməsində iştirak edir;

d) GUAM-ın fəaliyyəti ilə bağlı öz səlahiyyəti çərçivəsində qərarlar verir.

2. DNŞ-nin tərkibinə Katibliyin yerləşdiyi yerə görə GUAM-da daimi akkreditasiyaya malik Tərəflərin daimi nümayəndələri daxildir.

Maddə 8

1. Katiblik bu Nizamnamə və Şuranın qərarlarına əsasən, GUAM-ın fəaliyyətinin təşkilati-texniki təminatını həyata keçirir.

2. Katiblik Baş katibin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir.

3. Katibliyin əməkdaşları beynəlxalq vəzifəli şəxs qismində öz funksiyalarını yerinə yetirirlər.

4. Öz vəzifə borclarını həyata keçirərkən, Baş katib və Katibliyin heyəti GUAM-ı təmsil edirlər. Onlar GUAM xaricində heç bir Tərəfdən və digər orqanlardan öz beynəlxalq missiyalarını həyata keçirməyə mane ola biləcək göstərişlər tələb və qəbul edə bilməz.

5. Katiblik Şuraya özünün və XİNŞ-də təsdiqlənməsi üçün GUAM-ın fəaliyyəti haqda illik hesabat təqdim edir.

6. GUAM Katibliyi Kiyev şəhərində yerləşir.

Fəsil III

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Maddə 9

GUAM beynəlxalq hüququn subyektidir.

Maddə 10

1. GUAM-da sədrliyi, adəti üzrə, bir il müddətinə, üzv olan dövlətlərin adlarının ingilis əlifbasına əsasən rotasiya prinsipi üzrə, Tərəflərdən biri yerinə yetirir.

2. Sədrlik edən Tərəf bu Nizamnaməyə və Şuranın qərarlarına uyğun olaraq, GUAM-ın lazımı işini təmin edir, həmçinin GUAM çərçivəsində həyata keçirilən iclasları koordinasiya edir, qəbul edilmiş qərarların həyata keçirilməsini təmin edir.

Maddə 11

1. GUAM maliyyə qanunlarına müvafiq olaraq formalaşdırılmış və icra edilmiş xüsusi büdcəyə malikdir. Büdcə XİNŞ-in qərarı ilə təsdiq olunur.

2. GUAM çərçivəsində tədbirlərin təşkilati-texniki təminatı ilə bağlı xərcləri qəbul edən Tərəf ödəyir.

Əlavələr

Maddə 12

1. GUAM orqanlarında qərarlar bütün Tərəflərin iştirakı ilə konsensus əsasında səsvermə keçirilmədən razılışma yolu ilə qəbul edilir.

2. Tərəflər başqa qayda nəzərdə tutmadıqları təqdirdə, qərarlar qəbul edildiyi tarixdən qüvvəyə minir.

Maddə 13

1. GUAM bu Nizamnamənin GUAM-ın 2001-ci il Yalta Xartiyasının və həmçinin GUAM dövlətləri başçılarının "Demokratiya, Sabitlik və İnkişaf

Namınə" adlı Kişinyov Bəyannaməsinin maddələrinə əməl etməyi öhdəsinə götürən hər bir dövlətin üzünə açıqdır.

2. GUAM təşkilatına yeni üzvlərin qəbulu haqda qərar XİNŞ-in təqdimatı əsasında sədrlik edən Tərəfə göndərilən rəsmi müraciətə əsasən GUAM DBŞ-nin razılığı ilə verilir.

3. GUAM dövlətlərindən biri bu Nizamnamənin şərtlərini pozduqda və/və ya GUAM çərçivəsində bağlanmış beynəlxalq sazişlərdə və sənədlərdə götürülən öhdəlikləri yerinə yetirmədikdə, bu dövlətin üzvlüyü XİNŞ-in təqdimatı əsasında DBŞ-nin "konsensus bir səs azlığı ilə" qəbul edilmiş qərarı ilə xitam verilə bilər. Əgər bu dövlət götürdüyü öhdəlikləri pozmaqda davam edərsə, DBŞ təyin etdiyi tarixdən həmin dövləti GUAM-dan xaric etmək haqda qərar verə bilər. GUAM-a üzvlük XİNŞ-in təqdimatına əsasən DBŞ-nin qərarı ilə bərpa edilə bilər.

4. Tərəflərdən hər biri GUAM-dan çıxmaq haqda Sədrlik edən Tərəfə rəsmi yazılı xəbərdarlığı, çıxacağı tarixə qədər 12 aydan gec olmayaraq göndərdikdə çıxmaq hüququna malikdir.

Maddə 14

1. GUAM bütün Tərəflərin razılığı əsasında digər dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla danışıqlar apara bilər.

2. GUAM bu Nizamnamənin məqsədləri və prinsiplərini bölüşən, GUAM-la əməkdaşlığa maraq göstərən beynəlxalq təşkilatlarla, həmçinin dövlətlərlə əməkdaşlıq edə, onu inkişaf etdirə və onlara müşahidəçi statusu verə bilər. Bu statusun verilməsi və bu əlaqələrin yaradılması üsulu və qaydaları DBŞ-

Əlavələr

nin qərarı və prosedur qaydaları ilə müəyyən edilir.

Maddə 15

Tərəflər GUAM-da öz daimi nümayəndələrini milli qanunvericiliklərinə müvafiq olaraq təyin edirlər. Tərəflərin Daimi Nümayəndələri diplomatik əlaqələr haqda 1961-ci il Vyana Konvensiyasına əsasən diplomatik statusa malikdir.

Maddə 16

1. GUAM onun məqsəd və funksiyalarına nail olmaq üçün zəruri olan bütün Tərəflərin ərazisində imtiyaz və toxunulmazlıq hüququna malikdir.

2. Bu imtiyaz və toxunulmaz hüququn həcmi ayrıca beynəlxalq müqavilə ilə müəyyən edilir.

Maddə 17

GUAM-ın rəsmi və işçi dilləri ingilis və rus dilləridir.

Maddə 18

Bu Nizamnamənin depozitarisi Ukraynadır.

Fəsil IV YEKUN MADDƏLƏR

Maddə 19

1. Bu Nizamnamə qeyri-müəyyən müddətə bağlanılır.

2. Bu Nizamnamə müvəqqəti olaraq imzalandığı gündən tətbiq edilir və Tərəflərin, onun qüvvəyə minməsi üçün lazım olan bütün dövlətdaxili prosedurları yerinə yetirdikləri haqda sonuncu rəsmi yazılı xəbərdarlığının depozitari tərəfindən qəbul edildiyi gündən etibarən qüvvəyə minir.

Maddə 20

1. Bu Nizamnamə qüvvəyə mindiyi andan DBŞ-nin GUAM-a qəbul edilməsi haqda qərar qəbul etdiyi dövlətlərin qoşulması üçün açıq olacaqdır.

2. GUAM-a qoşulmuş dövlətlər üçün bu Nizamnamə Tərəflərin, onun qüvvəyə minməsi üçün lazım olan bütün

Əlavələr

dövlətdaxili prosedurları yerinə yetirdikləri haqda sonuncu rəsmi yazılı xəbərdarlığının depozitari tərəfindən qəbul edildiyi gündən etibarən qüvvəyə minir.

Maddə 21

Bu Nizamnaməyə Tərəflərin razılığı ilə 19-cu maddədə nəzərdə tutulduğu qaydada ayrıca protokollarla rəsmiləşdirilmiş dəyişikliklər və əlavələr edilə bilər.

Maddə 22

Bu Nizamnamənin şərhı və tətbiqi ilə bağlı mübahisələr yarandığı təqdır-də, Tərəflər bu mübahisələri danışıqlar və məsləhətləşmələr yolu ilə həll edəcəklər.

Maddə 23

Bu Nizamnaməyə qeyd-şərtlər yol verilmir.

Maddə 24

1. Bu Nizamnamə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin 102-ci maddəsinə müvafiq olaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Katibliyində qeydiyyatdan keçməlidir.

2. 2006-cı il 23 may tarixində Kiyev şəhərində bir nüsxədə ingilis və rus dillərində imzalanmışdır, hər iki mətn eyni qüvvəyə malikdir.

3. Bu Nizamnamənin şərhində fikir aynılığı meydana çıxarsa, ingilis dilində yazılmış mətn müstəsna qüvvəyə malik olacaqdır.

**"GUAM: QITƏLƏRİ BİRLƏŞDİRƏRƏK"
BAKİ BƏYANNAMƏSİ**

GUAM - Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilatın Dövlət Başçıları Şurası,

GUAM - Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilatın (bundan sonra - GUAM) Nizamnaməsini, o cümlədən beynəlxalq hüquq prinsiplərini və normalarını rəhbər tutaraq,

on il bundan əvvəl GUAM dövlətlərinin sülh, təhlükəsizlik və sabitliyə olan ümumi təhdid və təhlükələrə qarşı birgə mübarizə aparmaq məqsədilə birləşdiyini xatırladaraq,

bu üç il ərzində GUAM-ın strateji məqsədlərini uğurla inkişaf etdirdiyini, əməkdaşlıq diapazonunu iqtisadi, parlamentlərarası, mədəni və humanitar, qarşılıqlı fəaliyyət istiqamətində genişləndirdiyini və tamhüquqlu beynəlxalq regional təşkilata çevrildiyini məmnuniyyətlə qeyd edərək,

maraqların ümumiliyinə və bərabərlik, qarşılıqlı hörmət və dəstək prinsiplərinə əsaslanan əməkdaşlığın etibarlı özülünün GUAM-ın beynəlxalq aləmə daxil olmasını təmin etdiyini və qitələri birləşdirən beynəlxalq struktur kimi onun transregional rolunun inkişafı üçün şərait yaratdığını qeyd edərək,

Bakı Sammitində beynəlxalq səviyyədə iştirakını bəyənərək və bunu GUAM-a artan dəstəyin və tərəfdaş dövlətlərlə, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın inkişaf perspektivinin dəlili kimi nəzərdən keçirərək,

belə əməkdaşlığın GUAM ölkələrində bütün sahələrdə demokratik sabitliyin təmin olunması və dinamik inkişaf üçün həyata keçirildiyini, onların qlobal və regional inteqrasiya prosesində müsbət rol oynadığını qeyd edərək,

GUAM dövlətlərinin xalqlarının mənəvi və mədəni irsini yüksək qiymətləndirərək və etnosların, mədəniyyətlərin müxtəlifliyinin qorunmasına, dözümlülük əhvalı-ruhiyyəsinin möhkəmlənməsinə yardım göstərməyə hazır olduğunu bildirərək,

beynəlxalq terrorizm, aqressiv separatizm, ekstremizm və bunlarla bağlı digər təhlükəli cinayətlərdən irəli gələn böhran və artan təhdidlərlə əlaqədar dərin narahatlığını bildirərək və

beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini GUAM dövlətlərinin üzlaşdığı problemlərin mürəkkəbliyinə, ciddiliyinə və miqyasına yönəldərək,

1. GUAM regionunda demokratik dəyərlərin bərqərar olması, qanunun aliliyi, insan hüquqlarına və başlıca azadlıqlarına hörmət, davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq, təhlükəsizliyin və sabitliyin təminatı məqsədilə əməkdaşlığı genişləndirmək sahəsində qətiyyətini bildirir.

2. Ümumi maraqların möhkəmləndirilməsi və müəyyən sahə üzrə əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi yolu ilə GUAM-ın regional əhəmiyyətini və mövqeyini möhkəmləndirmək istiqamətində davamlı təşəbbüsünü bəyan edir. GUAM regionunda inteqrasiya və təhlükəsizlik məkanının yaradılması üçün üzv dövlətlərin sosial-iqtisadi, nəqliyyat, enerji, elmi-texniki, humanitar, qanunvericilik və hüquq mühafizə sahəsində potensialının tam şəkildə reallaşdırılmasını zəruri hesab edir. Bununla əlaqədar olaraq, müəyyən sahə üzrə əməkdaşlığın inkişafı strategiyasını qəbul edir.

3. Digər dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların GUAM ilə tərəfdaşlıq yaratmalarına və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinə artan marağını bəyənir və GUAM-ın fəaliyyətinin Ümumavropa, Transatlantik, Qara dəniz, Transxəzər və Asiya istiqamətlərini inkişaf etdirmək məqsədilə tədbirlər görməyi həvalə edir.

4. Əraziləri Avropa və Asiya arasında təbii dəhliz təşkil edən GUAM-a üzv dövlətlərin hakim coğrafi mövqelərini və strateji əhəmiyyətini vurğulayır. Bu dəhlizin hərtərəfli inkişafı üçün GUAM-ın tranzit potensialından istifadə və beynəlxalq dəstəyin, investisiyanın cəlb olunması təşəbbüslərini artırmaq barədə tapşırıq verir. Bu baxımdan qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması, iqtisadi və ticari inkişafa əngəl törədən maneələrin aradan qaldırılması, infrastrukturun inkişafı, nəqliyyat dənizlərinin səmərəliliyinin və təhlükəsizliyinin təmini, terrorizmə, mütəşəkkil cinayətkarlığa, narkotik maddələrin qeyri-qanuni alverinə və cinayətin digər təhlükəli növlərinə qarşı birgə mübarizədə əməkdaşlığın genişləndirilməsinin vacibliyini qeyd edir.

5. Qlobal enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsində fəal iştirak etmək, karbohidrogen resurslarının yeni mənbələrini

aşkar etmək sahəsində gələcək təşəbbüsləri dəstəkləmək niyyətini, belə resursları dünya bazarına çıxarmaq üçün üzv dövlətlərin ərazilərini təklif etməyə hazır olduğunu bildirir, alternativ və bərpa olunan enerji növlərinin araşdırılması və inkişafı sahəsində gələcək əməkdaşlığın vacibliyini qeyd edir.

6. Münaqişələrin nizamlanması, beynəlxalq təhlükəsizliyin təminatı, qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsi, qlobal və regional inteqrasiyanın ahəngdar inkişafı məqsədilə əlverişli şəraitin yaradılması üçün dövlətlərin beynəlxalq səviyyədə qəbul olunan sərhədləri çərçivəsində icmalararası və dinlərarası dialoqun inkişafı və milli azlıqlara mənsub şəxslərin hüquqlarının qorunması zəruriliyini bəyan edir, GUAM-ın müvafiq beynəlxalq təşəbbüslərini hazırlamaq barədə göstəriş verir.

7. Suverenlik, ərazi bütövlüyü, dövlətlərin beynəlxalq səviyyədə qəbul olunan sərhədlərinin toxunulmazlığı prinsiplərinə hörmət etməklə və münaqişələrin həlli üzrə GUAM-a üzv dövlətlərin başçılarının Birgə Bəyannaməsinin müddəalarına müvafiq olaraq, o cümlədən bu münaqişələrin həlli üçün beynəlxalq ictimaiyyətin dəstəyini səfərbər etmək zərurəti əsasında GUAM regionunda həlli uzanan münaqişələrin nizamlanması üzrə fəal şəkildə birgə fəaliyyət göstərmək zərurətini təsdiqləyir. Əlaqədar ərazilərin dövlətin siyasi, hüquqi, sosial-iqtisadi sisteminə yenidən inteqrasiyası, onların tam bərpası, məcburi köçkünlərin öz daimi yaşayış yerlərinə qaytarılması, nəqliyyat kommunikasiyalarının bərpası və bu ərazilərdə icmaların sülh şəraitində yaşamasının və əməkdaşlığın təmin edilməsi yolu ilə münaqişələrin nizamlanmasının alternativsizliyinə, ədalətliliyinə və möhkəmliyinə əminliyini bildirir.

8. Katibliyin yaradılması da daxil olmaqla GUAM-ın beynəlxalq regional təşkilata çevrilməsini məmnuniyyətlə qeyd edir və Bakı Sammitinin GUAM-ın 10-cu ildönümündə keçirilməsini xüsusi vurğulayır. Bununla əlaqədar olaraq Sədrlik edən tərəfə Katibliklə əməkdaşlıq edərək üzv dövlətlərin iştirakı ilə beynəlxalq tədbirlər təşkil etməyi həvalə edir.

**BEYNƏLXALQ TURİZMƏ DAİR
MANİLA BƏYANNAMƏSİ
27 sentyabr-10 oktyabr 1980-ci il
(çıxarışlar)**

A Bəyannaməsi

Turizmin bütün aspektlərində onun real mahiyyətini, dinamik şəkildə və əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməkdə olan dünyada turizmin oynamalı olduğu rolu aydınlaşdırmaq məqsədilə, eləcə də müasir cəmiyyətlərdə ölkələrin və xalqların həyatında xalis iqtisadi sahənin hüdudlarından kənara çıxan fəaliyyət kimi turizmin inkişafına görə dövlətlərin məsuliyyətini nəzərdən keçirmək üçün Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən çağırılmış, 1980-ci il sentyabrın 27-dən oktyabrın 10-dək Manilada (Filippin) 107 dövlətin nümayəndə heyətinin və 91 müşahidəçi nümayəndə heyətinin iştirakı ilə keçirilmiş Turizmə dair Ümumdünya Konfransı,

beynəlxalq turizmin bütün dövlətlərin beynəlxalq gərginliyin azaldılmasına və dövlətlər arasında dostluq, insan hüquqlarına hörmət və qarşılıqlı anlaşma ruhunda beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına yönəlmiş birgə söyləri nəticəsində əldə edilə biləcək sülh və təhlükəsizlik şəraitində inkişaf edə biləcəyini hesab edərək,

beynəlxalq turizmin bütün dünyada sülhün təmin edilməsi üçün mühüm amilə çevrilə biləcəyini və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq üçün mənəvi və intellektual zəmin olacağına qəti inanaraq,

bundan əlavə, beynəlxalq turizmin inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında get-gedə artmaqda olan iqtisadi fərqi azaldılmasına şərait yarada biləcək və xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrin sürətli iqtisadi inkişafını və tərəqqisini təmin edə biləcək yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın yaradılmasına öz töhfəsini verə biləcəyinə qəti inanaraq,

beynəlxalq turizmin yalnız bütün dövlətlərin iqtisadi və sosial sistemlərindən asılı olmayaraq son məqsədi bütün xalqlar üçün insan ləyaqətinə müvafiq həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqdan ibarət olan dövlətlərin suveren bərabərliyi, daxili işlərinə qarışmamaq və əməkdaşlıq əsasında inkişaf edə biləcəyini dərk edərək,

yuxarıda şərh edilənləri rəhbər tutaraq aşağıdakıları

bəyan etməyə razılaşıır:

1. Turizm dedikdə dövlətin sosial, mədəni, təhsil və iqtisadi sahələrinə və onların beynəlxalq münasibətlərinə bilavasitə təsir göstərdiyinə görə xalqların həyatında böyük əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyət başa düşülür. Turizmin inkişafı millətlərin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlıdır və insanın fəal istirahət və məzuniyyətdən istifadə edə bilməsindən və onun boş və asudə vaxtı hüdudlarında sərbəst səyahət etmək imkanından asılıdır. Asudə vaxtın dərin humanitar xarakter daşması vurğulanır. Turizmin mövcud olması və onun inkişafı möhkəm sülhün təmin edilməsindən tamamilə asılıdır və turizm sülhün möhkəmlənməsinə öz töhfəsini verməlidir.

2. XXI əsrin astanasında bəşəriyyətin qarşılaşa biləcəyi problemləri əvvəlcədən hiss edərək turizmi əməkçilərə illik ödənişli məzuniyyət verilməsi onu yalnız seçmə insanların məhdud dairəsi üçün əlyətərli fəaliyyət növündən sosial-iqtisadi həyatın tərkib hissəsi olan daha geniş fəaliyyət növünə çevirdiyi vaxtdan onun kəsb etdiyi miqyaslar nəzərə alınmaqla bir hadisə kimi təhlil etməyin vaxtı yetişmişdir və bu təhlilin aparılması zəruridir.

3. İnsanların turizmə meyl etməsi nəticəsində dövlətlərin qanunvericilik məsələsində göstərdiyi təşəbbüslər və dövlət təsisatlarının, əhalinin müxtəlif təbəqələrini təmsil edən ictimai təşkilatların daimi səyləri və ixtisaslaşmış orqanların müasir turizmə texniki töhfələri nəticəsində turizm insan fəaliyyəti sahəsində mühüm rol oynamağa başlamışdır. Dövlətlər bu faktı etiraf etmişlər və onların əksəriyyəti müəyyən hallarda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşmış təsisatları ilə və digər əlaqədar təşkilatlarla əməkdaşlıq şəraitində turizmin ahəngdar və daimi inkişafının təmin edilməsi məsələsini Ümumdünya Turizm Təşkilatına tapşırılmışdır.

4. Əmək hüququnun təbii nəticəsi olan istirahət hüququ, o cümlədən məzuniyyət, səyahətlərin və turizmin azadlığı hüququ Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsində, eləcə də bir sıra ölkələrin qanunvericiliyində insan şəxsiyyətinin inkişafının bir elementi kimi tanınır. Bu, cəmiyyətin öz vətəndaşlarına turizmdən real, səmərəli və ayrı-seçkiliyə yol verilmədən istifadə etmək imkanı verməsini cəmiyyətin vəzifəsi edir. Bu cür şərait müvafiq ölkələrin hər birinin prioritetlərinə, qanunvericiliyinə və ənənələrinə uyğun olmalıdır.

5. Turizmin inkişafını ləngidən amillər çoxdur. Ölkələr və ölkə qrupları bu cür ləngidici amilləri müəyyənləşdirməli, öyrənməli və onların neqativ təsirinin aradan qaldırılması üçün tədbirlər görməlidirlər.

6. Milli iqtisadiyyatda və beynəlxalq ticarətdə turizmin nisbi payı onu dünya inkişafının mühüm göstəricisinə çevirmişdir. Milli iqtisadi fəaliyyətdə və beynəlxalq mübadilədə turizmin daimi rolu və onun xarici ticarətin balanslaşdırılmasına təsiri turizmi beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətin əsas sahələrindən birinə çevirir.

7. Hər bir ölkənin hüduqlarında daxili turizm milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi, mənafeqlərin ümumiliyinin daha dərindən dərk edilməsi və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üçün əlverişli fəaliyyət növlərinin inkişafına şərait yaradır. Beləliklə, xarici turizmin inkişafı daxili turizmin inkişafı üçün analoji səylərlə müşayiət olunmalıdır.

8. Turizmin iqtisadi rentabelliği nə qədər real və əhəmiyyətli olsa da, o, fəaliyyətin bu növünə dövlətlərin göstərməli olduğu köməyin müəyyən edilməsinin yeganə meyarı ola bilməz. Məzuniyyət hüququ, vətəndaşın onu əhatə edən ələmlə tanış olmaq imkanı, onun milli şüurunun möhkəmlənməsi və onu öz soydaşları ilə bağlayan həmrəylik, müəyyən mədəniyyətə və xalqa mənsubluq hissi vətəndaşın məzuniyyətlərdən və səyahətlərdən istifadə etmək vasitəsilə milli və beynəlxalq turizmdə iştirakının təqdir edilməsinin ən mühüm səbəbləridir.

9. Milyonlarla müasirlərimizin asudə vaxtlarından istifadə həyatın keyfiyyəti barədə onların anlayışında turizmə verdikləri əhəmiyyət hökumətləri bu tələbatı nəzərə almağa və onu dəstəkləməyə məcbur edir.

10. Sosial turizm elə bir məqsəddir ki, cəmiyyət daha az təminatlı vətəndaşların istirahət hüququndan istifadə etməsi naminə bu məqsədə can atmalıdır.

11. Turizm onunla məşğul olan insanların fiziki və psixoloji sağlamlığına göstərdiyi təsirə görə kollektivlərin sosial tarazlığına, əmək fəallığının artırılmasına, şəxsi və ictimai rifaha təsir göstərən amildir.

12. Turizm öz tələbatının təmin edilməsi üçün zəruri olan geniş çeşidli müxtəlif xidmətlər vasitəsilə yeni iş yerlərinin

mənbəyi olan, böyük əhəmiyyət kəsb edən yeni fəaliyyət növləri vardır. Bununla əlaqədar, turizm onun tətbiq edildiyi bütün ölkələrdə, onların inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq sosial inkişafın mühüm müsbət elementidir.

13. Beynəlxalq əlaqələr çərçivəsində və ədalətə, ayrı-ayrı şəxslərin və bütövlükdə cəmiyyətin amallarına hörmətə əsaslanan dünya qurmağa cəhd edən turizm qarşılıqlı anlaşmaya və idraka kömək edən müsbət və daimi amil kimi, eləcə də dünyanın bütün xalqları arasında hörmət və etimadın daha yüksək səviyyəsinə çatmağın əsası kimi çıxış edir.

14. Müasir turizm əməkçilərə illik ödənişli məzuniyyətlər verilməsinə gətirib çıxarmış sosial siyasətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranmışdır. Bu, həm də insanın istirahət və asudə vaxt kimi əsas hüququnun tanınması deməkdir. Müasir turizm insanlar və xalqlar arasında sosial bərabərlik, qarşılıqlı anlaşma və şəxsiyyətin inkişafı amilinə çevrilmişdir. Müasir turizmin yaxşı məlum olan iqtisadi aspektləri ilə yanaşı o, mədəni və mənəvi aspektlər də kəsb etmişdir və bu sonuncular iqtisadi amillərlə şərtlənən neqativ nəticələrdən qorunmalı və dəstəklənməlidir. Bununla əlaqədar, dövlət hakimiyyət orqanları və operativ turizm sektoru turizmin inkişafında iştirak etməli, müvafiq kapital qoyuluşlarının təqdir edilməsi ilə əlaqədar olan əsas istiqamətləri müəyyən etməlidirlər.

15. Gənclər turizmi özünə daha artıq diqqət tələb edir, çünki əhalinin bu kateqoriyasının gəlirlərinin səviyyəsi həqiqətən səyahətlər və istirahət üçün əlverişli şərait yaratmır. Bu sahədə pozitiv siyasət maksimum imkanlar və güzəştlər təqdim edilməsində ifadə olunmalıdır. Yaşlı insanlara və fiziki qüsurları olan şəxslərə də bu cür diqqət yetirilməlidir.

16. Yeni beynəlxalq iqtisadi qayda yaratmaq məqsədi ilə göstərilən ümumi səylərdə turizm müvafiq şəraitdə ölkələr arasında tarazlığın, əməkdaşlığın, qarşılıqlı anlaşmanın və həmrəyliyin xeyrinə pozitiv rol oynaya bilər.

17. Dövlətlər turizm sənayesi işçiləri üçün daha yaxşı əmək şəraiti yaradılmasına kömək etməli, bununla da həmin insanların həmkarlar ittifaqları yaratmaq və kollektiv müqavilələr bağlamaq hüququnu təsdiq və müdafiə etməlidirlər.

18. Müxtəlif ölkələrin turizm resursları həm təbii sərvətlərdən, həm də maddi dəyərlərdən ibarətdir. Beləliklə,

söhbət elə resurslardan gedir ki, onlardan nəzarətsiz istifadə edilməsi onların tükənməsinə və hətta tamamilə məhv olmasına gətirib çıxara bilər. Turizmlə bağlı tələbatın təmin edilməsi turist rayonlarının əhalisinin sosial və iqtisadi mənafeələrinə, ətraf mühitə və xüsusən turistləri cəlb edən əsas amil olan təbii resurslara, eləcə də tarixi və mədəni obyektlərə ziyan vurmamalıdır. Bütün turist resursları bəşəriyyətin sərvətidir. Milli cəmiyyətlər və bütövlükdə beynəlxalq birlik bu resursların qorunması üçün zəruri tədbirlər görməlidir. Tarixi, mədəni və dini əhəmiyyət kəsb edən yerlərin hər hansı şəraitdə, xüsusən münaqişələr dövründə qorunması dövlətin əsas vəzifərindən biri olmalıdır.

19. Turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq zamanı xalqın fərdi xüsusiyyətlərinə və dövlətin əsas mənafeələrinə hörmət edilməlidir. Bu sahədə Ümumdünya Turizm Təşkilatının aparıcı və həlledici rolu istiqamətləndirici və əlaqələndirici xarakter kəsb edir.

20. İkitərəfli və çoxtərəfli texniki və maliyyə əməkdaşlığı yardım aktı hesab edilə bilməz, çünki əslində bu əməkdaşlıq mövcud resurslardan bütün ölkələrin mənafevi naminə istifadə edilməsi üçün bütün zəruri vasitələrin birləşdirilməsi deməkdir.

21. Turizm təcrübəsində mənəvi dəyərlər maddi və texniki xarakterli elementlərdən üstün olmalıdır. Bu cür əsas mənəvi dəyərlər aşağıdakılardır:

- a) insan şəxsiyyətinin tam və ahəngdar inkişafı;
- b) idrak və tərbiyə məsələlərinə töhfənin daim artması;
- c) insanların öz taleyini müəyyən etməkdə hüquq bərabərliyi;
- ç) insanın azadlığa çıxması, yəni onun ləyaqətinə və fərdiliyinə hörmət edilməsi hüququ;
- d) mədəniyyətlərin bənzərsizliyinin tanınması və xalqların mənəvi dəyərlərinə hörmət.

22. Turizmə hazırlıq vətəndaşın öz vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməyə hazırlaşması ilə eyni vaxtda həyata keçirilməlidir. Bu halda yaxşı olar ki, hökumətlər özləri onların sərəncamında olan bütün təhsil və informasiya vasitələrindən istifadə etməklə ayrı-ayrı şəxslərin və təşkilatların bu sahədə fəaliyyətinə kömək etsin. Turizm praktikasına, məzuniyyətdən istifadə edilməsinə və səfərlərə hazırlıq gənclərin təlim prosesinin tərkib hissəsinə çevrilə bilər. Bununla əlaqədar, gənclərin təlim

proqramlarına turizmin daxil edilməsi sülhün daim möhkəmlənməsinə əlverişli şərait yaradan təhsilin və tərbiyənin mühüm elementidir.

23. Bəşəriyyətin gələcək sosial, mədəni və iqtisadi inkişafının istiqamətləri müəyyən edilərkən hazırda müasir milli cəmiyyətin və beynəlxalq birliyin həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan milli və beynəlxalq turizm fəaliyyətinin lazımi şəkildə nəzərə alınması zəruridir. Turizmin məlum dəyərləri onun ayrılmaz komponentlərini formalaşdırır. Bu dəyərlər məhz bu şəkildə başa düşüldükdə dövlətlər əhalinin müxtəlif təbəqələri tərəfindən məzuniyyətdən və səyahətlərdən daha geniş istifadə edilməsinə, eləcə də şəxslərin başqa səbəblər üzündən yerdəyişməsində milli və beynəlxalq turizmin və istirahətin inkişafına daha təkidlə diqqət yetirməyə məcbur olacaqlar ki, cəmiyyətin digər əsas tələbləri ilə harmonik əlaqəli şəkildə turizmin tənzimlənmiş inkişafını təmin etmək mümkün olsun.

24. Dövlətlərə və Konfransın digər iştirakçlarına, eləcə də Ümumdünya Turizm Təşkilatına təkidlə tövsiyə edilir ki, Konfransın işinin gedişində aşkar edilmiş istiqamətləri, fikirləri və tövsiyələri nəzərə alsınlar, onlar öz təcrübələri əsasında gündəlik vəzifələri çərçivəsində beynəlxalq turizmin inkişaf prosesini daha da dərinləşdirmək və ona yeni təkan vermək mümkün olsun.

25. Konfrans Ümumdünya Turizm Təşkilatına tövsiyə edir ki, müvafiq hallarda daxili vəsaitlərdən istifadə edərkən beynəlxalq, hökumətlərarası və qeyri-hökumət instansiyaları ilə əməkdaşlıq şəraitində bu yekun sənədində təsbit olunmuş prinsiplərin, konsepsiyaların və əsas istiqamətlərin qlobal miqyasda tətbiq edilməsi məqsədilə bütün zəruri tədbirlər görülsün.

B Bəyannaməsi

1980-ci il sentyabrın 27-dən oktyabrın 10-dək Manilada ÜTT tərəfindən həm dövlət turizmi, həm də özəl turizm sektoruna aid olan məsələləri müzakirə etmək məqsədilə çağırılmış Turizmə dair Ümumdünya Konfransı turizmin harmonik inkişafı məsələsinin təxirə salınmadan həll edilməsinin təmin edilməsi məqsədilə aşağıdakılar barədə razılığa gəldi:

Təklifin ən yaxşı tənzimlənməsi

Baş Katib tərəfindən təqdim edilmiş SMT/SR/13

sənədini, eləcə də SMT/DV/13 sənədlərini nəzərdən keçirərək, aşağıdakıları qeyd edir:

1. Ölkə daxilində turizm təklifi ayrıca bir sahə deyil, milli həyatın bütün başqa sektorları ilə əlaqədardır.

2. Milli turizm təklifi strategiyası yerli icmaların və regionların maraqlarını nəzərə almalıdır.

3. İstehlakçıların mənafeələrini də nəzərə almalı olan təklifin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədinə daim can atmaq lazımdır. Bu halda tək-cə yüksək keyfiyyətli xidmət təqdim edilməsi deyil, həm də tələbin təbiətini daim nəzərə almaqla qəbul və xidmət imkanlarının hərtərəfli hazırlanması başa düşülür. Əhalinin daha geniş təbəqələrinin həm daxili, həm də beynəlxalq turizmdən istifadə edə bilməsini təmin etmək üçün turistlərə xidmətin və onların qəbul edilməsinin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq mümkün olmasa da ən azı indiki səviyyədə saxlamaq lazımdır.

4. Peşə hazırlığı və informasiya vasitəsilə insan resurslarının inkişaf etdirilməsi bütün turizm müəssisələrinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün zəruridir.

5. Dövlət hakimiyyət orqanları və turizm müəssisələri təklif edilən imkanlar barəsində, xüsusən turizm təyinatlı yeni yerlər barəsində obyektiv, tam və dəqiq informasiya bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməklə obyektiv, tam və dəqiq məlumat əldə etməyə, onların hazırlanmasına və bölüşdürülməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

6. Dövlətin yeni enerjiyə qənaət siyasətinin ifadə edilməsi ilə eyni vaxtda turizmin müsbət cəhətlərinə diqqət yetirilməlidir ki, turist təklifləri başqa fəaliyyət sektorları ilə müqayisədə və milli prioritetlərə müvafiq olaraq nəzərdən keçirilməlidir.

7. Turizmin planlaşdırılması siyasəti yerli planlaşdırma səviyyəsində inkişaf etdirilməlidir; bu cür siyasətə vaxtaşırı olaraq həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından qiymət verilməlidir.

8. Turizmdə mövcud meyllərin dəqiq analizi və turizm təklifi sahəsində tələbatın müəyyən edilməsi milli və beynəlxalq turizmə dair statistik məlumatlar hazırlanarkən hamılıqla qəbul edilmiş normaların tətbiq edilməsindən asılıdır.

9. Təklifin inkişaf etdirilməsi dövlət, özəl və ictimai sektorlar arasında daha tam anlaşmaya, əməkdaşlığa və koordinasiyaya nail olmaq üçün səy göstərilməsini tələb edir.

10. Həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə turizmin

Əlavələr

inkışafı yaxşı hazırlanmış və keyfiyyətli, mədəni irsi qoruyub saxlayan və müdafiə edən dəyərlərini və ətraf təbii, sosial və insan mühitini qoruyub saxlayan təklif vasitəsilə millətlərin həyatına pozitiv töhfə verə bilər.

Konfrans yuxarıda şərh edilənləri nəzərə alaraq,

turizmin inkışafının transmilli şirkətlərdən hədsiz asılılığını azaltmaq və əlverişli qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq məqsədilə inkışaf etməkdə olan və sənaye cəhətdən inkışaf etmiş ölkələr arasında məsləhətləşmələr və fikir mübadiləsi aparılmasının arzu edilən hal olmasını ifadə edir;

əmin olduğunu bildirir ki, turist təklifinin xarakteristikalarının daha artıq dərəcədə standartlaşdırılması tikinti və avadanlığın saxlanması ilə bağlı xərcləri real tələbata uyğunlaşdırmağa imkan verəcəkdir;

hökumətlərə təkidlə tövsiyə edir ki, beynəlxalq və daxili statistik məlumatları toplamağın hamılıqla qəbul edilmiş standartlarını və metodologiyalarını qəbul və tətbiq etsinlər, Ümumdünya Turizm Təşkilatını bu sahədə mərkəzi agentlik hesab edərək təşkilatın işlədiyi yerlərə səfərlər proqramının genişləndirilməsi, həmin təşkilatın beynəlxalq miqyasda qəbul edilmiş standart və metodologiyaların tətbiq edilməsi qabiliyyətini möhkəmlətmək və başqa məqsəduyğun tədbirlər görülməsi yolu ilə öz söylərini fəallaşdırmağı təklif edir;

kiçik və orta müəssisələrə daha yaxşı şərait müəyyən olunmasını təkidlə tövsiyə edir ki, onlar turizm təklifinin inkışafında və diversifikasiyasında müvafiq rol oynasınlar; gələcək milli və beynəlxalq tələblərə müvafiq olan və yerli ətraf mühitlə harmonik şəkildə qovuşmağa uyğunlaşdırılmış nisbətən ucuz başa gələn yerli resurslardan və inşaat texnikasından istifadə etməyə imkan verən turist təkliflərinin yeni formalarının öyrənilməsini tövsiyə edir;

turist müəssisələrinin həddən artıq yüklənməsinə yol verməmək, mənəvi və mədəni irsin qorunub saxlanması və aşkar edilməsi, flora və faunanın turistlərin gələcək nəsilləri üçün tərbiyəvi əhəmiyyətini inkışaf etdirmək məqsədilə öz söylərini iqiqat artırmaq çağırışı ilə müraciət edir.

Texniki əməkdaşlıq

Konfrans «Turizm sahəsində texniki əməkdaşlıq haqqında» Baş Katib tərəfindən təqdim edilmiş SMT/DV/14 sənədini,

Əlavələr

eləcə də iştirakçılar tərəfindən təqdim edilmiş SMT/SR/14 sənədlərini nəzərdən keçirərək qeyd edir ki,

1. Turizm sahəsində texniki əməkdaşlıq turizm xidmətləri istehsalı üçün xərclərin azaldılmasına, onların keyfiyyətinin artırılmasına, infrastrukturun möhkəmlənməsinə və texniki özünütəminatmənin inkişafına yönəlmişdir.

2. Ona görə də bu əməkdaşlıq turizm fəaliyyətinin ümumi inkişaf prosesinə töhfələrini artırır.

3. İnkişaf etmiş və qarşılıqlı sərfəli texniki əməkdaşlıq qeyri-mükəmməl mexanizmlərin istehsalının təkrarlanmasından yaxa qurtarmağa, gəlirlərin tarazlığının pozulması və asılılıq hallarını aradan qaldırmağa kömək edər.

4. Texnologiyanın verilməsi tədricən və planlı şəkildə həyata keçirilməli, bu halda bütün zəruri ehtiyat tədbirləri görülməlidir ki, texnologiyanı alan ölkələr ənənə ilə yeniliklərin tətbiqi arasında kəskin fərqlər yaranmadan mənimsəmələrinə imkan yaransın.

5. Əgər texnologiyaların verilməsi müvafiq şəraitdə və onu almaq və mənimsəmək üçün zəruri qabiliyyətə və hazırlığa malik olmayan insanlar mühitində həyata keçirilərsə, mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Texnologiyanın verilməsi ilə əlaqədar məsələlərdə dövlətlər əsas məqsəd kimi, həmin texnologiyayı mənimsəyən insanların mühitində zəruri ilkin şərait yaratmağa çalışmalıdırlar.

Konfrans yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq,

dövlətlərə tövsiyə edir ki, turizm sahəsində texnologiyalar seçimini həyata keçirərkən onların yerli şəraitə uyğunlaşdırılmasının zəruriliyini, müxtəlif yerli və xarici texnologiyaların harmonik əlaqələndirilməsinin vacibliyini, bu cür texnologiyaların yaxşı yoxlanılmış tətbiqi metodlara əsaslanmasının zəruriliyini, texnologiyanın dinamik şəkildə və sürətlə inkişaf etməsini nəzərə alsınlar;

inkişaf etməkdə olan ölkələrin ümumi inkişaf strategiyası çərçivəsində texnologiyanın verilməsini və mənimsənilməsini asanlaşdırmaq üçün özlərinin xüsusi insan ehtiyatlarına və başqa resurslara güvənməsinin məqsədə uyğun olmasını vurğulayır;

turizmə dair texnologiyalar əməkdaşlıq sahəsində həm keyfiyyətin artırılmasında, həm də ekspertlərin sayının artırılmasında peşəkar hazırlığın birinci dərəcəli rol oynamasını vurğulayır;

dövlətlərə tövsiyə edir ki, lazımi vaxtlarda və imkan daxilində turizm sahəsində texnologiyalar əməkdaşlıq çərçivəsində texnologiyaların verilməsi barədə Beynəlxalq məcəlləyə riayət etsinlər;

Əlavələr

Ümumdünya Turizm Təşkilatına təklif edir ki, turizmə aid texniki informasiya mübadiləsinə şərait yaratmaq üçün öz səylərini davam etdirsinsən, o cümlədən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə texnoloji biliklərin və idarəetmə metodlarının genişləndirilməsi, eləcə də onların texnoloji avtonomluğunu möhkəmlətmək məqsədilə müvafiq hallarda mütərəqqi texnologiyalardan, məsələn məlumatların televiziya vasitəsi ilə işlənməsi kimi vasitələrdən istifadə etməklə, turizmə dair ümumdünya informasiya sisteminin tətbiq edilməsinin mümkünliyünü nəzərdən keçirsinlər;

inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə hökumətlər, müəssisələr və assosiasiyalar arasında texnoloji əlaqələri, xüsusən ikitərəfli və çoxtərəfli müştərək layihələr vasitəsilə texnoloji əlaqələri intensivləşdirməyi tövsiyə edir;

texnologiyaların verilməsinin və mənimsənilməsinin turizm sahəsində əməkdaşlığa və əsaslı vəsait qoyuluşuna dair hər bir layihənin mühüm elementi olmasını tövsiyə edir;

Ümumdünya Turizm Təşkilatına təkidlə tövsiyə edir ki, bu sahədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının icraçı agentliyi kimi öz fəaliyyətində yüksək prioriteti davam etdirsinsən.

İnsan resursları

Konfrans Baş Katib tərəfindən təqdim edilmiş "İnsan resurslarından istifadə haqqında" SMT/DV/15 sənədini, eləcə də iştirakçılar tərəfindən təqdim edilmiş SMT/SR/15 sənədlərini nəzərdən keçirərək, qeyd edir ki,

1. Turizm sahəsində peşəkar hazırlıq və daim təkmilləşən texniki səriştə təkcə bunlara yiyələnən şəxslər üçün deyil, bütövlükdə cəmiyyət üçün zəruridir.

2. Peşə səriştəsi həm ölkə daxilində, həm də onun hüdudlarından kənarda həm ümumi, həm də texniki hazırlığın keyfiyyətindən, eləcə də ölkələr arasında təcrübə mübadiləsi haqqında təklifdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

3. Turizmin inkişafını planlaşdırarkən ixtisaslı insan resurslarının hazırlanması turizm məhsullarının hazırlanması ilə əlaqələndirilməlidir.

4. Turizm elə fəaliyyət növlərindəndir ki, həmin fəaliyyətdə insan həqiqətən inkişaf prosesinin mərkəzində olur.

5. Turizm məhsullarının keyfiyyəti turistlərin ölkə haqqında təsəvvürünün həlledici amilidir.

6. Həm inkişaf etmiş ölkələrdə, həm də inkişaf etməkdə

olan ölkələrdə peşə hazırlığı problemləri bu ölkələrdə turizmin inkişafı üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir.

7. İnsan resurslarının inkişaf etdirilməsi siyasəti təkcə iqtisadi meyarlar əsasında həyata keçirilməli və peşə hazırlığının tələbatına cavab verməklə kifayətlənməyib həm də bütövlükdə sosial kamillik və insanın mənəvi və maddi aspektlərdə şəxsiyyət kimi yetkinlik baxımından onun inkişafını da nəzərə almalıdır.

Konfrans yuxarıda şərh edilənləri nəzərə alaraq, insan resurslarının inteqrasiya edilmiş planlaşdırılmasının vacibliyini təkidlə nəzərə çatdırır;

turizm peşələrinin əhəmiyyətinin artırılması və bu sahədə işləyən insanların statusunun yüksəldilməsi üçün mümkün olan bütün tədbirləri görməyi təkidlə tövsiyə edir;

inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrə təkidlə tövsiyə edir ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində regional əsasda və məqsədə uyğun olduğu hallarda başqa əlaqədar beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq şəraitində müəllim heyətinin çatışmaması, yerli kadrların kifayət sayda olması və ixtisaslı işçilərin axını problemlərini birlikdə öyrənsinlər;

Ümumdünya Turizm Təşkilatının peşə hazırlığı strukturlarının regionallaşdırılması barədə qəbul etdiyi qərarları razılıq hissi ilə qeyd edir və bu cür strukturların tətbiqini sürətləndirməyi tövsiyə edir;

müsafirlər, turistlər qəbul edən rayonların sakinləri və turizm işçiləri arasında qarşılıqlı münasibətlə şərait yaratmaq üçün turizm şüurunun tərbiyə edilməsinə dair səylərin davam etdirilməsini təkidlə tövsiyə edir;

bununla əlaqədar dilləri, xüsusən esperanto kimi universal xarakterli dilləri bilməyin vacibliyini vurğulayır;

Ümumdünya Turizm Təşkilatına təkidlə tövsiyə edir ki, gələcəkdə turizm sektorunun tələbatını ödəmək üçün peşəkar hazırlığın yeni məqsədlərini nəzərdə tutsun;

Ümumdünya Turizm Təşkilatının üzvlərinin turizm sahəsində peşə hazırlığına və təşkilat tərəfindən, o cümlədən Meksikodakı Turizmə aid Beynəlxalq Ali Tədris Mərkəzi (SIEST) tərəfindən, xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təşkil edilmiş texniki müşavirələr, tədris tsiklləri və qiyabi kurslar formasında insan resurslarının daha da təkmilləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə göstərilən səyləri razılıq hissi ilə qeyd edir;

Ümumdünya Turizm Təşkilatına təkidlə təklif edir ki, turizm sahəsində peşə hazırlığı məsələlərində xüsusən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının icraçı agentliyi qismində əsas rol və məsuliyyəti tamamilə öz üzərinə götürməkdə davam etsin.

Yerdəyişmə azadlığı

Konfrans,

Baş Katib tərəfindən təqdim edilmiş SMT/DV 16 sayılı «Yerdəyişmə azadlığının məqsədi» barədə sənədi, eləcə də iştirakçılar tərəfindən təqdim edilmiş SMT/SR 16 sənədlərini nəzərdən keçirərək aşağıdakıları qeyd edir:

1. Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsində, Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Konvensiyada (1966) və Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq məsələlərinə dair Konfransın Yekun Aktında (1975) öz ifadəsini tapmış yerdəyişmə azadlığı səyahətlərdə iştirak etmək üçün, turizmin harmonik inkişafı və fərdi təkmilləşmə üçün zəruridir.

2. Bununla əlaqədar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq Səyahətlərə və Turizmə dair Konfransı (Roma, 1963) tərəfindən qəbul edilmiş formal qaydaların sadələşdirilməsi barədə tövsiyələr formal qaydaların sadələşdirilməsində mühüm mərhələ olmuşdur və bu sahədə gələcək iş üçün etibarlı oriyentir rolunu davam etdirir.

3. Beynəlxalq turizm əlaqələri sahəsində hər bir ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətini və onun milli suverenliyinə, turizm sahəsində qanunvericiliyə və ənənələrə, eləcə də onun vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsinin vacibliyini nəzərə almaq zəruridir.

Konfrans razılıq hissi ilə qeyd edir ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatı dünyada turizmə dair formal qaydaların vəziyyətinin öyrənilməsi, bu sahədə tövsiyə edilən norma və praktikanın ifadə edilməsi işlərini artıq özünün ümumi proqramına daxil etmişdir.

Konfrans ümidvar olduğunu bildirir ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatı bu məsələni nəzərdən keçirərkən:

a) xüsusən turizm şüurunun tərbiyə edilməsi məsələsində sərhəd formallıqları ilə bağlı cavabdeh əməkdaşların müvafiq hazırlığının zəruri olmasına;

b) nəqliyyat vasitələrinə minmə/düşmə kartoçkalarının standartlaşdırılmasının və gələcəkdə turizmə aid statistik məlumatların toplanmasının yeni metodlarının tətbiq edilməsi yolu ilə

onlardan imtina edilməsinin arzu edilən hal olmasına;

c) pasport nəzarəti və təhlükəsizlik tədbirlərinin keçirilməsi məqsədilə elektron metodlardan istifadə edilməsinə;

ç) gömrük nəzarətinin sürətləndirilməsi və sadələşdirilməsi vasitələrinə diqqət yetirə biləcəkdir.

1967-ci ildə Beynəlxalq Rəsmi Turizm Təşkilatları İttifaqının təşəbbüsü ilə elan edilmiş Beynəlxalq Turizm İlinde görülmüş tədbirləri xatırladır və bununla əlaqədar:

dövlətlərə təklif edir ki, onların ərazisinə qısa müddətə gələn turistlər üçün viza tələblərindən qarşılıqlı və ya birtərəfli əsasında imtina edilməsinin mümkünlüyü məsələsinə baxsınlar;

hesab edir ki, turizmin inkişafı inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında valyuta mübadiləsinə nəzarətin daha çevik və çox sərt olmayan qaydalar tətbiq olunmasını tələb edir;

bildirir ki, yalnız turistlərə tətbiq edilən vergilər turizmə ziyan vurur, bu şərtlə ki, bu yolla əldə edilən gəlirlər bilavasitə turizm sektoruna və ya turizmin inkişafına sərmayə qoyulmasın;

hesab edir ki, Turist Məcəlləsinin və Turizm Xartiyasının işlənilib hazırlanması ilə əlaqədar Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən görülmüş işlərin məqsədi xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya və əməkdaşlığa, turizmin bütün aspektlərinin daha da inkişafına kömək etmək məqsədi güdür;

Ümumdünya Turizm Təşkilatına təkidlə tövsiyə edir ki, fərdi qaydada və ya qrupların tərkibində özlərinin daimi yaşadığı ölkənin hüduqlarından kənarda səyahət edən turistlərin iqtisadi maraqlarının hüquqi qaydada müdafiə edilməsi və onlara tibbi yardım göstərilməsi praktikasının müəyyən edilməsinin mümkünlüyünü nəzərdən keçirtsin;

hökumətləri təkidlə çağırır ki, səyahətçilərin ölkəyə gəlməsini və ya ölkədən getməsinə daha da çətinləşdirən maneələr, məsələn, turistlərin bir ölkədən digərinə hərəkəti zamanı maddi və ya psixoloji xarakterli maneələr yaradılması kimi məhdudiyətlər, formallıqlar və ya başqa qaydalar tətbiq etməkdən çəkinsinlər;

dövlətlərə müraciətlə onları fərdin dinindən, irqindən, əqidələrindən və yaşadığı yerdən asılı olmayaraq onun öz mənşə ölkəsinə getmək hüququna riayət və hörmət etməyə, eləcə də onun yerdəyişmə azadlığına və təhlükəsizliyinə zəmanət verməyə çağırır;

başqa ölkələrin birtərəfli təşəbbüsləri nəticəsində səfərlərlə

Əlavələr

əlaqədar viza və başqa formal əməliyyatlar sahəsində səmərə əldə etmiş ölkələri bu cür tədbirlərin tətbiq edilməsinin mümkünlüyünü nəzərdən keçirməyə çağırır;

dövlətləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı, Hökumətlərarası Dəniz Məşvərət Təşkilatı və Gömrük Əməkdaşlığı Şurası tərəfindən qəbul edilmiş formal qaydaların sadələşdirilməsi barəsində qaydaları turistlərin yerdəyişməsinə şərait yaratmaq məqsədilə tətbiq etməyə çağırır;

Ümumdünya Turizm Təşkilatına mövcud mexanizmlərin köməyi ilə beynəlxalq turizmin inkişafına şərait yaratmaq üçün bütün zəruri tədbirlərin görülməsini təklif edir.

Ç Bəyannaməsi

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı

bir daha bəyan edir ki, hər bir regionun daxilində və onun hüdudlarından kənarında turizm bütün xalqlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir və ayrıca götürülmüş hər bir region bütövlükdə dünya xəzinəsinə mühüm tarixi, mədəni və dini töhfələr verir,

bu və ya digər regionun xalqlarının bu mühüm humanitar irsədən istifadə etmədiyini və ya ola bilsin ki, gələcəkdə ondan istifadə etməyəcəyini və sülhün və təhlükəsizliyin hər yerdə bərqərar olduğunu nəzərə alaraq,

sülhün və təhlükəsizliyin yalnız insanın əsas hüquqlarına riayət ediləcəyi təqdirdə və dünyanın ayrı-ayrılıqda bütün millətlərinin öz müqəddəratını təyin etmək hüququndan istifadə edə biləcəyi təqdirdə qalib gələ biləcəyini nəzərə alaraq,

bundan əlavə, dünyanın hər bir regionun ümumdünya mədəni irsinin tərkib hissəsi olan bir və ya bir neçə sivilisasiyanın beşiyi olduğunu və buna görə də hər bir regionun qorunub saxlanmalı, müdafiə edilməli və hər bir müsafir, zəvvar və ya turist üçün əlçatan olmasını zəruri hesab edərək,

dini yerlərin sivilisasiya yerləri kimi xüsusi diqqətə layiq olduğunu hesab edərək,

bu yerlərdən hər hansı birinin fiziki, mənəvi, mədəni və ya etnik təbiətini dəyişmək üçün hazırda göstərilən və ya gələcəkdə göstəriləcək hər hansı cəhdləri pisləyir və

bütün xaqqların ümumi hissələrini nəzərə alaraq qəti əmin olduğunu bildirir ki, müvəqqəti çətinliklər bütün bəşəriyyət üçün əziz olan müqəddəs Yerusəlim şəhərinə məhvedici təsir göstərməyəcəkdir.

SÜLH ÇAĞIRIŞI

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı,
1980-ci il sentyabrın 27-də «Mədəni irsin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsinə, sülhün və qarşılıqlı anlaşmanın təmin edilməsinə turizmin töhfəsi» mövzusunda birinci Ümumdünya Turizm Gününü bayram kimi qeyd edərək,

xalqların dinc həyata hazırlaşması barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 33-cü sessiyası tərəfindən qəbul edilmiş Bəyannamənin böyük əhəmiyyətini bir daha xatırladaraq,

bütün millətləri və hökumətləri təntənəli şəkildə sülhü dəstəkləməyə, qızgın silahlanmaya son qoymağa və xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya şərait yaratmağa çağırır.

İnsan resursları

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı Ümumdünya Turizm Təşkilatının və digər beynəlxalq təşkilatların bütün dünyada turizmin inkişafına, xüsusən insan resurslarının inkişafı sahəsində qiymətli töhfələr verdiyini etiraf edərək,

bu təşkilatlara dərin minnətdarlığını bildirir və xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə turizmin daha da inkişaf etdirilməsinə şərait yaratmaq üçün səylərini azaltmamağı təklif edir.

Turizm layihələrinin maliyyələşdirilməsi

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı bütün ölkələrin, xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrin turizmin maddi bazasına daxil, eləcə də beynəlxalq tələbatın təmin edilməsi üçün əsaslı vəsait qoyuluşu istehsalına tələbatın daim artmaqda olmasını dərk edərək,

kredit təşkilatlarında təmsil edilmiş dövlətləri turizm sektorunun maliyyə ehtiyaclarına lazımınca diqqət yetirmək üçün bütün imkanlardan istifadə etməyə çağırır,

inkişaf etməkdə olan ölkələrə ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən turizm layihələrinin zəruri prioritetə malik olmasını təmin etmək üçün milli səviyyədə tədbirlər görməyi təklif edir,

Ümumdünya Turizm Təşkilatını mövcud maliyyə orqanları çərçivəsində turizm layihələrinin maliyyələşdirilməsində daha fəal ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığa şərait yaratmaq məqsədilə bütün lazımı tədbirləri görməyə çağırır,

Ümumdünya Turizm Təşkilatını xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə turizm layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün

mövcud və ya gələcək beynəlxalq maliyyə orqanları çərçivəsində vəsait tapmağa çağırır.

Turizm və aviasiya nəqliyyatı

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı kommersiya sərnişin nəqliyyatının turizmi müəyyən edən həlledici amil olmasını nəzərə alaraq,

Ümumdünya Turizm Təşkilatının təşəbbüsü ilə keçirilən assambleyaların, iclasların və konfransların işinin gedişində daim səyahətlərin və nəqliyyatın həlledici şərtlər olmasına, bunlarsız turizmin mövcud ola bilməməsinə istinad edilməsini nəzərə alaraq,

turizm fəaliyyəti və kommersiya nəqliyyatı sahəsində fəaliyyət meyarlarının əlaqələndirilməsinin zəruri olmasını nəzərə alaraq,

iştirakçı dövlətlərə tövsiyə edir ki, onlar ümumi maraq doğuran problemlərə aid qərarlar müvafiq fəaliyyət növlərinin harmonik inkişafına şərait yaratmaq üçün Ümumdünya Turizm Təşkilatının Baş Assambleyasına nümayəndə heyətlərinin tərkibinə kommersiya sərnişin nəqliyyatı məsələləri ilə məşğul olan hakimiyyət orqanlarının nümayəndələrinin, o cümlədən mülki aviasiya və avianəqliyyat sahəsində hakimiyyət orqanlarının nümayəndələrinin təyin edilməsinin mümkünlüyünü öyrənsinlər.

Yerdəyişmə azadlığı

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı onun Yekun Bəyannaməsində ifadə edilmiş sərbəst yerdəyişmə barəsində məqsədlərə nail olmaq üçün bir tərəfdən, Şimali Atlantika xətlərində və digər tərəfdən Afrika, Asiya, Latın Amerikasını istiqamətində və əks istiqamətlərdə aviasiya tariflərindəki mövcud fərqləri nəzərə alaraq,

hava nəqliyyatı ilə əlaqədar olan hökumətlərə, aviasirkətlərə, Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatına (İKAO), Beynəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyasına (İATA), digər beynəlxalq, regional və milli təşkilatlara, eləcə də turizm administrasiyalarına təklif edir ki, Afrikada, Asiyada və Latın Amerikasında turizmin inkişafını ləngidən problemləri aradan qaldırmaq və mövcud fərqləri təhlil və təshih etmək üçün Afrika, Asiya və Latın Amerikasına hava xətlərində sərnişin tariflərinin strukturuna yenidən baxsınlar.

Daxili turizm

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı daxili turizmin müəyyənliyinin işlənilib hazırlanması barədə Hindistan nümayəndə heyətinin təklifini, eləcə də Pakistan və Peru nümayəndə heyətlərinin bu məsələyə dair iradlarını dinləyərək və başqa nümayəndə heyətləri tərəfindən göstərilən marağı qeyd edərək,

Ümumdünya Turizm Təşkilatının bu məsələni öz iş proqramına daxil etməyi nəzərdən keçirmək arzusunu ifadə edir.

Gənclər və Tələbələrin turizm və mübadiləsi üzrə Ümumdünya Forumu Turizmə dair Ümumdünya Konfransı gənclər turizminin get-gedə daha artıq inkişaf etməsinin əhəmiyyətini dəstəkləyərək və Gənclər və Tələbələrin Beynəlxalq Turizm və Mübadiləsi Bürosunun və digər beynəlxalq gənclik təşkilatlarının təkliflərini nəzərə alaraq,

yaxın illərdə bu təşkilatlar tərəfindən Gənclər və Tələbələrin Turizm və Mübadiləsinə dair Ümumdünya Forumu keçirilməsi ideyasını dəstəkləyir.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ RUSIYA
FEDERASIYASININ
BAKI BƏYANNAMƏSİ**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və Rusiya Federasiyasının Prezidenti,

Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin vəziyyətini və perspektivini hərtərəfli müzakirə edərək;

çoxəsrlik dostluq ənənələrinə, Azərbaycan və rus xalqlarının tarixi talelərinin ümumiliyinə əsaslanaraq,

ikitərəfli münasibətlər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən və hər iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlığın əsasını qoyan 3 iyul 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında Müqaviləyə əsaslanaraq,

Qafqazın bu günü və gələcəyi üçün öz məsuliyyətlərini dərk edərək,

Azərbaycan-Rusiya dostluğunun və strateji tərəfdaşlığının möhkəmləndirilməsinin regional təhlükəsizliyi və əməkdaşlığın irəliləyişində və təminində mühüm amil olduğuna inanaraq,

regionda dövlətlərin normal inkişafına, onların geniş iqtisadi və digər qarşılıqlı əlaqələrinə maneçilik törədən münaqişələrin həll olunmaması ilə əlaqədar xüsusi narahatlıq bildirərək,

hər iki dövlətin ali rəhbərləri arasında daimi və sıx əlaqələrin saxlanılmasına, ikitərəfli, regional və beynəlxalq problemlərə dair

müntəzəm fikir mübadilələrinin aparılmasına hazır olduqlarından çıxış edərək,

beynəlxalq hüququn hamı tərəfindən tanınmış normalarına, BMT Nizamnaməsinə, Helsinki Yekun Aktına və ATƏT-in digər sənədlərinə qəti şəkildə tərəfdar çıxaraq aşağıdakıları bəyan edirlər:

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası ikitərəfli əlaqələri, onların dövlət suverenliyinə və müstəqilliyinə qarşılıqlı hörmət, bərabər hüquqluq, daxili işlərə qarışmama, zor işlətməmə və ya zor işlətməklə hədələməmək, ərazi bütövlüyü, sərhədlərin toxunulmazlığı, mübahisələrin sülh yolu ilə həll olunması, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmət edilməsi, öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipləri, habelə beynəlxalq hüququn digər ümumtanınmış normaları əsasında yeni, daha yüksək strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə qaldırmaqla qətiyyətlidirlər. Onlar iqtisadi islahatların və demokratik dəyişikliklərin həyata keçirilməsində bir-birinin səylərini dəstəkləyəcəklər.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası Qafqazı sülh, mehriban qonşuluq və tərəqqi regionuna çevirmək istiqamətində əməkdaşlığı inkişaf etdirməyə hazır olduqlarını bildirirlər.

Ali səviyyədə Azərbaycan-Rusiya konstruktiv dialoqunun sonrakı inkişafı bu vəzifələrin yerinə yetirilməsinin mühüm zəmini olacaqdır.

I

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası siyasi, ticarət-iqtisadi, hərbi, humanitar, mədəniyyət, elm, təhsil, informasiya, turizm və idman sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi xəttinə tərəfdar olduqlarını təsdiq edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və Rusiya Federasiyasının Prezidenti qarşılıqlı maraq kəsb edən məsələlərə dair müxtəlif səviyyələrdə ikitərəfli xarici siyasət sahəsində məsləhətləşmələr təcrübəsini faydalı sayır və genişləndirilməsinə lüzum olduğunu hesab edirlər.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası parlamentlərarası əlaqələrin inkişafına, habelə qanun yaradıcılığı fəaliyyətində, demokratik institutların formalaşmasında və fəaliyyətində təcrübə mübadiləsinə kömək edəcəklər.

Əlavələr

Onlar qarşılıqlı faydalı iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinə mühüm əhəmiyyət verirlər və ticarət dövriyyəsinin həcminin artmasına, yanacaq-energetika kompleksi də daxil olmaqla iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində kooperasiyanın inkişafına hər cür imkan yaradacaqlar.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası maliyyə və bank strukturları ilə bağlı qarşılıqlı əlaqələrin inkişafını, investisiya layihələrinin həyata keçirilməsini, birgə müəssisələrin və digər təsərrüfat birliklərinin yaradılmasını dəstəkləyəcəklər.

Onlar Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasının subyektləri, həmçinin onların təsərrüfat subyektləri arasında ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsini faydalı sayırlar.

Hər iki dövlət Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiyanın fəaliyyətinin daha da gücləndirilməsi zəruriyyətini qeyd edirlər.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası, hər iki ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə bağlı maraqlara cavab verən, üçüncü dövlətə qarşı yönəlməyən, habelə Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasının beynəlxalq öhdəliklərinə zidd olmayan uzun müddətli əsasda ikitərəfli hərbi və hərbi texniki əməkdaşlığı inkişaf etdirməyə hazır olduqlarını bildirirlər.

Onlar Azərbaycan Respublikasında yaşayan rusları və Rusiya Federasiyasında yaşayan azərbaycanlıları Azərbaycan və Rusiya cəmiyyətinin üzvi hissəsi, xalqların yaxınlığının saxlanılmasına və aralarındakı dostluq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsinə kömək edən amil hesab edirlər.

Hər iki dövlət mədəniyyət, elm və təhsil sahəsində əməkdaşlığın daha da inkişafının və genişləndirilməsinin, habelə hər iki ölkənin xalqları arasında ənənəvi dostluq münasibətlərinin və etimadın möhkəmləndirilməsi üçün bu sahələrdə hərtərəfli mübadilələrin əhəmiyyətini qeyd edirlər.

Onlar Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında dövlət sərhədlərinin delimitasiyası və demarkasiyasının mühüm əhəmiyyətini vurğulayır və dövlət komissiyalarının işlərinin davam etdirilməsinin zəruriliyini təsdiq edirlər.

Əlavələr

Prezidentlər Xəzər problemləri üzrə hər iki dövlətin yanaşmalarının yaxınlaşmasını qeyd edir, bununla əlaqədar qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasının Xəzər dənizində əməkdaşlığın prinsipləri haqqında Birgə Bəyannaməsini alqışlayır və hər iki dövlətin müntəzəm, o cümlədən də beş Xəzəryanı dövlətlərin xarici işlər nazirlərinin müavinləri səviyyəsində Xüsusi işçi qrupu formatında əlaqələrini davam etdirməyə hazır olduqlarını bildirirlər.

II

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası önəmli siyasi, iqtisadi, elmi, mədəni-tarixi əlaqələrin və Qafqazda humanitar təmasların, millətlərarası barışığın və sülhün möhkəmləndirilməsinin inkişafına imkan yaratmaq söylərini ifadə edirlər.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası Qafqazda təhlükəsizliyin təmininə və əməkdaşlığın inkişafına yanaşmaların müəyyən edilməsində bu regionun dövlətlərinin əsas rol oynaması fikrindən çıxış edirlər.

Prezidentlər bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikası, Ermənistan Respublikası, Gürcüstan və Rusiya Federasiyası tərkibində yüksək səviyyədə əlaqələrin mühüm əhəmiyyətini vurğulayırlar və onun nəticələrinin daha səmərəli olmasına nail olacaqlar.

Onlar 20 iyun 2000-ci ildə Moskva şəhərində Qafqaz dövlətləri başçılarının görüşündə əldə edilmiş razılıqları, xüsusilə də belə görüşlərin bundan sonra ildə iki dəfədən az olmayaraq keçirilməsi ilə bağlı fikri alqışlayırlar.

Hər iki dövlətin başçısı hesab edir ki, regionda etibarlı təhlükəsizliyin təmin olunmasının və çoxtərəfli əməkdaşlığın canlandırılmasının zəruri şərti lokal münaqişələrin sülh yolu ilə, ədalətli və davamlı şəkildə həll olunmasıdır. Onlar Qafqaz dövlətləri arasında sülhün, mehriban qonşuluğun bərpa edilməsi və saxlanılmasının əsası olan ərazi bütövlüyü, beynəlxalq tanınmış sərhədlərin toxunulmazlığı prinsiplərinə və beynəlxalq hüququn digər norma və prinsiplərinə qəti tərəfdar olduqlarını bildirirlər.

Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin müvafiq BMT TŞ

Əlavələr

qətnamələri və ATƏT qərarları əsasında siyasi yolla həll olunmasına tərəfdar çıxırlar.

Rusiya Federasiyası, Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikası arasında yüksək səviyyədə aparılan birbaşa dialoqu alqışlayır, onun Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tezliklə sülh yolu ilə həll olunmasına kömək edəcəyinə əmin olduğunu bildirir.

Azərbaycan Respublikası Dağlıq-Qarabağ münaqişəsinin həll olunmasında, Rusiya Federasiyasının, o cümlədən ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədri kimi fəaliyyətinin daha da fəallaşmasına ümid etdiyini bildirir.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası Qafqazda regionun dinc gələcəyi üçün təhlükə törədən terrorizmin, ekstremizmin və təcavüzkar separatizmin yayılması ilə əlaqədar ciddi narahat olduqlarını bildirirlər. Bunları nəzərə alaraq, onlar özlərinin xarici siyasət, güc və hüquq-mühafizə strukturlarının səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini davam etdirəcəklər.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası Qafqazdakı münaqişələr nəticəsində qaçqınların və məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına tezliklə, könüllü və təhlükəsiz şəkildə qayıtmalarına bundan sonra hər vasitə ilə kömək edəcəklər.

Onlar regiondakı beynəlxalq nəqliyyat əlaqələrinin tezliklə tam bərpası üçün zəruri səy göstərəcəklərini, Azərbaycanın Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinə, Rusiyanın isə Avropa-Qafqaz-Asiya (TRASEKA) nəqliyyat dəhlizinə qoşulmasına qarşılıqlı yardım edəcəklərinə hazır olduqlarını bəyan edirlər.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası Qafqazın nadir təbiətinin qorunması, beynəlxalq turizmin inkişafı, texnogen qəzaların və təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması məsələlərində hərtərəfli əməkdaşlığa xüsusi diqqət yetirəcəklər.

Onlar qeyd edirlər ki, demokratiyanın inkişafı və insan hüquqlarına və azadlıqlarına əməl edilməsi hər iki ölkənin və bütövlükdə regionun layiqli gələcəyinin əsası, Qafqaz dövlətlərinin ümumavropa və dünya strukturlarına inteqrasiyasının mühüm şərtidir.

Əlavələr

Hər iki dövlət beynəlxalq birliyin regionda etimad mühitinin yaradılmasına və davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə yönəlmiş təşəbbüslərini alqışlayır.

III

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası BMT, ATƏT, Avropa Şurası, MDB, digər beynəlxalq təşkilatlar və universal və regional xarakterli forumlar çərçivəsində sıx və konstruktiv qarşılıqlı fəaliyyətlərini inkişaf etdirəcəklər.

Onlar əmindirlər ki, Müstəqil Dövlətlər Birliyi formatında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi Tərəflərin milli maraqlarına cavab verir və ümumbəşəri tendensiyalar istiqamətində gedir.

Hər iki dövlət MDV-də çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinə, xüsusən Birlikdə mükəmməl bazar infrastrukturalarının yaradılmasının zəruri şərti olan azad ticarət zonalarının yaradılmasına, gələcəkdə əmtəə, xidmət, işçi qüvvəsi və kommersiyanın azad dövriyyəsinə əsaslanan ümumi iqtisadi məkanın inkişafına böyük əhəmiyyət verirlər.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası BMT və onun Təhlükəsizlik Şurasının beynəlxalq məsələlərdə, ilk növbədə isə çoxqütblü dünyada sülhün və təhlükəsizliyin dəstəklənməsində mərkəzi rolunun möhkəmləndirilməsinə kömək edəcəklər.

Onlar minilliyin Zirvə görüşünün siyasi nəticələrini yüksək qiymətləndirirlər, onun səmərəli həyata keçirilməsi məqsədilə öz aralarında və bütün maraqlı dövlətlərlə sıx qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək niyyətindədirlər.

Hər iki dövlət ərazi, etnik, dinlərarası və digər münaqişələri BMT Nizamnaməsinə və Təhlükəsizlik Şurasının qərarlarına ciddi şəkildə əməl etməklə həll olunmasına səy göstərəcəklər.

Onlar hüquq müdafiəsi və humanitar bəhanələrlə suveren dövlətlərin daxili işlərinə qarışmağa yönəlmiş hər cür hərəkətlərin və cəhdin əleyhinə qətiyyətlə çıxış edirlər.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası silahlanma və tərksilaha nəzarət sahəsində mövcud müqavilələr sisteminin saxlanılmasının, kütləvi qırğın silahlarının və onları daşıma vasitələrinin yayılmaması prosesinin irəli aparılmasının, istisnasız olaraq bütün dövlətlərin təhlükəsizlik maraqlarının təmin

Əlavələr

olunmasının tərəfdarıdır. Onlar 26 may 1972-ci il tarixli raket əleyhinə müdafiə sisteminin məhdudlaşdırılması haqqında Müqavilənin müasir şəraitdə strateji sabitliyin təməli kimi mövcud dəyərini saxlamasına razıdırlar və bu istiqamətdə göstərilən beynəlxalq söyləri dəstəkləyirlər.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası nüvə silahının yayılmaması haqqında Müqavilənin qüvvəsinin müzakirəsinə dair 2000-ci il Konfransının qərarlarının mühümlüyünü qeyd edirlər və atom enerjisindən dinc istifadə sahəsində bərabərhüquqlu beynəlxalq əməkdaşlığın hərtərəfli şəkildə genişləndirilməsini alqışlayırlar. Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası AEBA-nın himayəsi altında yeniləşdirilmiş nüvə texnologiyasının və nüvə yanacağıının təbii təhlükəsiz dövryyəsinin konseptual işlənilib hazırlanmasına dair beynəlxalq layihənin təşkili haqqında təklifləri dəstəkləyirlər.

Onlar 1999-cu ilin noyabrında, İstanbulda ATƏT-in Zirvə görüşündə imzalanmış Avropada adi silahlı qüvvələrə dair Müqavilənin uyğunlaşdırılması haqqında Sazişin Avropa təhlükəsizliyinin təmini üçün əhəmiyyətini qeyd edirlər.

Rusiya Federasiyası Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına daxil olmasını dəstəkləyir və alqışlayır.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası əmindirlər ki, onların qarşılıqlı etimad ruhunda həm ikitərəfli münasibətlər sahəsində, həm də beynəlxalq arenada sıx və dinamik əməkdaşlığı hər iki xalqın və dövlətin maraqlarına cavab verir və özlərinin, regional və qlobal təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə kömək edir.

Bakı şəhərində 9 yanvar 2001-ci ildə iki əsl nüsxədə Azərbaycan və rus dillərində tərtib edilmişdir, hər iki mətn eyni qüvvəyə malikdir.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ TÜRKIYƏ
RESPUBLİKASI ARASINDA
BİRGƏ BƏYANNAMƏ**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Türkiyə Respublikasının Prezidenti Əhməd Necdət Sezərin dəvəti ilə 2004-cü il aprelin 13-dən 15-dək Türkiyədə rəsmi səfərdə olmuşdur. Səfər zamanı iki Prezident arasında təkbətək görüş olmuş, daha sonra iki ölkənin nümayəndə heyətləri arasında danışıqlar aparılmışdır. Tərəflər arasındakı danışıqlar iki ölkə arasındakı yaxın əməkdaşlıq və qardaşlıq münasibətlərini əks etdirən səmimiyyət şəraitində keçmişdir.

Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı ikitərəfli münasibətlərin bütün sahələrdə inkişafı imkanları müzakirə olunmuş, eləcə də regional və beynəlxalq məsələlər ətrafında geniş fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Türkiyə tərəfi Azərbaycanda aparılan demokratikləşmə, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin həyata keçirilməsi prosesinə verdiyi dəstəyi təsdiq edərək, bu istiqamətdə atılan addımların qətiyyətlə davam etdirilməsinə verdiyi əhəmiyyəti qeyd etmişdir.

Tərəflər iki dost və qardaş ölkə arasındakı strateji tərəfdaşlığın səmərəli şəkildə inkişaf etdirilərək, onun yüksək səviyyədə uğurla həyata keçməsindən məmnunluq ifadə etmiş və mövcud olan mehriban münasibətlərin regiondakı digər qonşu ölkələrə nümunə olacağı arzularını bildirmişlər.

Tərəflər demokratiya, insan hüquqları və açıq vətəndaş cəmiyyətinin yeni minilliyin ən əhəmiyyətli dəyərlərini təşkil etdiyini dərk edərək, iki ölkənin siyasi partiyaları və ictimai təşkilatları arasındakı əlaqələrin gücləndirilməsinin əhəmiyyətini vurğulamışlar.

Tərəflər region dövlətlərinin beynəlxalq birlik tərəfindən tanınmış sərhədlərinin zor tətbiq etməklə dəyişdirilməsinə, dövlətlərin təhlükəsizliyi və ərazi bütövlüyü üçün təhlükə yaradan, insan haqları və əsas azadlıqlarının, demokratik prinsiplərin və ictimai dəyərlərin pozulmasına yönəldilmiş təcavüzün,

separatçılıq hərəkatlərinin və terrorizmin bütün formalarını pislədiklərini və bu təhlükələrə qarşı mübarizədə həm ikitərəfli, həm də beynəlxalq səviyyədə müştərək fəaliyyətin inkişafı əzmini bir daha təsdiq etmişlər.

Tərəflər Ermənistan Respublikasının təcavüzü nəticəsində işğal edilmiş Azərbaycan torpaqlarından Ermənistanın çəkilməsini, qaçqınların və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qayıtmalarının təmin edilməsi üzrə tələblərini bir daha təkidlə vurğulamışlar.

Tərəflər Cənubi Qafqazda möhkəm sülh və sabitliyin əldə edilməsinə mane olan əsas amillərdən biri olan Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüququn, dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyünə hörmət, sərhədlərin toxunulmazlığı kimi əsas və inkaredilməz prinsipləri əsasında tezliklə və sülh yolu ilə həll olunmasının vacibliyini bir daha təkidlə vurğulamışlar.

Tərəflər bölgə ölkələri arasında etimad mühitinin yaranması, münasibətlərin düzəlməsi, əməkdaşlıq imkanlarının bərqərar olması üçün regiondakı qonşu dövlətlərin bir-birinə qarşı təcavüzkar və düşmənçilik siyasətinə son qoyulmasının zəruriliyini bildirmişlər.

Tərəflər beynəlxalq terrorizm, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin, onların analoqlar və prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri və qeyri-qanuni silah alveri kimi yeni global çağırışlara və təhlükələrə qarşı fəaliyyət göstərmək məqsədilə ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın səmərəliliyini artırıcaqlar.

Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyin təmin edilməsi, münaqişələrin həlli və bölgənin sabitlik şəraitində ardıcıl inkişafı üçün səy göstərəcəklər.

Tərəflər BMT, ATƏT, Avropa Şurası, NATO, Avro-Atlantik Tərəfdaşlıq Şurası, İKT və bu kimi beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlığı və qarşılıqlı fəaliyyətin gücləndirilməsi əzmini təkrar etmişlər.

Türkiyə Tərəfi, Azərbaycanın NATO ilə əlaqələrinin inkişafı istiqamətindəki istəyini məmnunluqla qarşıladığını qeyd etmiş, bu təşkilatın Azərbaycanın söylərinə dəstək verməsi və

ümidlərinin yerinə yetirilməsi sahəsində indiyədək olduğu kimi, Azərbaycana ən yüksək yardım göstərməyə hazır olduğunu qeyd etmişdir.

Tərəflər 2004-cü il 28-29 iyun tarixlərində İstanbulda keçiriləcək NATO-nun zirvə toplantısında da sıx əməkdaşlığı davam etdirəcəklərini ifadə etmişlər.

Azərbaycan Tərəfi Türkiyənin İKT Baş Katibliyi vəzifəsinə irəli sürdüyü namizədi dəstəkləyəcəyini bildirmişdir.

Tərəflər Aİ-na üzvlüyün Türkiyə üçün vacibliyini vurğulamış və Cənubi Qafqaz ölkələrinin Aİ-nin "Avropa Qonşuluq Siyasəti"nə daxil edilməsi istiqamətindəki perspektivindən duyduqları məmnunluğu ifadə etmişlər.

Tərəflər üzv ölkələrin müştərək tarix, mədəniyyət və dil birliyinin, dostluq, bərabərlik və qarşılıqlı faydaya əsaslanan bu yüksək səviyyəli əlaqələrin və əməkdaşlığın gücləndirilməsi baxımından türkdilli ölkələrin Dövlət Başçılarının Zirvə toplantılarının böyük əhəmiyyətə malik olduğunu qeyd etmişlər.

Türkiyə Tərəfi regional əməkdaşlığın əhəmiyyəti çərçivəsində GUÖAM kimi təşkilatların fəaliyyətlərini dəstəklədiyini vurğulamışdır.

Tərəflər Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri xətti layihəsinin inşaat mərhələsindəki irəliləyişindən, layihənin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar kredit sazişlərinin 2004-cü il 3 fevral tarixində Bakıda təntənəli şəraitdə imzalanmasından və ilk tankerin Ceyhandan, nəzərdə tutulduğu kimi, 2005-ci ildə yüklənəcəyindən məmnunluq ifadə etmişlər. Tərəflər, eləcə də Xəzər hövzəsindəki neftin BTC vasitəsilə ixracının, bölgə ölkələrinin iqtisadi inkişafı və sabitliyinə verəcəyi töhvə ilə yanaşı, başda Avropa olmaqla Qərb bazarlarının enerji təminatının təhlükəsizliyinin həyata keçirilməsinə müsbət təsir göstərəcəyini bir daha qeyd etmişlər.

Tərəflər Qazaxıstan neftinin də BTC vasitəsilə nəqli məsələsindəki niyyətlərini təsdiq etmişlər, bununla bağlı Azərbaycan və Qazaxıstan arasındakı Hökumətlərarası Sazişin bu il imzalanacağına ümidlərini bildirmişlər.

Tərəflər Azərbaycan təbii qazının Türkiyəyə ixrac edilməsi ilə əlaqədar hüquqi və ticari əsasların başa çatdırılmasından, 2006-cı

Əlavələr

İldə qaz istehsalının başlayacağından və xətt vasitəsilə gələcəkdə Türkiyədən keçməklə Avropaya qaz satışının nəzərdə tutulmasından məmnunluq bildirmişlər.

Tərəflər "Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi" (TRASECA) layihəsinin iki ölkənin iqtisadiyyatına və regionun rifahında oynayacağı rolun əhəmiyyətini vurğulamış və Aİ-nin adı çəkilən layihəyə dəstəyinin müsbət təsirini vurğulamışlar.

Türkiyə Tərəfi Azərbaycanın Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının İcraçı Sədrliyini uğurla iki müddət ərzində öz üzərinə götürməsinə məmnuniyyətlə qarşıladığını qeyd etmişdir.

Prezidentlər Azərbaycanın son bir ildə Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatında həyata keçirdiyi İcraçı Sədrliyi başa çatdıqdan sonra da bu təşkilatın fəaliyyətinə təkan verilməsi məqsədilə iki ölkə arasında sıx əməkdaşlığın davam etdirilməsi barəsində razılığa gəlmişlər.

Tərəflər ikitərəfli ticarət dövriyyəsinin 2000-ci ildən etibarən artaraq 2003-cü ildə 400 milyon dollar səviyyəsinə qalxmasından məmnunluq ifadə etmiş, əldə edilmiş göstəricilərin gələcəkdə də davam etdirilməsi üçün müvafiq tədbirlərin görülməsinin vacibliyini vurğulamış və bu rəqəmin yaxın zamanda 1 milyard dollara çatdırılmasını qarşıya məqsəd qoymuşlar.

Tərəflər bu çərçivədə səfər zamanı imzalanmış Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Sazişinin ikitərəfli iqtisadi və ticari əlaqələrə uzunmüddətli təkan verəcəyini qeyd etmişlər, həmçinin səfər zamanı Gömrük Sahəsində Əməkdaşlıq və Qarşılıqlı Yardım Sazişi, Sənaye Mülkiyyətinin Mühafizəsi Sahəsində Əməkdaşlıq Sazişi ilə Mülki Aviasiya Sahəsində Əməkdaşlığın İnkişafına dair Protokolun imzalanmasını məmnuniyyətlə qeyd etmişlər.

Tərəflər iqtisadi və ticari əlaqələrin hərtərəfli müzakirəsinə imkan yaradan Müştərək İqtisadi Komissiyanın üçüncü toplantısının 2004-cü ilin iyun ayında Ankarada keçirilməsi haqqında razılıq əldə etmişlər.

Tərəflər iki ölkə arasında qarşılıqlı sərmayə qoyuluşunun təşviqi və iş adamlarının fəaliyyətlərinin artırılması üçün hər cür imkanın yaradılması haqqında razılığa gəlmişlər.

Tərəflər iki ölkə arasında kənd təsərrüfatı, sənaye, müdafiə

sənayesi, avtomobil, dəniz və hava nəqliyyatı, rabitə, yük daşımaları, elm və texnologiya sahələrində qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişafı üçün hər cür maneələrin aradan qaldırılmasına verdikləri əhəmiyyəti təsdiq etmişlər.

Tərəflər iki ölkənin maliyyə qurumları arasındakı əməkdaşlığın inkişafına və maliyyə, pul-kredit, bank işləri və gömrük sahələrindəki qanunların uyğunlaşdırılmasına səy göstəriləcəyini qərara almışlar.

Tərəflər iki ölkənin sənaye müəssisələri arasında birbaşa münasibətlərin inkişaf etdirilməsinin təşviq edilməsi haqqında razılığa gəlmişlər. Tərəflər iki ölkənin iqtisadi əlaqələrinin hüquqi bazasının ardıcıl surətdə inkişaf etdirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verəcəklərini təsdiq etmişlər.

Tərəflər silahlı qüvvələr və təhlükəsizlik orqanları arasındakı sıx əməkdaşlıqdan məmnunluğunu, ikitərəfli hərbi və hərbi-texniki əməkdaşlığın daha da gücləndirilməsi əzmini ifadə etmiş və bu çərçivədə davam etdirilən tədrisin və qarşılıqlı mübadilənin genişləndirilməsinin faydalı olacağını qeyd etmişlər. Bu fəaliyyətin ədliyyə, vergi, bank və sığorta işləri kimi sahələrdə də faydalı olacağını bildirmişlər.

Tərəflər iki ölkə arasında müştərək mədəni dəyərlərin və tarixi qardaşlıq əlaqələrinin mədəniyyət sahəsindəki münasibətlərin gücləndirilməsinə xidmət edəcəyi inamıyla mədəniyyət, təhsil və elm sahələrindəki əməkdaşlığı inkişaf etdirmək əzmində olduqlarını təsdiq etmişlər.

Tərəflər xüsusilə iqtisadiyyat və mədəniyyət məsələlərində konkret əməkdaşlıq layihələrini nəzərdə tutan yeni sazişlərin hazırlanma prosesinin davam etdiyini qeyd edərək, bunların ən qısa müddətdə başa çatdırılması arzusunda olduqlarını bildirmişlər.

Tərəflər Bakıdakı Atatürk Mərkəzinin yeni binada fəaliyyətə başlanmasından məmnunluq ifadə etmişlər.

Tərəflər təhsil, elm və mədəniyyət sahələrindəki qarşılıqlı mübadilənin dəstəklənməsi, mövcud Müştərək Təhsil Komissiyasının fəaliyyətinin gücləndirilməsi, iki ölkə ədəbiyyatının qarşılıqlı olaraq yayılması, həmçinin Müştərək Tarix Komissiyasının yaradılması və müştərək tarix kitabının

Əlavələr

hazırlanması işlərinin başlanması məsələsində razılıq əldə etmişlər.

Tərəflər həmçinin Bakı Türk Anadolu Liseyinin nəzdindəki ibtidai və orta təhsil məktəblərinin fəaliyyətlərinin daha da səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini qərara almışlar.

Tərəflər turizm sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsinin əhəmiyyətini bildirmiş və iki ölkə arasında idman sahəsində əlaqələrin inkişafı üçün qarşılıqlı imkanlar yaradılmasına verdikləri əhəmiyyəti bir daha təsdiq etmişlər.

Tərəflər iki ölkə arasındakı yüksək səviyyəli qarşılıqlı səfərlərin əlaqələrin inkişafına xidmət edəcəyini vurğulayaraq, İlham Əliyevin Prezident seçildikdən sonra Türkiyəyə etdiyi bu ilk səfərin əhəmiyyətini vurğulayaraq, Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı əməkdaşlığın həmişə olduğu kimi dostluq, həmrəylik və qarşılıqlı yardım ruhunda inkişafının davam etməsi üçün səylər göstərəcəklərini bildirmişlər.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ona və nümayəndə heyətinə göstərilən səmimiyyətə və qonaqpərvərliyə görə təşəkkür etmiş, Türkiyə Prezidenti Əhməd Necdet Sezəri Azərbaycana dəvət etmişdir. Prezident Əhməd Necdet Sezər bu dəvəti məmnuniyyətlə qəbul etmişdir.

Bu Birgə Bəyannamə 2004-cü il 13 aprel tarixində Ankarada, iki nüsxədə tərtib edilmişdir.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ UKRAYNA ARASINDA
DOSTLUQ VƏ STRATEJİ TƏRƏFDAŞLIQ HAQQINDA
BƏYANNAMƏ**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və Ukraynanın Prezidenti,

Azərbaycan Respublikası və Ukrayna arasında etimad, qarşılıqlı hörmət və hərtərəfli əməkdaşlığa əsaslanan ənənəvi dostluq münasibətlərindən çıxış edərək,

16 mart 2000-ci il tarixində imzalanmış Azərbaycan Respublikası və Ukrayna arasında dostluq, əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq haqqında Müqavilənin əsas əhəmiyyətini nəzərə alaraq,

Beynəlxalq münasibətlərin hazırkı inkişafı kontekstində ikitərəfli siyasi dialoqun əhəmiyyətini vurğulayaraq,

Azərbaycan və Ukrayna arasında strateji tərəfdaşlığı möhkəmləndirməyi arzulayaraq, hər iki dövlətin regional və beynəlxalq səviyyələrdə vacib rolunu vurğulayaraq,

Azərbaycan və Ukrayna arasında dostluq və strateji tərəfdaşlığın inkişafının sülh və sabitliyə töhfə verəcəyinə əminlik ifadə edərək,

Qarşılıqlı maraq doğuran ən vacib və aktual beynəlxalq məsələlər üzrə vahid mövqedən çıxış edərək, iki ölkənin beynəlxalq və regional təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlığının vacibliyini vurğulayaraq,

BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə, beynəlxalq hüququn ümumtənzimləşmiş normalarına əməl olunmasının, dövlətlərin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və sərhədlərinin toxunulmazlığına hörmət edilməsinin vacibliyini nəzərə alaraq,

Siyasi, iqtisadi, mədəni, elm və hərbi sahələrdə, eləcə də qarşılıqlı maraq kəsb edən digər sahələrdə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı inkişaf etdirməyə və möhkəmləndirməyə hazırlıq ifadə edərək,

İkitərəfli iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi prosesində aparıcı amil kimi Azərbaycan və

Ukrayna arasında ticarət mübadiləsinin artırılması və diversifikasiya edilməsinin vacibliyini vurğulayaraq,

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ukraynaya hazırkı səfərinin iki ölkə arasında dostluq və strateji tərəfdaşlığın dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsinə töhfə verəcəyinə əminlik ifadə edərək,

aşağıdakıları bəyan etdilər:

Tərəflər strateji xarakter daşıyan ikitərəfli münasibətlərin qanunun aliliyi, demokratiya, insan hüquqlarının müdafiəsi və bazar iqtisadiyyatının prinsipləri əsasında möhkəmləndirilməsində qətiyyətli olduqlarını vurğulayırlar.

Tərəflər regional və qlobal təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə, əməkdaşlığın bütün sahələrində qarşılıqlı əlaqələrin inkişafına yönəlmiş siyasi məsləhətləşmələri, sıx əlaqələri və birgə fəaliyyətləri daha da təşviq etmək zərurətini təsdiq edirlər.

Tərəflər bütün sahələrdə ikitərəfli əlaqələrin dərinləşdirilməsinə və bu məqsədlə qarşılıqlı səfərlərin həyata keçirilməsinə, iki ölkənin qanunverici və icra orqanları arasında təcrübə mübadiləsinə və əməkdaşlığa xüsusi əhəmiyyət verirlər.

Tərəflər, onlar arasındakı münasibətlərin hərtərəfli inkişafının təmin edilməsinin etibarlı əsası kimi, iki ölkə arasında müqavilə-hüquq bazasının genişləndirilməsini məmnunluqla qeyd etdilər.

Tərəflər strateji tərəfdaşlığın mühüm amili kimi hərbi və hərbi-texniki əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsinin vacibliyini vurğuladılar.

Tərəflər terrorizmlə mübarizədə daha qətiyyətli tədbirlərin görülməsi və beynəlxalq səylərin fəallaşdırılmasının vacibliyini vurğulayaraq terrorizmlə mübarizədə birgə əməkdaşlığı inkişaf etdirməyə qətiyyətli olduqlarını təsdiq etdilər.

Tərəflər təcavüzkar separatizmin artan təhlükəsini qeyd edərək, separatist rejimlərin terrorçu qrupların hazırlanması, silah və insan alveri, narkotik maddələrin istehsalı və yayılması və beynəlxalq təhlükəsizlik və sabitliyi təhdid edən digər qanunsuz fəaliyyətlərlə bağlı cinayətkar fəaliyyətindən narahatlıq ifadə etdilər, beynəlxalq birliyi bu cür rejimlərin fəaliyyətinə qarşı çıxmağa çağırdılar.

Tərəflər Avropada və bütövlükdə dünyada təhlükəsizliyin təmin edilməsinin vacibliyini vurğulayaraq, sərhədlərin zorla dəyişdirilməsinin yolverilməz olmasına dair öz mövqelərini təsdiq edərək bəyan etdilər ki, beynəlxalq sülh və sabitliyə, dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyünə təhlükə yaradan təcavüz aktlarına qarşı beynəlxalq birliyin səylərinin birləşdirilməsi global təhlükəsizliyin təmin edilməsinin mühüm amilidir.

Tərəflər Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsində mühüm töhfə olacaq BMT Baş Assambleyası tərəfindən "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət" qətnaməsinin qəbul edilməsini qeyd etdilər.

Tərəflər Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi bütövlüyü və beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığı əsasında tezliklə həll edilməsinin vacibliyini bir daha vurğuladılar.

Tərəflər BMT, ATƏT, Avropa Şurası, GUAM və digər beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində həyata keçirilən əməkdaşlığı, eləcə də Ukraynanın QDİƏT-də sədrliyinin nəticələrini yüksək qiymətləndirərək, qeyd olunan təşkilatlar çərçivəsində birgə fəaliyyətin səmərəliliyinin təmin edilməsi üzrə tədbirlər görülməsində qətiyyətli olduqlarını bildirdilər.

Tərəflər qeyd etdilər ki, BMT-dəki islahatlar ilə əlaqədar əsas diqqət təşkilatın beynəlxalq məsələlərdə mərkəzi rolunun gücləndirilməsinə, onun potensialının beynəlxalq hüquq qaydasına yeni təhlükə və çağırışlara qarşı çevik və səmərəli istifadəsinə yetirilməlidir.

Tərəflər, GUAM üzv-dövlətlərinin avrointegrasiya prosesinin gücləndirilməsi, ümumi təhlükəsizlik məkanının yaradılması, eləcə də GUAM çərçivəsində iqtisadi və humanitar əməkdaşlığın genişləndirilməsinin vacibliyindən çıxış edərək, bu təşkilatın prioritet inkişafına tərəfdar çıxdılar. Onlar GUAM-ın potensialını yüksək qiymətləndirərək, münaqişələrin həlli üçün bu təşkilat çərçivəsində qarşılıqlı əlaqələrin fəallaşdırılması zərurətini qeyd etdilər.

Tərəflər Avropa İttifaqı ilə əlaqələrin gücləndirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verirlər və öz strateji məqsədlərinə uyğun olaraq

Avropa inteqrasiya proseslərində, ilk növbədə nəqliyyat, kommunikasiya və enerji layihələrində birgə iştirak etməyə hazırlıqlarını ifadə edirlər. Bununla əlaqədar, onlar Aİ ilə öz ikitərəfli əlaqələrinin həyata keçirilməsində əməkdaşlıq etmək və təcrübə mübadiləsi etmək niyyətlərini bəyan edirlər.

Tərəflər, Avro-Atlantika Tərəfdaşlıq Şurası və NATO-nun "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" Proqramı çərçivəsində əməkdaşlığın regionda təhlükəsizlik və sabitliyin möhkəmləndirilməsində mühüm rolunu qeyd etdilər.

Tərəflər, öz ölkələrinin sürətli və dinamik inkişaf edən iqtisadiyyatlarının bir çox sahələrdə əməkdaşlıq üçün zəmin yaratdığını vurğulayaraq, iki ölkə arasında ticarət-iqtisadi, elmi-texniki və humanitar əməkdaşlığın iki ölkənin potensialına uyğun olaraq daha yüksək səviyyəyə qaldırılması üçün əlavə tədbirlərin görülməsinin vacib olduğunu bildirdilər.

Tərəflər, qarşılıqlı investisiyaların iqtisadi əməkdaşlığın mühüm amillərdən biri olduğunu qeyd edərək, energetika, ticarət, ağır sənaye, maşınqayırma, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və kommunikasiya, eləcə də qarşılıqlı maraq kəsb edən digər sahələrə investisiyalar qoyulması və qeyd olunan sahələrdə əməkdaşlığın inkişafını təşviq edəcəklərini vurğuladılar.

Tərəflər Azərbaycan Respublikası və Ukrayna arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə birgə hökumətlərarası komissiyanın fəaliyyətini ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin inkişafı və həyata keçirilməsi üzrə müvafiq tədbirlərin işlənilib hazırlanmasının mühüm mexanizmi kimi nəzərdən keçirirlər.

Tərəflər hər iki ölkənin nəqliyyat infrastrukturunu və potensialından istifadə etməklə, yanacaq-energetika kompleksi üzrə daha sıx və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq edilməsi, birgə enerji layihələrinin həyata keçirilməsi zərurətini dəstəkləyirlər.

Tərəflər, həmçinin Odessa-Brodı-Plotsk-Qdansk layihəsini dəstəklədilər və Xəzər bölgəsinin enerji resurslarının Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Ukrayna və Polşa Respublikası vasitəsilə beynəlxalq bazarlara nəqli imkanlarını tədqiq edən Sarmatiya konsorsiumunun işini məmnunluqla qeyd etdilər. Bununla əlaqədar, Tərəflər cari ilin 22-23 may tarixində Kiyevdə keçiriləcək Enerji Zirvə Görüşünün əhəmiyyətini qeyd etdilər.

Əlavələr

Tərəflər Bakı-Tbilisi-Poti/Batumi-İlyiçevsk dəmiryol-bərə nəqliyyat marşrutunun inkişafının əhəmiyyətini, Qafqaz və Avropa dövlətləri, eləcə də Avropa və Asiya dövlətləri arasında sürətli və təhlükəsiz əlaqənin yaradılmasında bu hissənin inkişafının prioritetini qeyd edirlər.

Tərəflər, xüsusilə Kerç-Poti/Batumi keçidinin yaradılması vasitəsilə Ukrayna və Qafqaz dövlətləri arasında bağlantının daha da təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirləri dəstəkləyirlər.

Tərəflər, Ukraynaya və Moldova Respublikasına Almatı-Aktau-Baku-Poti konteyner qatarı pilot layihəsinin, eləcə də Ukrayna və Moldovadan İran Körfəzi və Yaxın Şərq ölkələrinə Azərbaycan və Gürcüstan ərazisi vasitəsilə yük daşımalarının genişləndirilməsinin əhəmiyyətini vurğuladılar.

Tərəflər Avropa-Qafqaz-Asiya (TRASEKA) dəhlizinin inkişafı məqsədilə nəqliyyat və yükdaşıma sahəsində iki ölkə arasında əməkdaşlığın həm regional, həm də ikitərəfli səviyyədə möhkəmləndirilməsini zəruri hesab edərək, Şərq-Qərb dəhlizinin bir hissəsi olan Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsinin qlobal iqtisadi inkişafa, eləcə də regionun təhlükəsizliyi və sabitliyinə şərait yaradacağını vurğuladılar.

Tərəflər hazırkı Birgə Bəyannamənin Azərbaycan Respublikası və Ukrayna arasında ikitərəfli münasibətlərin hərtərəfli inkişafının intensivləşməsinə və dərinləşdirilməsinə xidmət edəcəyinə əminliklərini ifadə etdilər.

"22" may 2008-ci il tarixində Azərbaycan, Ukrayna və rus dillərində olmaqla iki nüsxədə imzalanmışdır, bütün mətnlər eyni qüvvəyə malikdir.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI HÖKUMƏTİ VƏ
TÜRKİYƏ RESPUBLİKASI
HÖKUMƏTİ ARASINDA UZUNMÜDDƏTLİ
İQTİSADİ VƏ TİCARİ ƏMƏKDAŞLIQ
HAQQINDA SAZIŞ**

Bundan sonra "Tərəflər" adlandırılan Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti

1992-ci il 2 noyabr tarixində Ankara şəhərində imzalanmış "Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında Saziş"i və iki ölkə arasında qüvvədə olan iqtisadi sahədə digər müqavilələri rəhbər tutaraq,

ticarət və iqtisadi sahələr də daxil olmaqla, öz aralarında strateji əməkdaşlığı daha da gücləndirməyi arzu edərək,

iki ölkə arasında ticarət və iqtisadi münasibətlərin inkişafının regional iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsinə və bölgədə sülhün və sabitliyin möhkəmlənməsinə yardım edəcəyini qeyd edərək,

bərabərhüquqlu və qarşılıqlı faydalı ticarət və iqtisadi münasibətlərin daha da möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, onlara uzunmüddətli və sabit xarakter verilməsi, iki dövlətin iqtisadi potensialından səmərəli istifadə olunması və onların xalqlarının rifahının qaldırılması zəruriliyini əsas tutaraq,

aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

I HİSSƏ

HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏ, MƏQSƏD, ƏHATƏ

Maddə 1

Bu Sazişin məqsədi konkret layihələrə və tətbiq edilmə cədvəlinə əsaslanan 6 ay ərzində imzalanacaq "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planı" çərçivəsində iki ölkə arasında mövcud olan ticarət və iqtisadi əməkdaşlığın yüksək səviyyədə təkmilləşdirilməsi və bu əməkdaşlığa mənfi təsir göstərən halların aradan qaldırılmasıdır.

Maddə 2

Bu Saziş ticarət, sənaye, kənd təsərrüfatı, enerji, faydalı qazıntılar, nəqliyyat, rabitə, maliyyə, bank, podrat xidmətləri, turizm və iqtisadiyyatın digər sahələrində, həmçinin əmək və sosial təminat və

Əlavələr

səhiyyə kimi sahələrdə iki ölkə arasında əməkdaşlığı əhatə edəcəkdir.

II HISSƏ SAZIŞIN TƏTBİQİ

Maddə 3

Bu Saziş çərçivəsində iqtisadi və ticarət əməkdaşlığı "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planı" çərçivəsində həyata keçiriləcək.

Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planı hər iki ölkə tərəfindən müvafiq qaydada təsdiq edildikdən sonra təsdiq işlərinin başa çatdırılması barədə diplomatik kanallar vasitəsilə göndərilən son bildirişin tarixində qüvvəyə minəcək.

Maddə 4

Bu Sazişin yerinə yetirilməsinin gedişi ilə bağlı məsələlərə Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında İqtisadi Əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiya baxacaqdır.

Hər iki ölkə hökumətləri öz dövlətlərində Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramının və İcra Planının müddələrinin həyata keçirilməsinə nəzarəti və onların yerinə yetirilməsi üzrə məsul idarə və təşkilatların əlaqələndirilməsini həyata keçirəcəklər.

Hər iki ölkədə məsul əlaqələndirmə təşkilatları barədə məlumat diplomatik kanallar vasitəsilə mübadilə ediləcəkdir. Əlaqələndirmə sahələri:

dövlət və özəl sektor təşkilatlarının Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar işləri əlaqələndirməsinin təmin edilməsi;

Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planı çərçivəsində əldə ediləcək irəliləyişlər, qarşıya çıxabilecek problemlər və ikitərəfli əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə yönələn yeni konkret tədbirlər daxil olmaqla, "Nəzarət və Dəyərləndirmə Hesabatlarının" hazırlanması vəzifələrini yerinə yetirəcəklər.

Maddə 5

Əlaqələndirmə təşkilatları öz ölkələrinin müvafiq idarə və təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən işlər barədə hazırlanacaq Nəzarət və Dəyərləndirmə hesabatlarını altı aylıq dövrlər üzrə

Əlavələr

mübadilə edəcəklər. Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramında və İcra Planında qeyd olunan müddəaların həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə hər iki Tərəfdən cavabdeh olan idarə və təşkilatlar bu müddəaların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar irəliləyişləri, qarşıya çıxan problemləri və gündəliyə daxil edilməsi məqsəduyğun görülən gələcək üçün yeni layihələr daxil olan hesabatları rüblər üzrə Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında İqtisadi Əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiyaya təqdim edəcəklər.

Maddə 6

Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planı çərçivəsində əldə edilən irəliləyişlər və edilməsi lazım olan dəyişiklikləri əhatə edən və bu Sazişin 4-cü maddəsinin b yarım-bəndinə əsasən hazırlanması nəzərdə tutulan Nəzarət və Dəyərləndirmə Hesabatlarına Azərbaycan-Türkiyə Hökumətlərarası Müştərək İqtisadi Komissiyanın toplantılarında baxılacaq, razılaşdırılacaq, dəyişikliklər və əlavələr edilməklə Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planı təzələnə biləcək.

Azərbaycan-Türkiyə Hökumətlərarası Müştərək İqtisadi Komissiyanın iclasları arasında, ehtiyac olduğu təqdirdə, Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planı çərçivəsindəki fəaliyyətlərin baxılması və müzakirəsi uyğun görünən yeni tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi, Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planının yenilənməsi məqsədilə əlaqədar məsul təşkilatlar arasında, digər təşkilatların da iştirakı ilə iclaslar keçiriləcəkdir.

Maddə 7

Bu Sazişin 6-cı maddəsinə əsasən təzələnən Uzunmüddətli İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planı bu Sazişin 3-cü maddəsinin ikinci bəndində qeyd edilən qaydaya uyğun qüvvəyə minəcək.

III H İSSƏ DİGƏR MÜDDƏALAR

Maddə 8

Bu Sazişin müddəalarının şərhı və tətbiqi ilə əlaqədar mübahisələr Tərəflər arasında məsləhətləşmələr və danışıqlar yolu ilə həll olunacaqdır.

Əlavələr

Maddə 9

Bu Saziş Tərəflərin iştirakçı olduqları digər beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn hüquq və öhdəliklərinə toxunmur.

Maddə 10

Bu Sazişin qüvvəsinin ləğv edilməsi onun qüvvədə olduğu zaman başlanmış layihələrin həyata keçirilməsinə təsir göstərməyəcək.

Maddə 11

Bu Saziş 10 (on) il müddətinə bağlanacaq və onun qüvvəyə minməsi üçün zəruri olan dövlətdaxili prosedurların Tərəflərin yerinə yetirilməsi barədə sonuncu yazılı bildirişin diplomatik kanallar vasitəsilə alındığı gündən qüvvəyə minəcəkdir.

Maddə 12

Tərəflərdən hər biri digər Tərəfə yazılı bildiriş göndərmək yolu ilə bu Sazişin qüvvəsini ləğv edə bilər. Bu halda Saziş belə bildirişin alındığı tarixdən 6 (altı) aydan sonra öz qüvvəsini itirəcəkdir.

Ankara şəhərində 2004-cü il 13 aprel tarixində hər biri Azərbaycan və türk dillərində iki əsl nüsxədə imzalanmışdır və hər iki mətn eyni qüvvəyə malikdir,

DÖVLƏTDAXİLİ NORMATİV HÜQUQİ AKTLAR

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında (2004-2008)”, “Bakı şəhərinin qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramında (2006-2007-ci illər)” və regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş digər sənədlərdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurlu icrası ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuş, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, yeni iş yerlərinin və müəssisələrin yaradılmasına, regionlarda kommunal, xidmət və sosial infrastruktur təminatının həcmnin və keyfiyyətinin yüksəlməsinə təkan vermiş, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşmasında, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının artmasında, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsində və yoxsulluğun azalmasında mühüm rol oynamışdır.

Ötən beş il ərzində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 27,5 mindən çox yeni müəssisə yaradılmış, 547,5 min daimi yeni iş yeri açılmış, yoxsulluğun səviyyəsi 13,2 faizədək azalmışdır. Bu müddətdə ümumi daxili məhsulun real həcmi 2,6 dəfə, qeyri-neft sektorunda məhsul istehsalı 1,8 dəfə artmış, iqtisadiyyatın bütün sahələrində dinamik artım müşahidə edilmiş, o cümlədən sənaye istehsalı 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 25,2 faiz, əhalinin gəlirləri 4 dəfə artmışdır.

Azərbaycan Respublikası regionlarının mövcud potensialından daha səmərəli istifadə etməklə yerlərdə sənaye sahələrinin və kənd təsərrüfatının inkişafını sürətləndirmək, bu işdə sahibkarlara dəstək olmaq, əhalinin yaşayış səviyyəsini yaxşılaşdırmaqla yoxsulluq probleminin həllinə nail olmaq və

Əlavələr

ölkəni iqtisadi cəhətdən hərtərəfli inkişaf etdirmək bu gün də dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir.

Ölkədə iqtisadiyyatın diversifikasiyasına və onun dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiyasına, infrastruktur və kommunal xidmətlərin səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsinə nail olmaq məqsədi ilə qərara alıram:

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" təsdiq edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti:

2.1. aidiyyəti mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə birlikdə Dövlət Proqramının icrasını təmin edən zəruri tədbirlər görsün;

2.2. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi ilə birlikdə Dövlət Proqramında illər üzrə nəzərdə tutulan tədbirlərin hər il üçün Dövlət İnvestisiya Proqramı tərtib edilərkən nəzərə alınmasını təmin etsin;

2.3. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə birlikdə Dövlət Proqramının maliyyələşdirilməsinə investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə beynəlxalq maliyyə institutları, xarici ölkələrin müvafiq qurumları və iş adamları ilə danışıqlar aparsın.

2.4. bu Fərmandan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

3. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsini əlaqələndirsin və onun icrasının gedişi barədə ildə bir dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin.

4. Bu Fərman imzalandığı gündən qüvvəyə minir.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 14 aprel 2009-cu il.

**Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü
illərdə sosial-iqtisadi inkişafı
DÖVLƏT PROQRAMI**

GİRİŞ

Keçən əsrin 90-cı illərinin ortalarından Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə başlanmış demokratik dövlət quruculuğu sahəsində genişmiqyaslı islahatlar nəticəsində ölkədə iqtisadi və siyasi sabitlik təmin edilmiş, beynəlxalq aləmdə Azərbaycan Respublikasının nüfuzu əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmiş, iqtisadiyyatın dinamik inkişafının əsası qoyulmuşdur. Həyata keçirilən islahatların başlıca məqsədi demokratik və güclü iqtisadiyyata malik müstəqil dövlətin qurulmasından ibarət olmuşdur. İqtisadi sahədə həyata keçirilən tədbirlər bazar iqtisadiyyatı mexanizmləri əsasında sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, yerli və xarici investisiyaları, müasir texnologiyaları cəlb etmək və qabaqcıl idarəetmə təcrübəsindən faydalanmaqla rəqabətə davamlı məhsul istehsal edən müəssisələrin, yeni iş yerlərinin yaradılmasına və nəticə etibarilə ölkənin iqtisadi qüdrətinin artırılmasına yönəlmişdir.

1994-cü ildə imzalanmış və Azərbaycan Respublikasının tarixində yeni mərhələnin əsasını qoyan «Əsrin müqaviləsi»nin icrasına başlanılması xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasına güclü təkan vermişdir. Uğurlu neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində ilbəlil artan neft və qaz gəlirlərini qeyri-neft sektoruna yönəltməklə iqtisadiyyatın tarazlı inkişafına nail olmaq son illər Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri olmuşdur. Bu baxımdan regionların inkişafının sürətləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca hədəflərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Regionlarda mövcud olan əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək və aqrar sektorda islahatları dərinləşdirmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, infrastrukturunu yeniləşdirmək,

Əlavələr

əlvərişli investisiya şəraiti, müasir tipli müəssisələr, yeni iş yerləri yaratmaq istiqamətində sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)" təsdiq edilmişdir. Eyni zamanda, Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala, Dağlıq Şirvan, Lənkəran, Aran, Gəncə-Qazax və Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonlarına daxil olan şəhər və rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə olaraq 17 sərəncam imzalanmışdır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə yanaşı, Bakı şəhərinin ətraf qəsəbələrini abadlaşdırmaq, onların resurslarından daha səmərəli istifadəni təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 27 fevral tarixli 1338 nömrəli Sərəncamı ilə "Bakı şəhərinin qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı" təsdiq olunmuşdur. Bu Proqramda hər bir qəsəbə üzrə müxtəlif sahələri əhatə edən konkret tədbirlər müəyyən edilmişdir.

Hər iki proqramda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəticəsində ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaradılması, regionlarda, eləcə də ölkə paytaxtında kommunal xidmət və sosial infrastruktur təminatının həcminin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması, yoxsulluğun azaldılması sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Odur ki, "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)", eləcə də "Bakı şəhərinin qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı" çərçivəsində başlanmış işlərin davam etdirilməsi məqsədilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" hazırlanmışdır.

Dövlət Proqramının Tədbirlər Planı aşağıdakı bölmələr üzrə tərtib edilmişdir:

1. Ölkə əhəmiyyətli tədbirlər.
2. Bakı şəhərinin rayon və qəsəbələri üzrə tədbirlər.

Əlavələr

3. Ölkənin iqtisadi rayonları üzrə tədbirlər:

3.1. Abşeron iqtisadi rayonu (Abşeron, Xızı rayonları, Sumqayıt şəhəri);

3.2. Aran iqtisadi rayonu (Ağcabədi, Ağdaş, Beyləqan, Bərdə, Biləsuvar, Göyçay, Hacıqabul, İmişli, Kürdəmir, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar, Zərdab rayonları, Şirvan, Mingəçevir, Yevlax şəhərləri);

3.3. Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu (Ağsu, İsmayilli, Qobustan, Şamaxı rayonları);

3.4. Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu (Ağstafa, Daşkəsən, Gədəbəy, Goranboy, Göygöl, Qazax, Samux, Şəmkir, Tovuz rayonları, Gəncə və Naftalan şəhərləri);

3.5. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu (Dəvəçi, Xaçmaz, Quba, Qusar, Siyəzən rayonları);

3.6. Lənkəran iqtisadi rayonu (Astara, Cəlilabad, Lerik, Masallı, Yardımlı, Lənkəran rayonları);

3.7. Naxçıvan iqtisadi rayonu (Naxçıvan şəhəri, Babək, Culfa, Ordubad, Sədərək, Şahbuz, Kəngərli, Şərur rayonları);

3.8. Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu ^[1] (Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan, Qubadlı rayonları);

3.9. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu (Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Zaqatala, Şəki rayonları);

3.10. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu ¹ (Ağdam, Tərtər, Xocavənd, Xocalı, Şuşa, Cəbrayıl, Füzuli rayonları, Xankəndi şəhəri).

Dövlət Proqramının icraçıları müvafiq mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarıdır. Onun icrasının əlaqələndirilməsi Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir.

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər)" və "Bakı şəhərinin qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı"nın icrasının əsas yekunları

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)”nın uğurlu icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsində yüksək artım əldə edilmiş, sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır. Ötən beş ildə Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) real həcmi 2,6 dəfə artaraq 38 milyard manata çatmış, ÜDM-in adambaşına düşən nominal həcmi 5 dəfə artaraq 4440 manat təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektoru 1,8 dəfə artmış, 2008-ci ilin yekunlarına görə ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun payı 84,5 faiz təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyanın həcmi son beş ildə 6,2 dəfə artmış və ümumi investisiyaların strukturunda onun xüsusi çəkisi 2003-cü ildəki 26,8 faizdən 2008-ci ildə 69 faizə çatmışdır. Ölkə sənayesində 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatında isə 25,2 faiz artım olmuşdur.

İqtisadiyyatın sürətli inkişafı ilə yanaşı, son illər əhalinin rifahını səciyələndirən göstəricilərdə də yüksək artım dinamikası müşahidə edilmiş, 2003-cü ilə müqayisədə 2008-ci ildə əhalinin gəlirləri 4 dəfə artmışdır. Bu dövrdə mizlə işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 3,5 dəfə artaraq inflyasiya səviyyəsini 1,7 dəfə üstələmiş və 268 manata çatmışdır. 2008-ci ilin sentyabrından minimum əmək haqqının və pensiyanın minimum məbləğinin həddi 75 manata çatdırılmışdır. 2003-cü ildə ölkə əhalisinin təxminən 45 faizi yoxsulluq şəraitində yaşayırdısa, 2008-ci ilin sonuna bu kateqoriyaya əhalinin yalnız 13,2 faizi aid olunur.

Azərbaycanda həyata keçirilən çevik iqtisadi siyasət dövlət büdcəsinə, onun gəlir və xərclərinin dinamikasına və strukturuna öz təsirini göstərmişdir. Aparılan uğurlu islahatlar və ardıcıl iqtisadi siyasət nəticəsində dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin ÜDM-ə nisbəti ilbəil dəyişmişdir. Büdcə-vergi siyasəti, əsasən, makroiqtisadi sabitliyin möhkəmləndirilməsinə, iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə, əhalinin sosial vəziyyətinin daha da yaxşılaşmasına və büdcə kəsirinin minimuma endirilməsinə yönəldilmişdir. Həyata keçirilən çevik büdcə-vergi siyasəti nəticəsində dövlətin iqtisadi qüdrətinin daha da artırılması, regionların, qeyri-neft sektorunun və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, istehsal və infrastrukturun müasir tələblərə uyğun

yenidən qurulması, xalqın rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətində işlər davam etdirilmiş, dövlət büdcəsi sosial və investisiya yönümlü, inkişaf və quruculuq büdcəsinə çevrilmiş, iqtisadi islahatların və dövlət proqramlarının maliyyələşmə mənbəyi kimi çıxış etmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına əsas kapitalla qoyulmuş investisiyanın həcmi son beş ildə 33,5 milyard manat təşkil etmiş, bunun 53,2 faizi daxili, 46,8 faizi isə xarici investisiyalar olmuşdur. 2008-ci ildə istifadə edilmiş investisiyanın həcmi 2003-cü il səviyyəsini 3 dəfə üstələmiş, adambaşına düşən investisiyanın həcmi 2003-cü illə müqayisədə 605,8 manat çox olmuşdur. 2003-cü ildə ümumi investisiyaların həcmində daxili investisiyaların payı 24,8 faiz olduğu halda, 2008-ci ildə bu göstərici 78,6 faiz təşkil etmişdir.

Ötən beş il ərzində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 766 mindən çox yeni, o cümlədən 547,5 min daimi iş yeri açılmışdır. Ölkədə 27,5 mindən çox yeni müəssisə yaradılmışdır ki, bunun da 40 faizə qədəri regionlarda fəaliyyət göstərir. Yeni yaradılmış müəssisələrin 88 faizdən çoxunu xüsusi mülkiyyətli müəssisələr təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasında investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafının və yeni iş yerlərinin yaradılmasının sürətləndirilməsi məqsədilə fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin maksimum həddi 35 faizə, mənfəət vergisinin dərəcəsi və sosial sığorta ayırmaları 22 faiz səviyyəsinə endirilmiş, vergilərin ümumi sayı 9-dək azaldılmış, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları, torpaq vergisi istisna olmaqla, digər vergilərdən azad edilmişdir. Ölkədə mövcud olan lisenziyalaşdırma sistemi köklü surətdə dəyişdirilmiş, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin sayı xeyli dərəcədə azaldılmış, lisenziyaların müddəti isə uzadılmışdır. Yeni lisenziyalaşdırma sisteminin tətbiqi azad rəqabətin inkişafını, istehsal olunan məhsulun, göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəlməsinə təkan vermişdir. Bununla yanaşı, ölkədə ixrac rüsumları ləğv edilmiş, idxalda rüsumların 15 faizlik maksimal həddi müəyyənləşdirilmişdir.

Dövlət Proqramının icrası dövründə sahibkarlığa dövlət dəstəyinin mühüm istiqamətlərindən biri də sahibkarların güzəştli kreditlərlə təmin edilməsi mexanizmi olmuşdur. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və bu sahəyə dövlət qayğısının artırılması məqsədilə 2004-2008-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına ölkə üzrə 6991 sahibkarlıq subyektinə 323,4 milyon manat kredit verilmişdir.

Ötən müddət ərzində sahibkarların maliyyə mənbələrinə çıxışının sadələşdirilməsi məqsədilə ölkənin müxtəlif bölgələrində 567 filial və 99 bank şöbəsi fəaliyyət göstərmişdir. Bank filiallarının 47 faizi, bank şöbələrinin isə 57 faizi regionların payına düşür. Müntəzəm olaraq təşkil edilmiş biznes forumları yerli və müxtəlif ölkələrdən olan iş adamlarını, eləcə də rəsmi dairələri bir araya gətirməklə, sahibkarlar arasında maarifləndirmə işinin təşkili və onların məlumat əldə etmə imkanlarının genişləndirilməsinə, ölkə regionlarının mövcud təbii və əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi, habelə xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesinin dəstəklənməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının daha da sürətləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin "bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında" 25 oktyabr 2007-ci il tarixli 2458 nömrəli Sərəncamı qəbul edilmişdir. Sərəncama əsasən ölkədə biznes mühitinin əlverişliliyinin daha da artırılması və biznesə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədilə "bir pəncərə" prinsipinin tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur.

Sahibkarlığın inkişafı və biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində ölkədə aparılan islahatlar beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir. 2008-ci ildə açıqlanan Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan və biznes mühitinin əlverişliliyi üzrə qiymətləndirməni özündə əks etdirən nüfuzlu "Doing Business" hesabatında Azərbaycan biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi sahəsində dünya üzrə Ən İslahatçı Ölkə elan edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında əhalinin zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi məqsədilə aqrar bölmədə aparılan köklü islahatlar bu sahənin daha sürətlə inkişafına əlverişli zəmin yaratmışdır. Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı istehsalçılarında və emal müəssisələrinə geniş texniki və maliyyə dəstəyi aqrar bölmənin inkişafında mühüm rol oynayır. “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli Sərəncamına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının istifadə etdikləri yanacaq, motor yağının və mineral gübrələrin dəyərinin orta hesabla 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi kənd təsərrüfatı istehsalına güclü təkan vermişdir. 2003-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə taxıl istehsalı 21,4 faiz, kartof - 40,1 faiz, tərəvəz - 17,4 faiz, bostan məhsulları - 14,3 faiz, meyvə və giləmeyvə - 24,6 faiz, üzüm - 78,1 faiz artmışdır. Bu müddət ərzində diri çəkidə ot istehsalı 30,6 faiz, süd istehsalı 18,3 faiz, yumurta istehsalı 47,9 faiz, yun istehsalı isə 22,3 faiz artmış, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu isə 25,2 faiz artmışdır.

Ölkədə aparılan aqrar siyasətin tərkib hissəsi kimi lizinq münasibətlərinin inkişafı məqsədilə “Aqrolizinq” ASC yaradılmış və ötən müddət ərzində Səhmdar Cəmiyyətinin nəzdində müxtəlif bölgələrdə fəaliyyət göstərən Aqroservis filialları tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara sifarişlər əsasında 20 növ aqrotexniki xidmət göstərilmişdir. Fəaliyyətə başladığı 2005-ci ildən ötən dövr ərzində “Aqrolizinq” ASC tərəfindən 7299 ədəd kənd təsərrüfatı texnikası, 27 dəst texnoloji avadanlıq, 236,9 min ton mineral gübrə, 7 adda 294,3 ton pestisid gətirilmişdir.

Dövlət Proqramı çərçivəsində regionlarda infrastrukturun bərpası və inkişafı, əhalinin kommunal xidmətlərlə, o cümlədən elektrik enerjisi, qaz və su ilə təchizatının yaxşılaşdırılması, səhiyyə və təhsil müəssisələrinin tikintisi, əhalinin sosial vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, bu sahəyə irihəcmli dövlət investisiyaları yönəldilmişdir. Məhz ölkə iqtisadiyyatına geniş miqyaslı investisiya qoyuluşu uzunmüddətli perspektivdə qeyri-

neft sektorunda yüksək iqtisadi artım tempinin dayanıqlığını təmin edəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında yanacaq-enerji kompleksinin müstəsna rolu vardır. Regionun lider ölkəsi kimi, Azərbaycan artıq tək-cə özünün deyil, bütövlükdə bölgənin Avropaya, eləcə də onun enerji təhlükəsizliyi sisteminə qoşulmasına çalışır. Vaxtilə Rusiya və İrandan qaz idxal edən Azərbaycan Respublikası son 5 ildə qaz ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. Bu müddət ərzində ölkənin inkişafında mühüm rolu olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin inşası, şimal-cənub və şərq-qərb nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması kimi möhtəşəm layihələrin başa çatdırılması, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun inşasına başlanılması ölkənin regional əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, bölgələrdə yaşayan əhalinin infraqstruktura və bazarlara çıxış imkanlarını yaxşılaşdıraraq sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün əsaslı zəmin yaratmışdır.

Ölkənin regionlarında yeni elektrik stansiyalarının tikintisi əhalinin elektrik enerjisinə olan tələbatını təmin etməklə, energetika sisteminin dayanıqlığında mühüm rol oynayır. Ötən 5 il ərzində ölkədə 9 elektrik stansiyası tikilmişdir ki, bunun 7-si regionlarda fəaliyyət göstərir. Astara, Şəki, Xaçmaz rayonlarında modul tipli elektrik stansiyalarının, Naxçıvan Muxtar Respublikasında 3 elektrik stansiyasının, Sumqayıt şəhərində yeni istilik elektrik stansiyasının tikintisi başa çatdırılmış və istifadəyə verilmişdir. Bundan başqa, Şirvan şəhərində, Dəvəçi, Quba və Füzuli rayonlarında yeni elektrik stansiyaları tikilməkdədir. Paytaxt əhalisinin elektrik enerjisinə olan tələbatını tam təmin etmək məqsədilə Bakı şəhərində 110 MVt-lıq və Qaradağ rayonunda 300 MVt-lıq "Səngəçal" modul tipli elektrik stansiyaları tikilib istifadəyə verilmişdir. "Bakielektrikşəbəkə" və "Sumqayıtelektrikşəbəkə" səhmdar cəmiyyətlərinin müstəqil fəaliyyəti bərpa edilmişdir.

Təbii qazla təchizatın yaxşılaşdırılması sahəsində görülmüş işlərin nəticəsi olaraq 13 illik fasilədən sonra Naxçıvan Muxtar Respublikasına təbii qazın verilməsi bərpa olunmuş, Lerik, Yardımlı rayonları və Füzuli rayonunun Horadiz şəhəri ilk dəfə,

habelə Ağcabədi, Beyləqan rayonları, Ağdam rayonunun Quzanlı qəsəbəsi və s. rayonlar təbii qazla təmin edilmişdir. Hazırda regionların, xüsusilə də kənd və qəsəbələrin qazlaşdırılması sahəsində işlər davam etdirilir.

2004-2008-ci illərdə regionlarda istilik sisteminin yenidən qurulması ilə əlaqədar 75 yeni qazanxana tikilmiş və 72 qazanxana əsaslı təmir olunmuşdur. Mərkəzləşmiş qaydada istiliklə təmin edilməsi nəzərdə tutulan obyektlərin istilik təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə ötən dövr ərzində Bakı şəhərində onlarla qazanxana tikilib istifadəyə verilmiş, əhalinin qaz təchizatını yaxşılaşdırmaq üçün Sabunçu, Binəqədi, Suraxanı, Səbail, Qaradağ, Nizami, Xətai, Əzizbəyov rayonlarının qəsəbələrində yeni qaz xətləri çəkilmiş, mövcud qaz kəmərlərində əsaslı təmir və yenidənqurma işləri aparılmışdır.

Ötən müddət ərzində su və kanalizasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə dövlət investisiya xərcləri hesabına, eyni zamanda beynəlxalq maliyyə təşkilatlarını cəlb etməklə müvafiq layihələr, o cümlədən Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəmərinin tikintisi, Gəncə, Şəki, Ağdaş və Göyçay şəhərlərinin, habelə ölkədəki kiçik şəhərlərin su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin yenidən qurulması ilə bağlı işlər davam etdirilmişdir.

Əhalinin su təminatının yaxşılaşdırılması üçün Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəmərinin inşası böyük əhəmiyyətə malikdir. Su kəməri istifadəyə verildikdən sonra Oğuz və Qəbələ ərazisindəki yeraltı su mənbələri hesabına Bakı şəhərinə saniyədə 5 kubmetr həcmində su nəql ediləcək və əhali yüksək keyfiyyətli su ilə təmin olunacaqdır. Taxtakörpü su anbarının və su elektrik stansiyasının inşası Bakı, Sumqayıt şəhərlərinin, ümumən Abşeron yarımadasının içməli su, suvarma suyu və texniki su ilə təminatını 2 dəfə yaxşılaşdıracaq, bu obyektlərin istifadəyə verilməsi nəticəsində ildə 15 milyon manatlıq elektrik enerjisinə qənaət olunacaqdır.

Ölkənin dinamik sosial-iqtisadi inkişafı zəruri infrastrukturun, o cümlədən etibarlı nəqliyyat sisteminin inkişaf etdirilməsini labüd etmişdir. Nəqliyyat sisteminin inkişaf etdirilməsində başlıca vəzifə əhalinin nəqliyyat xidmətlərinə artan tələbini ödəməklə həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və dayanıqlı

İqtisadi artıma xidmət etmək üçün əlverişli nəqliyyat siyasətinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Odur ki, 5 il ərzində regionlarda 1000 km-dən çox magistral yol çəkilmiş və ya əsaslı təmir edilmiş, 600 km respublika əhəmiyyətli və 2700 km yerli əhəmiyyətli yollarda təmir işləri aparılmış, 69 yeni körpü tikilmiş, 34 körpü təmir edilmişdir.

Son beş il ərzində Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran və Zaqatala şəhərlərində müasir standartlara uyğun yeni hava limanları tikilərək istifadəyə verilmişdir.

Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi və sərnişindaşıma xidmətinin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi məqsədilə ölkəyə iri və orta tutumlu avtobuslar gətirilərək istismara buraxılmışdır. Eyni zamanda, Bakı şəhərinin sərnişin nəqliyyatında hərəkətin tənzimlənməsinin və idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə nəqliyyat əməliyyatlarının intellektual idarə edilməsi sisteminin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu sistemin tətbiqi ilə Bakı şəhəri üzrə sərnişin daşınmasında və avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin hərəkətində yaranmış problemlərin aradan qaldırılmasına və sərnişindaşıma marşrutlarının optimallaşdırılmasına nail olunacaqdır.

Ötən müddət ərzində Bakı şəhərində bir sıra yol qovşağı və piyada keçidi istifadəyə verilmiş, ümumi uzunluğu 43,9 km olan Xırdağan dairəvi-Binəqədi-Balaxanı avtomobil yolu təmir olunmuşdur. Ölkənin 3 magistral yolunu birləşdirən, uzunluğu 21,5 km olan "Bakı dairəvi yolu"nun, "Əzizbəyov" metro stansiyası dairəsindən Heydər Əliyev Hava Limanına qədər (14 km) avtomobil yolunun və 6 zolaqlı Zığ-Binə, habelə Bilgəh-Pirsağı avtomobil yolunun tikintisi ölkə paytaxtının nəqliyyat sisteminin yaxşılaşdırılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Paytaxt sakinlərinin rahat və təhlükəsiz daşınmasında müstəsna rol oynayan metro nəqliyyatı sahəsində bir sıra işlər aparılmış, o cümlədən "Nəsimi" stansiyası inşa olunmuş, "İçərişəhər" və "28 may" stansiyaları yenidən qurulmuşdur, "Azadlıq prospekti" stansiyasının inşası işə artıq tamamlanmaq üzrədir.

Bakı şəhərində ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması və çirkli suların dənizə axıtılmasının qarşısının alınması məqsədilə Hövsan aerasiya stansiyasının genişləndirilməsi və 2 saylı Zığ

nasos stansiyasının yenidən qurulması layihəsi həyata keçirilməkdədir. Bibiheybət və Sabunçu rayonu ərazisində neftlə çirklənmiş 100 hektara yaxın sahə rekultivasiya edilmiş, lay suları axıdılan açıq kanalların 1200 metrlik hissəsi qapalı dəmir-beton kanalla əvəz edilmişdir. Buzovna qəsəbəsində gücü 10 min kubmetr/gün olan bioloji təmizləyici qurğular kompleksi istifadəyə verilmişdir.

Son dövrdə əhaliyə göstərilən kommunal xidmətlərin yaxşılaşdırılması istiqamətində xeyli işlər görülmüş, Almaniya, Rusiya və Yaponiya istehsalı olan ixtisaslaşdırılmış maşınlar Bakıya gətirilmişdir. Yeni texnika və texnologiyanın tətbiqi ilə məişət tullantılarının mütəmadi olaraq yığılması və emal edilməsi təmin ediləcəkdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Bakı şəhərində məişət tullantıları ilə bağlı idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında" 2008-ci il 6 avqust tarixli Sərəncamı isə bu sahədə köklü islahatların aparılmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sərəncamda qeyd olunan məqsədlərə nail olmaq üçün "Təmiz Şəhər" ASC-nin yaradılması, Balaxanıda bərk məişət tullantılarının yandırılması zavodunun inşası və Dünya Bankının "Bərk məişət tullantılarının kompleks idarəçiliyi" layihələrinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Müasir dövrdə ölkədə əlverişli biznes mühitinin formalaşmasında və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında rabitə xidmətləri müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Ötən müddət ərzində regionlarda rabitə xidmətlərinin səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə müasir tipli avtomat telefon stansiyaları tikilmiş və yenidən qurulmuş, yeni poçt binaları istifadəyə verilmişdir.

Dövlət Proqramı çərçivəsində sosial təminat sahəsində əlillərin və şəhid ailələrinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması və əlillər üçün bərpa mərkəzlərinin yaradılması ilə bağlı zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu müddət ərzində regionlarda əlillər və şəhid ailələri üçün 33 yaşayış binası, əlillər üçün 7 bərpa mərkəzi inşa edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında təhsil ocaqlarının tikintisinə, onların maddi-texniki bazasının müasir tələblərə uyğun qurulmasına xüsusi diqqət yetirilir. Dövlət Proqramının

qəbulundan ötən beş il ərzində 1600 yeni təhsil müəssisəsi və ayrı-ayrı təhsil müəssisələri üçün əlavə korpuslar tikilib istifadəyə verilmişdir. Regionlarda 636 yeni məktəb tikilmiş, 192 məktəb əsaslı təmir olunmuş, ayrı-ayrı məktəblərdə 243 yeni sinif otağı tikilib istifadəyə verilmişdir. Yalnız Heydər Əliyev Fondunun “Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb” proqramı çərçivəsində ötən müddətdə 238 məktəb binası tikilmiş, 39 təhsil müəssisəsi, o cümlədən 28 internat məktəbi əsaslı təmir olunmuş, 8 uşaq bağçası bərpa edilmiş, müasir avadanlıqlarla təmin olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında əhalinin sağlamlığının qorunması, tibbi xidmətin keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin başlıca istiqamətlərindən olaraq daim dövlətin diqqət mərkəzindədir. Son illər iqtisadiyyatın yüksək inkişafı səhiyyə sahəsinə də öz təsirini göstərmiş və bu sahədə aparılan islahatlar nəticəsində əhalinin sağlamlığının qorunması istiqamətində bir sıra mühüm işlər görülmüş, o cümlədən tibb müəssisələrinin maddi-texniki bazası əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır. Ötən müddət ərzində ölkədə onlarla xəstəxana, poliklinika və diaqnostika mərkəzi tikilərək əhalinin istifadəsinə verilmiş, səhiyyə müəssisələri müasir tibbi ləvazimat və avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. Lənkəran, Qazax, Zaqatala, Bərdə, Qəbələ rayonlarında, Gəncə, Naxçıvan və Şirvan şəhərlərində yeni müasir müalicə-diaqnostika mərkəzləri fəaliyyətə başlamış, Sumqayıtda “Real-Med” diaqnostika sağlamlıq mərkəzi, Xaçmazda “N-KAY M Klinik” özəl klinikası, Sabirabadda “Muğan” klinikası, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Culfa rayonunda Mərkəzi xəstəxana, Babək rayonunda “Duzdağ” Fizioterapeya mərkəzi və s. səhiyyə obyektləri tikilib istifadəyə verilmişdir.

Bakının Xocasən, Əhmədli və Bülbülə qəsəbələrində poliklinikalar, Buzovnada Vərəm Əleyhinə Dispanser üçün 125 çarpayılıq yeni korpus inşa edilmişdir. 2008-ci ildən Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin tabeliyində olan bütün müalicə-profilaktika müəssisələrində pullu xidmət ləğv edilmişdir ki, bu da insanların sağlamlığının qorunması sahəsində çox mühüm və əhəmiyyətli addım olmuşdur.

Əlavələr

Azərbaycan Respublikasının hərtərəfli inkişafı üçün idman potensialının güclənməsi də çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Çünki həyata keçirilən gənclər siyasətinin əsas istiqamətləri sırasında gənclərin sağlamlığının qorunması və fiziki inkişafı aktual istiqamətlərdən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Ötən dövr ərzində ölkənin regionlarında 18 müasir olimpiya kompleksi tikilib istifadəyə verilmişdir, 15 belə kompleksin tikintisi isə davam etdirilir.

Ölkədə formalaşmış əlverişli iqtisadi mühit Dövlət Proqramının uğurla gerçəkləşdirilməsinə zəmin yaratmışdır. Bundan sonrakı dövrdə də həyata keçiriləcək sosial-iqtisadi siyasət, yaradılmış iqtisadi potensial iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə və keyfiyyətə daha yüksək səviyyəyə qalxmasına, cəmiyyətdə orta təbəqənin payının artmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına və yoxsulluq həddinin aşağı düşməsinə səbəb olmaqla, davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynayacaqdır.

2. Dövlət Proqramının məqsədi, vəzifələri və regional inkişafın prioritet istiqamətləri

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır.

Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- ölkənin təbii və əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi;

- infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;

- sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi və sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi;

- iqtisadiyyatın inkişafına investisiyaların cəlb olunması işinin davam etdirilməsi;

- ixracyönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması;

- müasir tipli infrastruktur obyektlərinin yaradılması, mövcud obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması;
- əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;
- yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması.

Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olunması, eləcə də qeyd edilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün ölkədə makroiqtisadi sabitliyin davam etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uğurla həyata keçirilən neft strategiyası Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiyasına, neft və qaz gəlirlərinin səmərəli istifadəsi nəticəsində makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanmasına səbəb olmuş və bu sahədə tədbirlərin davamlı olaraq həyata keçirilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır.

Makroiqtisadi sabitliyi nəzərə alaraq qarşıdakı illərdə bütövlükdə iqtisadiyyatın, o cümlədən regionlarda ayrı-ayrı sahələrin inkişafının başlıca şərtlərindən biri olan orta illik inflyasiya tempinin və milli valyutanın məzənnəsinin məqbul səviyyədə saxlanması, vergi dərəcələrinin optimal həddə müəyyənləşdirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarna tətbiq edilən güzəştlərin müddətinin artırılması, yeni iş yerlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması, gömrük dərəcələrinin optimal səviyyədə saxlanması, xarici borcların səmərəli idarə olunması siyasəti davam etdiriləcəkdir. Valyuta gəlirlərinin artırılması, inflyasiya risklərinin azaldılması, monetar və büdcə-vergi siyasətinin koordinasiyasının gücləndirilməsi, dövlət xərclərinin artımının nəzarətdə saxlanması və digər tədbirlər hesabına makroiqtisadi vəziyyətə, habelə qeyri-neft sektorunun inkişafına mənfi təsirlərin qarşısının alınması növbəti illərdə də iqtisadi siyasətin başlıca məsələləri hesab olunur.

Ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasının sürətləndirilməsi məqsədilə gələcəkdə Azərbaycanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla, iqtisadi birliklərlə əməkdaşlığının genişləndirilməsi üçün qanunvericiliyin, standartların beynəlxalq tələblərə, o cümlədən Ümumdünya

Ticarət Təşkilatının (ÜTT) tələblərinə uyğunlaşdırılması prosesi sürətləndiriləcəkdir. Xarici iqtisadi siyasət istehsal olunmuş məhsulların ixracı üçün əlverişli şərait yaradılmasına, eyni zamanda, daxili bazarın haqsız rəqabətdən qorunmasına yönəlcəkdir.

Büdcə-vergi siyasətində əsas məqsədlərdən biri qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafına, ölkənin makroiqtisadi vəziyyətinin sabit saxlanılmasına, iqtisadiyyatın səmərəli tənzimlənməsi və onun dinamik inkişafının stimullaşdırılmasına nail olmaqdan ibarətdir. Bu baxımdan qarşıdakı illərdə ölkədə istehsalın genişləndirilməsinə, rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın, infrastrukturun, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına və iqtisadiyyata cəlb olunacaq sərmayələrdə ölkənin daxili resurslarının payının artırılmasına nail olunması zəruridir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatına dövlət qayğısının və bu sahəyə birbaşa subsidiyaların artırılması, emal müəssisələrinin yaradılmasına investisiyaların cəlb edilməsi, qeyri-neft, qeyri-xammal sənaye sahələrinin, turizmin inkişafının təmin edilməsi 2009-2013-cü illərdə qarşıda duran prioritet istiqamətlər hesab olunur.

Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə qarşıdakı illərdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması;
- sahibkarlığın təşviqinə yönəlmiş vergi-gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarna tətbiq edilən vergi güzəştlərinin müddətinin uzadılması;
- sahibkarlara göstərilən vergi xidmətinin yaxşılaşdırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi üçün kompyuter terminallarının və özəl vergi məsləhəti xidmətinin yaradılması.

Qarşıdakı illərdə pul-kredit siyasətində manatın rəqabət qabiliyyətliliyinin əlverişli səviyyədə saxlanmasını təmin edən məzənnə siyasətinin həyata keçirilməsinə və pul təklifi kanallarının optimallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Pul-kredit siyasəti makroiqtisadi sabitliyin möhkəmləndirilməsinə, o cümlədən qeyri-neft sektorunda, regionlarda

məşğulluğun və istehsalın stimullaşdırılmasına, bu əsasda onun sürətli və intensiv inkişafına, real sektorda investisiya fəallığının yüksəlməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasına və əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsinə yönələcəkdir.

Azərbaycan Respublikasında pul-kredit sahəsində, o cümlədən regionlarda maliyyə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün həyata keçirilən vahid dövlət siyasətinin başlıca məqsədləri aşağıdakılardan ibarət olacaqdır:

- ölkənin valyuta ehtiyatlarının artırılması;
- monetar siyasət və monetar tənzimləmə alət və mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- manatın sabitliyinin və tam daxili dönərliliyinin təmin edilməsi;
- bank sistemində maliyyə sabitliyinin qorunması, bankların regional filial şəbəkəsinin genişləndirilməsi;
- nağdsız ödəniş vasitələrinin (POS-terminallar, bankomatlar, info-köşklər) quraşdırılmasının sürətləndirilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin görülməsi;
- sığorta və lizinq xidmətlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması və inkişafı məqsədilə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan yeni iqtisadi metodların tətbiqi.

Ölkənin uzunmüddətli iqtisadi və sosial inkişafını təmin etmək üçün investisiya siyasəti mühüm alətlərdən biridir. Bu sahədə əsas vəzifə iqtisadiyyatın bütün sahələrinə investisiya qoyuluşu imkanlarının genişləndirilməsi və daha əlverişli investisiya mühitinin təmin edilməsi məqsədilə bütün investorlar üçün azad rəqabət mühitinin yaradılmasından və sahədə mövcud normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsindən ibarət olacaqdır.

Qarşıdakı illərdə özəlləşdirməyə açılmış müəssisələrdə şəffaf və səmərəli özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirilməsi davam etdiriləcəkdir. Qeyri-neft sektorunda müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər

həyata keçiriləcək, müasir istehsal avadanlıqlarının idxalı təşviq ediləcəkdir.

Dövlət investisiya siyasəti regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılmasına, infrastruktur obyektlərinin etibarlı istismarının təmin edilməsinə, insan kapitalının inkişafı və vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi kimi prioritetlərin həyata keçirilməsinə yönəldiləcəkdir.

Məşğulluq siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri yeni iş yerlərinin yaradılmasını məhdudlaşdıran amillərin aradan qaldırılması və məşğulluq səviyyəsinin artırılmasını stimullaşdıran şəraitin yaradılmasıdır. Bu baxımdan sahibkarlığın, əsasən, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş tədbirlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qarşıdakı illərdə məşğulluq siyasətində əsas məqsəd əmək ehtiyatlarından daha dolğun istifadə etməklə əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsindən ibarət olacaqdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- sahibkarlığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün daha münbit şəraitin yaradılması;

- məşğulluğun səmərəli inkişafını təmin edən investisiya fəallığının dəstəklənməsi;

- işaxtaran və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, qeyri-normal əmək münasibətlərinin leqallaşdırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- əmək bazarında tələb və təklif arasında dinamik uyğunluğun gücləndirilməsinə yönəldilmiş infrastrukturun təkmilləşdirməsi;

- kadr hazırlığı sisteminin, o cümlədən peşə hazırlığı və ixtisasartırma şəbəkələrinin fəaliyyətinin dinamik inkişaf edən əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması.

Ölkə iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, daxili əmək bazarında iştirak edən əcnəbilərin sayı artmaqdadır. Azərbaycan Respublikasının əlverişli geosiyasi mövqeyi, ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar, sahibkarlığın inkişafı, beynəlxalq kommunikasiya layihələrinin həyata keçirilməsi və s. əmək miqrasiyası axınlarının artmasına səbəb olmuşdur. Qarşıdakı illərdə miqrasiya siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılar olacaqdır:

- miqrasiya proseslərindən ölkənin inkişafı üçün səmərəli istifadə olunması;

- miqrasiya proqramlarının və tədbirlərinin həyata keçirilməsində dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrinin nəzərə alınması;

- miqrantların mövcud sosial-iqtisadi vəziyyətə adaptasiyasını sürətləndirən şəraitin yaradılması;

- miqrantların hüquqlarının müdafiəsi;

- qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşısının alınması.

Sahibkarlığın inkişafı ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası baxımından həyata keçirilən dövlət siyasətinin aparıcı istiqamətlərindən birini təşkil edəcəkdir. Bu siyasət iqtisadiyyatın bütün sahələrində, xüsusilə prioritet inkişaf sahələrində işgüzar fəaliyyət üçün normativ-hüquqi, təşkilati və maliyyə təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldiləcəkdir. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından sahibkarlıq sahəsində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

• kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətləndirilməsi, ixrac potensialının artırılmasında və cəmiyyətin sosial problemlərinin həllində KOS-un rolunun gücləndirilməsi;

• sahibkarlıq fəaliyyətinin sahə, regional və texnoloji baxımdan strukturunun optimallaşdırılması;

• kiçik, orta və iri müəssisələr arasında qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlığın, o cümlədən istehsal-kooperasiya əlaqələrinin genişləndirilməsi;

• sahibkarlığın dəstəklənməsinin müasir təşkilati modellərinin yaradılması, o cümlədən sahibkarlar üçün məsləhət xidməti, informasiya təminatı, marketing xidməti və sair strukturların yaradılmasının davam etdirilməsi;

• ticarət yarmarkalarının yaradılması;

• yerli iqtisadiyyatın yönümünü nəzərə almaqla rayonlarda işsizlər üçün kadrların peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsi mərkəzlərinin yaradılması;

• sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxilələrin qarşısının alınması.

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlmiş tədbirlərin kompleks şəkildə həyata keçirilməsi ixracyönümlü məhsulların istehsalını sürətləndirən müvafiq iqtisadi mexanizmlərin tətbiqi əsasında mümkün olacaqdır. Ölkənin ixrac potensialının inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan malları və xidmətlərinin xarici bazarlara çıxarılması, bunun üçün əlverişli şəraitin yaradılması, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiyasını təmin etmək üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi qarşdakı illərdə prioritet istiqamətlərdən olacaqdır.

Ölkənin ixrac potensialının səmərəli reallaşması, daxili bazarda sağlam rəqabət mühitinin formalaşması, istehlakçıların hüquqlarının qorunmasının təmin edilməsi, standartlaşdırma və metrologiya sahələrinin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- özəl sektorda ixracın stimullaşdırılması və ixrac mallarının çeşidinin artırılması;

- milli istehsalçıların xarici bazarlarda mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, maraqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətlərində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- ticarət, işə və məişət sahələrində xidmət səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi və ÜTT prinsipləri çərçivəsində daxili bazarın qorunması tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

- haqsız rəqabət hallarına qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və rəqabətin inkişafı ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə sahibkarların və istehlakçıların cəlb olunması;

- istehlak mallarının keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə nəzarətin gücləndirilməsi.

Sənaye sahəsində əsas məqsədlərdən biri regionlardakı mövcud sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası və yenidənqurulmasından, yeni müəssisələrin yaradılmasından ibarət olacaqdır. Burada kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin bərpasına və ixrac potensialının artırılmasına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Sənaye sektorunda əsas məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- sənayenin qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərinin müəyyənəndirilməsi;

Əlavələr

• rəqabətədavamlı sənaye məhsullarının istehsalının dəstəklənməsi və ixracəyönümlü istehsal sahələrinin yaradılmasının təşviqi;

• dövlət mülkiyyətində olan və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan sənaye müəssisələrinin sağlamlaşdırılması və özəlləşdirilməsi;

• özəlləşdirmədən sonra müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi;

• istehsalın texnoloji cəhətdən yenidən qurulması;

• ixtisaslı kadrların hazırlanması.

Ötən dövr ərzində institusional baxımdan torpaq və aqrar islahatlarının uğurla başa çatması - kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün yeni imkanların yaranması qarşıdakı illərdə də sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan və özünüinkışaf qabiliyyətinə malik olan bütöv iqtisadi sistemin - müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması prosesi ilə səciyyəvi olacaqdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının müxtəlif təsərrüfat formaları üzrə, o cümlədən kollektiv təsərrüfat forması üzrə inkışafı regionlarda birgə əmək kooperasiyasının genişlənməsinə və daha məhsuldar olan ictimai qüvvənin əmələ gəlməsinə səbəb olacaqdır. Növbəti illərdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatında ənənəvi sahələr olan taxılçılığın, üzümçülüğün, meyvəçiliyin, pambıqçılığın, tütünçülüğün, çayçılığın, ipəkçiliyin və digər sahələrin inkışafı prioritet vəzifə olaraq qalacaqdır. Aqrar sektorda islahatlar davam etdiriləcək, dağ rayonlarının inkışafına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Aqrar bölmənin inkışafı istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

• aqrar bölmənin normativ hüquqi bazasının, elmi-metodik təminatının və kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi;

• aqrar bölmənin xammal istehsalı və emalı sahələrinin əlaqəli inkışafı, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının artırılmasının stimullaşdırılması;

• aqrar bölməyə maliyyə dəstəyinin artırılması;

• aqrar bölmənin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi;

- aqrar sektora xidmət edəcək və bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərəcək yeni strukturlara dəstək verilməsi;
- kənd təsərrüfatında suvarma və meliorasiya təminatının yaxşılaşdırılması;
- torpaq və su ehtiyatlarından səmərəli istifadənin təmin edilməsi.

Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı, bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi qarşıdakı illərdə prioritet istiqamətlərdəndir. Turizmi iqtisadiyyatın yüksək gəlirli sahəsinə çevirmək, sosial və ekoloji tələblərə cavab verəcək səmərəli və rəqabətqabiliyyətli müasir turizm kompleksləri yaratmaq və bu sahədə yeni iş yerlərinin açılmasını təmin etmək qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir. Turizm sahəsinin inkişaf istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- rəqabətqabiliyyətli turizm infrastrukturunun və turizm sənayesinin yaradılması;
- mövcud turizm obyektlərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- turizm xidməti üzrə mütərəqqi üsulların və standartların hazırlanması və tətbiqi;
- ölkə turizm-rekreasiya zonalarının hüquqi statusunun müəyyən edilməsi, ölkə ərazisində turizm zonalarının və turist marşrutlarının müəyyən olunması;
- turizm sahəsində zəngin təcrübəsi olan ölkələrlə kadr hazırlığı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında karbohidrogen ehtiyatlarından səmərəli istifadə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə beynəlxalq neft şirkətlərinin enerji sektoruna uzunmüddətli investisiya qoyuluşunun təmin olunması Azərbaycanı dünyanın enerji sahəsində aparıcı dövlətə çevirmişdir. Ölkənin yanacaq-enerji kompleksinin qarşısında duran əsas vəzifə iqtisadiyyatın və əhalinin enerji resurslarına olan tələbatının daha dolğun ödənilməsini təmin etməkdən ibarətdir. 2009-2013-cü illərdə bu sahədə dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət olacaqdır:

• neft-qaz hasilatı, nəqli və emalı infrastrukturunun yenidən qurulması və modernləşdirilməsi;

• yeni yataqların və perspektiv strukturların geoloji kəşfiyyat işlərinin sürətləndirilməsi və onların istismara hazırlanması;

• ölkənin qazla təmin edilməyən məntəqələrinin qazla təchiz edilməsi;

• regionların inkişafı və bununla əlaqədar elektrik enerjisinə tələbatın artım sürətini nəzərə alaraq yeni güclərin yaradılması, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi nəticəsində ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təminatının yüksəldilməsi;

• energetika sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi;

• müasir tipli elektrik stansiyalarının inşasının, yenidənqurulmasının və inkişafı layihələrinin həyata keçirilməsinin davam etdirilməsi;

• elektrik ötürücü xətlərin və yarımstansiyaların yeniləşməsi və tamamilə yeniləri ilə əvəz olunması.

Son illər ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu üçün yaranmış əlverişli mühit nəticəsində yeni tikilən yaşayış və məişət obyektlərinin sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu da, şəhərsalma qanunvericiliyinə əsasən, müvafiq kommunal infrastrukturun yenidən qurulmasını və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun xidmətlərin təşkilini zəruri edir. Bu sahədə həyata keçirilməsi planlaşdırılan məqsədyönlü islahatlar nəticəsində ölkədə mənzil-kommunal təsərrüfatı sahələrində istehlakçılara göstərilən xidmətlərin səviyyəsinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur:

• qəza vəziyyətində olan bina və tikililərin bərpa-gücləndirilmə işlərinin aparılması;

• kommunal xidmətlər sahəsində restrukturizasiya tədbirlərinin sürətləndirilməsi;

• mövcud istilik sistemlərinin bərpası, modernləşdirilməsi və yenidənqurulması;

- məişət tullantılarının toplanması, daşınması, zərərsizləşdirilməsi və emalı üzrə yeni müəssisələrin yaradılması, bu sahəyə özəl sektorun cəlb olunması;

- su sektorunda restrukturizasiya tədbirlərinin davam etdirilməsi və dünya standartlarına uyğun etibarlı su təchizatının təmin olunması;

- ölkənin şəhərlərində, rayon mərkəzlərində, xüsusilə kənd yerlərində su və kanalizasiya sistemlərinin bərpası və yeni xətlərin, qurğuların tikilməsinə özəl sektorun və bələdiyyələrin cəlb olunması.

Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası və xarici ticarətin genişləndirilməsi nəqliyyat infrastrukturunun yenidənqurulmasını, tranzit ölkə kimi mövcud imkanlardan səmərəli istifadə edilməsini, ölkə yükdaşıyıcılarının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasını və nəqliyyat xidmətləri ixracının inkişafını tələb edir. Qarşıdakı illərdə ölkədə nəqliyyat sisteminin səmərəli inkişafının təşkil edilməsi, yeni müasir yolların və yol qurğularının, körpülərin, yeraltı və yerüstü keçid və dayanacaqların tikilməsi, ictimai nəqliyyatın fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və bu istiqamətdə digər zəruri tədbirlərin işlənilib hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur. 2009-2013-cü illərdə bu sahənin kompleks inkişafına nail olunması və nəqliyyat xidmətlərinin inkişafının daha da yaxşılaşdırılması üçün aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- ölkənin yol-kommunikasiya kompleksinə daxil olan müxtəlif nəqliyyat növlərinin ahəngdar inkişafı;

- ölkə ərazisində beynəlxalq və tranzit dəhliz və yolların, eləcə də ölkənin regionlararası, şəhər və rayondaxili yol-nəqliyyat infrastrukturunun tarazlı inkişafı;

- ölkə ərazisindən keçən nəqliyyat-kommunikasiya trafikinin və əsas nəqliyyat vasitələrinin dünya standartlarına uyğun modernləşdirilməsi əsasında milli nəqliyyat-yol sisteminin dünya kommunikasiya məkanına sürətli inteqrasiyası;

- yolların, kommunikasiya xətlərinin və digər infrastruktur obyektlərinin inşasının, yenidənqurulmasının və inkişafı layihələrinin həyata keçirilməsinin davam etdirilməsi;

• təsərrüfatlararası mal mübadiləsini gerçəkləşdirən yükdaşıma nəqliyyatının və əhalinin əsas sosial tələbatlarından birini təmin edən sənətin nəqliyyatının tarazlı inkişafı.

Azərbaycan Respublikasında son illər rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsi yüksək sürətlə inkişaf edir. XXI əsrdə ölkədə informasiya cəmiyyətinə keçid, elektron hökumətin formalaşdırılması və intellektual potensialın inkişafı sosial-iqtisadi inkişafın yüksəldilməsi üçün zəruri məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Eyni zamanda, ölkə üzrə rabitə və informasiya texnologiyalarını inkişaf etdirməklə ölkənin hərtərəfli tərəqqisinə nail olmaq, xüsusilə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT-nin) inkişafı üzrə Milli Strategiyayı həyata keçirmək, müəyyən edilmiş məqsədlərə və fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq layihələri planlaşdıraraq icrasını təmin etmək qarşısındakı illərdə prioritet inkişaf istiqamətləridir. Mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə onun inkişaf etdirilməsi, rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsinin təşkilati, hüquqi, texniki, kadr baxımından modernləşdirilməsi, İKT sənayesinin formalaşdırılması, bu sahəyə yeni investisiyaların cəlb edilməsi və sahibkarlığın genişləndirilməsi nəticəsində ölkədə informasiya cəmiyyətinə keçidin təmin edilməsinə yönəlmiş müxtəlif tədbirlər nəzərdə tutulur.

Bu sahədə qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı istiqamətlərdə müvafiq tədbirlər həyata keçiriləcəkdir:

• inkişaf etmiş informasiya və kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması, vahid milli elektron informasiya məkanının formalaşdırılması;

• səmərəli, şəffaf və nəzarət oluna bilən dövlət idarəetməsi və yerli özünü idarəetmənin reallaşması üçün elektron hökumətin yaradılması;

• təhsildə dünya informasiya resurslarından səmərəli istifadənin təşkili, interaktiv tədris imkanlarından daha geniş istifadə olunmasının sürətlənməsi;

• regionlarda universal rabitə (telekommunikasiya, İT və poçt) xidmətinin təmin edilməsi;

• bütün bölgələrdə internet şəbəkəsindən istifadə imkanlarının genişlənməsi.

Ölkədə ətraf mühitə mənfi təsir edən amillərin qarşısının alınması və ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün bir sıra vacib tədbirlər görülməli, o cümlədən Xəzər dənizinin sahilboyu zolağında, Abşeron yarımadasında və ölkənin digər regionlarında su hövzələrinin, havanın, torpağın təbii keyfiyyətinin bərpa olunması üçün tullantı suları təmizlənməli, çirkənlənmiş torpaqlar rekultivasiya edilməli, geniş sahələrdə meşələr və yaşıllıqlar salınmalı, abadlaşdırma işləri aparılmalı və digər zəruri tədbirlər həyata keçirilməlidir. Ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafı ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə problemlərinin həlli sahəsində qarşıdakı illərdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir:

- Kür, Araz və digər çaylarda hidroloji monitoring sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- yaşıllaşdırma işlərinin genişləndirilməsi, şəhər və qəsəbələrin küçə və prospektlərinin abadlaşdırılması;

- regionlarda meşəbərpa və meşəsalma tədbirlərinin davam etdirilməsi;

- rekreasiya əhəmiyyətli meşələrin müəyyən edilməsi və ekoturizmin inkişafı üçün xidmət infrastrukturunun təşkili;

- su ehtiyatlarının tullantı suları ilə çirkənləndirilməsinin, o cümlədən transsərhəd çirkənlənməsinin qarşısının alınması üzrə tədbirlərin davam etdirilməsi;

- sənaye müəssisələri və nəqliyyat vasitələri tərəfindən atmosfer havasının çirkənlənməsinin qarşısının alınması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- torpaqların eroziyasına və şoranlaşmasına qarşı tədbirlərin görülməsi;

- ekoloji təbliğat və maarifləndirmə tədbirlərinin gücləndirilməsi, tədris müəssisələrində ekoloji təhsil daha geniş yer ayrılması.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi, növbəti beş ildə də ölkədə sosial siyasətin başlıca məqsədi əhalinin, o cümlədən regionlarda yaşayan vətəndaşların həyat şəraitinin daha da yaxşılaşdırılmasını təmin etməkdən ibarət olacaqdır. Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində aparılan tədbirlərin əsas istiqamətlərindən biri aztəminatlı əhali qrupları üzrə sosial

müavinətlərin artırılması, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərin sosial vəziyyətinin, həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və ümumilikdə ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasından ibarət olacaqdır. Vətəndaşların sosial müdafiəsinin və layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunması məqsədilə pensiya təminatı sistemini təkmilləşdirmək və onun səmərəliliyini artırmaq sahəsində tədbirlərin davam etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Sosial təminat sahəsində dövlət siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri sosial müavinətlərin ünvanlılığının təmin edilməsindən, əlillərə, müharibə veteranlarına, gənc ailələrə, əhalinin ən az təminatlı hissəsinə xüsusi diqqətin yetirilməsindən ibarət olacaqdır. Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi sahəsində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- aztəminatlı ailələrə ünvanlı sosial yardımın göstərilməsi üçün müvafiq tədbirlərin davam etdirilməsi;

- əhalinin, xüsusilə gənc ailələrin mənzilə olan ehtiyaclarının daha dolğun ödənilməsi məqsədilə ipoteka kreditləşmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

- Qarabağ əlləri və şəhid ailələrinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması;

- ana və uşaqların sosial müdafiəsinin və mühafizəsinin gücləndirilməsi;

- uşaq və ailə mərkəzlərinin, o cümlədən xüsusi istirahət müəssisələrinin və uşaqlar üçün ixtisaslaşmış xidmət müəssisələrinin yaradılması;

- əhalinin sağlamlığının yaxşılaşdırılması (qida məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, yoluxucu və cinsi yolla keçən xəstəliklərin qarşısının alınması və sair);

- əhalinin reproduktiv sağlamlığının yaxşılaşdırılması və ailə planlaşdırılması xidmətinin inkişafı.

Qarşıdakı illərdə təhsil sahəsində həyata keçiriləcək işlərin onun strukturunun və məzmununun yeniləşməsinə istiqamətlənəcəkdir. Ölkədə bütün əhali təbəqələri üçün müasir tələblər səviyyəsində qurulmuş təhsil xidmətlərinin göstərilməsini təmin edəcək maddi-texniki və tədris-metodiki şəraitin yaradılması və bu zəmində təhsil sisteminin yüksək sosial-iqtisadi

səmərəliliyinə nail olunması dövlətin sosial siyasətində əsas yer tutur. Eyni zamanda, ölkədə rəqabət qabiliyyətli iqtisadi sistemin formalaşdırılması və davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından müasir tələblərə cavab verən kadrlara ehtiyacın ödənilməsi, gənclərin ümumbəşəri dəyərlər əsasında layiqli ali təhsil almaları üçün lazımi şəraitin yaradılması, dünyanın aparıcı ölkələrində təhsil almaq imkanlarının genişləndirilməsi prosesinin mütəşəkkilliyi və səmərəliliyinin artırılmasını təmin etmək prioritet olacaqdır. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün qarşıdakı illərdə aşağıdakı tədbirlər həyata keçiriləcəkdir:

- təhsilin məzmununun müasirləşdirilməsi, onun keyfiyyətinin artırılması;
- yeni məktəblərin inşası, məktəblərin texniki və kadr təminatının yaxşılaşdırılması;
- təhsil müəssisələrinin informasiya-kommunikasiya üzrə maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsi, kompyuter avadanlığı və digər zəruri rəqəmsal avadanlıqla təminatının yaxşılaşdırılması;
- şagirdlərin pulsuz dərsliklərlə təmin edilməsi və məktəb kitabxanalarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi;
- əhalinin bütün təbəqələri üçün təhsil almaq imkanlarının bərabərləşdirilməsi;
- xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin yaxşılaşdırılması;
- məktəbəqədər təhsil sahəsində islahatların sürətləndirilməsi, belə təhsil müəssisələri şəbəkəsinin optimallaşdırılması, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və ehtiyac duyulan şəhər, kənd və qəsəbələrdə müasir səviyyədə yeni məktəbəqədər müəssisələrin yaradılması;
- peşə və ali təhsil sistemində islahatların gücləndirilməsi, o cümlədən kadr hazırlığının əmək bazarına uyğunlaşdırılması.

Elm sahəsində ən mühüm vəzifələrdən biri aparılan tədqiqatların praktiki əhəmiyyətinin artırılması, elmi tədqiqat və layihə institutları ilə təsərrüfat subyektləri arasında əlaqələrin daha sıx qurulmasının təmin edilməsindən ibarətdir. Qarşıdakı illərdə elm sahəsində aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

Əlavələr

- elmi-texniki potensialın qorunması və inkişaf etdirilməsi;
- ölkənin elmi kadr potensialının artırılması və onun sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi;
- dövlətin informasiya ehtiyatlarının artırılması və innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsi;
- elmi müəssisələrdə və ali məktəblərdə aparılan elmi-tədqiqat fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və istiqamətləndirilməsi üzrə işin daha da gücləndirilməsi;
- əhalinin sağlamlığının qorunmasında və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsində elmi potensialdan səmərəli istifadə edilməsi;
- xarici ölkələrdə təhsil almaq və təcrübə keçmək yolu ilə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması.

2009-2013-cü illərdə səhiyyə sahəsində həyata keçiriləcək tədbirlər əhalinin sağlamlığının qorunmasına, tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsinə, Azərbaycan Respublikasında müasir standartlara cavab verən səhiyyənin qurulmasına təminat verməlidir. Səhiyyə sahəsində dövlət siyasətinin başlıca məqsədi əhalinin sağlamlığının yaxşılaşdırılmasından, orta ömür müddətinin uzadılmasından, əhalinin bütün təbəqələrinin keyfiyyətli tibbi xidmətlə təmin edilməsindən ibarətdir. Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün səhiyyə sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- dövlətin maliyyə imkanları çərçivəsində pulsuz səhiyyə xidmətlərinin genişləndirilməsi və keyfiyyətinin artırılması;
- əhalinin sosial cəhətdən aztəminatlı təbəqələrinə tibbi yardımın göstərilməsi ilə bağlı tədbirlər sisteminin hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- analar və uşaqlar arasında qidalanmanın və mikro-nutrientlərlə təminatın yaxşılaşdırılması;
- tibbi-profilaktika tədbirlərinin əhatəliliyinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- səhiyyə sektorunun tələblərinə uyğun olaraq tibbi kadr hazırlığının planlaşdırılması və ailə həkimlərinin hazırlanması;

Əlavələr

- səhiyyə müəssisələrinin dərman və avadanlıq təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə tibb sənayesi müəssisələrinin yaradılmasının və fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;

- rayonlarda yeni səhiyyə müəssisələrinin inşası;

- bütün ölkə üzrə səhiyyə sahəsində coğrafi məlumat sisteminin yaradılması.

Azərbaycan Respublikasında əhalinin sağlam həyat tərzinin təmin olunması məqsədilə hər bir vətəndaşın bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olması üçün aparılan işlər davam etdiriləcəkdir. Əhalinin, xüsusən böyüməkdə olan gənc nəslin hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi məqsədilə bədən tərbiyəsi və idman sahəsində dövlət siyasəti əhalinin sağlamlığının yaxşılaşdırılması, insanlarda yüksək mənəvi keyfiyyətlərin tərbiyə olunması, vətənin müdafiəsinə hazırlığın təmin edilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarət olacaqdır. Bu məqsədlə gələcək illərdə aşağıdakı işlər diqqət mərkəzində olacaqdır:

- ölkənin şəhər və rayonlarında bədən tərbiyəsi və idmanın maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi, möhkəmləndirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasının davam etdirilməsi;

- bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafının elmi əsaslar üzərində qurulması;

- bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olanlara tibbi nəzarətin və xidmətin təmin edilməsi.

Mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin strateji məqsədləri ölkənin mədəni potensialının, sərvətlərinin və ənənələrinin qorunub saxlanmasından və inkişaf etdirilməsindən, yaradıcılıq və təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- regionlararası mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, milli mədəniyyətin ümumdünya mədəni proseslərinə inteqrasiyası;

- Azərbaycan Respublikasının mədəni irsinin qorunmasının təmin edilməsi, o cümlədən daşınar mədəniyyət sərvətlərinin, muzey fondlarının sayının artırılması;

• ölkənin tarixi-mədəni irsinin və mədəni potensialının qorunması və bu məqsədlə muzey işi sahəsində sistemli islahatların aparılması;

• kitabxana fondlarında müasir komplektləşdirmə mexanizminin yaradılması, kitabxanaların informasiya təminatı və ölkə üzrə kitabxana-informasiya kompüter şəbəkəsinin yaradılması və inkişafı;

• mədəniyyət obyektləri və digər sahə təşkilatları arasında əməkdaşlıq və kooperasiya sisteminin yaradılması.

Son illər həyata keçirilən infrastruktur layihələrinin reallaşdırılmasında və əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində bir sıra əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsində bələdiyyələrin fəal iştirakı müşahidə olunmuş, yerli təbii və əmək resurslarından səmərəli istifadə olunmasında onların iştirakını zəruri etmişdir. Qarşıdakı illərdə də əhalinin sosial problemlərinin həllində və bölgələrin inkişafında mühüm işlərin həyata keçirilməsində, o cümlədən yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması, sahibkarlığın inkişafı, təsərrüfatlararası keyfiyyətli və qarşılıqlı münasibətlərin yaranmasında yerli özünüidarətmə orqanları fəal iştirak edəcəkdir.

Dövlət Proqramında qeyd olunan istiqamətlərdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında vacib mərhələ olmaqla ölkənin iqtisadi inkişafında və “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” çərçivəsində nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olunmasında, eləcə də ölkə əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayacaqdır.

3. Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin maliyyələşdirmə mənbələri

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı” çərçivəsində həyata keçiriləcək tədbirlərin aşağıdakı mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulur:

- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi;
- büdcədən kənar dövlət fondları;
- mülkiyyət formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatların vəsaitləri;

Əlavələr

- Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun və "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti" ASC-nin vəsaitləri;
- yerli və xarici sahibkarların vəsaitləri;
- beynəlxalq təşkilatların və xarici dövlətlərin maliyyə vəsaitləri;
- qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələr.

4. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" üzrə

TƏDBİRLƏR PLANI

Sıra №-si	Tədbirin adı	İcra müddəti	Əsas icraçılar
4.1. Ölkə əhəmiyyətli tədbirlər			
<i>Vergi və pul-kredit siyasəti</i>			
4.1.1.	Ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi	2009-2013	İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi
4.1.2.	Vergi siyasətinin və vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması	2009-2013	Vergilər Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi
4.1.3.	Sahibkarların kredit resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi	2009-2013	Milli Bank, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
4.1.4.	Bank, sığorta, lizinq xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi	2009-2013	Milli Bank, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
4.1.5.	Bankların regional filial şəbəkəsinin genişləndirilməsi	2009-2013	Milli Bank

Əlavələr

4.1.6.	Poçt şəbəkəsi platformasında poçt əmanətləri və poçt hesablaşmaları sisteminin yaradılması, bununla əlaqədar olaraq müvafiq hüquqi-təşkilati və tənzimləmə prosedurlarının müəyyən olunması	2009-2013	Milli Bank, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi
<i>Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri</i>			
4.1.7.	Sahibkarlara göstərilən vergi xidmətlərinin yaxşılaşdırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi məqsədilə kompyuter terminallarının yaradılması	2009-2013	Vergilər Nazirliyi
4.1.8.	Təbii fəlakət nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dəymiş ziyanın aradan qaldırılması məqsədilə aqrar sahədə sığorta mexanizminin təkmilləşdirilməsi	2009-2013	Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
4.1.9.	Özəlləşdirməyə açıq elan olunmuş müəssisələrin özəlləşdirmə prosesinin sürətləndirilməsi, orta və iri müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi və onların səhmlərinin satışı	2009-2013	Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsi
4.1.10.	Sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsinin institusional mexanizmlərinin yaradılması	2009-2013	İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
4.1.11.	Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tədarükü və emalı sahələrində sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi	2009-2013	İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
4.1.12.	Qeyri-neft sektorunun inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Sənaye və Energetika Nazirliyi,

Əlavələr

			Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Milli Bank, "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti" ASC
4.1.13.	Torpaqların texniki uçotunun elektron formatda aparılmasının, bonitirovkasının, iqtisadi qiymətləndirilməsinin və xəritələşdirilməsinin təmin edilməsi	2009-2013	Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.1.14.	Aqrar-sənaye kompleksi müəssisələrinə, fermer təsərrüfatlarına dövlət maliyyə yardımı tədbirlərinin davam etdirilməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi,
4.1.15.	Aqrotexservis xidmətləri şəbəkəsinin genişləndirilməsinin dəstəklənməsi, kənd təsərrüfatının texnikaya, mineral gübrələrə və pestisidlərə olan tələbatın təminatının yaxşılaşdırılması	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, "Aqrolizinq" ASC, yerli icra hakimiyyəti orqanları
4.1.16.	Baytar-sanitar, texniki nəzarət, sort-sınaq, fitosanitar, toxumçuluq, tingçilik və damazlıq işlərinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
4.1.17.	Regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü üzrə infrastrukturun yaradılmasının və marketing xidmətlərinin dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, yerli icra hakimiyyəti orqanları və bələdiyyə orqanları
4.1.18.	Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları tərəfindən istehsal olunan məhsulların həm daxili, həm də xarici bazarlarda satışının dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi

Əlavələr

4.1.19.	Taxıl (xüsusilə buğda) istehsalının, üzümçülüğün, meyvəçiliyin və digər çoxillik əkmələrin inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
4.1.20.	Cins heyvandarlıq komplekslərinin inkişaf etdirilməsi və "Aqroferma"ların yaradılmasının dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, "Aqrolizing" ASC
4.1.21.	Aqroemal müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsinin və kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması məqsədilə mütərəqqi texnologiyaların tətbiqinin dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
4.1.22.	Fermerlərin idarəetmə vərdişlərinin və biliklərinin artırılması məqsədilə təlimlərin, təcrübələrin yayımının və elmi tədqiqatların həyata keçirilməsinin dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
4.1.23.	Aqrar elmin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və aqrar sahənin inkişafı üçün müasir tələblər səviyyəsində kadrların hazırlanmasının dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
<i>Ekologiya və təbii sərvətlərdən istifadə tədbirləri</i>			
4.1.24.	Şəhər və şəhər tipli qəsəbələrdə yaşıllaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif çeşiddə əkin materiallarının yetişdirilməsi	2009-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.1.25.	Arid ərazilərdə meşəbərpa və meşəsalma tədbirlərinin aparılması	2009-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.1.26.	Tezböyüən ağac cinslərindən	2009-	Ekologiya və Təbii

Əlavələr

	ibarət meşə plantasiyalarının salınması	2013	Sərvətlər Nazirliyi
4.1.27.	Sel-daşqın təhlükəsi olan regionlarda meşəbərpa tədbirlərinin davam etdirilməsi	2009-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.1.28.	Milli parklarda rekreasiya əhəmiyyətli meşələrin müəyyən edilməsi və ekoturizmin inkişafı üçün xidmət infrastrukturunun təşkilinin dəstəklənməsi	2009-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.1.29.	Nadir və nəslə kəsilmiş flora və fauna növlərinin reintroduksiyası üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi	2009-2012	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.1.30.	Təhlükəli hidrometeoroloji hadisələrin Erkən Xəbərdarlıq Sisteminin (EXS) inkişaf etdirilməsi	2009-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.1.31.	Dövlət hidrometeoroloji müşahidə şəbəkəsinin təkmilləşdirilməsi	2009-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.1.32.	Kür, Araz çaylarında və digər çaylarda hidroloji monitoring sisteminin təkmilləşdirilməsi	2009-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.1.33.	Əhalinin keyfiyyətli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə modul tipli sutəmizləyici sistemlərin quraşdırılması	2009-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
<i>Yol təsərrüfatı və nəqliyyat tədbirləri</i>			
4.1.34.	Ölkədə avtomobil nəqliyyatının fəaliyyətinin tənzimlənməsini təmin edən infrastrukturun inkişaf etdirilməsi	2012	Nəqliyyat Nazirliyi
4.1.35.	Yeni Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının tikintisi	2009-2012	Nəqliyyat Nazirliyi

Əlavələr

4.1.36.	Bakı şəhərində nəqliyyat əməliyyatlarının intellektual idarə edilməsi sisteminin yaradılması	2010-2012	Nəqliyyat Nazirliyi
4.1.37.	Magistral avtomobil yollarının yenidən qurulması və reabilitasiyası	2009-2013	Nəqliyyat Nazirliyi
4.1.38.	Dəmir yolunda islahatların aparılması, dəmir yolu infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi	2009-2013	Nəqliyyat Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsi
<i>Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı</i>			
4.1.39.	Ölkənin alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri potensialının müəyyənləşdirilməsi istiqamətində elmi tədqiqat və layihə-axtarış işlərinin təşkili	2009-2013	Sənaye və Energetika Nazirliyi
4.1.40.	Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən səmərəli istifadə məqsədilə müvafiq tədbirlərin keçirilməsi	2009-2013	Sənaye və Energetika Nazirliyi
4.1.41.	Ölkədə elektrik enerjisi hasilatının artırılması məqsədilə yeni elektrik stansiyalarının tikintisi	2009-2013	"Azərenerji" ASC
4.1.42.	Magistral qaz kəmərlərinin yenidən qurulması və tikintisi	2010-2013	"Azəriqaz" QSC
4.1.43.	Regionların və yeni salınmış yaşayış məntəqələrinin qaz təminatının yaxşılaşdırılması	2009-2013	"Azəriqaz" QSC
4.1.44.	Magistral qaz kəmərlərinin elek-trokimyəvi mühafizə qurğularının və elektrik enerji təsərrüfatının bərpası və yenidən qurulması	2009-2013	"Azəriqaz" QSC

Əlavələr

4.1.45.	Elektrik enerjisi hasilatı zamanı yanacaq sərfinin və elektrik verilişi xətlərində enerji itkilərinin azaldılması, paylayıcı şəbəkələrin bərpası və elektrik enerjisinin istifadəsinə görə yığımın səviyyəsinin artırılması	2010-2012	"Azərenerji" ASC
<i>Rabitə xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.1.46.	Regionlarda universal rabitə xidmətinin inkişaf etdirilməsi	2009	Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi
4.1.47.	"Azdatakom" şəbəkəsinin xidmətlərinin regionlarda tətbiqinin genişləndirilməsi	2009-2012	Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi
4.1.48.	Ölkədə rəqəmsal TV yayım şəbəkəsinin təşkilinin dəstəklənməsi	2009-2012	Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, Radio-TV yayım şirkətləri
<i>Meliorasiya və irriqasiya tədbirləri</i>			
4.1.49.	Su ehtiyatlarının inteqrasiyalı idarə edilməsi planının hazırlanması və həyata keçirilməsi	2010-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
4.1.50.	Qış otluqlarının su təchizatının yaxşılaşdırılması üçün yenidənqurma işlərinin aparılması	2009-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
4.1.51.	Meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsi üzrə elmi tədqiqat və layihə institutlarının strukturunun təkmilləşdirilməsi, vahid institutun yaradılması və maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi	2010-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
4.1.52.	Su obyektlərində su mühafizə zonalarının yaradılması və onlardan istifadə rejiminə nəzarətin gücləndirilməsi	2009-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
<i>Əhalinin təhlükəsizliyi tədbirləri</i>			

Əlavələr

4.1.53.	Ölkədə təcili qəza xidmətinin ("112") rabitə şəbəkəsinin yaradılması	2009-2010	Fövqəladə Hallar Nazirliyi, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi
4.1.54.	Sel əmələ gətirən ərazilərdə xəbərdarlıq sisteminin yaradılması	2009-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər, Fövqəladə Hallar Nazirliyi
<i>Sosial müdafiə tədbirləri</i>			
4.1.55.	Əhaliyə pensiyaların və müavinətlərin ödənişinin mütərəqqi üsullarının tətbiqinin davam etdirilməsi	2009-2013	Dövlət Sosial Müdafiə Fondu
4.1.56.	Məşğulluq Xidməti orqanları nəzdində müasir tədris texnologiyalarının tətbiqi ilə Regional Peşə Tədrisi Mərkəzlərinin yaradılması və onların əlillər üçün müvafiq tədris vəsaitləri ilə təmin edilməsi	2009-2012	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
4.1.57.	Naxçıvan, Gəncə, Şəki və Masallı şəhərlərində əlillərin texniki vasitələrinin təmiri üçün xüsusi emalatxanaların yaradılması	2009-2010	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, yerli icra hakimiyyəti orqanları
4.1.58.	Naxçıvan, Sumqayıt və Gəncə şəhərlərində əlillər və görməyənlər üçün xüsusi informasiya texnologiyaları mərkəzlərinin yaradılması	2009-2010	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, yerli icra hakimiyyəti orqanları
4.2. Bakı şəhəri			
Bakı şəhərinin rayon və qəsəbələrini əhatə edən tədbirlər			
<i>Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri</i>			

Əlavələr

4.2.1.	Bakı şəhəri və ətraf qəsəbələrdə fəaliyyət göstərən və özəlləşdirilmək üçün açıq olan iri sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması	2009-2013	Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsi
4.2.2.	Yüngül və yeyinti sənayesi müəssisələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi	2009-2013	Sənaye və Energetika Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
4.2.3.	Tikinti materialları istehsalının genişləndirilməsinin dəstəklənməsinin davam etdirilməsi	2009-2013	Sənaye və Energetika Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
<i>Ekologiya və təbii sərvətlərdən istifadə tədbirləri</i>			
4.2.4.	Bakı şəhərinin atmosfer havasının çirklənməsinin monitorinqi üzrə tədbirlərin dəstəklənməsi	2010-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.2.5.	Elektromaqnit şüalanma mənbələrinin ekoloji monitorinqinin təşkili	2010-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.2.6.	Heydər Əliyev Beynəlxalq Hava Limanı ətrafının ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması	2010-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Fövqəladə Hallar Nazirliyi, "Azərsu" SC, "Azal" QSC, Dövlət Neft Şirkəti
4.2.7.	Magistral avtomobil yollarının ətrafının yaşıllaşdırılması	2010-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.2.8.	Vətəndaşların qanuni istifadəsindəki (fərdi yaşayış evlərinin, həyətyanı sahələrin və s.) torpaqların onların mülkiyyətinə verilməsi məqsədilə yer quruluşu	2010-2013	Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi

Əlavələr

	işlərinin aparılması		
4.2.9.	Neft-mədən suları axıdılan açıq kanalların borularla əvəz edilməsi və mövcud neft-mədən sularını təmizləyən qurğunun gücünün artırılması	2009-2010	Dövlət Neft Şirkəti
4.2.10.	Bakı şəhərindəki daş karxanalarının fəaliyyəti nəticəsində əraziyə vurulmuş ekoloji ziyanın aradan qaldırılması üçün rekultivasiya işlərinin aparılması	2009-2012	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.2.11.	Yaşılıqların salınması	2010-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.2.12.	Köhnə neft-mədən sahələrində rekultivasiya işlərinin aparılması	2009-2010	Dövlət Neft Şirkəti
4.2.13.	Neftlə çirklənmiş torpaqların rekultivasiyası və ümumi landsaft-arxitektura planına uyğun reabilitasiyası	2009-2013	Dövlət Neft Şirkəti
<i>Yol təsərrüfatı və nəqliyyat tədbirləri</i>			
4.2.14.	Bakı şəhərində yol şəbəkələri və küçə kəsişmələrində müxtəlif səviyyəli yol qovşaqlarının layihələndirilməsi, tikintisi və yenidən qurulması	2009-2013	Nəqliyyat Nazirliyi
4.2.15.	Bakı şəhərində daxili avtomobil yolları şəbəkələrinin təkmilləşdirilməsi və yenidən qurulması	2009-2013	Nəqliyyat Nazirliyi
4.2.16.	Bakı şəhərinin qəsəbə və kənd ərazilərində küçələrin təmiri, qəsəbədaxili küçələrə və yollara yeni asfalt örtüyünün salınması, piyadalar üçün	2010-2013	Nəqliyyat Nazirliyi

Əlavələr

	səkilərin çəkilməsi		
4.2.17.	Metropoliten şəbəkəsinin Bakı şəhərinin Baş Planına uyğun inkişaf etdirilməsi	2009-2013	Bakı Metropoliteni
<i>Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı</i>			
4.2.18.	Bakı şəhəri, ətraf qəsəbə və kəndlərdə əhalinin və digər istehlakçıların elektrik enerjisi ilə təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə paylayıcı şəbəkələrin bərpası və yenidən qurulması, itkilərin və qanunsuz müdaxilələrin ləğv edilməsi, yığının səviyyəsinin artırılması	2010-2013	"Bakıelektrikşəbəkə" ASC
4.2.19.	Bakı şəhəri, ətraf qəsəbə və kəndlərdə əhalinin və digər istehlakçıların qaz təchizatının yaxşılaşdırılması və yığının səviyyəsinin artırılması, mövcud qazpaylayıcı şəbəkələrin yenidən qurulması	2009-2012	"Azəriqaz" QSC
4.2.20.	Bakı şəhəri, ətraf qəsəbə və kəndlərdə əhalinin və digər istehlakçıların istilik təchizatı sistemində daxil olan qazanxanaların bərpası	2009-2012	"Azəristiliktəchizat" ASC
<i>Rabitə xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.2.21.	Bakı şəhərinin poçt şəbəkəsinin optimallaşdırılması üzrə tədbirlərin görülməsi	2009-2012	Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi

Əlavələr

4.2.22.	Bakı şəhəri və ətraf qəsəbələrdə yaşayan əhaliyə rabitə xidmətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə mövcud ATS-lərin rekonstruksiyası və elektronlaşdırılması	2009-2012	Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi
<i>Su təchizatının və kanalizasiya xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.2.23.	İstismar müddəti başa çatdığına görə aşınmış su kəmərlərində boruların dəyişdirilməsi	2010-2013	"Azərsu" ASC
4.2.24.	Məhəllədaxili su şəbəkələri üzrə qəzalı vəziyyətdə olan xətlərin dəyişdirilməsi	2009-2013	"Azərsu" ASC
4.2.25.	Bakı şəhərinin qəsəbələrinin və yaşayış massivlərinin su təchizatı sisteminin təkmilləşdirilməsi və yenidən qurulması	2009-2012	"Azərsu" ASC
4.2.26.	Bakı şəhərinin qəsəbələrində və yaşayış massivlərində kanalizasiya sisteminin yaxşılaşdırılması və yenidən qurulması	2009-2012	"Azərsu" ASC
4.2.27.	Bakı şəhərində və ətraf qəsəbələrində yağış kanalizasiya sisteminin genişləndirilməsi	2010-2013	"Azərsu" ASC
4.2.28.	Bakı şəhəri və ətraf qəsəbələrdə su təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə mövcud su anbarlarının yenidən qurulması və yeni su anbarları komplekslərinin tikintisi	2009-2012	"Azərsu" ASC
<i>Mənzil təsərrüfatı və sosial müdafiə tədbirləri</i>			
4.2.29.	Böyük Bakının Regional İnkişaf Planının (Baş Planın) hazırlanması	2009-2011	Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi

Əlavələr

4.2.30.	Əmək bazarı, məşğulluq, əməyin təhlükəsizliyi normaları və standartları üzrə milli məlumat bazasının yaradılması	2010-2013	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
4.2.31.	Bakı şəhərində və ətraf qəsəbələrdə qaçqın və məcburi köçkünlərin yerləşdirildiyi binaların təmiri	2010-2012	Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi
4.2.32.	Qarabağ müharibəsi əlillərinin və şəhid ailələrinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması	2009-2012	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
4.2.33.	Yaşayış binalarının fəsadlarının və dam örtüklərinin əsaslı təmiri	2009-2013	Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti
4.2.34.	Dövlət Neft Şirkətinin balansında olan yaşayış binalarının fəsadlarının və dam örtüklərinin əsaslı təmiri	2009-2012	Dövlət Neft Şirkəti
4.2.35.	Yetkinlik yaşına çatmayan kimsəsiz uşaqlar üçün ixtisaslaşdırılmış müəssisələrin tikintisi	2011	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
4.2.36.	Bakı şəhərinin və ətraf qəsəbələrin ərazisindəki binalarda mövcud lift təsərrüfatının təkmilləşdirilməsi və yenidən qurulması	2010-2013	Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti
<i>Səhiyyə, mədəniyyət, idman və təhsil müəssisələrinin inşası və yenidənqurulması</i>			
4.2.37.	Bakı şəhərində, ətraf qəsəbələrdə və digər yaşayış məntəqələrində yerləşən səhiyyə ocaqlarının təmiri, yenidən qurulması, tikintisi və müasir avadanlıqlarla təchiz olunması	2009-2013	Səhiyyə Nazirliyi
4.2.38.	Bakı şəhərində, ətraf qəsəbələrdə və digər yaşayış məntəqələrində mədəniyyət obyektlərinin təmir-bərpası, yenilərinin tikintisi və	2009-2013	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

Əlavələr

	tarix-mədəniyyət obyektlərində konservasiya işlərinin aparılması		
4.2.39.	Bakı şəhəri və ətraf qəsəbələrdə idman-sağlamlıq obyektlərinin tikintisi və müasir avadanlıqlarla təchiz olunması	2009-2013	Gənclər və İdman Nazirliyi
4.2.40.	Bakı şəhərində, ətraf qəsəbələrdə və digər yaşayış massivlərində ümumtəhsil məktəblərinin əsaslı təmiri və əlavə sinif otaqlarının tikintisi	2009-2013	Təhsil Nazirliyi
4.3. İqtisadi rayonlar üzrə həyata keçiriləcək tədbirlər			
4.3.1. Abşeron iqtisadi rayonu			
<i>Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri</i>			
4.3.1.1.	Heyvandarlıq, quşçuluq, tərəvəzçilik, bostançılıq və digər kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
4.3.1.2.	Yüngül və yeyinti sənayesinin inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	Sənaye və Energetika Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
4.3.1.3.	Rayonlarda sahə baytarlıq məntəqələrinin tikintisi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
<i>Ekologiya və təbii sərvətlərdən istifadə tədbirləri</i>			
4.3.1.4.	Tikinti materialları yataqlarının axtarışı və kəşfiyyat işlərinin davam etdirilməsi	2010-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
4.3.1.5.	Xəzər dənizinin sahil zolağında modul tipli sutəmizləyici qurğuların quraşdırılması	2010-2011	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
<i>Yol təsərrüfatı və nəqliyyat tədbirləri</i>			

Əlavələr

4.3.1.6.	Ölkə əhəmiyyətli avtomobil yollarının reabilitasiyası və yenidən qurulması	2010-2013	Nəqliyyat Nazirliyi
<i>Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı</i>			
4.3.1.7.	İqtisadi rayonda 220 kV-luq yeni hava elektrik xətlərinin tikintisi	2009-2013	"Azərenerji" ASC
<i>Mənzil təsərrüfatı və sosial müdafiə tədbirləri</i>			
4.3.1.8.	Qarabağ müharibəsi əlillərinin və şəhid ailələrinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması	2009-2013	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
Sumqayıt şəhəri			
<i>Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri</i>			
4.3.1.9.	Neft-kimya və metallurgiya sənayesinin müasir texnologiyalar əsasında inkişafının dəstəklənməsinin davam etdirilməsi	2009-2013	Sənaye və Energetika Nazirliyi, Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsi
4.3.1.10.	Yeyinti sənayesinin inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Sənaye və Energetika Nazirliyi
4.3.1.11.	Elektron sistemlərin yığımı və digər növ mülki məmulatların istehsalının təşkili	2010-2011	Müdafiə Sənayesi Nazirliyi
<i>Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı</i>			
4.3.1.12.	Şəhərdə yeni yarımstansiyaların tikintisi	2010-2013	"Sumqayıtelektrikşəbəkə" ASC
4.3.1.13.	Şəhərin elektrik verilişi xətlərinin yenidən qurulması	2009-2012	"Sumqayıtelektrikşəbəkə" ASC
4.3.1.14.	Şəhərdə qazanxanaların təmiri, yenidən qurulması, modernləşdirilməsi və yenilərinin tikintisi, məhəllədaxili və bina-daxili istilik təchizatı sistemlərinin əsaslı təmiri və bərpası	2009-2013	"Azəristiliktəchizat" ASC

Əlavələr

4.3.1.15.	Əhalinin qaz təminatının yaxşılaşdırılması üçün yeni qaz kəmərlərinin çəkilməsi, yaşayış massivlərinin qazlaşdırılması	2009-2013	"Azəriqaz" QSC
<i>Rabitə xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.3.1.16.	Şəhərin telefon şəbəkəsinin rekonstruksiyası	2009-2010	Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi
<i>Su təchizatının və kanalizasiya xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.3.1.17.	Şəhərin su təchizatı sisteminin genişləndirilməsi, yenidən qurulması və tikintisi	2009-2013	"Azərsu" ASC
4.3.1.18.	Şəhərin yaşayış massivlərinin kanalizasiya sistemlərinin təmiri, yenidən qurulması və tikintisi	2009-2013	"Azərsu" ASC
4.3.1.19.	Ətraf qəsəbələrin su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin yenidən qurulması	2010-2013	"Azərsu" ASC
<i>Səhiyyə, mədəniyyət, idman və təhsil müəssisələrinin inşası və yenidənqurulması</i>			
4.3.1.20.	Şəhərin səhiyyə müəssisələrinin təmiri, tikintisi və avadanlıqlarla təchiz olunması	2010-2013	Səhiyyə Nazirliyi
4.3.1.21.	Şəhərin mədəniyyət obyektlərinin təmiri, yenidən qurulması və tikintisi	2009-2013	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
4.3.1.22.	Şəhərdə idman-sağlamlıq obyektlərinin əsaslı təmiri, yenidən qurulması və tikintisi	2009-2012	Gənclər və İdman Nazirliyi
4.3.1.23.	Şəhərin təhsil müəssisələrinin əsaslı təmiri, yenidən qurulması və tikintisi	2009-2013	Təhsil Nazirliyi
Abşeron rayonu			
<i>Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri</i>			
4.3.1.24.	Rayon üzrə aqroservis xidməti	2010-	Kənd Təsərrüfatı

Əlavələr

	tinin təşkilinin dəstəklənməsi	2013	Nazirliyi, "Aqrolizing" ASC
4.3.1.25.	Quşçuluğun inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
4.3.1.26.	Zeytun və zəfəran təsərrüfatlarının inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi,
4.3.1.27.	Rayonda yerləşən dövlət kənd təsərrüfatı istehsalı müəssisələrinin maddi-texniki bazalarının möhkəmləndirilməsi	2010-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
<i>Ekologiya və təbii sərvətlərdən istifadə tədbirləri</i>			
4.3.1.28.	Rayonda mişar daşı, əhəngdaşı, sement xammalı, tikinti qumları və s. tikinti materialları yataqlarının axtarışı və kəşfiyyat işlərinin təşkili	2010-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
<i>Yol təsərrüfatı və nəqliyyat tədbirləri</i>			
4.3.1.29.	Xırdalan şəhərinin küçə və prospektlərinin genişləndirilməsi və yenidən qurulması	2010-2012	Nəqliyyat Nazirliyi
4.3.1.30.	Rayonun kənd və qəsəbələrarası, eləcə də kənd, qəsəbə və şəhərdaxili yollarının inkişafı və bərpası	2010-2013	Nəqliyyat Nazirliyi
<i>Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı</i>			
4.3.1.31.	Rayonun yaşayış məntəqələrinin elektrik enerjisi təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə mövcud yarımstansiyaların, o cümlədən yeni yaşayış massivlərinin elektrik enerjisi təchizatı şəbəkələrinin bərpası və yenilərinin tikintisi	2010-2011	"Sumqayıtelektrikşəbəkə" ASC

Əlavələr

4.3.1.32.	Rayon ərazisində hava elektrik verilişi xətlərinin yenidən qurulması və 0,4 kV-luq elektrik şəbəkəsinin özünüdaşıyan izolyasiyalı naqillərlə quraşdırılması	2009-2012	"Sumqayıtelektrikşəbəkə" ASC
4.3.1.33.	"Xırdalan" yarımstansiyasının və elektrik hava xətlərinin yenidən qurulması	2009-2013	"Azərenerji" ASC
4.3.1.34.	Rayonun yaşayış məntəqələrində sosial və ictimai obyektlərin istilik təchizatı sistemlərinin bərpası	2009-2012	"Azəristiliktəchizat" ASC
<i>Rabitə xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.3.1.35.	Rayonun yaşayış məntəqələrinin rabitə şəbəkəsinin yenidən qurulması	2009-2011	Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi
<i>Su təchizatının və kanalizasiya xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.3.1.36.	Xırdalan şəhərinin su təchizatının və kanalizasiya sisteminin yenidən qurulması	2009-2010	"Azərsu" ASC
4.3.1.37.	Rayonun digər yaşayış məntəqələrinin su təchizatının və kanalizasiya sisteminin yenidən qurulması	2010-2013	"Azərsu" ASC
<i>Meliorasiya və irriqasiya tədbirləri</i>			
4.3.1.38.	Rayonda meliorasiya-irriqasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi	2010-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
<i>Səhiyyə, mədəniyyət, idman və təhsil müəssisələrinin inşası və yenidənqurulması</i>			
4.3.1.39.	Əhalinin tibbi təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə səhiyyə obyektlərinin təmiri, tikintisi və müasir avadan-	2010-2013	Səhiyyə Nazirliyi

Əlavələr

	lıqlarla təchiz edilməsi		
4.3.1.40.	Rayon ərazisində mədəniyyət obyektlərinin tikintisi və mədəniyyət abidələrinin bərpası	2010-2013	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
4.3.1.41.	Rayonun yaşayış məntəqələrində idman-sağlamlıq obyektlərinin inşası	2010-2013	Gənclər və İdman Nazirliyi
4.3.1.42.	Rayonun yaşayış məntəqələrində təhsil şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün məktəb binalarının təmiri və yeni məktəb binalarının tikintisi	2010-2013	Təhsil Nazirliyi
Xızı rayonu			
<i>Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri</i>			
4.3.1.43.	Bitkiçilik, heyvandarlıq, quşçuluq və arıçılığın inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
<i>Ekologiya və təbii sərvətlərdən istifadə tədbirləri</i>			
4.3.1.44.	Rayon ərazisində tikinti materialları və süfrə suları yataqlarının axtarışı və kəşfiyyatı işlərinin aparılması	2010-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
<i>Yol təsərrüfatı və nəqliyyat tədbirləri</i>			
4.3.1.45.	Rayonda avtomobil yollarının əsaslı təmiri və qəsəbə daxili, kəndlərarası yolların asfaltlanması	2009-2013	Nəqliyyat Nazirliyi, yerli icra hakimiyyəti
<i>Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı</i>			
4.3.1.46.	Rayonun yaşayış məntəqələrinin elektrik təchizatı şəbəkəsinin yenidən qurulması	2009-2010	"Sumqayıtelektrikşəbəkə" ASC
4.3.1.47.	Rayonun yaşayış məntəqələrinin qaz təminatının yaxşılaşdırılması, bərpası və qazlaşdırılması	2009-2013	"Azəriqaz" QSC

Əlavələr

	dırılması		
<i>Su təchizatının və kanalizasiya xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.3.1.48.	Xızı, Altıağac qəsəbələrinin və ətraf kəndlərin su təchizatının yaxşılaşdırılması və Xızı qəsəbəsinin kanalizasiya sisteminin yaradılması	2009-2011	“Azərsu” ASC
4.3.1.49.	Rayonun digər kəndlərinin su təchizatının yaxşılaşdırılması	2010-2013	“Azərsu” ASC
<i>Meliorasiya və irriqasiya tədbirləri</i>			
4.3.1.50.	Xızı rayonunda su anbarlarının tikintisi	2010-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
4.3.1.51.	Əkin torpaqlarının meliorativ vəziyyətinin və su təminatının yaxşılaşdırılması	2010-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
<i>Səhiyyə, mədəniyyət, idman və təhsil müəssisələrinin inşası və yenidənqurulması</i>			
4.3.1.52.	Əhalinin tibbi təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə səhiyyə obyektlərinin təmiri, tikintisi və müasir avadanlıqlarla təchiz edilməsi	2010-2013	Səhiyyə Nazirliyi
4.3.1.53.	Xızı qəsəbəsində mədəniyyət obyektlərinin tikintisi və tarix-mədəniyyət abidələrinin bərpası	2010-2013	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
4.3.1.54.	Rayon ərazisində idman-sağlamlıq obyektlərinin inşası	2011-2013	Gənclər və İdman Nazirliyi
4.3.1.55.	Rayonun yaşayış məntəqələrində təhsil şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün məktəb binalarının təmiri və yeni məktəb binalarının tikintisi	2010-2013	Təhsil Nazirliyi

Əlavələr

4.3.2. Aran iqtisadi rayonu			
<i>Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri</i>			
4.3.2.1.	Heyvandarlıq, quşçuluq, taxıl-çılıq, pambıqçılıq, tərəvəzçilik, bostançılıq təsərrüfatı sahələrinin inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
4.3.2.2.	Emal sənayesinin inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Sənaye və Energetika Nazirliyi
4.3.2.3.	Rayonlarda sahə baytarlıq məntəqələrinin tikintisi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
<i>Ekologiya və təbii sərvətlərdən istifadə tədbirləri</i>			
4.3.2.4.	Magistral avtomobil yollarının ətrafının yaşıllaşdırılması	2010-2013	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
<i>Yol təsərrüfatı və nəqliyyat tədbirləri</i>			
4.3.2.5.	Ölkə əhəmiyyətli rayonlararası avtomobil yollarının əsaslı təmiri və yenidən qurulması	2010-2013	Nəqliyyat Nazirliyi
<i>Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı</i>			
4.3.2.6.	İqtisadi rayon üzrə toplam gücü 20 MVt olan kiçik su elektrik stansiyalarının tikintisi	2010-2013	"Azərenerji" ASC
4.3.2.7.	"Mingəçevir" DRES üçün ehtiyat qaz kəməri qolunun tikintisi	2012-2013	"Azəriqaz" QSC
<i>Meliorasiya və irriqasiya tədbirləri</i>			
4.3.2.8.	Mil-Qarabağ kollektorunun yenidən qurulması işlərinin davam etdirilməsi	2010-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
4.3.2.9.	Yuxarı Qarabağ kanalı maşın qolunun tikintisinin davam etdirilməsi	2010-2012	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
4.3.2.10.	Çaylarda məcranın təmizlənməsi və mövcud mühafizə bəndlərinin bərpası	2009-2012	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC

Əlavələr

4.3.2.11.	Yuxarı Mil kanalının tikintisinin davam etdirilməsi	2009-2012	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
4.3.2.12.	Sabirabad və Salyan rayonlarında yerləşən qış otlaqlarında meliorativ tədbirlərin aparılması	2010-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
4.3.2.13.	Bala Kürün məcrasının təmizlənməsi və dənizdə dərinləşdirmə işlərinin davam etdirilməsi	2010-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC

Mənzil təsərrüfatı və sosial müdafiə tədbirləri

4.3.2.14.	Məskunlaşmanın, təbiətdən istifadənin və məhsuldar qüvvələrin ərazi təşkilinin regional planlaşdırma sxeminin işlənilməsi	2010-2012	Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi
4.3.2.15.	Qarabağ müharibəsi əlillərinin və şəhid ailələrinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması	2009-2013	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi

Mingəçevir şəhəri

Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri

4.3.2.16.	Sənaye müəssisələrinin inkişafının dəstəklənməsinin davam etdirilməsi	2009-2013	Sənaye və Energetika, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsi
-----------	---	-----------	--

Yol təsərrüfatı və nəqliyyat tədbirləri

4.3.2.17.	Şəhərin ərazisindən keçən magistral yolun yenidən qurulması, məhəllədaxili yolların və küçələrin əsaslı təmiri və asfaltlanması	2010-2013	Nəqliyyat Nazirliyi
-----------	---	-----------	---------------------

Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı

Əlavələr

4.3.2.18.	Şəhərin elektrik verilişi şəbəkələrində təmir və yenidənqurma işlərinin aparılması	2010-2012	"Azərenerji" ASC
4.3.2.19.	Səhiyyə və təhsil müəssisələrinin istilik təchizatının yaxşılaşdırılması məqsədilə mövcud qazanxanaların modernləşdirilməsi və yenisinin tikintisi, məhəllədaxili və binadaxili istilik sistemlərinin bərpası	2009-2013	"Azəristiliktəchizat" ASC
4.3.2.20.	Şəhərin qaz təminatının yaxşılaşdırılması üçün qaz kəmərlərinin yenidən qurulması	2009-2013	"Azəriqaz" QSC
<i>Su təchizatının və kanalizasiya xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.3.2.21.	Şəhərin su təchizatının və kanalizasiya sisteminin yenidən qurulması	2009-2010	"Azərsu" ASC
<i>Mənzil təsərrüfatı və sosial müdafiə tədbirləri</i>			
4.3.2.22.	Köçkün ailələrin məskunlaşdığı qəsəbənin qazlaşdırılması, drenaj sisteminin qurulması, su və kanalizasiya sistemlərinin bərpa olunması	2010-2011	Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi, "Azəriqaz" QSC, "Azərsu" ASC
<i>Səhiyyə, mədəniyyət, idman və təhsil müəssisələrinin inşası və yenidənqurulması</i>			
4.3.2.23.	Şəhərin səhiyyə müəssisələrinin təmiri, tikintisi və müvafiq avadanlıqlarla təchizatı	2010-2013	Səhiyyə Nazirliyi
4.3.2.24.	Şəhərin mədəniyyət obyektlərinin təmiri, yenidən qurulması və tikintisi	2009-2013	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
4.3.2.25.	Şəhərin idman-sağlamlıq obyektlərinin yenidən qurulması və tikintisi	2009-2013	Gənclər və İdman Nazirliyi
4.3.2.26.	Şəhər məktəblərinin əsaslı təmiri, idman zalı, əlavə sinif	2009-2013	Təhsil Nazirliyi

Əlavələr

	otaqları və yeni məktəb binalarının tikintisi		
Şirvan şəhəri			
<i>Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri</i>			
4.3.2.27.	Yüngül və yeyinti sənayesinin inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	Sənaye və Energetika Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
4.3.2.28.	Regional referens toksikologiya və karantin ekspertiza laboratoriyalarının tikintisi və avadanlıqlarla təchiz edilməsi	2010-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
<i>Yol təsərrüfatı və nəqliyyat tədbirləri</i>			
4.3.2.29.	Məhəllədaxili yolların əsaslı təmiri	2009-2012	yerli icra hakimiyyəti
<i>Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı</i>			
4.3.2.30.	Sosial təyinatlı ictimai binaların istilik təchizatının yaxşılaşdırılması üçün mövcud olan qazanxanaların modernləşdirilməsi, qaz, su və elektrik xətlərinin çəkilişi, məhəllədaxili və binadaxili istilik sistemlərinin bərpası	2010-2013	"Azəristiliktəchizat" ASC
4.3.2.31.	Şəhərin qaz təchizatının yaxşılaşdırılması üçün qaz kəmərlərinin yenidən qurulması və yeni yaşayış massivinin qazlaşdırılması	2010-2013	"Azəriqaz" QSC
<i>Su təchizatının və kanalizasiya xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.3.2.32.	Şəhərin su və kanalizasiya sisteminin yenidən qurulması	2009-2011	"Azərsu" ASC
<i>Əhalinin təhlükəsizliyi tədbirləri</i>			
4.3.2.33.	Şəhər ərazisində Baş Şirvan kollektorunda baş vermiş	2010-2011	Azərbaycan Meliorasiya və Su

Əlavələr

	qəzanın aradan qaldırılması işlərinin davam etdirilməsi		Təsərrüfatı ASC
<i>Səhiyyə, mədəniyyət, idman və təhsil müəssisələrinin inşası və yenidənqurulması</i>			
4.3.2.34.	Şəhərin səhiyyə müəssisələrinin təmiri, avadanlıq və inventarla təchiz olunması	2009-2012	Səhiyyə Nazirliyi
4.3.2.35.	Mədəniyyət obyektlərinin yenidən qurulması, yenilərinin tikintisi	2010-2012	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
4.3.2.36.	Şəhərdə idman-sağlamlıq obyektlərinin tikintisi	2011-2013	Gənclər və İdman Nazirliyi
4.3.2.37.	Şəhər məktəblərinin əsaslı təmiri və əlavə sinif otaqlarının tikintisi	2009-2012	Təhsil Nazirliyi
Yevlax şəhəri			
<i>Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri</i>			
4.3.2.38.	Yüngül sənaye məhsulları istehsalının genişləndirilməsinin dəstəklənməsi	2009-2013	Sənaye və Energetika Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
4.3.2.39.	Heyvandarlıq, taxıl, pambıq və bostan məhsulları istehsalının və emalının dəstəklənməsinin davam etdirilməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
4.3.2.40.	Regional referens toksikologiya və karantin ekspertiza laboratoriyalarının tikintisi və avadanlıqlarla təchiz edilməsi	2009-2013	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
<i>Ekologiya və təbii sərvətlərdən istifadə tədbirləri</i>			
4.3.2.41.	Rayonda gil, sement xammalı, tikinti qumu və tikinti materialları yataqlarının axtarışı və kəşfiyyat işlərinin aparılması	2010-2012	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
<i>Yol təsərrüfatı və nəqliyyat tədbirləri</i>			

Əlavələr

4.3.2.42.	Yevlax şəhəri daxilindəki və kəndləri şəhərlə birləşdirən yolların asfaltlanması	2010-2013	Nəqliyyat Nazirliyi
<i>Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı</i>			
4.3.2.43.	Rayonun elektrik şəbəkəsinin yenidən qurulması	2010-2012	"Azərenerji" ASC
4.3.2.44.	Yevlax şəhərində səhiyyə, təhsil və mədəniyyət müəssisələrinin istilik təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə mövcud qazanxanaların modernləşdirilməsi, məhəllədaxili və binadaxili istilik sistemlərinin bərpası	2010-2013	"Azəristiliktəchizat" ASC
4.3.2.45.	Rayonda yaşayış məntəqələrinin qaz təchizatının yaxşılaşdırılması üçün qaz kəmərlərinin təmiri, bərpası və yenidən qurulması işlərinin aparılması	2009-2013	"Azəriqaz" QSC
<i>Su təchizatının və kanalizasiya xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.3.2.46.	Yevlax şəhərinin su təchizatının və kanalizasiya sisteminin yenidən qurulması	2009-2011	"Azərsu" ASC
4.3.2.47.	Kəndlərin su təchizatının yaxşılaşdırılması	2010-2013	"Azərsu" ASC
<i>Meliorasiya və irriqasiya tədbirləri</i>			
4.3.2.48.	Torpaqların meliorativ cəhətdən yaxşılaşdırılması və əkin sahələrinin su təminatı üçün subartezian quyularının qazılması	2009-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
<i>Səhiyyə, mədəniyyət, idman və təhsil müəssisələrinin inşası və yenidənqurulması</i>			
4.3.2.49.	Rayonun səhiyyə müəssisələrinin təmiri, avadanlıqlarla təchizatı və yenilərinin tikintisi	2010-2013	Səhiyyə Nazirliyi

Əlavələr

4.3.2.50.	Yevlax şəhərində mədəniyyət obyektlərinin təmiri və tikintisi, rayon ərazisində tarixi mədəniyyət abidələrinin bərpası və konservasiyası	2010-2013	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
4.3.2.51.	Rayon ərazisində idman-sağlamlıq obyektlərinin təmir-bərpası və tikintisi	2009-2013	Gənclər və İdman Nazirliyi
4.3.2.52.	Rayonda məktəblərin əsaslı təmiri, idman zallarının, əlavə sinif otaqlarının, yeni məktəb binalarının və digər təhsil müəssisələrinin tikintisi	2010-2013	Təhsil Nazirliyi
Ağcabədi rayonu			
<i>Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri</i>			
4.3.2.53.	Pambıqçılıq, taxılçılıq və heyvandarlıq məhsullarının istehsalının və kiçik emal müəssisələrinin inkişafının dəstəklənməsi	2009-2013	Sənaye və Energetika Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
4.3.2.54.	Tikinti materialları istehsalının dəstəklənməsi	2009-2013	Sənaye və Energetika Nazirliyi
<i>Yol təsərrüfatı və nəqliyyat tədbirləri</i>			
4.3.2.55.	Rayon ərazisində yerli əhəmiyyətli avtomobil yollarının asfaltlaşdırılması	2010-2013	Nəqliyyat Nazirliyi
4.3.2.56.	Ağcabədi şəhərinin küçələrinin əsaslı təmiri və asfaltlaşdırılması	2010-2013	yerli icra hakimiyyəti
<i>Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı</i>			
4.3.2.57.	Rayonun elektrik şəbəkələrinin yenidən qurulması və elektrik verilişi xətlərinin özünüdəşiyən izolyasiyalı naqillərlə əvəz olunması	2010-2013	“Azərenerji” ASC

Əlavələr

4.3.2.58.	Ağcabədi şəhərində mövcud qazanxanaların modernləşdirilməsi, məhəllədaxili və bina-daxili istilik sistemlərinin bərpası	2009-2011	"Azəristiliktəchizat" ASC
4.3.2.59.	Ağcabədi şəhərinin və rayonun yaşayış məntəqələrinin qazlaşdırılması	2010-2013	"Azəriqaz" QSC
<i>Su təchizatının və kanalizasiya xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri</i>			
4.3.2.60.	Ağcabədi şəhərinin su təchizatı sisteminin yenidən qurulması və kanalizasiya sisteminin yaradılması	2009-2011	"Azərsu" ASC
4.3.2.61.	Kəndlərin su təchizatının yaxşılaşdırılması	2010-2013	"Azərsu" ASC
<i>Meliorasiya və irriqasiya tədbirləri</i>			
4.3.2.62.	Laçın rayonunun Ağcabədi rayonu ərazisində yerləşən qış otlaqları torpaqlarının meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması	2009-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
4.3.2.63.	Rayonun əkin sahələrinin suvarma suyu ilə təminatının yaxşılaşdırılması və suvarma-drenaj şəbəkəsinin təmir-bərpası	2010-2013	Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC
<i>Əhalinin təhlükəsizliyi tədbirləri</i>			
4.3.2.64.	Hərbi əməliyyatlar aparılmış və işğaldan azad olunmuş ərazilərin minalardan və partlamamış hərbi sursatlardan təmizlənməsi	2010-2013	Ərazilərin Minalardan Təmizlənməsi üzrə Milli Agentlik
<i>Mənzil təsərrüfatı və sosial müdafiə tədbirləri</i>			
4.3.2.65.	Yətkinlik yaşına çatmayan kimsəsiz uşaqlar üçün ixtisaslaşdırılmış müəssisələrin yaradılması	2011	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
<i>Səhiyyə, mədəniyyət, idman və təhsil müəssisələrinin inşası və</i>			

Əlavələr

yenidənqurulması

4.3.2.66.	Rayonun səhiyyə müəssisələrinin təmiri, avadanlıqlarla təchizatı və yenilərinin tikintisi	2010-2013	Səhiyyə Nazirliyi
4.3.2.67.	Mədəniyyət obyektlərinin əsaslı təmiri və tikintisi	2010-2013	

MÜƏLLİF HAQQINDA

Amil Məmmədəli oğlu Məhərrəmov 1974-cü ildə anadan olmuşdur. Amil Məmmədəli oğlu Məhərrəmov 1996-cü ildə Bakı Dövlət Universitetinin «Sosial elmlər və psixologiya» fakültəsini iqtisadi-nəzəriyyə ixtisası üzrə fərqlənmə diplomu ilə bitirərək 08.00.01 – “İqtisadi nəzəriyyə” ixtisası üzrə aspiranturaya daxil olmuşdur. 1995-ci ilin dekabr ayından Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının İqtisad İnstitutunda baş laborant vəzifəsində əmək fəaliyyətinə başlamışdır. 1999-cu ildən «Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və idarəetmə» kafedrasında saathesabı müəllim, 2000-ci ildən 0,5 ştat əvəzçilik yolu ilə müəllim və 2002-ci ildən tam ştat baş müəllim vəzifəsinə keçirilmişdir. Həmin ildən A.M.Məhərrəmov «Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq» fakültəsində tədris işləri üzrə dekan müavini vəzifəsində çalışmışdır. 2006-cı ildən dosent elmi adını almış və 2006-cı ildən yeni yaradılmış “Gömrük işinin təşkili və idarəetmə” kafedrasında müdir əvəzi, dosent kimi elmi-pedaqoji fəaliyyətini davam etdirmişdir. 2011-ci ildə yeni yaradılmış “İqtisadiyyat və idarəetmə” kafedrasının müdiri vəzifəsinə seçilmişdir. Eyni zamanda həmin kafedranın professor əvəzidir.

A.M.Məhərrəmov 2001-ci ildə 08.00.01-“İqtisadi nəzəriyyə” ixtisası üzrə namizədlik, 2010-cu ildə 08.00.05-“Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarəəilməsi” ixtisası üzrə doktorluq dissertasiya işini müdafiə etmişdir. A.M.Məhərrəmov bakalavr tədris pilləsində “Dünya iqtisadiyyatı”, “Müəssisənin iqtisadiyyatı” “Menecment”, “Marketing”, “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”, “İqtisadi diplomatiya” magistratura tədris pilləsində “Azərbaycan Respublikasının gömrük münasibətləri”, “İqtisadi qanunlar sistemi və onların iqtisadi mexanizmi”, “Dövlətin investisiya və struktur siyasətinin mahiyyəti” fənlərindən mühazirələr oxuyur.

Onun elmi rəhbərliyi altında 3 namizədlik dissertasiya işi artıq müvəffəqiyyətlə müdafiə olunmuşdur.

A.M.Məhərrəmov 140-a yaxın elmi əsərin müəllifi olub, onlardan 130-dan çox elmi əsər namizədlik dissertasiyasının müdafiəsindən sonra çap olunmuşdur. O, Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”, “Gömrük

işinin təşkilində informasiyanın rolu”, “Gömrük kargüzarlığı”, “Menecment və marketing”, “Gömrük orqanları sistemində idarəetmənin əsasları və idarəetmə prosesi”, “Azərbaycanın xarici ölkələrlə gömrük münasibətləri”, “Gömrük ekspertizası”, “Xarici iqtisadi fəaliyyətin valyuta tənzimlənməsi”, “Xarici iqtisadi fəaliyyətin vergi tənzimlənməsi”, “İqtisadi diplomatiya”, “Müəssisənin iqtisadiyyatı” fənləri üzrə müva-fiq proqramların, “Menecment və marketing” fənni üzrə metodik vəsaitin (3,5 ç.v.), “Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi”(25 ç.v.), “İqtisadi diplomatiya” (24 ç.v.), “Müəssisənin iqtisadiyyatı” (24 ç.v) adlı dərsliklərin, “Sahibkarlıq: nəzəriyyədən praktikaya” (22,5 ç.v.), “Gömrük siyasətinin formalaşması və inkişafının nəzəri və praktiki problemləri (Azərbaycan Respublikasının praktikasında)” (31 ç.v) adlı monoqrafiyaların müəllifi, o cümlədən «Böyük İqtisadi Ensiklopediya» (384,5 ç.v) adlı kitabın həmmüəllifi və baş redaktorun müavini.

A.M.Məhərrəmov 2005-ci ildən BDU tərəfindən buraxılan və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının elmi məqalələrin dərc edilməsi tövsiyə edilən «Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri» adlı elmi-analitik və praktiki jurnalın həmrəkdəkdir.

A.M.Məhərrəmov 2011-ci ildən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət götərən ixtisaslaşdırılmış Dissertasiya Şurasının üzvüdür.

A.M.Məhərrəmov 2005, 2007, 2008, 2009 və 2010-cu illərdə Moskva Dövlət Universitetində elmi məzuniyyətlərdə və ixtisas artırmada olmuşdur. 2005-ci il aprel ayının 4-8 tarixlərində Belçikanın Brüssel şəhərində NATO-nun təşəbbüsü ilə keçirilən «Alimlərin və vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələrinin NATO Baş Qərargahına ziyarəti» proqramı çərçivəsində Azərbaycan Respublikası nümayəndə heyətinin tərkibində iştirak etmişdir. 2008-ci il 9-20 aprel tarixlərində ABŞ Konqresinin təşkil etdiyi Açıq Dünya Proqramı çərçivəsində Azərbaycan Respublikası nümayəndə heyətinin tərkibində yeni təhsil sistemində keçilməsi ilə əlaqədar olaraq təhsil təcrübəsinin artırılması məqsədi ilə iştirak etmişdir. 2010-cu il 23-24 aprel tarixlərində Rusiyanın Moskva şəhərində Avroasiya Universitetlərinin Asosasiyasının Moskva Dövlət Universitetində təşkil etdiyi

“Universitetlər və cəmiyyət” adlı beynəlxalq elmi-praktiki konfransda məruzə ilə çıxış etmişdir.

A.M.Məhərrəmovun rəhbərlik etdiyi kafedra 2009-cu ilin elmi nəticələrinə görə BDU Elmi Şurasının qərarı ilə «İlin kafedrası» adına, 2012-ci ilin elmi nəticələrinə görə isə BDU Elmi Şurasının qərarı ilə «İlin alimi» adına layiq görülmüş və Fəxri Fərmanlarla təltif edilmişdir.

A.M.Məhərrəmov 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Sərəncamı ilə «Qabaqcıl Təhsil İşçisi» döş nişanı ilə təltif edilmişdir.